

Felsefenin Öyküsü

Frank Thilly

I. Cilt – Yunan ve Ortaçağ Felsefesi

İkibinbeşyüz yıllık felsefe yolculuğuna yön veren filozoflar ve akımlar

İZDÜŞÜM YAYINLARI

Felsefenin Öyküsü – I. Cilt
Yunan ve Ortaçağ Felsefesi
Frank Thilly

İZDÜŞÜM YAYINLARI
YAYIN LİSTESİ

1. Düşüşün Tanıklığı
2. Bir Filozofun Gezi Günlüğü
3. Yüzyılın Davası
4. Bilimsel Devrim
5. Nuh Tufanı
6. Felsefenin Öyküsü
   - Yunan ve Ortaçağ Felsefesi
   - Çağdaş Felsefe
7. Yaşamın Anlamı ve Değeri
8. Görünmez Kral
9. Yaşam Felsefesi
10. Büyük Film Kuramları
11. Sinema Nedir?
12. Belgesel Sinema

FELSEFENİN ÖYKÜSÜ

YUNAN VE ORTAÇAĞ FELSEFESİ

FRANK THILLY

Yayına hazırlayan LEDGER WOOD
(Princeton Üniversitesi Felsefe Profesörü)

İngilizce'den Çeviren
İBRAHİM ŞENER

İZDÜŞÜM YAYINLARI

İzdüşüm Yayınları: 5

Felsefenin Öyküsü
Frank Thilly

Özgün Adı
A History of Philosophy

Çeviri
İbrahim Şener

Yayın Yönetmenleri:
İbrahim Şener/Ayşegül Yurdaçalış
Kapak Tasarımı: Timuçin Unan
Metin Tasarımı: K. Caner Akman

© Türkçe yayın hakkı İzdüşüm Yayınları'na aittir.

1. Basım - Mart 2000
Baskı: Kurtiş Matbaacılık
Kapak Renk Ayrımı: Diacan Grafik

ISBN: 975-8408-07-0

Yayın ve Dağıtım
İZDÜŞÜM YAYINLARI
Yerebatan Cad. Salkım Söğüt Sokak
Keskinler İş Merkezi No: 8 Kat: 3
D. 601 34900 Sultanahmet-İSTANBUL
Tel: 0212-513 23 08 Faks: 0212-513 23 41

İÇİNDEKİLER

Sunuş

Felfefe ve Huy - Felsefe ve Kültürel Çevre - Eleştirinin Rolü - Felsefe Tarihinin Değeri - Birincil ve İkincil Kaynaklar - Alan ve Dönemler.

BÖLÜM BİR. YUNAN FELSEFESİ

I. Doğa Felsefesi

1. ERKEN DÖNEM YUNAN DÜŞÜNCESİNİN ÇIKIŞ NOKTASI VE GELİŞİMİ 19

Yunan Felsefe Tarihi - Çevre - Politika - Edebiyat - Yunan Felsefesinin Dinsel Çıkış Noktaları - Yunan Felsefe Araştırması.

2. PRESOFİSTİK FELSEFE GELİŞİMİ 33

3. TÖZ SORUNU 37

Thales - Anaksimander - Anaksimenes - Pisagor ve Okulu - Pisagorcu Sayı Kuramı - Astronomi - Törebilim

4. DEĞİŞİM SORUNU 49

Süreklilik ve Değişim Herakleitos - Ateş ve Evrensel Akış - Karşıtlıklar ve Onların Birliği - Uyum ve Oluşum Kanunu - Ruhbilim

ve Törebilim - Elea Okulu - Ksenophanes - Parmenides'in Varlıkbilimi - Zenon'un Diyalektiği - Devinim Paradoksları - Elea Okulu.

5. NİTELİK KURAMLARI 62
Değişim Sorununun Çözümü - Empodocles - Anaksagoras.

6. NİCELİK KURAMLARI 71
Demokritos'un Atomculuğu - Metafizik ve Evrenbilim - Ruhbilim ve Bilgi Kuramı - Tanrıbilim ve Törebilim.

II. Bilgi ve Davranış Sorunları

7. SOFİSTLER ÇAĞI 79
Düşüncenin Oluşumu - Yunan Aydınlanma Dönemi - Sofistler - Bilgi Kuramı - Törebilim - Sofizmin Anlamı

8. SOKRATES VE SOKRAT OKULLARI 94
Sokrates Sorunu - Sokrates Yöntemi - Sokrates Törebilimi Sokrat Okulları

III. Büyük Dizgeler Çağı

9. PLATON 109
Platon ve Sorunu - Diyalektik ve Bilgi Kuramı - Bilimler Hiyerarşisi - İdealar Öğretisi - Doğa Felsefesi - Evrenbilim - Ruhbilim - Ölümsüzlük Öğretisi - Törebilim - Politika Platon'un Tarihsel Konumu - Platon Okulu.

10. ARISTO 142
Aristo'nun Sorunu - Felsefe ve Bilimler - Mantık - Metafizik -

Dört Neden - Tanrıbilim - Fizik - Yaşambilim - Ruhbilim - Törebilim - Politika - Aristo'nun Dehası ve Etkisi - Aristo sonrası Felsefe.

IV. Törebilim Dönemi

11. GENEL GÖRÜNÜM 177

12. EPİKÜRCÜLÜK 180
Törel Çıkış Noktası - Mantık ve Bilgi Kuramı - Metafizik - Ruhbilim - Törebilim - Toplumsal ve Politik Felsefe.

13. STOACILIK 192
Zenon ve Okulu - Mantık ve Bilgi kuramı - Metafizik Evrenbilim Ruhbilim - Törebilim - Politika - Din - Yunan Törebiliminin Özeti.

14. KUŞKUCULUK VE SEÇMECİLİK 209
Kuşkuculuk Okulu - Okul Öğretileri - Sonraki Dönem Kuşkucular - Seçmecilik.

V. Dinsel Dönem

15. YAHUDİ-YUNAN FELSEFESİ 215
Felsefe ve Din - Yahudi-Yunan Felsefesi Başlangıcı - Philon.

16. YENİPLATONCULUK 221
Yeniplatonculuğun Pisagorcu Kaynakları - Yeniplatonculuk - Plotinos - Sonraki Dönem Yeniplatonculuk - Atina Okullarının Kapanması.

BÖLÜM İKİ. ORTAÇAĞ FELSEFESİ

VI. Ortaçağ Felsefesinin Yükselişi

17. ORTAÇAĞ FELSEFESİNE GEÇİŞ 235
Ortaçağ Döneminin Sınırlarının Kaldırılması Patristik Dönem Skolastik Dönem.

18. HIRISTİYANLIĞIN BAŞLANGICI 240
Erken Dönem Hıristiyanlık - Hıristiyanlık ve Klasik Kültür - Bir İnanç Olarak Hıristiyanlık.

19. HIRİSTİYAN TANRIBİLİMİNİN GELİŞİMİ 243
Erken Dönem Tanrıbilim - Bilgi Kuramı (Gnostics) -Apologistler - Apologistlerin Öğretileri - Logos Öğretisi - Özgür İstenç ve İlk Günah - Nicene İnancı.

20. ST. AUGUSTINE 255
Bilgi Kuramı - Tanrıbilim - Kötülük Sorunu - Ruhbilim - Törebilim - İstenç Özgürlüğü - Tarih Felsefesi.

VII. Skolastik Öğretinin Biçimci Dönemi

21. ORTAÇAĞ FELSEFESİ RUHU 269
Ortaçağ Kültürünün Yükselişi - Öğrenme Başlangıcı - Çağın Ruhu - Skolastik Öğretinin Amacı - Skolastik Öğretinin Özyapısı - Skolastik Öğretinin Evreleri - Skolastik Öğretinin Kaynakları.

22. SKOLASTİK ÖĞRETİ: DOĞASI VE SORUNLARI 279
"Skolastizm"in anlamı - Skolastizmin Sorunları - İnanç ve Us - İstencin Us ile İlintisi - Tümeller Sorunu.

23. JOHN SCOTUS ERIGENA: YENİPLATONCULUĞA DÖNÜŞ 290
Kamutanrıcılık - Gizemcilik.

24. TÜMELLER ÜZERİNE TARTIŞMALARIN BAŞLANGICI 293
Erken Dönem Okulcular - Roscelin'in Adcılığı - Gerçekçiliğin Anlamı.

25 CANTERBURY'Lİ ANSELM: İLK SKOLASTİK SENTEZLER 296
Tanrının Varlığının Kanıtları - Anselm'in Çağdaşları.

26. PETER ABELARD VE ONİKİNCİ YÜZYIL SKOLASTİZMİ 300
Chartres Okulu - "Hükümler" - Salisbury'li John.

27. ONİKİNCİ YÜZYILIN SKOLASTİK OLMAYAN EĞİLİMLERİ 305
Gizemcilik - Kamutanrıcılık.

28. KARIŞIKLIK BELİRTİLERİ 308
Skolastizme Karşıçıkış - Öğrenme Düzenlemeleri - Aristo'nun Keşfedilmesi.

VIII. Skolastizmin Sona Ermesi

29. ARAP FELSEFESİ 313
Yunan Kaynakları - Çatışan Okullar - Uscular - Doğudaki Felsefenin Çöküşü - İspanyol Okulu - Yahudi Felsefesi.

30. ARISTO'NUN ETKİSİ 321
Skolastizm ve Aristo - Augustian Tanrıbilimi - Albertus Magnus.

31. ST. THOMAS AQUINAS: SKOLASTİZMİN SONA ERMESİ 325
Felsefe ve Tanrıbilim - Bilgi Kuramı - Metafizik - Tanrıbilim Ruhbilim - Törebilim - Politika - St. Thomas'ın İzdaşları.

32. BAZI SKOLASTİK OLMAYAN EĞİLİMLER: GİZEMCİLİK, KAMUTANRICILIK VE DOĞAL BİLİMLER 340
Gizemcilik - Mantık - Doğal Bilimler - İkili Doğru Öğretisi - Raymond Lully.

IX. Onüçüncü Yüzyıldan Sonra Skolastizmin Çöküşü

33. JOHN DUNS SCOTUS 345
St. Thomas'a Karşı Çıkış - İnanç ve Bilgi - Tümeller Öğretisi - Tanrıbilim - Ruhbilim - Tanrı ve Ahlak Kanunu.

34. ADCILIĞIN YENİDEN DOĞUŞU 353
Occam'lı William - Gerçekçiliğe karşı Adcılık - Occam'ın İzdaşları

35. ONDÖRDÜNCÜ YÜZYIL GİZEMCİLİĞİ 358
Ortodoks ve Aykırı Gizemciler - Meister Eckhart.

36. SEKÜLARİZM'İN İLERLEMESİ VE ÖZGÜR DÜŞÜNCE 362
Ortaçağ Ussalcılığı - Ulusalcılığın Yükselişi - Aykırı Eğilimler - Özgür Sorgulama Ruhu.

Terimler Sözlüğü
Dizin

Önsöz

Felsefe profesörü Frank Thilly'nin 'Felsefenin Öyküsü' kitabı yayınlandığı tarihten itibaren, başvuru kaynağı ve metin olarak azalmayan popülerliğini sürdürmektedir. Profesör Thilly`nin çalışmaları, çıkış noktası, kapsamı ve izlenen belirli nitelikler açısından geçerliliğini devam ettiriyor.

Bunun temel nedenlerinden biri onun felsefe tarihi konusuna yaklaşımının, nesnel ve tarafsız bir tutum içinde gerçekleşmesidir. O, tarihsel gelişim konusunda dogmatik yorumlamalardan uzak durmuştur. Profesör Thilly, felsefecilere kendilerini anlatmaları için olanak tanımıştır ve onun bir dizge olarak oluşturduğu bilgiler şimdiye dek en az eleştiri alan çalışmalar olmuştur.

Profesör Thilly'nin iki temel yargısı Düşüncecilik ve Usculuk'tur. Ancak Profesör Thilly kendi felsefe fikirlerini, üzerinde çalıştığı düşünürlerin düşüncesine katmaktan kaçınmıştır. Sempati duyduğu tarihsel kuramların sunumunda da tarafsızlığını korumuştur. Profesör Thilly'nin idealizmi, Hegel'in dogmatik idealizminden çok, Kant'ın eleştirel idealizmine yakındır. O, içedönük bir deneyim anlayışını tercih etmektedir. Onun idealizmi dış dünyayı inkar eden ya da dış dünyayı yalnızca bir görünüme indirgeyen öznel tutumdan uzaktır. Ussallığı ile deneyimin ya da doğanın, ussal bir yapısı olduğu ve buna ilişkin olarak insanoğlunun ussal anlığının bir oluşumu olduğu konusunda diretmektedir. O, Kartezyen (Descartes ve onun kuramlarına ait) dogmatizmin yaradılışta var olduğu düşünülen, kendi kendinin kanıtı olan doğruların değil, daha çok temel matematiksel doğruları göz önünde bulunduran ve anlaşılabilir bir dünyanın zorunlu olarak var olduğu düşünülen bilim ve felsefe fikirlerinin altını çizmektedir.

Kitabın ikinci özelliği, düşünürlerin sunulmasında onların

felsefe akımları içindeki yerlerinin, önem oranlarına uygun olarak bulunmasıdır. Thilly, Hegel'in felsefe tarihi diyalektiği kolaycılığına kapılmayarak, tarihsel gelişimin içindeki içsel mantığı ortaya koymaktadır. Bireysel düşünürler, akımları tamamlamaktadır ve onların bu akımlardaki rolleri gitgide daha geniş boyutlara ulaşmaktadır. Onun, tarihsel içsel mantık düşüncesi, bireysel düşünürler üzerinde etkide bulunan toplumsal, politik ve kültürel düşünceleri de göz önünde bulundurmaktadır. Thilly'nin, felsefecileri çağdaş dönem düzenlemesi içinde akımlar içine yerleştirmesi, onun bu konudaki yetenek ve deneyimini ortaya koymaktadır. Bacon ve Hobbes, birbiriyle ilintili iki bağımsız kişilik olarak ele alınmıştır. Descartes ve Spinoza kıta ussalcılığı kurucuları olarak kabul edilmiştir. Leibniz ise sac ayağının üçüncü ussalcı kişiliği olarak değerlendirilecektir.

Profesör Thilly'nin biçeminin basitliği ve açıklığı üçüncü önemli niteliği oluşturmaktadır. O, çalışmalarını yayınlatmak amacıyla sürdürmediğini ve bunları yürütmekteki tek amacının tarih içindeki felsefecileri kendisinin nasıl anladığını ortaya koymak olduğunu belirtmiştir. Thilly, bütün bu açıklamaları kendisi için hazırlamıştır.

Profesör Thilly'nin felsefe tarihine olan ilgisi, onun geçmişe olan merakından kaynaklanmaz ve yalnızca geçmişteki oluşumları kaydetme amacı gütmez. Bunun yanı sıra yalnızca fikirlerin ve kavramların süreklilik tarihini izleyen bu fikirler tarihi ile yetinmeyecektir. O, konusunu tarih içinde aydınlatma uğraşı veren bir felsefecidir. Felsefe tarihini felsefecilerin özdek ve içgüdülerinden ortaya çıkan felsefe fikirleri hazinesi olarak değerlendirmektedir. Felsefe tarihi konusunda yalnızca kendi isteği doğrultusunda çalışmayı da reddetmiş ve geçmişte kazanılan felsefe başarılarını su yüzüne çıkarma çabası içinde olmuştur. Giriş bölümünde belirttiği gibi, felsefe tarihi çalışması basitten, gitgide daha karmaşık konulara doğru ilerleyen bir yapıya sahip bulunmaktadır. İnsanoğlu, varlığı boyunca, kendisinden önce yapılmış çalışmalardan bağımsız olarak yeni

oluşumlar yaratma ve uygarlığın başlangıç kuramlarını ortaya koyma isteğinde olmuştur. Thilly, bu tarihsel çalışmanın değerinin okuyuculara bu oluşumu yaratma umudu aşılamasında yattığını söylemiştir. O, değişik bir tarihsel perspektif içinde nesnel ve tarafsız olarak konusunu işlemektedir.

"Sunuş" bölümü, felsefe tarihinin toplumsal, kültürel ve tarihsel kavramlarla olan ilgisinin, felsefe dizgeleriyle ortaya konduğunu vurgulamaktadır; bireysel düşünürlerin tarih içinde üstlendikleri rolün bazen aldatıcı olmasına karşın, dizgenin oluşumunda onların çok önemli yerleri vardır. Birinci bölüm Yunan Felsefesi'ni ve Yunan Felsefesinin dinsel kaynaklarını ele almaktadır. Bu yapılırken Conford ve Jaeger'in tarihsel çalışmalarından yararlanılmıştır. Yunan felsefesinin, Yunan dininden ortaya çıktığı düşünülmektedir ve bu iki oluşum arasındaki farklılıklar gözler önüne serilecektir. Platon ile ilgili bölümde (bölüm 9), Platon diyalogları ile ilgili olarak son dönem biçemölçüsel olarak yapılan araştırmaların bulguları ortaya konur. Böylece Bilimler Hiyerarşisi, Evrenbilim ve Ölümsüzlük Öğretisi konularında yeni özdekler oluşturulacaktır. Aristo ile ilgili bölümde (bölüm 10), Dört Neden ve Aristo'nun deha ve etkinliği konuları son araştırmalar ışığında genişletilmiştir. İkinci Kısımda, Ortaçağ skolastik felsefe konusundaki genel bölümlerde (özellikle bölüm 17 ve 22) doğa ve skolastik öğreti üzerine yapılan araştırmalara bağlı olarak eklemelerde bulunulmuştur.

Çağdaş tarihçilerin karşı karşıya kaldıkları en büyük zorluk doğal olarak, olayları tarafsız bir bakış açısıyla değerlendirebilmektir. Tarihçi pek çok bulguya sahiptir. Ancak bunların tümüne güvenemez. Onun başarısı, ortaya koyduğu tarihin, gelecek yıllara ışık tutabilmesidir. O, varolan eğilimleri iyi saptamalı ve bulgularını geleceğin felsefe tarihi içindeki konumuna yerli yerine oturtabilmelidir. Profesör Thilly, bunu en iyi şekilde başarmış kişilerin başında gelmektedir.

LEDGER WOOD

Çevirenin Önsözü

İkibinbeşyüz yıllık bir kültür birikimiyle örtüşen Felsefe Tarihi, insanoğlunun kendisini, yaşamı, dünyayı ve evreni tanıma çabasının bir sonucu olarak karşımızda duruyor. İlkel insanlardan günümüz modern insanına ulaşmanın engebeli yollarını anlayabilmek için bu binlerce yıllık düşünce tarihinin iyi özümsenmesi gerekiyor. Türkçedeki felsefe tarihi kitaplarının sayısı ne kadar çok olursa o denli yararlı olacaktır düşüncesiyle yola çıkarak çevirisini sunduğumuz bu kitap, yalnızca bir çeviri eseri olmanın ötesine geçerek, hemen her bölümün, aynı konuyu ele alan Türkçe ve yabancı kaynaklarla karşılaştırılması ve değerlendirilmesi ile gerçekleştirildi.

Felsefe Profesörü Frank Thilly'nin kitabını ortaya koyarken izlediği tarafsız yol, her tümcesinden koca bir kitap çıkarmanın olanaklı olduğu felsefe alanında işimizi en fazla kolaylaştıran öğe oldu. Thilly'nin Felsefe Tarihi'ni benzer konudaki diğer yapıtlardan ayıran özelliklerden bir diğeri, her bölümünde, o bölümle ilgili yayınlanmış İngilizce, Fransızca ve Almanca kaynak kitapların sıralanmasına yer vermesi. Bu listelerin, daha sonra yapılacak kitap çevirileri için yararlı olacağını düşünüyoruz.

Soyut kavramların çokluğu nedeniyle bir türlü yaygınlaşamamış felsefe alanında, yazarın izlediği yazı yönteminin yalınlığının okuyucu için faydalı olacağına kuşku yoktur.

Kitap, klasik ayrımlara uygun olarak Yunan Felsefesi, Ortaçağ Felsefesi ve Çağdaş Felsefe olmak üzere üç ana bölüme ayrılmış bulunuyor. Eserin tamamının yaklaşık 900 sayfayı bulması nedeniyle iki kitap olarak yayınlamayı uygun bulduk. İlk kitap "Yunan Felsefesi ve Ortaçağ Felsefesi"ni ele alıyor. İkinci kitap ise "Çağdaş Felsefe" dönemini kapsıyor. Kitabın sonuna ise genel olarak bir kavram kargaşasının yaşandığı felsefe alanı için bizim kullandığımız sözcüklerin hangi İngilizce felsefe terimlerini karşıladığının anlaşılması için bir terimler sözlüğü hazırladık.

İbrahim Şener

Sunuş

Felsefe tarihi varoluş sorununu çözmek için, ya da deneyim dünyamızı bizim kendimize anlaşılır kılmak için yapılmış olan farklı girişimlerin bağıntılı bir açıklamasını vermeyi amaçlar.

Mantıksal insan düşüncesinin en erken başlangıcından günümüze dek gelişiminin öyküsüdür; felsefi kuramların salt zamandizinsel bir sıralaması ve açımlaması değil, ama bunların birbirleri ile, içinde üretildikleri zamanlar ile, ve onları sunan düşünürler ile ilişkileri içinde bir incelemesidir. Her düşünce dizgesi az çok içinde doğduğu uygarlığa, önceki dizgelerin özyapılarına ve yazarının kişiliğine bağımlıyken, o da kendi payına çağının ve onu izleyerek çağların anlayış ve kurumları üzerinde gizil bir etki uygular. Felsefe tarihi her dünya görüşünü kendi uygun çerçevesi içerisine yerleştirmeye, onu şimdisinin, geçmişinin ve geleceğinin entelektüel, politik, ahlaksal, toplumsal ve dinsel etmenleri ile bağıntılamaya çabalamalıdır. Ayrıca insan spekülatif düşüncesinin tarihindeki ilerleme çizgisini izlemeye, felsefe denilen zihinsel tutumun nasıl doğduğunu göstermeye, önerilen değişik soruların ve çözümlerin nasıl yeni soruları ve yanıtları kışkırttığını göstermeye, ve her bir evrede ne gibi bir ilerleme yapılmış olduğunu belirlemeye çalışmalıdır.

Felsefe ve Huy

Felsefi dizgeler kişisel, tarihsel ve kültürel bir boşlukta yer alan salt zihinsel etkinliğin ürünleri değildirler; tersine bireysel felsefi dehaların başarımlarıdırlar ki yalnızca yazarlarının huy ve kişiliklerini değil ama benzer olarak içinde yaşadıkları kültürel, tarihsel ve felsefi ortamı da yansıtırlar. Her

dizge onun hem öğretisel önemini hem de yapısal örgütlenmesini belirleyen sayısız etkinin yakınlaşma noktasıdır. Bu etkilerden kimileri salt entelektüel ve felsefidir—bir felsefeci bilinçli ya da bilinçsiz olarak felsefesine ona felsefi öncelleri tarafından aktarılan anlayış ve öğretileri kattığı ve onları mantıksal tutarlık uğruna ya da ahlaksal, dinsel ve estetik deneyimin istemlerini doyurmak için değiştirdiği zaman olduğu gibi. Ancak bir felsefi dizgenin felsefe tarihçisinin gözardı edemeyeceği bir başka biçimlendirici etkisi daha vardır, ve bu felsefecinin yaşamöyküsü tarafından ve içinde felsefenin doğduğu toplumsal ve kültürel bağlam tarafından belirtildiği biçimiyle kişiliğini içerir. Şu soru sorulabilir:"Neden belli bir felsefeci, ayırıcı bir yapı ve düzenlemeye sahip bir dizgeyi ortaya koyan böyle bir felsefe öğretisi oluşturabilmiştir?" Bu sorunun yanıtı iki doğrultu üzerinde ilerler: Bunların biri dizgeyi meydana getiren kişisel ve kültürel unsurların sıralamasını içermektedir; diğeri ise düşünürün konumunu kabullenişini ortaya koyan ayırıcı felsefi düşünce yapılarıdır. Bir dizgenin "açıklama"sı bu iki türü karşılıklı olarak tamamlayıcıdır ve felsefenin herhangi bir tarihsel dizgesinin anlaşılabilmesi için her ikisi de gereklidir.

Bir felsefenin kişisel motivasyonu ve tarihsel yaratılış, felsefi anlam ve mantıksal düzenlemeler için önemli ipuçları olarak görülmektedir.

Bir felsefenin yorumlamasının tarihsel ve genetik türü, genel olarak yaşamöyküsel, toplumsal, politik ve kültürel etkilerin büyük karmaşasını çözmeye yöneliktir. Felsefe alanında kişisel unsurların da büyük bir önemi bulunmaktadır. Bireysel bir beyinin yaratıcı düşüncesi, herhangi bir grup bilincinin oluşumunda önemli bir katkıda bulunabilmektedir. Felsefe dizgesi bireysel başarıların ötesinde bir yapıdır. Bilimsel kuram ve teknolojik buluşlar çoğunlukla işbirliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Newton'un ya da Eins-

tein'ın yaşamöyküleri yerçekimi kanunu ya da görecelilik kuramının anlaşılması konusunda çok fazla önem taşımaz. Ancak Spinoza'nın pantastik naturalizmi (kamutanrısal doğalcılığı) ya da Schopenhauer'in voluntaristik idealizmi, eğer oluşturucularının kişiliklerinden soyutlanırsa görünümlerinden çok şey kaybederler. Bir felsefe dizgesi, oluşturucusunun kişiliğini yansıtmaktadır ve bu dizgenin anlamı yalnızca bu bireysel kapsam içinde düşünüldüğüde tam olarak anlaşılabilir. Bu bakış açısıyla göz önünde tutulduğunda, felsefi dizgeler bilimsel kuramlar ya da teknoloji ve buluş ürünlerinden çok, sanatsal, müzikal ve edebiyat yaratım ürünleri ve din ve törel dizgelere daha yakındır.

Felsefenin kişisel niteliklerin yansıması olduğu düşüncesi William James'in *Pragmatizm*'inin ilk bölümünde yoğun olarak savunulmuştur: James, "Felsefe tarihi, insan oluşumunun kapsamı içindedir" demektedir. Kişisel farklılıklar yalnızca felsefe alanının değil, edebiyat, sanat, yönetim gibi alanların da temel belirliyicilerinden biridir.

Felsefe tarihi içindeki bireysel yorumlama gücü geleneksel dogmaların konumunu sarsabilecek bir yapıdadır. Bu sayede bir itiş gücü ve motivasyon sağlanılır. Böylesine bir niteliğe sahip olan düşünürler kendilerini ayrıcalıklı bir koşulun içinde bulurlar. Onlar felsefenin yerinde saymayıp, adım adım ilerlemesine önayak olacaklardır.

Felsefe ve Kültürel Çevre

Felsefecilerin düşüncesi içinde, kişisel etmenler çeşitli farklılıklar gösterir. Felsefenin, genel zihinsel, kültürel, toplumsal ve politik düşünce yapısına olan bağlılığı dönemlerle ilgili olarak değişiklikler göstermektedir. Herhangi bir tarihsel dönemin felsefesi, o çağın kültürel durumu ile yakından ilgilidir. Bunun yanı sıra bir önceki dönemin özellikleri ile sı-

kı sıkıya bağlıdır. Kültürün felsefi boyutu, yalnızca tek bir kültürel başkaldırı şeklinde görünmez. Sanat, bilim ve teknoloji alanında da kendini gösterecektir. Felsefe ile kültürel çevre arasındaki ilişki yalnızca, felsefenin kültürel çevre üzerindeki bağımlılığının bir oluşumu değildir; felsefe aynı zamanda kültürün diğer görünümleri üzerinde de etkide bulunmaktadır. Felsefe çağdaş ve öncü kültürlerin bir ürünüdür. Daha önceki çağlarda elde edilen toplumsal ve kültürel başarılardan etkilenmektedir.

Felsefenin verilen tarihsel dizgenin, toplumsal ve kültürel oluşumların karmaşık çözümlemelerinde, aşağıdaki temel maddeler görülmektedir:

1. Felsefecinin içinde yaşadığı güncel politik durum, onun felsefesini belirlemektedir.
2. Toplumun ekonomik ve toplumsal çerçevesinin genel yapısı, birey olarak felsefecinin içinde bulunduğu çerçeveyi yansıtmaktadır.
3. Din, ahlak, bilim, sanat ve teknolojinin o dönemdeki ya da daha önceki tarihsel çağlardaki durumu, felsefe dışındaki bu yapının etkisi de göz önünde tutulmalıdır.
4. Dönemin felsefi kuramları, birey olarak felsefeci üzerinde etkide bulunmaktadır.

Geçmiş ve çağdaş felsefi gelenekler, hareketler ve bireysel dizgeler, bireysel felsefecilerin kültürel ve zihinsel çevrelerinin parçası konumundadır. Toplumsal, politik, bilimsel ve sanatsal miraslar bu açıdan önem taşımaktadır.

Eleştirinin Rolü

Farklı dizgeler üzerinde çalışmalar yürütürken, düşünürlerin fikirlerine getirilen eleştirilerin de göz önünde tutulması gerekmektedir. Felsefe tarihi çok geniş bir alandır. Bu alan içinde eleştirinin de bir yerinin bulunması gerekir. Dizge, hataları ve yetersizlikleri ile birlikte bir bütün olarak ele alınmalıdır. Bunların gün ışığına çıkarılması büyük önem taşır. Düşünürler, kendi felsefe kuramlarını da tartışmaya açmalıdırlar. Bireysel öğelerin hep birlikte elenmesi olanaklı değildir. Tarihçilerin algılamaları ile pek çok oluşum gün ışığına çıkarılabilmektedir. Tarihçiler, pek çok açıdan kendilerini eleştirmektedirler. Bütün bunlar kaçınılmazdır. Her bir düşünce, müdahale olmaksızın kendi kuramını ortaya koyma olanağına sahip olmalıdır. Bir dizge yalnızca var olan oluşumların ışığında eleştirilmemelidir. Bu konuda belli standartların ortaya konulması yararlı olacaktır. Erken dönem Yunan dünya görüşü, çağdaş kuramlarla karşılaştırıldığında naif, çocukça ve rafine edilmemiş görülmektedir. Ancak bunun gülünç bulunması gerekir. O dönemin kapsamı içinde düşünüldüğünde, insanların dünyayı algılamalarının, yeni bir çağ açan olayların anlaşılması şeklinde olduğu görülmektedir. Bu düşünce dizgesinin mutlaka kendi amaçları ve tarihsel oluşumunun ışığında yargılanması gerekmektedir. Bu, daha önceki ve daha sonraki dizgelerle karşılaştırılan ve gelişimi yönlendiren olguları saptayarak yerine getirilmelidir.

Bizim çalışma yöntemimiz hem tarihsel, hem de eleştirel boyutta ortaya konacaktır. Bu eleştirel–tarihsel yöntemi yönlendiren ilkeler şunlardır:

1. Her bir felsefi dizge, kendi bütünlüğü içinde anlaşılmalıdır. Felsefe tarihçileri bu şekilde, her bir dizgenin öğretisel içgüdülerini ortaya koyacaktır. Dizgenin yapısal bir bütün olarak ele alınması gerekir.

2. Girişim, dizgenin, mantıksal olarak temel düşüncelerini formülleştirmelidir.

Örneğin Hume, Görgücülük (Empricism) düşüncesinin mantıksal temellerini formülleştirmiştir. Locke ve Leibniz ise kendilerinden daha önce kurulmuş bu dizge üzerinde yeni düşünce arayışlarına girişmişlerdir. Descartes ise ussalcılık (rationalism) düşüncesinin temel öğretilerini ortaya koymuştur.

3. Her bir dizge, katı bir eleştiri süzgecinden geçmelidir. *İlk* olarak *içsel* özelliklerin ortaya konması gerekir. *İkinci* olarak ise *dışsal* nitelikler inceleme altında tutulacaktır. Bu şekilde oluşturulan bir eleştiri, dizgeyi açıklamaya yönelik olmalıdır. Felsefenin en önemli görünümlerinden biri, daha önceki dizgelerin eleştirisidir.

Felsefe Tarihinin Değeri

Felsefe tarihi çalışmasının değerinin herkes tarafından açıkça görülecek şekilde ortaya konması gerekir. Varoluşun temel sorunları ile ilgilenen kişiler, insan ırkının, uygarlığın çeşitli evrelerinde bulunduğu düzeyleri sorgulamak isteyeceklerdir. Bunun yanında, böyle bir çalışma insanoğlunun kendi çağını ve diğer zamanları anlamasına yardımcı olacaktır. Daha önce belirlenerek altı çizilen ilkelerin açıklanmasıyla, geçmişin ve günümüzün törebilimsel, politik, mantıksal ve ekonomik algılamaları ışığında bulgular ortaya konur. Böylece soyut düşünce içinde, bilgiler birbirine bağlanarak yeni fikirlere ulaşılacaktır.

Daha önceki kuramlar üzerinde çalışarak, dünya ve yaşam hakkında çeşitli düşüncelere ulaşabilmek olanaklıdır. Felsefe, bu nedenle diğer yaratıcı etkinlik biçimlerinden daha geniş bir kapsama sahiptir. Bilim adamları, çıkış noktalarını

başarılı bir şekilde ortaya koyabilme olanağına sahiptirler. Araştırmacılar, ulaştıkları bilgilerin geçirdikleri evreleri bir bir sıralayabilirler. Sanatın genel tarihi için ise bunu gerçekleştirmek pek kolay değildir. İnsanoğlu, daha önceki çalışmalardan tam bir bağımsızlık içinde, bir felsefi dizge oluşturmaya girişebilir. Ancak bu uygarlığın başlangıcı tam olarak ortaya koyma konusunda çok yetkin bir açıklama olamayabilecektir. Felsefe tarihi, geçmişin felsefi öngörülerinin bir hazinesi durumundadır.

Ancak felsefe alanının, bir tarih çalışması olarak görülmesi, bu alanın kısa süre içinde verimsiz bir konuma gelmesine yol açabilmektedir. Her bir felsefeciler neslinin yalnızca felsefe tarihi üzerinde çalışmalarda bulunması bu konunun bir kısırdöngü içine girmesine neden olacaktır. Yaratıcı felsefeciler, felsefe tarihinin geleneksel kapsamını zenginleştirerek, bilim, sanat, edebiyat, politika, ahlak ve çağdaş kültürün diğer aşamaları aracılığı ile yeni oluşumlara ulaşacaklardır. Felsefe tarihi yalnızca geçmişte elde edilmiş bilgilerle yetinmeyip, geleceğin felsefe yapısı için ipuçları ortaya koymalıdır.

Birincil ve İkincil Kaynaklar

Çalışmalarımızın kaynakları şöyle sıralayabiliriz;

1. *Birincil Kaynaklar;* bunlar felsefecilerin kendi yazıları üzerinde yapılan çalışmaları içermektedir.

2. Bu tür kaynakların olmaması durumunda, bilgiler onların öğrettikleri kişilerin yazılarına dayandırılmaktadır. Bu kaynaklar arasında belli felsefecilerin yaşamöyküleri ve öğretileri, felsefe tarihi üzerinde genel ve özel etkinlikleri, belli öğretilerin eleştirileri ve çeşitli kitaplardan yapılan alıntılar bulunmaktadır. Bu tür *ikincil kaynaklara,* birincil kaynakların olma-

dığı durumlarda başvurulmuştur. Yaşanılan dönemlerin atmosferinin anlaşılabilmesi için, bilim, edebiyat, sanat, eğitim, politika ve din gibi olgular da gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Alan ve Dönemler

Evrensel bir felsefe tarihi, tüm insanların felsefelerini içermelidir. Bütün insanların bir düşünce dizgesi oluşturduklarını söylemek olanaklı değildir. Bazı toplumlarda elde edilen bilgiler mitolojik dönemin üzerine çıkamamaktadır. Doğulu insanlar, Hintliler ve Çinlilerin kuramları daha çok mitolojik ve törebilimsel öğretilerden oluşmaktadır. Onlar çok ender olarak tamamlanmış bir düşünce dizgesine sahip olabilmişlerdir; onların düşünceleri daha çok şiirsellik ve inanca dayanmaktadır. Biz, kendimizi batılı ülkelerin çalışmaları ile sınırlandıracak ve felsefeyi antik Yunan'dan başlatacağız. Tarihsel dönemlerin geleneksel sınıflandırılmasını izleyerek, Antik Yunan Felsefesi, Ortaçağ ya da Hıristiyan Felsefesi ve Çağdaş Felsefe ayrımları yapacağız.

Felsefe tarihi üzerine çalışmalar:

W. Windelband, *A History of Philosophy,* Çev. J. H. Tufts, 2.Baskı, 1901;
W. Turner, *History of Philosophy,* 1903;
H.E. Cushman, *A Beginner's History of Philosophy,* 1920;
C.C.J.Webb, *A History of Philosophy,* 1915;
A.Weber, *History of Philosophy* (Çev. Frank Thilly), Philosophy since 1800, R.B.Perry, 1925;
A.K.Rogers, *A Student's History of Philosophy,* 1926;
G. Boas, *The Major Traditions of European Philosophy,* 1929;
T.G.Duval, *Great Thinkers,* 1937;

S.G.Martin, G.H.Clark, F.P.Clarke ve C.I.Rudick, ***A History Philosophy,*** 1941;
B.Russell, ***A History of Western Philosophy,*** 1945;
F. Copleston, ***A History of Philosophy,*** 1947;
W.P.Montague, ***Great Visions of Philosophy,*** 1950;
V.Ferm, ed., ***A History of Philosophical Systems,*** 1950;
R.A.Tsanoff, ***The Great Philosophers,*** 1953;
B.A.G.Fuller, ***A History of Philosophy,*** 3. baskı, ed. S.M. McMurrin, 1955;
C.Brinton, ***Ideas and Men:The Story of Western Thought,*** 1950;
S.P.Lamprecht, ***Our Philosophical Traditions: A Brief History of Philosophy in Western Civilization,*** 1955.

Daha kapsamlı çalışmalar:

F.Ueberweg, ***History of Philosophy,*** 3 cilt, çev. G.S.Morris, 1905;
J.E.Erdmann, ***A History of Philosophy,*** 3 cilt, çev. W.S. Haugh, 1910;
P.Janet ve G. Séailles, ***Historie de la philosophie: Les problémes et les écoles,*** 14. baskı, 1828;
Supplément Période Contemporaine, 1929;
P. Masson–Oursel, ***La philosophie comparée,*** 1923, 2. baskı, 1931;
A.O.Lovejoy, ***The Great Chain of Being,*** 1936;
E. Bréhier, ***Histoire de la Philosophie,*** 5. baskı, 1938;
N.P.Stallknecht ve R.S.Brumbaugh, ***The Spirit of Western Philosophy,*** 1950;
W.T.Jones, ***A History of Western Philosophy,*** 1952;
G. Lehmann, ***Geschichte der Philosophie,*** 2 cilt, 1953;

Özel konu tarihleri;

Mantık ve Bilgi Kuramı:
R. Adamson, ***Short History of Logic,*** 1911;
L.W.Keeler, ***The Problem of Error from Plato to Kant,*** 1934.

Estetik:
B. Bosanquet, ***History of Aesthetics,*** 1892.

Törebilim;
J.Martineau, ***Types of Ethical Theory,*** 2. baskı, 1866;
H.Sidgwick, ***Outlines of the History of Ethics,*** 1892;
J.Watson, ***Hedonistic Theories from Aristippus to Spencer,*** 1895;
F. Paulsen, ***System of Ethics,*** ed. ve çev. F. Thilly, 1899;
A.K.Rogers, ***Short History of Ethics,*** 1911 ve Morals in Review, 1927;
R.A.Tsanoff, ***The Moral Ideals of our Civilization,*** 1942.

Politika:
F. Pollock, ***History of Science of Politics,*** 1883;
W.A.Dunning, ***History of Political Theories,*** 1902_23;
C.H.McIlwain, ***The Growth of Political Thought in the West,*** 1932;
G.H.Sabine, ***A History of Political Theory,*** 1937;
C.M.Andrews, ***Famous Utopians,*** 1937;
H.Cairns, ***Legal Philosophies from Plato to Hegel,*** 1949.

Bilim:
H.F.Osborn, ***From the Greeks to Darwin,*** 1894;
E.Dodd, ***Pioneers of Evolution from Thales to Huxley,*** 1897;
W.Libby, ***An Introduction to the History of Science,*** 1917;
F.A.Lange, ***History of Materialism,*** 3 cilt, çev.E.C.Thomas, 1925;

G.Sarton, ***Introduction to the History of Science,*** Cilt II, 1927;
B.Ginsburg, ***The Adventure of Science,*** 1930;
C.Singer, ***A Short History of Science,*** 1941;
L.Thorndike, ***History of Magic and the Experimental Sciences,*** 1941;
W.C.Dampier, ***A History of Science and Its Relation with Philosophy and Religion,*** 3. baskı, 1942;
M.P.Rousseau, ***Historie de la Science,*** 1945;
E.T.Bell, ***The Development of Mathematics,*** 2. baskı, 1945.

felsefe sözlükleri:
D.D.Runes, ed., ***Dictionary of Philosophy,*** 1942;
A.Lalande, ***Vocabularie technique et critique de philosophie,*** 5. baskı, 1947;.

felsefecilerin yazılarından seçmeler:
T.V.Smith, ed., ***Philosophers Speak for Themselves,*** 1935;
I.Erdman ve H.W.Shneider, ***Landmarks for Beginners in Philosophy,*** 1941:
W.Sellars ve J.Hospers, ***Readings in Ethical Theory,*** 1952.

BÖLÜM BİR

YUNAN FELSEFESİ

I.

DOĞA FELSEFESİ

1. ERKEN DÖNEM YUNAN DÜŞÜNCESİNİN ÇIKIŞ NOKTASI VE GELİŞİMİ

YUNAN FELSEFE TARİHİ

Antik dönemde yaşayan insanların çok azı mitolojik dönemin ötesine geçebilmişlerdir. Yunanlılar dışında, onların hiçbiri felsefenin gelişimine katkıda bulunmamışlardır.Daha önceki dönemde Avrupa uygarlığı ikibin yıl boyunca neredeyse tüm sorulara belli kalıplaşmış yanıtlar bulmuş ve bununla yetinmiştir. İnsanoğlunun düşüncesi basit mitolojik başlangıçtan yola çıkarak, daha karmaşık ve anlamlı dizgelere doğru yol alacaktır. Bağımsızlık ruhu ve doğru sevgisi Yunan Felsefesini ayırt edici bir konuma ulaştıracak ve daha değerli disiplinlerin ortaya çıkmasına olanak tanıyacaktır.

Yunan felsefe tarihinden bahsederken Helen dünyası içinde doğan ve gelişen entelektüel hareketi kastediyoruz. Helen uygarlığının ürünleri, yalnızca Yunanlıların dizgelerini değil, aynı zamanda Yunan düşüncesinin önemli niteliklerini açıklamaktadır.

ÇEVRE

Felsefe ile ilgilenen insanlar Yunan yarımadasının dağlarında ikamet etmektedir. Burası, doğal yapısı nedeniyle güç-

lü ve etkin bir ırkın gelişmesine önayak olmuş bir bölgedir. Liman bölgelerinde denizle ilgili işler ve ticaret yapılmaktadır. Adalar üzerinden bu bölgeye bir göç hareketi olmaktadır. Yunan kolonileri, Mısır, Sicilya, Güney İtalya ve Asya kıyıları ile bağlantı içindedir. Bu koloniler, anavatanları ile bağlarını koparmadan, değişik kültür ve geleneklere sahip olarak yaşantılarını sürdürmektedirler. Bu tür koşulların sonucu olarak, mükemmel bir ekonomik gelişme sağlanacaktır. Ticaret ve endüstri gelişimi ile şehirlerde bir varsıllık birikimi oluşmaya başlar. Bu durum, tüm Yunan dünyasının toplumsal, politik, entelektüel ve dinsel yaşantısını değiştirecek ve onlara yeni ve daha varsıl bir uygarlığın kapılarını açacaktır. Bu fiziksel ve insansal çevre düşünce ve istenç oluşumlarının yönlendirilmesine yardımcı olacaktır; insanlar, yaşam ve dünya üzerinde daha geniş bir bakış açısına sahip olmaya başlamışlardır. İnsanlar bilgi açlığı içindedirler.Güzellik duyumu ve pratik enerji ve istek bu dönemde politika, din, ahlak, edebiyat ve felsefe alanında hızlı bir gelişmenin yaşanmasına neden olacaktır.

POLİTİKA

Helen şehir-devletlerinin politik şanslılıkları, anakara ile onun kolonileri üzerinde belli ortak yapıların sergilenmesine olanak tanıyacaktır. Her yerde, ataerkil monarşiden, aristokrasi aracılığı ile demokrasiye geçiş evrimi yaşanmaktadır. Homeros destanlarıyla tasvir edilen toplum, bir kast toplumudur ve ataerkil monarşi yönetim biçimi ile oluşturulmuştur. Varsıllık ve kültür kazanımları ile önce aristokrat yönetim biçimi oluşturulmuş ve daha sonra oligarşiye geçilmiştir. Değişen toplumsal koşulların bir sonucu olarak, yurttaş sınıfı (Demos) yükselir ve ayrıcalıklı sınıfın liderliğine karşı bir savaşım vermeye başlar. Aristokrasiden Demokrasiye

geçiş ise İ.Ö. yedinci ve altıncı yüzyıllarda meydana gelecektir. Bu, tüm Helen dünyasında "gaddar" uygulamalarda bulunan lordlara karşı çıkan gözüpek insanlar sayesinde olacaktır.

EDEBİYAT

Değişen toplumsal ve politik koşulların bir sonucu olarak Yunan bilinci uyanmaya başlamıştır. Yeni hareket, hem bir belirti hem de aydınlanma nedenidir; bu gelenekselliğin eleştirisinin ve gelişen yansımasının bir göstergesidir. Eski kurumlara karşı çıkışlar yükselmekte ve reform için talepte bulunulmaktadır. İ.Ö. 6.yüzyıldan önceki Yunan edebiyat tarihi, bu eleştiri ve yansımanın politik yaşam içinde de çok belirgin olarak görüldüğünü açığa çıkarmaktadır. Homeros'un güleryüzlülüğü ve nesnelliği, çocuksu masumluğu derece derece kaybolmaya başlamıştır; şairler daha az iyimser olmakta, daha fazla eleştiri yapmakta ve öznel saptamalarda bulunmaktadırlar. Homeros'ta bile, zaman zaman insanoğlunun tutumları üzerine, ölümlülerin budalalıkları üzerine, yaşamın sefaleti ve geçiciliği üzerine ve adaletsizliğin günahkarlığı üzerine ahlaksal saptamalarda bulunulmaktadır. Hesiodos'da ise eleştiri ve kötümserlik düşüncesi daha yüksek sesle ifade edilmektedir. Onun *Works and Days* (İşler ve Günler) yapıtı, çağın zaaflarına saldıran ahlaksal bir el kitabıdır ve yaşamın ahlaksal ve pratik kurallarını sunmaktadır. Eski güzel günlerin bitişine karşı matem tutulmakta ve o dönemin erdemleri övülmektedir 7. yüzyılın şairleri (Alcaeus, Simonides, Archilochus) *zalimliğin* yükselişine lanetler yağdırmakta ve insanoğlunun zayıflıklarına üzülmektedir. Bu şairler, insanları yönlendirmekte ve onları zincirlerinden kurtarma çağrısında bulunmaktadırlar. Didaktik ve Pessimist ruh 6. yüzyıl şiir dünyasında daha belirgin olarak görü-

lecektir; insanların politik durumları, yorum konusu olarak kullanılmakta ve yeni bir düzen önerilmektedir. Bu bazen çok sert bir dille yapılmaktadır. Fabl yazarı Aesop ve *gnomic* olarak adlandırılan şairler (Solon, Phocylides, Theognis) döneminde, olgunlaşmamış bir ahlaksal felsefe olarak törebilimsel yansımalar ortaya konulmaktadır. Bireyler yaşamı çözümlemeye ve eleştirilerde bulunmaya başlamışlardır. Artık yalnızca yaşamın içinde yaşamakla yetinmemektedirler. Yaşam üzerinde düşünülmekte ve ideallerin geleneksel kapsamı üzerinde sorgulama yapılmaktadır. Kişilerin törebilimsel, politik ve dinsel düşüncelerinde yavaş yavaş çeşitli farklılaşmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Sonuç olarak bir sorgulama ve hoşnutsuzluk ruhuna eriştirilmiştir. İnsanoğlu, etik ve politik kuramlar biçiminde, bir felsefi çalışma birikimine sahip olmaya başlamışlardır.

YUNAN FELSEFESİ'NİN DİNSEL ÇIKIŞ NOKTALARI

Yunanlıların dinsel yaşamları, Yunan felsefe tarihi çalışması için büyük önem taşımaktadır; ancak Yunan dünyasında din ile felsefe arasındaki ilişkiler, dolaylı anlatımların bulunduğu karmaşık bir yapıya sahiptir. Yunan dini ve felsefesi arasındaki etkileşim, Yunan dininin başlıca iki görünümü ile ortaya konabilir:

1) Bu görünümlerin ilki, Homeros'un söylencelerinden bildiğimiz Olimpos tanrılarının antropomorfik (insanbiçimsel) dinidir.

2) Yunan dininin ikinci görünümü ise İ.Ö. 6. yüzyılda dinsel yeniden doğuş içinde göze çarpan gizemli kült (mezhep, inanç, tapınma) olarak adlandırılan yapıya ilişkin durumdur. Bu yapı İ.Ö. 5.ve 4. yüzyıllarda da gelişimini sürdürecek ve felsefe ile ilintili bir yapı olarak yerini alacaktır.

Tanrılar arasında en ulu olarak kabul edilen Zeus kavramının gelişimi, felsefi ve dinsel düşüncelerin birbirleri üzerinde etkide bulunmalarını çok iyi bir şekilde açıklamaktadır. Homeros'da Zeus, tıpkı diğer tanrılar gibi, bir yazgıya sahiptir fakat birkaç yüzyıl sonra Aeschylus'un dramlarında, yazgının kendisi, Zeus'un yüce isteği ile özdeşleşecektir. Olimpos Tanrıları dinsel felsefeden etkilenmişlerdir fakat onların yalnızca felsefe tarafından belirlendiğini söylemek hatalı olur. Homeros'un tanrılar kavramı, ilk dönem Yunan felsefesinin düşüncede oluşmasına katkıda bulunmuştur. İ.Ö. 6. yüzyıldaki Milet felsefesi, Pythagoras, Parmenides ve Herakleitos altıncı yüzyılın yeni ve farklı dinsel oluşumundan etkilenen felsefecilerdir. Aeschyus'un Zeus'unda tek tanrılı eğilim görünmektedir. Bu ve diğer pek çok etki İ.Ö. 4. yüzyılda Platon ve Aristo'nun felsefi tek tanrılığına önayak olacak düşüncelerdir.

Felsefe, Yunan zihinsel yaşamının diğer unsurlarından soyutlandığı zaman, belli bir dönemin dinsel ruhu felsefede olduğu kadar kült ve milletlerde de sık sık ifade edilmiştir. Gerçekten de, Yunan dini yüksek derecede düzenli ve özel bir biçime sahip olmadığı için, onun tanrıbilimi genellikle sanat, şiir ve felsefe alanlarında ifade edilmektedir. Yunan kültürü, Homeros'un şiirlerinde, Olimpos tanrılarının dini ve şiirinin bileşiminde ortaya konmaktadır.

Tanrılar hakkındaki düşünceler Hesiodos'da daha yetkinleştirilmiş olarak görülecektir. Hesiodos, en büyük ikinci Yunan şairi olarak kabul edilmektedir. Onun *Theogony* (tanrıların soylarını yazan kitap) yapıtında dünyadaki fenomenler ilk kez olarak tanrısal terimlerle belirtilmiştir. İ.Ö. sekizinci yüzyılda derlenen bu yapıtta geleneksel mitoloji öğeleri yer almaktadır. Bu çalışmada evrenin yapısı üzerine çeşitli saptamalarda bulunulmuş ve bugünkü evrenbilim (cosmology) biliminin ilk adımları atılmıştır; burada tanrıların yapıları üzerinde çeşitli düşünceler yer almaktadır. Bu düşünceler tan-

nbilim dalına ışık tutacaktır; ve dünyanın çıkış noktası üzerinde değerlendirmeler bulunmaktadır. Hesiodos'a göre, tanrılar bile yaratılmıştır. O, bomboş uzayda, herşeyden önce bir varlığın bulunduğu düşüncesindedir. Bu varlık kendiliğinden vardır. Khaos'tan (uçsuz bucaksız uzay) sonra cennet ve yeryüzü (Heaven and Earth) oluşmuştur; ve Eros ya da Sevgi Cennet ve Yeryüzüne gelmiştir. Onlar bir birlik oluşturacaktır. Bu birlikten bir birlikler bütünü dizisi ortaya çıkacaktır. Şiirsel ve mitolojik açıklamalardan edinilen bilgiye göre, Eros bu gücü doğal kuvvetlerden elde ederek kullanmaktadır. Karanlık ve gece biraraya gelerek Gündüz'ü vücuda getireceklerdir. Ve cennetin bir meyvesi olan Yeryüzü, nehirleri doğuracaktır. Titanlar, Cennet ve yeryüzünün evliliklerin torunlarıdırlar ve onlar daha sonra Zeus ve diğer Olimpos tanrıları ile temsil edilen daha kuvvetli varlıklar olarak yaşayacaklardır. Aristo, Hesiodos'un ilk ve primitif (ilkel) din bilgilerinden biri olduğunu söylemektedir. Ancak o, ilk dönem felsefecilerinden farklı bir yöntem izlemektedir. Açıklamalarını mitolojik bir biçim içinde oluşturmuştur. İlk felsefeciler ise yöntemlerini kesin kanıtlar üzerine dayandırmaya çalışmışlardır. Thegonia'lar tam olarak felsefeye uygun değillerse de, felsefe alanına yardımcı olması amacıyla oluşturulmuştur. Homeros'un mitolojik yaklaşımı ile karşılaştırmada bulunarak ussal açıklamalara yönelik çalışmalar yapılmıştır. Tanrıların ilişkilerini ve nesillerini yönlendiren Hesiodos'un Eros'u, Homeros'un doğal kanunların öğretisinin yönünde, mitolojik yazgı düşüncesinin ötesinde bir gelişme taşımaktadır. Hesiodos'un Eros kavramı, sonraki felsefecilerin özyapısal özelliklerinden biri olan, tek bir doğal ilkenin tohumunu içermektedir. Ancak, genel olarak, ilk Theogonia'lar şeylerin çıkış noktalarını açıklamaya girişirken bunu bilimsel ve mantıksal bir biçemde değil, şiirsel bir düşgücü ve bilinen mitoloji öğelerini kullanarak yapmaktadır.

Altıncı yüzyılın sonlarına doğru Yunan düşüncesinde, dinsel duyumların yeniden doğuşu bu gizemli kültler nedeniyle olacaktır. Her ne kadar Homeros'a ait şiirler, onları büyük ölçüde göz ardı etseler de, Yunanlılar, toprakla savaşımda önemli bir kuvveti temsil eden Olimpos tanrılarına saygı duymaktadırlar. Gerçekten de bu tanrılar, aristokrat mitlerin tanrılarından daha fazla törensel görünüme sahip durumdadırlar. Olimpos tanrıları artık kendilerine gelmişlerdir. Ülkeye bir inanç biçimi hakim olmaktadır. Bu yeni tanrılara yapılan tapınma, dönemin zalimleri tarafından demogojik bir ölçü olarak değerlendirilmiştir. Dionysos, Yunan ülkesinin doğallaşma döneminden sonra Atinalılara bir inanç getirmiştir; ve tanrıça Demeter ise Olimposlulara çabucak uyum sağlayacaktır. Dionysos'a tapınma, dinsel yeniden doğuşun görünümü olarak değerlendirilebilmektedir; Dionysos'da, Demeter gibi yeryüzünün bahar mevsiminde yeniden canlanmasıyla ilgilidir. Bu, ölümden sonra yeniden dirilmeyi, ya da tanrıların ortadan kaybolduktan sonra geri dönüşlerini sembolize etmektedir. Dionysos, Atina'da aynı zamanda şarap tanrı olarak da tanınmaktadır. Demeter ise toprak tanrıdır. Dionysos ile ilgili inaçlar yöreden yöreye değişiklik göstermektedir. İnanç biçimleri içlerinde bir gizem barındırmaktadır. (Gizem için kullanılan Yunan teriminin Latin biçimi daha sonra "Sacrament" -kutsal ayin- sözcüğüne dönüşmüştür). Bu tapınmanın halk ve resmi biçimleri de bulunmaktadır. Dionysos ile ilgili tapınmalar genel olarak zevk ve eğlenceye düşkünlük düşüncesini içermektedir. Ancak bu daha sonra, uygar bir biçimde değerlendirilmeye başlanacaktır. Dionysos için halk tapınması, Atina dramının evrimi ile yakından ilgilidir. Dionysos'a adanan inaçlar, Orpheus* adına dinsel

*Orpheus: Çaldığı müzikle ağaçları ve kayaları harekete geçirdiği ve canavarları yatıştırdığı varsayılan mitolojik bir kahraman.

tapınmalarla birleştirilerek biraz daha ileri düzeyde değişim gerçekleştirilir. Orfeus'a ait hareket Dionysos öncülerinden daha az barbar bir yapıya sahiptir ve tanrı ile özdeşleştirme aracılığı ile ölümsüzlük özlemi çekilmektedir.

Bu yönde törebilimsel bir öğe bulunmaktadır. Böylece zevk ve eğlence düşkünlüğünün tam tersi olarak, din uğruna dünya zevklerinden uzaklaşma düşüncesi egemen olmaya başlamıştır. Orfeus kişiliği, uysallaşmış Dionysos olarak tasvir edilebilmektedir.

Felsefede izleri görülen altıncı yüzyılın dinsel yeniden doğuşunun etkilerinin çoğu, çıkış noktası olarak Orfeus ile ilgilidir.Bu etkiler arasından Orfeus ruh öğretisi bulunmaktadır. Bu özellikle Pisagor kardeşliği içinde ele alınan Orfeus dininin değişim biçimi ile ilintilidir. Orfeus tapınmasında, ölümsüz olduğu düşünülen ruh sıçramasına inanılır. Bu ruh daha sonra reenkarnasyon (yeniden doğuş) ile geri dönecektir. Özellikle Orfeus öğretisinde ifade bulan altıncı yüzyıl dinsel yeniden doğuş Pisagor okulu, Parmenides ve Herakleitos felsefe çıkışlı dinsel gelişmeler için zemin oluşturacaktır.

YUNAN FELSEFE ARAŞTIRMASI

Yunan felsefesi, nesnel dünyanın özünün sorgulanmasıyla başlar. Dışsal doğa, derece derece insanoğlu için daha anlaşılır olacaktır. Doğadan insanoğluna aktarım, insanın zihinsel çalışması ile ortaya çıkmaktadır: Mantık, törebilim, ruhbilim, politika ve şiir bu şekilde oluşmuştur. Bu çalışmalar özellikle törebilim üzerinde merkezlenmektedir ve böylece felsefenin en önemli sorularından biri ortaya konur: En yüksek iyi nedir, yaşamın sonu ve ereği nedir? Metafizik ve insan bilgisi çalışmalarında bu sorulara yanıt aranması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak, Tanrı ve insanoğlunun Tanrı ile olan ilgisi sorunu, tanrıbilimsel

sorun, Yunan felsefesinin temel sorunlarından biri olacaktır.

1. Birincil büyük sorun, dışsal doğa ile ilgilidir. Pre-sofistik dönemde ele alınmıştır. Bu dönem yaklaşık 585 yılından İ.Ö. beşinci yüzyılın ortalarına kadar olan dönemdir. Bu dönemin felsefe görünümü koloni dünyasıdır: İonya, Güney İtalya ve Sicilya`da gelişmiştir. Erken dönem Yunan felsefesi doğalcıdır: Onun ilgisi doğaya yönelmiştir; doğa, canlı bir varlık olarak algılanır; o, varlıkbilimseldir; nesnenin özüne inilmesi gerekmektedir; o, temel olarak monistiktir (bircilik düşüncesi ile ilgili); fenomenleri tek bir ilke ile açıklamaya girişir; dogmatiktir; dünya-sorunsalını çözmek için insan anlağının yeterliliğine inanılmaktadır.

Doğalcı dönem felsefecileri dış doğa ile ilgili olarak, birbiriyle bağlantılı iki sorunla ilgilenmektedirler. İlki, töz (substance) sorunudur. Doğal nesnelerin temel özdeği—ya da özdekleri—nedir, onlar nasıl ortaya çıkmışlardır? İkincisi, değişim sorunudur: Temel özdeği—yada özdekleri—bildik duyum nesnelerine dönüştüren oluşum doğası nedir? Milet okulunun ilk dönem doğa felsefecileri—Thales, Anaksimander ve Anaksimenes—arasında ve Pisagorcular arasında iki sorun güçlükle ayırt edilmektedir. Ancak burada, nesnelerin temel maddesinini ne olduğu ve temel maddenin nesneleri *nasıl* dönüştüğü soruları arasında bazı farklılıklar ortaya konacaktır. Değişim sorunu, Herakleitos`da ve Parmenides`in başını çektiği Elea okulunda, radikal bir biçimde ortaya konmaktadır. Onların ortaya koydukları sorun, bu değişikliğin nasıl meydana geldiği değil, böyle bir değişikliğin *olup olmadığı*dır. Herakleitos`a göre, değişiklik yalnızca duyumsal bir görünümdür. Sonsuz ve süreklidir. Parmenides`e göre, süreklilik temeldir ve yalnızca bir görünüm değişikliğidir. Bu felsefenin düşüncesine göre, özdek sorunu, ikincil bir konuma gönderilmektedir. Ardından doğalcı dönemde, Empedokles ve Anaksagoras felsefelerinde, hem özdek hem

de değişim sorunu ele alınacaktır. Tüm dönem, büyük ölçüde dışsal doğa ile ilgilenilmesi açısından doğalcıdır. Bilgi ve davranışın insancıl sorunları, Herakleitos ve Parmenides'in kuramlarında neden ve duyum arasında, ayırımda olduğu gibi yalnızca gelişigüzel tartışılmıştır. Aynı şey Pisagorcuların olgunlaşmamış törebilimsel görüşleri ve Demokritos'un hazcı törebilimi için de geçerlidir.

2.Yunan felsefesinin gelişiminin ikinci aşaması, Sofistlerin ve Sokrates'in dönemi, varlıkbilimsel ve evrenbilimsel düşüncelerden uzaklaşıldığı ve insanoğlunun bilgi ve tutum sorunlarına el atıldığı bir dönem olmuştur.

Beşinci yüzyıla ait olan Sofistik hareket, bir geçiş evresidir. Dünya sorunsalının çözümünde insan aklının gücüne olan güvensizlik vurgulanmakta ve geleneksel algılama ve yerleşik kanılara olan inanma yoksunluğu ön planda tutulmaktadır. Bu hareket, metafiziksel değerlendirmelere karşı kuşkucu, radikal, devrimsel ve karşıt bir yapıya sahiptir; insan sorunu üzerinde yoğunlaşıldığı zaman, bilgi sorununun ve davranış sorununun daha fazla incelenmesi gerekmektedir. Sokrat döneminde bu yapılacaktır. Atina bu yeni aydınlanmanın filizlendiği ve büyük felsefe okullarının geliştiği yöre olacaktır.

İ.Ö.420'den 320 yılma kadar uzanan Sokratik dönem, bir yeniden oluşum evresidir. Sokrates kuşkuculuğu saldırılara karşı bilgiyi savunacak ve bir mantıksal yöntem kullanımı ile doğrulara nasıl ulaşılabileceğini gösterecektir. Ayrıca, iyinin anlamını tanımlama çabalarıyla törebilim bilimi için bir zemin oluşturacaktır.

3. İki büyük eski dönem felsefecisi olan Platon ve Aristo'nun dizgesel dönemi, tüm felsefe sorunları üzerinde düşünülen bir dönemdir. İnsanoğlunun bilgisi, davranışı ve dünya düzeni içindeki yeri ile ilgili olarak insansal sorunlar ve gerçekliğe ilişkin metafizik (fizik ötesi) sorunlar ele alına-

caktır. Platon ve Aristo, hocaları Sokrates'in ussal, bilgi kuramı (mantık), davranış kuramı (etik) ve devlet kuramı (politika) üzerine yeni oluşumlar gerçekleştireceklerdir. Onlar tasarlamacı düşünce (metafizik) dizgelerinin dışına çıkacaklar ve evreni zihin ya da us terimleriyle yorumlayacaklardır.Bu felsefeyi, eleştirel olarak karakterize edebiliriz: Burada bilgi ilkeleri araştırılmaktadır; doğruluk sonrasındaki araştırmada neden yetersizliği kabul edilmektedir: Mantıksal, insancıl, tinsel ve idealist olarak insanoğlu üzerinde çalışılmaktadır: Gerçekliğin açıklanmasında en önemli etmenin zihin olmadığı ve ikicil (dualist) bir görüşle gerçeklik içindeki özdeğin bir öğe olarak bulunduğu ve zihnin ikincil bir niteliğe sahip olduğu düşüncesine ulaşılmaktadır

4. Etik-dinsel olarak tanımlanabilecek son dönem İÖ 320'den İS 529'a kadar uzanmaktadır. İmparator Jüstinyen'in felsefe okullarını kapatmış olduğu bu dönem, Aristo sonrası dönem olarak adlandırılır. Yer, Atina, İskenderiye ve Roma'dır. İki evreden bahsedilebilir. Bunların biri törebilimsel, diğeri dinbilimsel (teolojik) evredir. a) Hedonist (hazcı) Epikür ve Stoacı Zenon, davranış sorunu üzerinde doruğa ulaşmışlardır: Ussal insan davranışının ereği, en yüksek iyi nedir? Epikürcüler, bunun yanıtını, bir haz yaşantısında bulmaktadırlar; Stoacılar ise erdemli yaşamda bulurlar. Her iki okul da, mantık ve metafizik ile ilgilidir: Epikürcüler, bilginin boşinanları ve bilgisizliği yok ederek insanları mutluluğa taşıyacağına inanırlar. Stoacılar ise insanoğlunun akılcı bir evrenin parçası olarak görevleri olduğunu savunmaktadır. Epikürcüler, materyalist (özdekçi) ve düzenekseldir; Stoacılara göre, evren tanrısal bir nedenin ifadesidir. b) İskenderiye'de yükselme olanağı bulan tanrıbilimsel devinim, Yunan felsefesi ile Doğu dinlerinin bağlantı kurmasını sağlayacaktır. Bunun en gelişmiş biçimi olan Yeniplatonculuk'da aşkın bir Tanrı'nın, tüm oluşumunun hem kaynağı hem de ereği

olduğu düşüncesiyle dünya açıklanmaktadır.

Yunan Felsefesi Üzerine Çalışmalar:

Genel Tarihler;
J. Marshall, *History of Greek Philosophy*, 1891;
W.Windelband, *History of Ancient Philosophy*, 1899;
E.Zeller, *Outlines of History of Greek Philosophy*, çev. Alleyne ve Abbot, 1931;
A.W.Benn, *Philosophy of Greece*, 2 cilt,1898;
J.Burnet, *History of Greek Philosophy*, 1914;
R.Adamson, *Development of Greek Philosophy*, 1908;
A.W.Benn, *History of Ancient Philosopy*, 1912, ve The Greek Philosophers, 2. baskı 1914;
B.A.G.Fuller, *History of Greek Philosophy*, 1945;
R.B.Appleton, *The Elements of Greek Philosophy from Thales to Aristotle*, 1922;
F.P.Boswell, *A Primer of Greek Thought*, 1923;
M.E.J.Taylor, *Greek Philosophy, an Introduction*, 1924;
W.T.Stace, *A Critical History of Greek Philosophy*, 1928;
J.M.Warbeke, *The Searcing Mind of Greece*, 1930;
A.H.Armstrong, *An Introduction to Ancient Philosophy*, 1947.

Daha Kapsamlı Tarihler;
E.Zeller, *Philosophy of Greeks*, 9 cilt, çev. Alleyne, 1881-88;
T.Gomperz, *Greek Thinkers*, 4 cilt, çev. Magnus ve Berry, 1912;
M. Wundt, *Geschichte der griechirshen Ethik*, 2 cilt, 1908;
H.Leisegang, *Hellenistische Philosophy von Aristoteles bis Plotin*, 1923;
G.Sortais, *Histoire de la philosophie ancienne*, 1912;
R.Hönigswald, *Die Philosophie des Altertums: prob-*

lemgeschichtliche und systematische Untersuchung, 1924;
E. Howald, *Die Anfange der curopaischen Philosophy,* 1925;
L.Robin, *Greek Thought,* 1928;
C.Werner, *La Philosophy grecque,* 1938;
W.Jeager, *Paideia,* Cilt 1., 1939, Cilt 2, 1943;
A.Cresson, *La philosophie antique,* 1947.

Özel çalışmalar;
H.O.Taylor, *Ancient Ideals,* 1900;
J.P.Mahaffy, *Survey of Greek Civilization, 1896 ve What We Have the Greeks Done for Modern Civilization,* 1909;
H.B.Cotterill, *Ancient Greece,* 1913;
C.H.moore, *The Religious Thought of the Greeks, from Homer to the Triumph of Christianity,* 1916;
R.W.Livingstone, *The Mission of Greece,* 1928;
A.Messer, *Geschichte der Philosophie im Altertum und Mittelalter,* 1923:
H.Gomperz, *Die Lebensaufassung der grieshischen Philosophen und das Ideal der inneren Freiheit,* 1927;
L.Robin, *La pensee hellenique des origines a Epicure,* 1942:
F.M.Cornford, *Before and After Socrates,* 1932;
L.W.Keeler, *The Problem of Error from Plato to Kant,* 1934;
H.Frankfort, ed., *The Intellectual adventure of Ancient Man,* 1948:
W.R.V.Brade, *From Plotinus to St.Thomas Aquinas,* 1926;
P.E.More, *Helenistic Philosophies,* 1923;
A.O.Lovejoy, *The Great Chain of Being,* 1936;
T.G.Duvall, *Greek Thinkers,* 1937.

Din.
F.M.Cornford, *From Religion to Philosophy,* 19212;
E.Caird, *Evolution of Theology in the Greek Philosophers,* 1904;

E.Rohde, ***Psyche, çeviri,*** 1925;
J.Adam, ***The Religious Teachers of Greece,*** 1904-06;
E.R.Bevan, ***Later Greek Religion,*** 1927.

Mantık ve Bilgi Kuramı.
J.I.Beare, ***Greek Theories of Elementary Cognition,*** 1906;
E.Kapp, ***Greek Foundation of Traditional Logic,*** 1942.
Psikoloji, Etik, Estetik.
J.H.Hyslop, ***The Ethics of the Greek Philosopher, Socrates, Plato and Aristotle,*** 1903;
M.W.Bundy, ***The Theory of Imigination in Classical and Medieval Thought,*** 1927;
H.D.Oakley, ***Greek Ethical Thought,*** 1925;
J.Walter, ***Die Geschichte der Aesthetik im Altertum,*** 1893;
C.S.Baldwin, ***Ancient Rhetoric and Poetic,*** 1924.

Bilim.
T.L.Heath, ***History of Greek Mathematics,*** 2 cilt, 1921;
L.Robin, ***Greek Thought and the Origins of the Scientific Spirit,*** 1928;
F.M.Cornford, ***The Laws of Motion in Ancient Thought,*** 1931:
J.Croissant, ***Matiere et changement dans la physique ionienne,*** 1944;
W.H.S. ***Jones, Philosophy and Medicine in Ancient Greece,*** 1946;
J.F.Callahan, ***Four Views of Time in Ancient Philosophy,*** 1948.

Yazı Derlemleri, Yazıların İngilizce çevirileri, vb.
H.Diels, ***Fragmente der Vorskratiker,*** 1934-38;
K.Freeman, ***The Pre-Socratic Philosophers, A Companion to Diels, Fragmente der Vorsokratiker,*** 1946;
T.V.Smith, ***Philosophers Speak for Themselves,*** 1935;

A.Fairbanks, *First Philosophers of Greece,* 1898;
C.M.Bakewell, *Source Book in Ancient Philosophy, ed.,* 1939;
M.C.Nahm, *Selections from Early Greek Philosophy,* 3. baskı, 1947;
K.Freeman, *Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers,* 1948.
Aristo Metafiziği için bakınız H.Jackson, *Texts to Illustrate the History of Philosophy from Thales to Aristotle,* 1901.

2. PRE-SOFİSTİK FELSEFE GELİŞİMİ

Ionya fizikçileri, Pisagorcular, Herakleitos, Empedokles, Atomcular ve Anaksagoras, fenomeni mitsel oluşumlara başvurmadan doğal nedenlerle açıklamaya girişen ilk düşünürlerdir. Presofistik felsefenin gelişimi mantıksal bir örnek içinde görülmektedir: Bu dönemde daha önceki sorunların doğal olarak ortaya çıkardığı her bir sorun ve olası çeşitli çözümler, hemen hemen dizgesel bir biçimde keşfedilmiştir. Felsefe tarihi içinde, sorunların ve çözümlerin tarihsel sıralama olarak birbiriyle neredeyse eşzamanlı olduğu, mantıksal bir düzenleme ilkesi ile hareket edildiği bir başka dönem yoktur. Daha önce belirttiğimiz gibi, ilk felsefecilerin ortaya koyduğu başlıca sorun, töz (substance) sorunudur ve töz, Milet'li felsefecilerin her biri tarafından *somut* bir madde olarak ele alınmıştır. Onlar şu soruyu sormaktadırlar: Dünyayı oluşturan temel özdek nedir? Ve yanıt su, hava ya da başka bir varsayım kütlesinde aranmaktadır.

Tek bir ilke (monism) aracılığı ile değişik yapıların niteliklerinde ortak noktalar aranmakta ve onların değişimlerinin açıklanmasına girişilmektedir. Gözlemler, özdeklerin değişerek diğer özdeklere dönüştüğünü ortaya koymaktadır (örneğin su, buhara dönüşmektedir). Ve benzer bir oluşum ile özgün öğe, dünya üzerinde var olan değişik özdeklere dönüşebilmektedir.

Değişim sorunsalı, Milet'li felsefeciler tarafından bütünüyle gözardı edilmiştir. Değişim durumu, tüm erken dönem Yunan düşünürleri tarafından, gerçekliğin canlı olduğu görüşü ile açıklanmıştır: İlk cisim kendi içinde doğurarak, devinim ve değişiklik nedeni ortaya konmaktadır(hylozoism).

Her biri hylozoist (canlıözdekçi) olan bireysel filozoflar, değişim ve hareket nedeni olarak ilk özdeğin canlı olduğunda aynı fikirde olmuşlar ancak başlangıçta varolan özdekten diğer oluşumlara geçişin *nasıl* olduğunun betimlemesinde farklı görüşlere sahip olmuşlardır.Thales, diğer şeylere kolayca *dönüşen* suyu ilk ilke olarak ele almış ve her şeyin suyun dönüşümü ile oluştuğunu savunmuştur. Anaksimander ise bu görüşü geliştirerek herşeyin bir karışım ve bileşim halinde var olduğunu söyleyecektir. Anaksimenes ise birincil özdeğin hava olduğunu ve diğer maddelerin havanın *yoğunlaşması* ve *basıncın azalması* ile oluştuğunu iddia eder. Erken dönem Yunan düşünürleri birincil özdeğin, sayısız nesneye nasıl dönüştüğü üzerine üç temel çözüm sunmuşlardır:

1) Bir şeyin, diğer bir şeye *salt geçiş* olarak dönüşümü. Bu tür bir dönüşüm için herhangi bir girişim gerekmemektedir.Bu yapı Thales tarafından ortaya konmuştur;

2) Şeylerin, birincil özdekten *ayrılması* onların türdeş bir karışımı ve bileşimi ile olmaktadır. Bu görüş Anaksimander tarafından ortaya atılmış ve Herakleitos tarafından geliştirilmiştir;

3) *Yoğunlaşma* ve *yoğunluğun azalması;* bu ise Anaksimenes'in hava ile ilgili görüşüdür. Hava yoğunlaştığı zaman suya dönüşmekte ve genişletildiğinde ateşe dönüşmektedir.

Özdek sorunu, aynı zamanda soyut bir sayı kuramı ortaya koyan Pisagorcuların ilgi alanına girmektedir: Sayılar, şeylerin birincil nedenleridir, onlar dikkatlerini, somut, duyum-algılı özdek üzerinde değil, şeylerin arasında var olan

ilişkilerde, dünyadaki düzen, birlik ve uyumda yoğunlaştırmaktadırlar. Bu da ancak sayıların varlığı ile ortaya konabilir.

Değişim sorunu, Herakleitos'da ve Eleacı'larda önemli bir durum olarak gözükmektedir. Onlar değişimin varlığı ve yokluğu üzerinde farklılıklara düşmüşlerdir. Ancak özdek sorunu onlarda da bulunmaktadır. Herakleitos, İonyalıların ilk ilkenin ateş olduğu görüşlerinin üzerine bir değişim olgusu kurar. Ona göre dünya sürekli olarak devinim halindedir: Herşey bir akış durumu içinde bulunmaktadır. Şeyler de gerçek bir süreklilik yoktur. Herakleitos, ayrıca öncellerinden farklı olarak dünyadaki oluşumları denetim altında tutan bir nedenin var olduğu fikrine ulaşacaktır. Eleacılar da, düşüncelerini değişim fikri üzerinde yoğunlaştırmışlar, ancak onlar bunu mutlak algılanamaz olarak reddetmişlerdir. Ateş gibi bir öğenin, başka bir şeye dönüşülebileceği düşünülemez bir olgudur;bir şey kendisinden başka bir şey olamaz. Ne ise, öyle olmak zorundadır; gerçekliğin anlamlı özyapısı değişim değil, sürekliliktir.

Herakleitos ile Eleacılar arasındaki radikal doku, süreklilik felsefesi ile değişim felsefesi arasında bir uzlaşım arayışı içinde olan Empedokles ve Anaksagoras savaşımına yol açacaktır. Empedokles ve Anaksagoras, mutlak değişimin olanaksızlığı, hiçbir şeyin, kendinden başka bir şey olamayacağı konusunda Eleacılar ile aynı fikirde bulunmaktadır. Hiçbir şeyden, hiçbir şey çıkmaz; hiçbir şey hiçbir şeye dönüşmez; ve hiçbir şey, mutlak bir şekilde farklı olan herhangi bir şeye dönüşmez. Ne olursa olsun, onlar bununla Herakleitos ile aynı fikirde bulunmaktadırlar. Değişim mutlak değil, yalnızca görecelidir. Yapıları oluşturmak için birleşen sürekli öğeler ve parçacıklar bulunmaktadır: Çıkış noktası budur. Yapıların parçaları ayrılmıştır: Bu çözülmedir. Hiçbir şey, mutlak duyumda gerçekten değişmez, yaratılmaz ve yok

olmaz: ancak dünyadaki sürekli, değişebilen öğeler birbirleriyle ilişkilerini değiştirebilirler. Empedokles ve Anaksagoras, hylozoism (canlıözdekçilik) ve animism (canlıcılık) düşüncelerinden ayrılmışlardır. Devinim ve değişimin nedenleri, temel öğelerden ayrı olma eğilimindedir. Empedokles'in Sevgi ve Nefreti, ve Anaksagoras'ın zihni bu şekilde ayrı hareket eden ilkelerdir. Herşeyin temel özdeği Empedokles ve Anaksagoras'a göre nitelik olarak farklı şekilde oluşturulmuştur; onların paylaştığı görüş, nitelikle ilgili atomculuk görüşüdür ve Leucippus ve Demokritos'un nicel atomculuğundan farklıdır. Nicel atomcular değişmeyen öğeler ve değişen ilişkiler yeni algılamasını kabul ederler. Ancak diğer konularda Empedokles ve Anaksagoras'tan ayrılırlar. Leucippus ve Demokritos, sayısız küçük bölünmeyen madde parçacıkları olduğunu düşünürler ve bunları atom olarak adlandırırlar. Hareketin atomların içinde kendiliğinden var olan bir oluşum olduğunu düşünmektedirler. Aşağıdaki üç bölümde bununla ilgili olarak şu konuları ele alacağız:

1. Özdek sorunu,
   a. Thales, Anaksimander ve Anaksimenes'in somut özdek kuramları;
   b. Pisagor'un somut sayı kuramı;
2. Doku terimleriyle değişim sorunu,
   a. Herakleitos'un değişim felsefesi, ve
   b. Elea okulunun oluşum felsefesi;
3. Görünüm olarak özdek ve değişim sorunları,
   a. Empedokles ve Anaksagoras'ın nitel atomculuğu, ve
   b. Leucippus ve Demokritos'un nicel atomculuğu.

Sofistler bu tür kuramlara karşı olumsuz bir tavır içinde olmuşlardır. Onlar, dünya sorunsalını çözme girişimini anlamsız bulurlar.

3.TÖZ SORUNU

THALES

Thales'in önemi, konuyu felsefi bir soru olarak ortaya koymasında ve mitsel oluşumlara başvurmadan yanıtlar aramasında yatmaktadır.

Tales, Yunanistan'ın bir kolonisi olan Milet'te İÖ 624 yılında doğdu ve İÖ 554 ve 548 yılları arası bir zamanda öldü. Bir Devlet adamı, matematikçi, astronom ve Yunanistan'ın ilk felsefecisi olarak anılmaktadır. 25 Mayıs 585 tarihinde güneş tutulmasının olacağını önceden tahmin etmiştir. Yunanistan'ın 7 Dahi Adam listesini hazırlayan tüm yazarlar onun ismine yer vermişlerdir. Thales, büyük bir olasılıkla hiçbir zaman yazı yazmamıştır; onun çalışmalarının hiçbiri bugün elimizde bulunmamaktadır. Ona atfedilen NAUTICAL ASTROLOGY adlı kitap Thales'e ait değildir. Onun hakkında bilinenler ikincil kaynaklarla sınırlıdır.

Thales ilk özdeğin su olduğunu iddia etmiştir. Bu sonuca ulaşmasını, suyun yaşamsal öneme sahip olmasına bağlamaktadır. Besinler, ısı, tohum gibi olgular, varlıklarını suya borçludurlar. Thales, suyu temel madde olarak kabul ederken *Oceanos* ve *Tethys* efsanelerinden etkilenmiş olabilir. Bu düşünce, Yunan Felsefesinin, Yunan mitoloji ve dininden ortaya çıktığı görüşüne dayandırılmaktadır. Suyun, katı, sıvı ve gaz hallerine dönüşme *yeterliliği* bulunmaktadır. Bu dönüşümler insanoğlunun gözü önünde olabilmektedir; su, güneş ısısı ile buharlaşır ve Thales'in görüşüne göre bu, suyun ateşe dönüşümü olarak yorumlanabilir; su, yağmur biçiminde yeniden aşağıya gelir ve toprak tarafından emilir—bu da suyun toprağa dönüşümü olarak kabul edilecektir; ve sonuç olarak su yaşam

için gereklidir. Thales'in suyu seçmesi konusunda araştırma yapan John Burnet, diğer yaşambilimsel oluşumları gözardı etmesinin nedeni olarak onların daha sonraki dönemlerin ürünü olmasını göstermektedir. Herşey sudan gelmektedir. Thales, bunun nasıl gerçekleştiğini söylemez. Ona göre bir maddenin diğer maddeye dönüşümü deney aracılığı ile kabul edilebilir. Bu nedenle dönüşümün nasıl olduğu onun için artık bir sorun oluşturmamaktadır. O, doğaya erken dönem Yunan felsefecileri gibi—en azından Aristo bize böyle söylemiştir—canlı, değişen, devinen bir varlık olarak bakar. Hippolytos'tan alınan bilgiye göre, Thales herşeyin yalnızca sudan meydana geldiğini söylemekle kalmaz, aynı zamanda suya geri döndüğünü belirtir. Bu, hem katı hem de sıvı olarak değerlendirilebilecek bir madde olarak düşünülebilir. Bizim Thales'in felsefesi hakkındaki bilgilerimiz büyük ölçüde varsayımlara dayanmaktadır; Aristo'nun onun hakkındaki görüşleri üç maddeye indirgenebilir:

1. Herşey tanrılarla doludur,
2. Dünya, su üzerinde yüzen düz bir disktir; ve
3. Su herşeyin özdeksel nedenidir.

ANAKSIMANDER

Anaksimander, nesnelerin özünü Thales'in belirttiği gibi, su olmadığını söyler. O, herşeyin Sınırsız ve Sonsuz bir özdekten meydana geldiğini ve yine ona geri döndüğünü iddia etmektedir. Sınırsız, uzayı dolduran, canlı bir kütle olan bu özdek, özel bir şekilde ifade edilemez çünkü onun bütün nitelikleri kendinden ortaya çıkmaktadır. Anaksimander'in Sınırsız özdeği üzerine çeşitli yorumlarda bulunulmuştur. John Burnet, *Erken Dönem Yunan Felsefesi**adlı kitabında 1. Sınırsız, ayırım ile ortaya çıkan şeylerin bir *karışımıdır* demektedir, 2. Sınırsız son-

*John Burnet, Early Greek Philosophy, s.59.

suzdur ve nitelik açısından *ayırt edilemez* bir özdektir, 3. Sınırsız, gözlenebilir öğeler arasında, örneğin hava ve su ya da hava ve ateş arasında, ara seviyede bulunmaktadır. İkinci yorum, belirsizliğine karşın, daha akla yatkın görünmektedir. Burnet bütün bu görüşlerin uzlaşmasının olanaklı olduğunu söylemektedir. Sınırsız sonsuzdur ya da kapsam olarak belirsizdir. Şeylerin yaratımında o kullanılmaktadır.

Farklı özdeklerin ayırt edilemeyen maddelerin bu büyük kütlesinden, onun sonsuz deviniminin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır; önce sıcak, ve daha sonra soğuk, sıcak soğuğu bir alev küresi olarak kuşatır. Alevin ısısı, soğuğu neme ve daha sonra havaya çevirir. Böylece genişleme meydana gelecek ve ateş küresi kırılarak tekerlek-biçimli halkalar oluşturacaktır. Bu halkaların, bir flütün delikleri gibi açıklıkları vardır. Buralardan ateş buharları geçer ve hava bunları kuşatır, dünyanın etrafında devinmesi için etkide bulunur. Güneş, gökyüzündeki en uzak maddedir ve Ay`dan sonra gelmektedir ve ardından da durağan yıldızlar ve gezegenler gelir. Dizgenin merkezinde bulunan yerküre silindir şekline sahiptir. Bu algılamaya göre, silindir herhangi bir şey tarafından desteklenmemektedir fakat diğer yapılarla bir denge halinde bulunmaktadır. Dünyada belirli bir aşağı ve yukarı ifadesi yoktur.* Gerçekten de, Anaksimander`in evrenbiliminde—çok sayıdaki düş ürünü ayrıntıya karşın—çağdaş astronomideki evrenin bazı niteliklerini izleri görülmektedir.

İlk yaşayan oluşumlar nemli elementlerden ortaya çıkmışlardır. Bu yaratıkların bazıları toprağın daha kurak bölümlerinin üzerindeki sudan meydana gelmişler ve yeni çevrelerine uyum sağlamışlardır. İnsanoğlu, diğer tüm hayvanlar gibi, başlangıçta balıktır. Anaksimander`in canlı yaratıkların çıkış noktası üzerindeki düşüncesinde şaşırtıcı derecede

*Burnet, age, s. 73.

çağdaş bulgular yer almaktadır. Her şey sonunda, kendisini ortaya çıkaran ilk kütlesine geri dönmek zorundadır. Yeni bir *ad infinitum* (sonsuz) oluşumu gerçekleşir. Bu, erken dönem düşüncesindeki dünyaların yaygın olarak değişiminin öğretisidir. Anaksimander'in devirli yeniden oluşum öğretisine göre, zaman içinde sayısız dünyalar birbirini izlemektedir. Ancak bunlar bir arada var olmazlar. Nesnelerin yaratımı, duyum açısından adaletsizdir. Onlar sonsuzu çalmakta ve sonsuza geri dönüş için doğruluk talebinde bulunmaktadır. Bunun sonucunda, ayırım oluşumlarının sonsuz, devirli yeniden oluşumu, başlangıçta var olan özdeğe geri dönecektir (bu evrenbilimsel varsayım çağdaş devirli tarih kuramının çıkış kaynağı olabilir, bu kurama göre tarihin farklı kültürel araçlarla kendini yinelediği düşünülmektedir).

Anaksimander İÖ 610 yılında Milet'te doğmuş ve İÖ 547 ya da 566 yılında ölmüştür. Thales'in öğrencisi olduğu bilinmektedir. Astronomi, coğrafya ve evrenbilim (cosmology) gibi bilimlerle ilgilenmiş ve çeşitli haritalar çizmiş ve Yunanistan için Güneş saati oluşturmuştur. Yalnızca bazı bölümlerin bize ulaştığı ON NATURE (Doğaya Dair) adlı kitabın Yunanistan'da yazılan ilk felsefe kitabı olduğu kabul edilmektedir. Yapıt aynı zamanda Yunan dilinde yazılan ilk düz yazıdır.

Anaksimander'in düşüncesi, Thales'in düşünce yapısının ötesine geçmektedir. İlk olarak, Thales, ilk öğesini (su) açıklama girişiminde bulunacaktır. Ve ikinci olarak, onun oluşum aşamalarını açıklayacaktır. Anaksimander'in de maddenin bozulmazlığı fikrine sahip olduğu görülmektedir. Sınırsız düşüncesine karşı çıkması onun, kendinden önce gelenlerin somut düşüncesinden, daha soyut bir düşünce yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

Bu Anaksimander'in Sınırsız (Boundless) fikrinin soyut bir

sonsuzluk olduğu anlamına gelmez, ancak soyutlamaya yönelik bir eğilimi bulunmaktadır. Onun Sınırsız düşüncesinin soyut ve mantıksal terimlerle değerlendirilmesi hatalı olacaktır: Bu matematikçilerin soyut sonsuzluğu değildir; bu sonsuz, somut bir kütledir. Zeller'in belirttiği gibi, "Sınırsız, özne değil, yüklemdir." Soyut olmamasına, somut olmasına karşın, Sınırsız, duyumlarla gözlenebilen belirli şeylerden farklıdır. Anaksimander'in özgün yaşambilimsel öğretileri, evrim kuramının erken dönem formülleştirilmesi olarak kabul edilebilir. Onun kuramı astromi tarihi içinde de önemli bir yere sahiptir.

ANAKSIMENES

Anaksimenes (İÖ 588-524) diğer bir Milet vatandaşıdır. Anaksimander'in öğrencisi olduğu bilinmektedir. Ionya diyalektiğinde geriye yalnızca küçük bir bölümün kaldığı bir düz yazı çalışması gerçekleştirmiştir.

Anaksimenes'e göre, oluşun ilk ilkesi, tek ve sonsuzdur. Bu konuda öğretmeni ile aynı fikirde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ilk ilke sınırsız değildir: Bu hava, buhar ya da dumandır. Havayı ilk neden olarak seçmesinin sebeplerinden biri onun kuru ve serin olmasıdır. O, böylece sıcak ve kuru bir öğe olan ateş ile soğuk ve nemli bir öğe olan su arasında bir ara noktada bulunmaktadır. Bunun ötesinde, hava bizim vücudumuzun yaşam ilkesidir: Nefes alınmadığı takdirde organizma ölecektir. Hava ve soluk alma, insanoğluna yaşam katan bir öğedir. Dolayısıyla da evrenin ilk ilkesi olarak kabul edilmelidir. Anaksimenes, dünyayı nefes alma ile açıklamaktadır. Nasıl ki, bir hava alan insanoğlunun ruhu, onu birarada tutuyorsa, nefes ya da hava da tüm dünyayı kuşatır ve düşmesine engel olur. Kozmik hava, yaşam kaynağıdır ve uzay boyunca sonsuz olarak uzanır.

Anaksimenes'in, kendinden önce gelen düşünürlerin ötesine geçtiği başlıca olgu, birincil özdekten, görülebilir öğele-

rin ortaya çıkışını açıklamak için yoğunlaşma ve basınç azalması oluşumunu izah etmesidir: Hava, basıncı azaldığı zaman ateşe dönüşür; yoğunluk kazandığı zaman ise rüzgar, su toprak ve taş olacaktır. Anaksimenes'in yoğunlaşma ve yoğunluğun azalması öğretisi bilimsel açıklama yöntemlerine uygun olarak yapılmaktadır: Yoğunlaşma ve yoğunluğun azalması nicelik olgularıdır yoğunlaşmada verilen bir hacimi kaplayan madde miktarının artışı, yoğunluğun azalmasında ise bu madde miktarının azalmasından söz edilmektedir. Anaksimenes'in kuramı, Demokritos'un atomculuğunda açık bir şekilde belirtilen, nicelik terimleriyle nitelik farklılığının azalımı yönünde uzun bir yürüyüş olarak görünmektedir. Anaksimenes, bu durumu farklı bir şekilde açıklayacaktır; o, devinimin tüm değişiminin azalımına olan etkisini aramaktadır. Tüm değişimler, devinim tarafından oluşturulmuştur ve devinim sonsuzdur.

Onun Milet okulundaki daha sonraki takipçileri Hippo (İÖ beşinci yüzyıl), Idaeus ve Apollania'lı Diyogenes'tir (İÖ 440-425).

PİSAGOR VE OKULU

Şimdiye kadar ele aldığımız düşünürler nesnenin varlığı sorunuyla ilgileniyorlardı: Onlar dünyayı oluşturan maddenin ne olduğunu araştırmaktadır. Bazen, su ve hava gibi somut özdekler üzerine karar kılarken, belirsiz öğeler üzerinde duran düşünürler de olmuştur. Şimdi Pisagorcular diye adlandırdığımız felsefeciler okuluna geldik. Onlar özdekten çok, nesnelerin biçim ve ilişki sorunlarıyla uğraşmışlardır. Matematikçilerde olduğu gibi ölçülebilir nitelik ilişkileri üzerinde durmuşlardır. Ve böylece dünyanın birliği ve düzenliliği sorunlarını ele alırlar. Bütün oluşumların çıkış noktasının sayılar varlığına bağlı olarak gerçekleştiğini ortaya koyma girişimleri bulunmaktadır.

Okulun kurucusu Pisagor'dur. Bu kişi hakkında, zamanından yüzlerce yıl sonraki yazarlar tarafından çok sayıda düş ürünü öyküler anlatılmaktadır. Hiç durmadan seyehat ettiği ve düşüncelerini, ziyaret ettiği ülkelerde edindiği fikirlerden oluşturduğu söylenmektedir. İÖ 580 ile 570 yılları arasında Samos'da (Sisam Adası) doğmuş ve 529'da İtalya'nın güneyindeki Yunan kolonilerine göç etmiştir. Aristokrat düzene karşı olması nedeniyle yurdunu terketmek zorunda kalmıştır. Kroton'a yerleşerek burada birlik oluşturur. Bu törel, dinsel ve politik bir birliktir. Amacı takipçileri arasında politik erdemlerin geliştirilmesi ve iyi yönetim yöntemlerinin uygulanmasıdır. Bu sonuca ulaşabilinmesi için ahlaksal eğitim gereksinimleri vurgulanmaktadır: Bireyler kendilerini denetim altında tutmayı öğrenmelidirler. Ruhları ile uyum içinde olabilmeleri için tutkularına gem vurmak zorundadırlar; büyüklerine, öğretmenlerine ve Devletin otoritesine karşı saygılı olunmalıdır. Pisagorcu kardeşlik, vatandaşlık için pratik bir eğitim okulu olarak görünmektedir. Üyeleri, arkadaşlık erdemini kazanma uğraşısı içindedirler. Kişiliklerini geliştirmek için sürekli bir öz denetim uygulaması yapılmaktadır. Onlar geniş bir aile olarak yaşayarak bir topluluk oluşturular. Yemeklerini ortak olarak yerler, aynı tip elbise giyerler, aynı sanat ve zanaatlarla uğraşırlar. Müzik, tıp ve özellikle matematik ile ile ilgilenirler. Üyeler, geleneksel olarak bir acemilik döneminden geçerler; önce duyar, daha sonra bilirler. Bu dönemde, Yunanistan'da büyük popüler dinsel yeniden doğuşun bir biçimi yaşanmaktadır. Yaşamdan arınma ve tüm insanların bir inanç katılımı içinde olmaları, bir erek olarak ortaya çıkmıştır. Bu biçim, gizemcilik olarak adlandırılmaktadır. Bu gizem

öğretisi, ruhun gelecekteki yazgısının, insanoğlunun dünya yaşantısındaki tutum ve davranışlarına bağlı olduğunu içermektedir. İnsanlar davranışlarını yönetme konusunda kendilerini yetiştirmelidirler. Pisagorcu toplum, bu dinsel eylemin faydasını genişletmekte ve onu daha düşük seviyedeki sınıflara yayma etkinliği içinde olmaktadır. Pisagor kardeşliğinin politik eğilimleri, pek çok şehirde politik otoritelerle çelişki yaratacaktır. Bu alanda çok sayıda tartışma zemini oluşur. Pisagor'un kendisi bu karmaşadan uzaklaşabilmek için Metapontum'da inzivaya çekilir. İÖ 500 yılında orada ölecektir. Bu arada, onun takipçileri İtalya ve Yunanistan'da, Pisagor'un öğretilerini yaymayı sürdürürler. Karşılaştıkları çeşitli şanssızlıklar nedeniyle Pisagor kardeşliği sona erer ancak yüzlerce yıl sonra Pisagorcuların öğretileri öğretilecek ve geliştirilecektir. Pisagorculuk, İÖ 5. yüzyılın sonuna doğru Thebes'de Philolaus tarafından öğretilecektir ve Pisagorcu öğretiler yüzyıllar sonra da pek çok devlet adamı tarafından kullanılacaktır.

Pisagor, yazılı metin bırakmamıştır. Onun düşüncelerini ancak törel, politik ve dinsel öğretilerinden anlayabiliyoruz. kendi adına kurduğu okulun öğretisinde, merkezi bir fikir olarak biçimlenen sayı kuramının çıkış donesi de yine Pisagor'a aittir. Bu dizge, Philaus tarafından İÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında işlenmiş ve okulun diğer üyeleri (Archytas, Lysis) tarafından dördüncü yüzyıla taşınmıştır.

J.Bunet, "Pythagoras" in Hastings' *Encyclopedia of Religion and Ethics,* 1908-21;
K.S.Gutrie, *Pythagoras,* 1919;
K. von Fritz, *Pythagorean politics in Southern Italy,* 1940.

PİSAGORCU SAYI KURAMI

Pisagorcular, dünyadaki biçim ve ilişki gerçeği üzerine çalışmalar yürütmüşlerdir; onlar, sayılarla ifade edilebilen bir ölçü, düzen, oran ve bir şekil oluşumu ortaya koyarlar. Bu sayıların olmaması durumunda dünyadaki hiçbir ilişki, düzen ya da kanunun olmayacağını iddia etmektedirler; bu nedenle herşeyin temelinde sayıların yer alması gerekmektedir. Sayılar, doğru gerçeklikler olmalıdır. Herşey sayılarla ifade edilebilmelidir.

Pisagorculara göre, sayılar nesnelerin temel ilkeleridir— bunu Milet okulundaki gibi madde ya da özdek duyumu ile değil, daha biçimsel ya da ilişkisel yapı olarak ele almaktadırlar. Nesneler, sayıların kopyaları ya da taklitleridir. Metafiziğin Platon ve Aristo dizgelerinin merkez noktası olan madde ve biçim arasındaki ayrımı, Pisagorcularda sayılar ve nesneler arasında yapılmaktadır. Pisagorcular, bugünkü insanların doğa kanunları oluşumuna benzer olarak sayıların varlığını ortaya koymaktadırlar. Onların görüşlerine göre, her şeyde, sayısal bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin bir ipin uzunluğu ile ses tonunun azalması arasında sayısal bir ilinti vardır.

Eğer nesnelerin temel ilkesi sayılarsa, bu sayıların tam olarak ne olduğunun araştırılması gerekmektedir. Pisagorcular, kendilerini sayılarda bulunan özellikleri keşfetmeye adamışlardır. Bunların evren ile ilgisi de çalışmalarının bir parçasını oluşturur. Sayılar, tek ve çift olarak ayırt edilebil mektedir; çift sayılar ikiye bölünebilmekte, tek sayılar ise bölünememektedir. Çift sayılar sınırsızdır. Doğanın kendisi karşıtlıkların, tek ve çiftin, sınırlı ve sınırsızın bir birliğidir. Çok sayıda benzer karşıtlıklar sayılabilir: Sınırlı ve sınırsız; tek ve çift; bir ve çok; sağ ve sol; erkek ve dişi; durağanlık ve devinim; doğru ve eğri; ışık ve karanlık; iyi ve kötü; kare ve dikdörtgen. Pisagor'un sınırlı ve sınırsız ve onların uyumu dua-

lizmi'nin (ikicilik) izleri Anaksimender ve Anaksimenes'de görülmektedir. Karşıtlıkların çatışmasının öğretisi, Anaksimander tarafından daha önce ortaya konmuştur. Pisagorcular, sınırsızı, sınırlının önüne koymaktadırlar; bireysel şeyler, uzaydaki biçimlerin aracılığı ile sınırsız uzayın sınırlandırılması aracılığı ile ortaya konmaktadır.

Cisimsel dünya da sayısaldır ve bir birim üzerinde temellendirilmiştir. Nokta birdir, çizgi iki, figür üç, katı (solid) dört. Yeryüzü bir küptür; ateş ise bir tetrahedron; su icosahedron, vb. Yani yapıların çizgi ve yüzeyleri bağımsız birer varlık olarak ele alınmaktadır; üç için, çizgi ve yüzeysiz hiçbir gövde yoktur. Çizgiler ve yüzeyler gövdesiz olarak düşünülemez. Uzamsal biçimler, gövdelerin nedenleridir. Ve bu nedenle bu biçimler sayılarla ifade edilebilir. Aritmetik ayırımlar böylece fiziksel dünyaya taşınmaktadır. Pisagorcular, sınırsız bir uzayın öğretisine bu geçiş ile yönlendirilirler ya da uzayda sınırlı gövdelerle olan karşıtlıkları hükümsüz kılarlar.* Pisagorcuların, fizik ve astronomi üzerindeki sayı-gizemciliği etkisi sezilebilmektedir; örneğin Kepler'in kuramlarında Pisagorcu ve yenipisagorcu izler görülmektedir.**

Sayılar ile nesneler arasında saçma ve fantastik bağıntılar kurulmuş olmasına karşın, Pisagorcu sayı-gizemciliğinin tarihsel görünümü önemli bir düşünce yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düşünce nesnelerdeki sabit kanun ve düzenin bulunmasına adanmış bir düşüncedir. Sayı ve sayısal ilişkilerin soyut terimleriyle anlamlı formüller aranmaktadır. Matematiksel olarak ifade edilebilir doğal kanunların tarihsel kaynakları çağdaş bilim ve çağdaş felsefenin, üzerinde çalışmaya devam ettiği bir konudur.

---

*Windelband, History of Philosophy, çev. J.H. Tufts, s. 46

**E.A. Burtt, Metaphysical Foundations of Modern Physical Science, s.49.

ASTRONOMİ

Pisagorcu okul, aynı zamanda astronomi çalışmalarıyla da dikkatleri üzerinde toplamaktadır. Bu okul çok sayıda adı bilinen astronom yetiştirmiştir. Biçim olarak küresel olduğu düşünülen evrenin merkezinde, bir ateş bulunmaktadır; onun etrafında gezegenler dönerler. Bunlar bağlı oldukları hareketli küre ile ilintilidir. Pisagorcu metafiziğe egemen olan sınırlı ve sınırsız arasındaki karşıtlık, astronomide de görülmektedir. Göreceli bir sabitlik ve birlik içinde olan yıldız dizgesi ile diğer dünyanın düzeninden yoksun olan yerküresel bölgeler arasında bir ikicilik görülmektedir. İki astronomik bölgenin bu keskin ayırımı Platon ve Aristo`nun Yunan astronomisinden daha sonraki dönem dizgeleriyle işbirliği halindedir. Ve bu düşünce çağdaş döneme kadar ciddi bir karşı düşünce ile karşılaşmamıştır. Sabit yıldızlar 36.000 yıl boyunca merkezi bir ateş etrafında dönen çok yüksek bir yay ile bağlanmıştır; bu ortak merkezli küreler şöyle sıralanır; Satürn, Jüpiter, Mars, Merkür, Venüs, Güneş, Ay ve Dünya. Ancak on sayısı yetkinlik numarası olarak kabul edildiği için on yapının bulunması gerektiği düşünülür; Pisagorcular, dünya ile merkez ateş arasma bir karşı-dünya yerleştirmişlerdir. Böylece yerküre, merkez ateşin ışınlarından korunabilmektedir. Dünya ve karşı-dünya günlük olarak merkezi ateş etrafında dönerler. Ancak bu dönüşlerde dünya her zaman için karşıdünyaya ve merkez ateşe aynı yüzünü döner ve bu nedenle biz, dünyanın karşı tarafında yaşayan kişiler olarak merkez ateşi göremeyiz. Güneş, merkez ateşin etrafındaki tam dönüşünü bir yılda tamamlar ve bu ateşin ışığını yansıtır. Kürelerin devinimi bir oktavı ve dolayısıyla uyumu temsil eder; her küre kendi tonunu oluşturur ve kürelerin uyumu, kendi bileşimlerinin sonucunu ortaya çıkaracaktır.

Bu astronomik doneler her ne kadar düş ürünü olarak gö-

rülse de, güneşi merkez olarak kabul eden (heliocentric) kuramın ilk adımlarını oluşturacaktır. Bu kuram İÖ 280 yılında Sisam'lı Aristarcus tarafından ortaya konacaktır. Zaman içinde, karşıdünya ve merkez ateş düşüncesinden vazgeçilmiş ve Hicetas ve Echantus dünyanın bir eksen üzerinde döndüğü düşüncesini ortaya atmışlardır. Heraclides, ortak merkezli küreler olarak bütün gezegenlerin dünyanın etrafında döndüğü görüşüne karşı çıkmış ve onların devinimi ve güneşin devinimi arasında bir bağlantı kurmuştur. Aristarchus, daha büyük bir boyuta sahip olan güneşin, dünyanın etrafında dönmeyeceğini, dünyanın güneş etrafında döndüğü savını ortaya koymuştur.*

T.L.Heath, *Aristarchus of Samon, the Ancient Copernicus*, 1913.

TÖREBİLİM

Pisagorcu felsefe, törebilimi de içine almaktadır. Buna göre, törebilimin de kaynağında sayı-gizemciliği bulunmaktadır. Pisagorcular, dünyaya ilişkin olarak olgular ile, dünya ile ilintili olmayan olgular arasında paralellik bularak, yorumlarını bu açıdan yapmışlardır: Sevgi, arkadaşlık, kurallar, erdem, sağlık, vb. olgular sayılar üzerine temellenmiştir—sevgi ve arkadaşlık sekiz sayısıyla ifade edilmektedir çünkü sevgi ve arkadaşlıkta bir uyum vardır ve oktav uyumludur. Pisagor, yaşamı bir halk oyununa benzetmektedir. Ayırımı satın alan ve satan, olma durumuna bağlı olarak üç insan sınıfı şeklinde yapmıştır—satanlar kâr fırsatı dışında oyunla ilgili olmayan kişilerdir; oyunda katılımcı olarak bulunanlar bir övgü ve onur peşindedirler; ve gözlemciler ki onların ne kazanma ne de onur sahibi olma gibi bir amaçları yoktur, tek istedikleri akıldır.

*Bkz. T. Gomperz, Greek Thinkers, cilt I, s.121

4. DEĞİŞİM SORUNU

SÜREKLİLİK VE DEĞİŞİM

Ionya fizikçileri, nesnelerin gerçek doğası ile ilgilidirler. Pisagorcular nitelik ilişkileri, düzen, uyum ve sayı ile ilgilenirler. Dikkat çeken diğer bir sorun değişim ya da oluşum sorunudur. İlk filozoflar değişim, dönüşüm, çıkış noktası ve çözülme oluşumlarından bahsetmişlerdir. Bunu yaparken arı, nesnel bir yol izlemişlerdir; ancak bu sorunun tamamı değildir. Onlar değişim düşüncesiyle ilgili değerlendirmelerini sona erdirmemişlerdir. Açıklamalarında bunu kullanırlar. Herşeyin birincil bir nedenden ortaya çıktığı ve ona geri dönüleceği söylenmektedir; örneğin hava bulut olur, bulutlar su, su toprak ve bütün bu özdekler temel bir asıl neden *(substratum)* olarak nasıl geriye dönüştürülür. Özdeğin dönüşümüne ilişkin tüm kuramlar hiçbir şeyin yoktan var olmadığı ya da yok olmayacağı düşüncesini taşımaktadır: Su, bulut ve toprak aynı temel nedene uygun olarak görülmektedir. Bazı düşünürler değişim, gelişim, çıkış noktası ve yok olma fenomenlerinin soyutlanması gerektiğini söylemektedir. Onlar dizgelerinin merkezine değişim kavramını koyarlar. Herakleitos'un yaptığı da budur. O, dünyadaki değişim oluşumundan fazlasıyla etkilenmiştir. Değişimi evrenin temel yaşamsal öğesi olarak kabul eder. Hiçbir şeyin gerçekten sürekli olmadığını söyler. Süreklilik bir yanılsamadır. Nesneler sabit ve dayanıklı olarak duruyor gözükebilir ancak onlar gerçekte meydana gelmenin sonsuz oluşumu içindedirler. Sürekli bir akış durumuna sahiptirler. Eleacılar karşıt görüşe sahiptirler ve değişim ya da meydana gelme olasılığını inkar edeceklerdir. Onlara göre gerçekçiliğin değişmesi gerektiği düşünülemez bir olgudur. Onlar değişimin bir yanılsama olduğunu düşünürler. Değişim olanaksızdır. Bazı şeylerin değiş-

tiğini görmek bir duyu ilüzyonundan başka bir şey değildir. Bu yalnızca bir duyum görünümüdür ve bu oluşum sürekli ve sonsuzdur.

HERAKLEITOS

Herakleitos'un öğretisindeki temel düşünce, daha önce de gördüğümüz gibi, evrenin sürekli bir değişim durumu içinde olduğudur. "Aynı nehirde iki kez adım atamazsınız" demektedir. Çünkü ikinci adımı atana kadar sular akmaya devam etmiş ve diğer sular gelmiştir.

Herakleitos (İÖ 535-475), soylu bir ailenin oğlu olarak Efes'te doğdu. Ömrü boyunca aristokrat olarak kaldı. Ciddi eleştirel, kötümser, düşünce alanında bağımsız, dogmatik, gururlu ve yaşamını hata bulmaya adamış biridir. Hesiodos'un, Pisagor'un, Ksenohanes'in ve hatta Homeros'un aleyhinde konuşurdu ve kendi kendini yetiştirmiş olmakla övünürdü. "Polymathy, zihni eğitmez," derdi; "eğer öyle olsaydı Hesiodos, Pisagor ve Ksenophones akıllı kişiler olurdu". Anlaşılması güç bir düşünce yapısı vardı. Bu nedenle "obscure" (karanlık, anlaşılmaz) lakabıyla anılırdı. Ancak ne olursa olsun güçlü bir yazardı. Zeka dolu, özgün yazılar yazardı. Bu yazılarda bilicilik olarak nitelendirilebilecek ifadeler kullanırdı. Bunları kanıtlarla destekleme girişiminde bulunmazdı. ON NATURE (Doğaya Dair) kitabı fiziksel, törebilimsel ve politik olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

G.T.W.Patrick, *The Fragments of the Works of Heraklitus on Nature*, 1889;
I.Bywater, *Fragments of Heraclitus*, 1877;
H.Diels, *Heraclitus Epheisius*, 1901.

ATEŞ VE EVRENSEL AKIŞ

Herakleitos, sürekli devinim halinde bulunma düşüncesini kanıtlamak için ilk ilke olarak bildiği en hareketli özdeği seçecektir—bu sürekli olarak canlı bulunan ateştir.Ancak bunu bazen buhar ya da nefes olarak da adlandıracaktır—bunu ruhun varlığı ve organizmadaki ilke olarak algılayacaktır. Bazı yorumculara göre, ateş ilkesi, sürekli eylemin yanlızca somut, fiziksel bir simgesidir. Bu özdek içinde olan bir şey değil, bir oluşumdur. Herakleitos önemli bir noktaya değinmektedir. Herşey, nitelik açısından sürekli bir dönüşüm halindedir; ve ateş bu talebi karşılayabilmektedir. Herakleitos`un ateşi, öncellerinin durağan temel ilkesi değildir; bu diğer şeylere dönüşen, sürekli bir değişim halinde olan bir olgudur.

Ateş, suya ve ardından toprağa dönüşür ve toprak da yeniden suya ve ateşe dönüşür. "Aşağı doğru ve yukarı doğru bir değişim vardır". Herşey ateşe dönüşür ve ateş herşeye dönüşür. Nesneler sürekli olarak görünürler çünkü onlar bir yandan kazanırken, diğer yandan kaybetmektedirler. Güneş bile hergün yeni bir oluşum olarak karşımıza çıkar.

KARŞITLIKLAR VE ONLARIN BİRLİĞİ

Birincil birlik, sabit devinim ve değişim içinde olmaktadır; onun yaratımı bir yokoluştur ve onun yokoluşu bir yaratımdır. Bir şey, başka bir şeye dönüştüğü zaman, örneğin ateşten suya dönüştüğü zaman, ateş yeni bir varlık biçimi içinde kaybolmuştur. Herşey karşıtına dönüşmektedir ve herşey karşıt niteliğin bir birliğidir. Herşeyde, her ikisi vardır ve hiçbiri yoktur; evrensel oluşum, bu durumdan karşıt duruma geçiştir. Bu durumda, herşey karşıtıyla bir birlik halindedir. Dünyayı olanaklı kılan bu tür bir karşıtlıktır. Örneğin

müzikteki uyum, yüksek nota ve alçak notaların bileşimi sonucu ortaya çıkar. Bu, karşıtlıkların birliğidir.

Dünya bu didişme üzerine kurulmuştur: "Savaş herşeyin babası ve herşeyin kralıdır." Karşıtlıkların savaşımı olmasaydı, dünya yerinde duramayacak ve ölecekti. Karşıtlıklar ve çelişkiler birleşerek bir uyum oluşturmaktadırlar. Gerçekten de, maddelerin yapısında karşıtlık ve çelişki bulunmasaydı, değişim hareketi ve dolayısıyla düzen olmayacaktı. Sonuç olarak, karşıtlıklar evrensel uzlaşmayı sağlamaktadır; dünya ateşin çıkış durumuna geri dönecektir. Böylece yeni bir oluşum başlayacaktır. Bu durumda iyi ve kötü aynı şeylerdir. "Yaşam ve ölüm, uyanık olma ve uyuma, gençlik ve yaşlılık, bunların hepsi aynıdır; daha önceki durum, değişerek, daha sonraki duruma dönüşür ve daha sonraki durum değişerek daha önceki duruma dönüşür." Tanrı'ya göre herşey güzel ve iyidir ve Tanrı'nın kurallarına uyulması gerekmektedir. Ona göre herşey bütünün uyumu içindedir; ancak insanoğlu yanlışlıkla bazen buna uymaz. Uyum, karşıtlıkların birliğidir ve aynı zamanda değişim oluşumunu yöneten kanundur. Kanunun, bütün oluşumların üzerinde olduğu kabul edilmelidir: Oluşum ve onun kanunu aynı şeylerdir.

UYUM VE OLUŞUM KANUNU

Kozmik oluşum, tehlikeli ya da gelişigüzel bir yapıya sahip değildir. "Sabit bir ölçü" uygunluğu bulunmaktadır; herşey kanunlarla yönetilmektedir. Bu tanrıların birinin ya da insanoğlunun oluşturduğu bir düzen değildir. Her zaman var olmuştur. Herakleitos, Yazgı ya da Adalet işleyişi olarak nesnelerin düzeninden bahsetmektedir. Değişim felsefesine, bir gereklilik düşüncesi açısından yaklaşacaktır. Bütün değişimlerin ve çelişkilerin ortasında yalnızca tek bir şey kalmaktadır. Tüm devinim, değişim ve karşıtlık önlenemez bir ka-

nun tarafından belirlenmektedir. Nesnelerdeki oluş bir *logos*'dur. İlk temel neden, mantıksal bir nedendir. Canlıdır ve bir nedene dayanmaktadır. Herakleitos, herşeyi yönlendiren şeyin ancak akıl ile anlaşılabileceğini söylemektedir. Bilinçli bir zihin etkinliği olmadan mutlak gerçeklik üzerinde yorum yapılması olanaklı değildir.

RUHBİLİM VE TÖREBİLİM

Herakleitos, kendi ruhbilimi ve törebilimini evrenin kuramı üzerinde temellendirmektedir. İnsanoğlunun ruhu evrensel bir ateşin parçasıdır ve ondan beslenmektedir. En kuru ve en sıcak ruh, en iyi ruhtur. Duyum bilgisi mantık kurmak için önemlidir; gözler ve kulaklar, kötü tanıklardır. Yansıma olmadan algılama, bize saklı gerçeği açıklayamaz.

İnsanoğlundaki denetim öğesi, tanrısal anlamlandırmaya benzer olan ruhtur. Ahlaksal bir davranış içinde olan insan, kendisini evrensel oluşun yerine koymalıdır. Yasalar, herşeyi etkisi altında tutmaktadır. "Herşeyin içinde bulunan evrensel etmenin us ile sıkı sıkıya denetim altında tutulması gerekmektedir. Nasıl ki bir şehir, yasalarla düzen içinde tutuluyorsa, evrensel öğenin de daha kuvvetli bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bütün insansal yasalar, tanrısal olan bir yasadan ortaya çıkmıştır". Törebilim anlamlı bir yaşam sürmenin yollarını sunmaktadır. Herkes için aynı olan bir varoluş kaynağına boyun eğilmesi gerekmektedir. "Varoluş nedeni ortak olduğu için, yaşayan insanların çoğu, birbirlerine yakın bir anlayış içindedirler." Ahlak, yasalarla karşı saygı, kendini disiplin altına alma, tutkuları denetim altında bulundurma anlamına gelmektedir; ahlaklı olmak, birinin kendisini mantıksal ilkelerle yönetmesi demektir. Herakleitos'un yazılarından seçtiğimiz aşağıdaki bölüm, onun törebiliminin yüksek seviyedeki idealizmini ortaya koymaktadır; "insanlar, kendi

yasaları için savaşmalıdırlar". "Özyapı, bir insanın koruyucu tanrısallığıdır". "Tutkuların gem altında tutulması gerekmektedir". "Tutkularla başa çıkmak zordur; bir şeyi ne pahasına olursa olsun satın almak isteyebilirsiniz". "Bana göre, ruhunu en iyi şekilde denetim altında tutabilen bir kişi, on-bin kişi değerindedir".

Herakleitos, kitlelerin genel seviyesini beğenmemektedir. Onların çoğunun kötü, çok azının iyi olduğunu düşünür. Yaşam üzüntü verici bir oyundur. İnsanoğlu, gecede bir ışık gibi yanar ve söner. İnsanoğlunun elinden gelebilecek fazla bir şey yoktur. Bir çamurun içine batmıştır ve bundan kurtulmaya çabalamaktadır. Bunu farkeden insanlara deli gözüyle bakılmaktadır.*

ELEA OKULU

Herakleitos, değişim ve devinim fenomeninden etkilenmiştir; Eleacılar ise değişim ve devinimin düşünülemez olduğu iddiasındadırlar. Nesnelerin varoluş nedeni sürekli, devinimsiz ve hiçbir zaman değişmeyen bir yapıda olmalıdır. Okul, ismini Elea şehrinden almaktadır. Bu, okulun kurucusu Parmenides'in yaşadığı güney İtalya'da bir kenttir. Bu felsefeyi üç evrede ele alacağız: 1. Ksenophanes, Elea felsefesinin habercisi olarak anılmaktadır çünkü temel görüşlerini tanrıbilimsel bir biçimde sunmuştur. O, Elea okulunu kurma çalışmalarında büyük zorluklar yaşamıştır çünkü Tanrı'nın sürekliliği savını geliştirmesine karşın, sürekli bir Tanrının yanı sıra değişen bir dünyanın bulunduğunu söylemiştir. 2. Parmenides, felsefenin asıl kurucusudur çünkü süreklilik öğretisini, varlıkbilim dizgesi içinde ele alacaktır. 3.

*First Philosophers of Greece

Zenon ve Melissos, öğretinin savunucularıdır; onlar okulun diyalektikçileridir. Elea savını kanıtlamak için ortaya konan daha önceki girişimler onların karşıtlıklarının saçmalığını göstermektedir. Daha sonrakiler ise kuramın desteklenmesi için olumlu kanıtlar olacaktır.

Y.Freudenthal, *Über die Thelogie des Xenophanes*, 1886;
H.Diels, *Parmenides*, 1899;
K.Reinhardt, *Parmenides und die Geschichte der griechischen Philosophy*, 1916.

KSENOPHANES

Ksenophanes'de Yunan düşüncesindeki ilk kuşkuculuk izleri ayırt edilebilmektedir: Tanrılar ve nesnelerin doğası hakkındaki belirli bilgiler olanaksız görünmektedir. O, doğruya ulaşmanın tek yolunun dinbilimsel düşünceden geçtiğine inanmaktadır. Ksenophanes, bir felsefeci olmaktan çok, bir din adamıdır. Pisagor gibi altıncı yüzyılın dinsel hareketinin etkisi altında bulunmaktadır. O dönemde egemen olan çoktanrıcılığa saldırmaktadır. Tanrının değişmezliği ve birliği konusunda diretmektedir. "Fakat ölümlüler, Tanrının da kendileri gibi doğurulduğunu düşünmektedir. Evet, eğer boğalar ve aslanların elleri olsaydı ve onlar da, insanlar gibi resim yapabilseler, sanat ürünleri ortaya koyabilselerdi, tanrının resmini çizerken kendilerine benzeteceklerdi". "Bu nedenle Etyopya'lılar kendi tanrılarını zenci ve küt burunlu yaparlar, Trakyalılar ise kızıl saçlı ve mavi gözlü olarak resmederler". Tanrı birdir, beden ya da düşünce yapısı olarak ölümlülere benzemez; O, herşeyi kendi düşüncesiyle yanlışsız olarak yönetir. Bir yerde sabit olarak durmaktadır ve hareket etmez. Herşeyin üzerinde görür, herşeyin üzerinde düşünür ve herşeyin üzerinde duyar. Tanrı sonsuzdur— başlangıcı ve sonu yoktur. Duyum açısından sınırsızdır ve hiçbir şey onun ötesinde değildir. Ancak biçim olarak sınır-

lıdır. Biçimsiz bir ebedilik değil, bir küre şeklinde yetkin bir biçime sahiptir. Bir bütün olarak hareket edemez. Ancak birliğini bozmadan, parçalarında bir hareket ya da değişiklik meydana gelebilmektedir.

Ksenophanes (İÖ 570-480), şair, skeptik (kuşkucu) ve din bilginidir. Asya'daki Kolophan'dan güney İtalya'ya göç etmiştir. Bir rhapsodist (şiir inşat eden kimse) olarak oradan oraya gezip durmaktadır. Bir felsefeci olmaktan çok, satyric (yarısı insan, yarısı keçi şeklinde olan tanrılarla ilgili) bir şairdir; Yunan biçem ve inançlarını eleştirmektedir—en büyük polemik konusu, din açısından insanbiçimcilik ve çoktanrıcılık düşüncesine karşı tutumudur. Dinsel tavrı kuşkucudur—fakat bu kuşkuculuktan çok anlak ve davranış açısından bir mizaç şeklinde belirmektedir. Az sayıdaki yazı çalışmalarından yalnızca çok az bölümü günümüze kalmıştır.

Ksenophanes bir kamutanrıcıdır (panteist). Tanrının evrenin sonsuz bir varlık nedeni olduğunu düşünür. O, herşeyi içinde barındıran Bir ve Bütün'dür; Tanrı, diğer bir deyişle, dünyadır; O, arı bir ruh değildir, doğanın tümüne yaşam vermektedir. Ksenophanes'in kamutanrıcılığında Tanrı değil, dünya vurgulanmaktadır; o, tanrıyı, doğa güçleri seviyesine indirgeme çalışmalarında bulunmaktadır. Dünyayı tanrısal seviyeye yükseltme çabasında değildir. Ksenophanes hiçbir zaman devinimsiz Bir ile sabit bir değişim içinde olan duyarlı dünya arasındaki uyuşmazlığı çözme girişiminde bulunmaz. Ksenophanes, doğayı varoluş nedeni olarak algılayarak erken dönem Yunanların Canlıözdekçiliğini (hylozoism) kabullenmektedir. Eğer çoktanrıcılığın tüm tanrılarına inanıyorsa, onları doğal bir fenomen olarak dünyanın parçası şeklinde ele alır; kendi teolojisinin tanrısı, dünyayı meydana getiren bir yüceliktir.

Ksenophanes, hiçbir geniş çaplı varlıkbilimsel ya da evrenbilimsel varsayım ortaya koymadığı halde, bazı doğal bilimsel kuramlar sunmuştur. Deniz ürünlerini Tanıt olarak göstererek, insan da dahil olmak üzere, herşeyin toprak ve sudan meydana geldiği sonucunu ortaya koymaktadır. Herşey bu özdeklerden oluşmuştur ve bunların içinde gelişmektedir. Bir zamanlar toprak ile deniz birbirine katışmış durumda bulunuyorlardı fakat zaman içinde toprak, kendini nemlilikten kurtardı ve bir gün toprak yeniden denize batacak, yeniden çamur haline dönüşecektir. Böylece ırk yeni bir başlangıca ulaşır. Güneş ve yıldızların birer ateş bulutu olduğu düşünülmektedir.

PARMENIDES'İN VARLIKBİLİMİ

Parmenides, Elea Okulunun bir metafizikçisidir. Herakleitos'un herşeyin değiştiği, ateşin suya dönüştüğü, suyun toprağa ve toprağın ateşe dönüştüğü şeklindeki öğretisi ile savaşım vermiştir. Önce olan bir şeyin daha sonra olmamasının nasıl mümkün olacağı sorunu üzerinde çalışmıştır. Bir şey nasıl hem var olabilir, hem de var olmayabilir? Böyle bir çelişki nasıl kabul edilebilir? Bir nitelikten, diğer bir niteliğe geçiş nasıl gerçekleşmektedir? Bazı şeylerin var olduğu, bazıların olmadığını kabul etsek bile bazılarının hiçbir şeyden gelmesi ve bazılarının hiçbir şeye dönüştüğünü nasıl kabul edebiliriz? Ya da diğer bir tartışma boyutunu kullanalım; eğer oluşum *meydana geliyorsa,* onun oluşum-olmayandan ya da oluşumdan gelmesi gerekmektedir. Eğer oluşum-olmayandan geliyorsa, hiçbir şeyden gelmiyor anlamındadır ki, bu da olanaksızdır; eğer oluşumdan geliyorsa, o kendisinden meydana geliyor anlamındadır ki, bu da kendisiyle özdeş olduğu sonucunu doğurur.

Öyleyse, açıktır ki, oluşumdan yalnızca oluşum meydana

gelebilir ve hiçbir şey, başka bir şeyden meydana gelemez ve olan şey her zaman vardır ve her zaman var olacaktır. Herşey ne ise öyle kalacaktır. Çünkü yalnızca bir sonsuz, meydana getirilmemiş, değiştirilemez oluşum olabilir. Çünkü, herşey birbirine benzemektedir ve onun için de oluşumdan başka hiçbir şey olamaz. Onun sürekli ve bölünmez olması gerekmektedir. Onun içinde hiçbir aralık yoktur, o herşeyin ötesinde bir sürekliliğe sahiptir. Bunun ötesinde onun devinimsiz olması gerekmektedir çünkü onun içinde hareket edebileceği bir oluşum (boş uzay) yoktur. Buna ek olarak; oluşum ve düşünce birdir, düşünülemeyen şey var olamaz: oluşum olmayan şey düşünülemez. Öyleyse düşünce ile varlık özdeştir; düşünülen şey vardır. Parmenides, ussal ya da diyalektik idealist olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda varoluş ve düşüncenin duyum açısından bir olduğuna inanmaktadır. Gerçeklik, zihin ile algılanabilmektedir; fakat idealizmin bu zihinsel biçemini ortaya koyan kanıtlar öne sürmek hiç de kolay değildir.

Varolma ya da gerçeklik türdeş, sınırlı, sınırsız kütledir - ki felsefecilerin estetik düşgücü bir küre olarak resimlenmektedir. Bütün değişimler algılanabilir değildirler. Bu nedenle duyum dünyası bir yanılsamadır. Duyumlarla algıladığımız şeylerin doğru olduğunu düşünmek, var olan ile var olmayanın karıştırılmasına neden olabilir. Parmenides, neden açısından sıkı bir inanç gösterir.

Altını çizdiğimiz "gerçeklik" öğretisinin ötesinde, Parmenides, bir "yanılsama" öğretisi sunmaktadır. Bu, duyum algılamasına dayanmaktadır. Buna göre hem var olan, hem de var olmayan şeyler bulunmaktadır. Hareket ve değişim nedeniyle bu söylenebilir. Dünya iki ilkenin karışımının bir sonucudur. Bu iki ilke, ılık ve parlak öğeler ile soğuk ve karanlık öğelerdir. Organik oluşumlar, bunların karışımından meydana gelmişlerdir. İnsanoğlunun düşüncesi, yapısındaki

öğelerin karışımına bağlıdır.

Parmenides, bize "doğruluk" öğretisini sunmaktadır. Buna göre dünya bir birlik olarak algılanmaktadır. Değişmez ve devinmez bir yapısı vardır. Diğer taraftan, duyum algılaması bize dünyanın çokluğunu ve değişimini açıklamaktadır: Bu bir görünüm ve düşünce dünyasıdır. Böyle bir dünya nasıl var olabilir ya da böyle bir dünyanın algılanması nasıl olanaklı olmaktadır? O, bize bunu söylemez. Düşünce ile yanılsama arasındaki ayırım Herakleitos felsefesindeki değişim oluşumunun her bir aşamasındaki sabit bir oran ile açıklanmaktadır. Bir türdeş sürekli oluşum içindeki hata ve yanılsama nerede yer almaktadır? Belki de Parmenides'den öğrenilecek temel ders, soyut düşünce ve dilin nesnelerinin temellendirilmesinin olumsuz olmasıdır. Duyum dünyasındaki nitelik farklılıkları yok edilmektedir. Russell, *A History of Western Philosophy* (Batı Felsefe Tarihi) adlı yapıtında, Parmenides'in dilden gerçekliğe geçiş tartışmasında dilsel bir hatanın kurbanı olduğunu söylemektedir. Parmenides'in mantık yürütmesi hakkında şunları belirtmektedir:

> *Parmenides'in mantık yürütmesi dünyada düşünce ve dilden gelen bir tartışma felsefesindeki ilk örnektir. Bu, doğal olarak geçerli kabul edilemez ama içinde barındırdığı doğruluk payının görülmesi açısından kayda değerdir. . . . Tüm tartışma, dilden metafizik sonuçlar çıkarmanın ne denli kolay olduğunu göstermektedir. Bu tür hatalı bir tartışmadan kurtulmanın tek yolu, dilin mantıksal ve ruhbilimsel çalışmasının, çoğu metafizikçilerin yaptığından öteye taşınmasıdır.*

ZENON'UN DİYALEKTİĞİ

Zenon (İÖ 490-430) Elea'da yaşadı. Bir devlet adamı ve Parmenides'in öğrencisidir. Elea öğretisini, karşıtının anlamsızlığını ortaya koyarak kanıtlamaya çalışmıştır. İnsan içinde

çelişkilerin bir arada olduğunu söylemektedir. Çoğulculuğu (plurality) çürütmeye çalışmıştır: Eğer varoluşun tümü birden fazla oluş içeriyorsa, bu bütünün hem sonsuz küçük hem de sonsuz büyük parçalardan meydana gelmesi gerektiğini söylemiştir: Sonsuz küçük çünkü, o sonsuz sayıda küçük parça içerir (bunların ne denli küçük olduğu önemli değildir, her zaman daha alt gruplara bölünebilir); sonsuz büyük çünkü herhangi bir sonsuz parça her zaman diğer parçaların sonsuz sayısına eklenebilir (oluşumun herhangi bir toplamının ötesinde, onların ne denli büyük olduğu önemli değildir, her zaman daha fazla oluşum meydana gelebilir) ve tümü sonsuz derecede büyük olacaktır. Bir ve aynı bütünün hem sonsuz olarak küçük, hem de sonsuz olarak büyük olduğunu söylemek saçmadır ve bu nedenle çoğulculuğun çıkış noktasının tamamen reddedilmesi gerekmektedir. Devinim ve uzam, benzer nedenlerle olanaksızdır. Eğer tüm oluşumun, uzam içinde olduğunu söylüyorsak, bu uzamın da bir uzam içinde olması gerektiğini kabul etmeliyiz. Benzer olarak, bir yapının uzam içinde devindiğini düşünelim. Belli bir uzam içinden geçmesi için, onun öncelikle bu uzamın yarısında hareket etmesi gerekmektedir ve bu durum sonsuza dek sürüp gider. Kısaca, yapı gerçekte hiçbir yere gitmemektedir; ve devinim olanaksızdır.

DEVİNİM PARADOKSLARI

Zenon, hareketin olanaksızlığının dört ünlü kanıtını ortaya koymuştur—bunlar yaygın olarak Zenon'un devinim paradokları ifadesiyle anılmaktadır—ve bunlar Aristo tarafından yeniden ortaya konulacaktır.* Bu tartışmalarda öncelikle bir konumdan, bir amaca hareketin olanaksızlığı kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Buna gerekçe olarak başlangıç noktası

*Aristotales, *Physics,* VI, 9, 2396

ve amaç arasında, sonsuz sayıda noktadan geçilmesi gerektiği gösterilmiştir. İkinci olarak, Achilles ve kaplumbağa paradoksu, amaca doğru hareketin olanaksızlığını belirtir; Achilles—çok büyük bir hıza sahip olmasına karşın—kaplumbağaya yetişemez. Achilles kendi başlangıç noktasından, kaplumbağanın başlangıç noktasına hareket ederken, kaplumbağa da belli bir miktarda öteye hareket etmektedir ve aynı şey daha sonraki aralıklarla da devam eder. Üçüncü tartışma—hareketli okun paradoksu—okun görülür bir şekilde, uzayda belli bir konumda verilen herhangi bir anda hedefine hareket ettiği tanıtı üzerine kurulmuştur—burada sıfır hareket vardır ve sıfırların toplamından hiçbir devinim meydana gelmez. Okun uçtuğu sanılmaktadır fakat bu okun hedefine varabilmesi için bulunulan ortamda bir takım noktalar dizisinin aşılması gerekmektedir, bu durumda birbiri peşisıra bu farklı noktalarda bulunulması gerekir. Herhangi bir anda, ortamın bir noktasmda bulunmak hareketsiz olmak anlamına gelmektedir; bu durumda okun hareket etmediği ortaya çıkmaktadır. Onun hareketi bir yanılsamadan başka bir şey değildir. Bu üç tartışmanın tümü zaman ve uzam ile ilgili olarak tartışmaya açık konulardır.* Zenon ayrıca dördüncü bir tartışmayı da ortaya koymuştur. Bu gözlenebilen bir hareketin göreceli oluşuyla ilgilidir: Duyumlarımızın değişebilir ve çelişkili hükümleri vardır. Bu hareketli nesnenin durduğu konum ve farklı hızlardaki hareket halinde olduğu konumlarla ilintilidir. Bu tartışma, diğer üçünden farklı görünmesine karşın, onlarla aynılıklar taşımaktadır. Zenon'un paradoksları, ancak sürekliliğin ve gerçekliğin matematiksel, fiziksel ve felsefi kuramlarının kapsamı içinde çözülebilir.

Başarılı bir amiral olan Sisamlı Melissos, Elea öğretisini tanıtlama girişiminde bulunmuştur. Parmenides ile beraber, oluşumun bir olduğu iddiasındadır. Bunun ötesinde, oluşumun çıkış

*Windelband, *History of Philosophy,* çev. J.H. Tufts, s.43.

noktası olamayacağını söyler. Bu varoluştan önce var olmayan bulunduğu anlamına gelecektir; ve var olmayandan, var olan meydana gelemez. Öyleyse varoluş zaman içinde sonsuz ya da ebedidir. Melissos ayrıca varoluşun, uzam içinde de sonsuz olduğu iddiasındadır; onun var oluştan uzamsal sonsuzluğu öğretisi yalnızca Parmenides'in sonlu uzay öğretisiyle çelişmekle kalmaz, aynı zamanda, anlamsız ve düşünülmez olarak sonsuzluğu reddeden Yunan düşüncesinin genel eğilimiyle de çelişmektedir. Melissos'a göre boş bir uzay ya da var olmayış yoktur. Bu nedenle uzam gerektiren hareket olanaksızdır. Eğer çeşitlilik ya da devinim yoksa, ayırım ya da bileşim ve değişim de olamaz. Bu durumda, hareket ve devinim ile ilgili duyumlarımız bizi yanıltmaktadır.

5.NİTELİK KURAMLARI

DEĞİŞİM SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ

Eski doğa filozofları hiçbir şeyin yaratılamayacağını ve yok olamayacağını düşünmüşlerdir. Mutlak yaratım ve yokoluş olanaksızdır. Ancak onlar, bu düşünceyi bilinçli hale getirememişler, eleştiri olmaksızın kabullenmişlerdir. Zihinlerinde kesin bir yargıya ulaşmaktan çok, varsayımı tercih etmişlerdir. Elea düşünürleri aksiyonun tam bilincine ulaşmışlardır. Onlar, yalnızca var saymakla yetinmemiş, bunun yanı sıra onu, düşüncenin mutlak ilkesi olarak değerlendirmişlerdir. Hiçbir şey, ortaya çıkamaz ya da yok olamaz ve hiçbir şey, başka bir şeye dönüşemez; hiçbir nitelik, başka bir niteliğe dönüşemez. Bu, bir yanda niteliğin yokoluşu ve diğer yanda niteliğin yaratımı anlamına gelmemektedir. Gerçeklik, sınırsız ve değişmezdir. Değişim, duyumların sorumlu olduğu bir kurmacadır.

Nesneler hala var oluyor ve değişiyor gözükmektedir.

Nesnelerin hem var olması hem de değişmesi nasıl olanaklı olabilir? Bu kısırdöngüden nasıl kurtulabiliriz? Felsefe, bu sorunu gözardı edemez. Sınırsızlık ve değişim sorununun çözüme kavuşması gerekmektedir. Durağan ve dinamik dünya bakış açılarının bir şekilde uzlaştırılması gerekmektedir. Herakleitos ve Parmenides'in ardılları bu uzlaşmayı sağlama girişiminde bulunacaklardır.

Genel olarak, sorunun çözümü şu çizgiler üzerinde ele alınabilir: Mutlak değişim olanaksızdır; Eleacılar bu konuda doğru düşünceye sahiptirler. Bir şeyin, hiçbir şeyden meydana gelmesi, hiçbir şeye dönüşmesi ve mutlak olarak değişmesi olanaksızdır. Çıkış noktası, yokoluş, gelişim ve değişim gibi olguların ancak göreceli duyumlar olarak adlandırılmaya hakları vardır. Onlar, sınırsız, özgün, yok olmaz, meydana gelmez ve hiçbir şeye dönüşemez olarak gerçekliğin parçacıkları ya da oluşumlardır; onlar, neyse odurlar ve Elea okulunun ortaya koyduğu gibi öyle kalmak zorundadırlar. Bu oluşumlar ya da gerçeklik parçacıkları birleşebilir ve ayrılabilirler ve birleştikleri zaman bir yapı oluştururlar ve daha sonra kendi etmenlerine ayrılabilirler. Gerçekliğin çıkış noktaları, kendi doğalarını yaratamazlar ya da yok edemezler ya da değiştiremezler, ancak birbirleriyle olan ilintilerini değiştirebilirler. Değişim kavramı ile anlatılmak istenen budur. Diğer bir değişle, etmenlerin mutlak değişimi olanaksızdır. Ancak göreceli değişim kısmen olanaklı olmaktadır. Meydana gelme birleşim, yok olma ise ayrılma anlamındadır; değişim, etmenlerin karşılıklı ilişkilerinin değişimidir.

Empedokles, Anaksagoras ve Atomcular, Herakleitos ve Parmenides tarafından ortaya konan soruna aynı genel yanıtı vermişlerdir. Onlar, mutlak değişimin olanaksızlığı konusunda aynı fikirdedirler. Ancak bazı göreceli fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Aşağıdaki sorulara verdikleri yanıtlarda bazı farklı görüşlere sahip oldukları anlaşılmaktadır: 1. Dünyayı oluşturan gerçeklik parçacıklarının doğası nedir? 2. Bu par-

çacıkların bir araya gelmelerinin ve ayrılmalarının nedeni nedir? Empedokles'e ve Anaksagoras'a göre, öğelerin belirli nitelikleri vardır; nicel atomculara göre ise, onların nitelikleri yoktur. Empedokles dört nitelik öğesinin olduğunu belirtmektedir: toprak, hava, ateş, su; Anaksagoras ise bu öğelerden sayısız miktarda olduğunu iddia eder. Empedokles'e göre, iki mitsel oluşum, Sevgi ve Nefret, öğelerin birleşim ve ayrılmasına neden olur; Anaksagoras'a göre öğeleri harekete geçiren şey zihindir. Nicel atomcular Leucippus ve Demokritos bu devinimin elementlerin yapısmda kendiliğinden var olduğunu öne sürerler.

EMPEDOKLES

Empedokles'e göre, kelimenin tam anlamıyla bir meydana gelme ya da yok olma söz konusu değildir. Yalnızca karışma ve ayrılmadan söz edilebilir. "Olmayan bir şey, yoktan var edilemez; her zaman olan bir şeyin de yok edilmesi olanaklı değildir". Nesnelerin kökünde dört öğe bulunmaktadır. Bunların her birinin kendine özgü bir doğası vardır: Bunlar toprak, hava, ateş ve sudur; meydana getirilmemişlerdir, değiştirilemezler ve yok edilemezler. Yapılar, bu öğelerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur ve onların ayrılmasıyla yok olma yaşanır. Bir yapının, diğerine olan etkisi yeni oluşumlar meydana getirmektedir.

Empedokles, İÖ 495 yılında güney Sicilya'da Agrigentum'da varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Uzun süre doğduğu şehir demokrasisinin önderi oldu. İÖ 435 yılında Poleponnesus'da büyük bir olasılıkla bir sürgün olarak öldü. Etna yanardağının kraterine atlayarak intihar ettiği şeklinde destansı bir öykü anlatılmaktadır. Empedokles yalnızca bir devlet adamı ve hatip değil, aynı zamanda dinsel bir öğretmen, fizikçi,

şair ve filozoftur. Kendisi büyü gücüne inanmadığı halde onunla ilgili çok sayıda mucizevi öykü anlatılmaktadır. İki şiirinin parçaları günümüze ulaşmıştır. Bunların biri, On Nature evrenbilimseldir. Diğeri ise Purifications (Arınmalar) başlıklı dinsel bir şiirdir. Bununla ilgili olarak W.E.Leonard'ın 1908 tarihli Fragments of Empedocles adlı kitabına başvurulabilir.

Öğeleri birleştiren ve ayıran nedenler nelerdir? Empedokles, bu değişimi iki mitsel güç ile açıklamaktadır. Bunlar, Sevgi ve Nefret'tir. Empedokles bu iki güdü kuvvetini inkar etmez. Bunlar birarada bulunabilmektedir. Birleşme ile yeni yapılar oluşturulmaktadır. Ayrılma ile bu yapılar bozulacaktır. Çıkış noktası olan bütün öğeler, bir küre biçiminde birarada bulunmaktadır. Burada Sevgi herşeyin hakimi olarak gözükmektedir. Nefret ise bu oluşumun dışında bırakılmıştır. Ancak bu Nefret zaman içinde derece derece etkinliğini arttırmış ve bu oluşumun içine girmiştir. Bu aşamada öğeler, kısım kısım ayrılmaya başlamışlardır. Nefretin bir zaferi olarak sonuçta herşey birbirinden tamamen ayrılacaktır. Ve böylece artık herhangi bir bireysel yapı türü kalmaz. Bu noktada, oluşum tersine döner ve Sevgi yeniden ortaya çıkar ve iki türdeş karışımı derece derece yeniden meydana getirir; ve ardından ayrılıp dağılan oluşum, yeniden bir araya gelecektir ve dönemsel bir değişim içinde bu durum sürüp gider. İki uç durumda—tam bir birlik ve tamamen ayrılma—bireysel yapılar yoktur; bireysel yapı evresi kısmen karışım, kısmen de ayrılmanın orta aşamasında meydana gelecektir.

Evrenin, havanın ve diğer ilk ayrılanların bugünkü durumunun biçimlenme oluşumunda önce bir yay meydana gelmiştir; daha sonra ateş gelecektir; bunların altında yıldız küreleri oluşur; dönen hareketi nedeniyle topraktan su ortaya çıkacaktır ve böylece denizler oluşur; ve ateşin suyu buhar-

laştırması sonucunda atmosferin alt tabakası oluşacaktır. Organik yaşam topraktan meydana gelir; ilk olarak bitkiler, ardından hayvanların değişik parçaları, kollar, gözler ve başlar oluşur. Bu parçalar birleşerek biçimsiz yaratıklar ve canavarlar meydana getirir—bunlar iki yüzü bulunan, insan yüzü ile öküz gövdesi olan ya da öküz başı ile insan bedenine sahip yaratıklardır. Bunlar yaşama ayak uyduruncaya kadar biçim değiştirmeye devam edeceklerdir; ve böylece genel bir görünüşe sahip olurlar.

İnsanoğlu dört öğeden oluşmuştur. Bunlar bilinen şeylerdir. Toprak, bildiğimiz topraktır; su da bildiğimiz su; ve hava, soluduğumuz havadır; ve böyle sürüp gider. Duyum algılaması duyum organlarındaki yapının devinimi ile açıklanmaktadır. Örnek olarak, görüş açısından, ateş ve su parçacıkları, göze görünen nesnelerden geçmektedir. Bu yapıların birbiriyle ilişki içinde bulunmalarının sonucu olarak görüntüler oluşmaktadır. Yalnızca bu parçacıklar göze etkide bulunmaktadır. Duyum, havanın kulağa gelmesiyle sağlanır. Böylece ses meydana gelecektir; tat alma ve koku, parçacıkların buruna ve ağıza gelmesiyle sağlanır. Böylece ses meydana gelecektir; tat alma ve koku, parçacıkların buruna ve ağıza girmesiyle oluşur. Kalp ise usun bulunduğu yerdir.

Empedokles, erken dönem Yunan doğa filozoflarının canlıözdekçilik (hylozoism) düşüncesine uygun olarak, herşeyi ruhsal yaşantı açısından ele alır: "Herşey, düşünce gücüne sahiptir". Dinsel çalışmalarda, insanoğlunun ruhsal yapısı işler. Bu, tüm Hellas (Eski Yunanistan) bölgesini etkisi altında tutan büyük Orpheus ile bağlantılı görünmektedir.

ANAKSAGORAS

Anaksagoras da, Empedokles gibi değişim fenomeninin açıklama girişiminde bulunmaktadır. Mutlak değişimin ola-

naksızlığı, hiçbir niteliğin, başka bir niteliğe dönüşemeyeceğini, gerçeğin kendi temel varlığı içinde sınırsız ve değişemez olması gerektiği fikirlerine sahip Elea okulunun bu düşüncelerini kabul etmektedir: "Hiçbir şey, yoktan var olmaz ve vardan yok olamaz". Anaksagoras, değişim gerçeğini inkar etmemektedir. Göreceli bir değişim vardır; nesneler öğelerin birleşimi ve ayrılması duyumu içinde var olurlar. Onun düşüncesine göre, öğe sayısı, Empedokles tarafından ortaya konan dört öğeden daha fazla olmalıdır; böylesine varsıl ve niteliklerle dolu olan dünyamızın, bu denli az öğe ile açıklanması doğru olamaz. Toprak, hava, ateş ve su, herşeyden önce öğe değildirler. Onlar diğer özdeklerin karışımı ile meydana gelmişlerdir. Anaksagoras, rengi ve tadı oluşturan sonsuz sayıda niteliğin bulunduğunu söylemektedir. Et, saç, kan, kemik, gümüş, altın, vb. çok sayıda parçacık bulunmaktadır. Bunlar son derece küçük ve bölünmeyen hücrelerden oluşmuş olmalıdır. Bir et parçası, nasıl et olmayan bir oluşumdan meydana gelmiş olabilir ki? Etin niteliği sabittir, hiçbir şey onun niteliğine eklenemez ve onun niteliğinden hiçbir şey eksiltilemez. Anaksagoras buradan yola çıkarak aşağıdaki sonuçlara ulaşacaktır: Vücut deri, kemik, kan, et, vb oluşumlardan meydana gelmiştir. Işık ve karanlıkta, sıcakta ve soğukta, yumuşaklık ve sertlikte, vb. oluşumlarda farklılıklar bulunmaktadır. O, yiyecek ile ortaya çıkar, öyleyse yiyecek vücudun oluşumu için gerekli olan maddeleri içermektedir. Yiyecekler, toprak, su, hava ve güneşten gelen karışım maddelerinden oluşurlar. Sonuç olarak, Empedokles'in basit öğeleri, aslında çok karmaşık bir yapıya sahip bulunmaktadır; onlar, tüm türlerin küçük parçacıklarının deposu durumundadır. Organik beden içinde tüm özdeklerin içerilmesi gerekmektedir. Böyle olmazsa, bedendeki, deri kemik ve kandan bahsedilemezdi.

Anaksagoras (İÖ 500-428) Küçük Asya'da Clazomenae'de doğdu. Evini Atina'ya taşıyarak büyük bir devlet adamı olan Perikles ile dost oldu. Pericles, Atina'nın Hellas'ın politik merkezi olduğu kadar, kültür merkezi olmasını istiyordu. Düşmanları tarafından tanrıtanımaz olmakla suçlandığı için otuz yıllık bir ikamet döneminden sonra (464-434) Atina'yı terkketti ve öleceği yer olan Lampsacus'a yerleşti. Felsefeci olduğu kadar, bir matematikçi ve astronom olarak da anılmaktadır. Açık ve yalın düzyazı ile yazılmış On Nature (Doğa Üzerine) adlı yapıtından bazı önemli bölümler günümüze ulaşmıştır.

F.Breier, *Die Philophie des Anaxagoras*, 1840;
M.Heinze, *Über den nous des Anaxagoras*, 1890.

Dünyalar oluşmadan önce, evrenin merkezinde sonsuz sayıda küçük özdek parçaları bulunmaktadır—düşünürlerimiz bunu hücre *(germ)* ya da tohum *(spermata)* olarak adlandırmaktadırlar. Anaksagoras'ın düşüncelerini bir dizge haline getirecek olan Aristoteles, her şeyin karmaşık bir kütle içinde birbirine karıştığını yazacaktır. Tüm evren bu yapı ile kaplanmıştır ve hiçbir şey, boş bir uzay ile diğerinden ayrılmamıştır. İlk kütle, sonsuz küçük tohumların, sonsuz sayıdaki bir karışımıdır. Dünya şimdi olduğu gibi, kütlesini oluşturan parçacıkların karışım ve ayırımının bir sonucudur. Ancak tohumlar, içinde bulundukları Khaostan (sınırsız uzay boşluğu) nasıl ayrılmakta ve nasıl bir evren ve dünya-düzeni oluşturabilmektedir? Teknik araçlarla mı, yoksa devinimle mi, ya da yer değiştirme ile mi? Yoksa tohumlar canlıözdekçilerin söyledikleri gibi Sevgi ve Nefret ile mi hareket etmektedirler? Onları harekete geçiren şey nedir? Anaksagoras bu sorunun yanıtını bizim tarafımızdan gözlemlenebilen dönü-

şüm içinde aramaktadır. Kütlenin belirli bir noktasındaki hızlı ve güçlü dönüş hareketi, hücreleri ayırmaktadır: Bu devinim daha öteye taşınarak parçacıkları biraraya getirebilir. Bu yayılma ilk khaotik karışım tamamen serbest kalana kadar sürecektir. İlk hareket, yoğunluğun ayrılmasına neden olacaktır. Soğuktan sıcağa, karanlıktan aydınlığa, nemlilikten kuruluğa geçiş yaşanır. Dünyanın şimdi bulunduğu durum, yoğun, nemli, soğuk, karanlık oluşumların bir toplanmasıdır. Anaksagoras'a göre herşey karşıtlarının, sıcağın ve soğuğun, kurunun ve nemlinin bir oranını kapsamaktadır. İtme hareketi ile katı maddeler dünyadan savrulmuşlardır ve böylece dünya üzerinde farklı yapı biçimleri meydana gelmiştir. Güneşin ısısı yavaş yavaş nemli dünyayı kurutmaktadır; ve yağmurun yağmasıyla yarı kuru yarı nemli olan dünyada organik yapılar oluşmaya başlamıştır. Anaksagoras, bu organik yapıların hareketlerini açıklamak için ruh kavramını kullanacaktır.

Dünya oluşumunun tüm karmaşası, uzun bir devinimler dizisinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu, ilk hareketin etkisiyle ortaya çıkan bir durumdur. Ve acaba bunun nedeni nedir? Anaksagoras ilk hareketin kaynağının zihinsel ilke, bir düşünce ya da nous olduğunu öne sürmüştür. Ona göre, dünyayı düzenleyen ruh, mutlak olarak basit ve türdeş bir yapıya sahiptir—diğer elementlerle ya da tohumlarla karıştırılmaması gerekmektedir. Bu, onlardan mutlak bir şekilde ayrılmıştır. Maddenin üzerinde bir güce sahiptir. Nous, bir anlık, etken oluşumdur. Dünyadaki yaşamın ve tüm devinimin özgür kaynağıdır: Geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki herşeyi bilmektedir. Herşeyi düzenlemektedir ve herşeyin kaynağıdır. Yaşamdaki herşeyin üzerinde bir kudrete sahiptir. Nous, erekbilimsel (teleological) ya da ereksel bir ilkedir. Bu erekbilimsel bakış açısı, ardıl çokluluk ya da çağdaş dünyaların varlığını olanaksız kılmaktadır. Düşünce düzenleme-

si, yalnızca biricik ve en yetkin dünyayı biçimlendirebilir. Anaksagoras'a göre dünya düzeninin biricikliği ve yetkinliği ile ilk kez olarak erekbilim ile bağlılık kurulmuştur. Eğer dünya şeması, ereksel düşüncenin ürünü ise, Empedokles'in ortaya koyduğu gibi devirli bir yeniden oluşumun meydana gelmesi olanaklı değildir.

Anaksagoras yorumcuları, düşüncenin ya da nousun arı bir ruh mu, yoksa üstün bir özdek mi ya da ne tamamen özdeksel veya tamamen özdeksel-olmayan mı olduğu konusunda farklı görüşlere sahiptirler. O, bu konuda kendi düşüncesini tam olarak ifade edememiştir. Onun belirsiz dualizmi nedeniyle bu konuda çeşitli tartışmalar ortaya çıkmıştır. Düşünce, dünyanın varoluşunu başlatmaktadır fakat aynı zamanda dünyanın içinde bulunuyor gözükmektedir. Organik biçimlerde, hatta minerallerin içinde onun varlığından bahsedilmektedir. O, kuşatılan bir kütle içinde var olmaktadır. Çağdaş terimlerle söylemek gerekirse, üstün ve her yerde bulunan bir varlıktır; theism (tanrıcılık) ve panteism (kamutanrıcılık) dizge içinde keskin bir şekilde ayrılmamıştır. Aristoteles, Anaksagoras'ı yalnızca mekanik açıklamada başarısız olduğu zaman zihine başvurduğu için eleştirmektedir: "Anaksagoras, zihni, evreni oluşturmak için bir araç olarak kullanmaktadır ve ne zaman ki herhangi bir şeyin açıklanması konusunda yetersiz kalsa, hemen zihnini bu durumun açıklaması içine katmaktadır fakat diğer durumlarda zihnini kullamak yerine, başka oluşumları tercih edebilmektedir". Gerçekten de, Anaksagoras herşeyi düzeneksel ilkelerle açıklamaya çalışmaktadır ve devinimin kaynağı olarak da düşünce oluşumunu göstermektedir. Bu konudaki yeterliliği ne olursa olsun, felsefesinde açıklamacı bir ilke olarak zihnini ortaya koymasının erdemi sayesinde, felsefi idealizmin kurucularından biri olmuştur.

6.NİCELİK KURAMLARI

DEMOKRITOS'UN ATOMCULUĞU

Empedokles ve Anaksagoras, evrenin doğal bilimsel açıklaması için bir zemin hazırlamışlardır. Atom kuramı olarak adlandırılan bu bakış açısı günümüz bilimi üzerinde de etkisini sürdürmektedir. Empedokles ve Anaksagoras'ın öğretileri birkaç önemli alanda gözden geçirilme gereksinimini hissettirmektedir ve bu gereksinim atomcu Leukippos ve Demokritos tarafından yerine getirilecektir.

Atomcular, öncellerinin gerçekliğin özgün ve değişmez parçacıklara sahip olduğunu kabul etmeleri konusunda aynı fikirde bulunmaktadırlar. Ancak onlar Empedokles ve Anaksagoras tarafından ortaya konan nitelik özelliklerini kabul etmemekle ve onların Sevgi ve Nefret ya da zihin olmadan hareket etmeyeceği düşüncesini reddetmektedirler. Onlara göre, Empedokles'in iddia ettiği gibi toprak, hava, ateş ve su "herşeyin kökeni" değildir. Ayrıca Anaksagoras'ın öne sürdüğü değişik niteliklerde sayısız "tohum"un bulunduğunu da kabul etmezler. Bu tür şeyler gerçek öğe değildir. Onlar daha basit birimlerden oluşmuş olmalıdır. Bu birimler görülmez atom parçacıklarıdır. Atomlar, biçim ağırlık ve boyut olarak birbirlerinden farklıdırlar; bu birimlerin ya da atomların yapılarında bir devinim bulunmaktadır.

Anaksagoras'ın nitelik kuramı ile Demokritos'un nicelik kuramı arasındaki göze çarpan farklılıkları şöyle sıralayabiliriz: 1. Anaksagoras, nitelik açısından farklı, sınırsız sayıda öğe tespit etmişken, Demokritos yalnızca biçim, boyut gibi nicelik açısından birbirinden farklı olan sonsuz sayıda atom bulunduğunu öne sürmektedir, 2. Anaksagoras'ın öğeleri daha küçük parçacıklara bölünebilmesine karşın, Demokritos'un atomları basit ve fiziksel olarak bölünemez bir yapıya

sahiptir. 3. Anaksagoras, boş uzay hakkında hiçbir şey söylemez ve gerçekliğin heryerde niteliksel olarak bulunduğuna inanır; diğer taraftan Demokritos ise atomun hareket koşulu olarak boş uzay gerçekliği konusunda diretmektedir. 4. Anaksagoras—hareket eden öğelerden ayrı bir neden zihnini referans noktası olarak kabul ederek devinimi açıklar; Demokritos devinimin, atomların kendi yapısında bulunan bir özellik nedeniyle gerçekleştiğini düşünmektedir. 5. Son olarak, Anaksagoras'ın zihin düşüncesi ereksel ya da erekbilimsel bir ilkedir; Demokritos'un atomları ise mekanik kanunlara bağlıdır.

Atomcu okulun kurucuları Leukippos ve Demokritos'tur. Leukippos hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz; bazıları onun varlığından bile kuşku duyarken, Aristo ve diğerleri onu atom dizgesinin gerçek kurucusu olarak kabul etmektedir. Bu ikinci görüşün doğru olma olasılığı daha fazladır. Leukippos'un Milet'ten gelerek Elea'da Zenon ile beraber çalıştığı ve öğrencisi Demokritos'un ünlendirdiği Abdera'da bir okul kurduğu söylenmektedir. Çok az sayıda olan yazıları Demokritos tarafından yeniden kaleme alınmıştır.

Demokritos, İÖ 460 yılında bir ticaret kenti olan Abdera'da doğmuştur. 370 yılında Trakya kıyılarında kurulmuş olan bu şehirde ölecektir. Çok sayıda yolculuk yapmış ve fizik, törebilim ve tarih üzerine çok sayıda kitap yazmıştır. Özellikle matematikçi olarak tanınmaktadır.

Bu denli çok kitap yazmış olmasına karşın, bunların pek azı günümüze ulaşmıştır ve bu yazıların da ona mı yoksa Leukippos'a mı ait olduğu bilinmemektedir. Kimin kaleme aldığı konusundaki kuşkulara karşın, eldeki tüm yazıların değerlendirilmesiyle o dönemdeki atom kuramı ortaya konabilmiştir.

A.Brieger, *Die Urbewegung der Atome*, 1884;
F.Lortzing, *Über die ethischen Fragmente Demokritos*, 1873;
P.G.Natorp, *Die Ethika des Demokritos*, 1893.

METAFİZİK VE EVRENBİLİM

Atomcular mutlak değişimin olanaksızlığı konusunda Eleacılarla aynı fikirdedirler; gerçeklik özünde sınırsız, yok edilemez ve değiştirilemez bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda değişimin devam ettiği de inkar edilemez. Nesneler sürekli devinim halindedirler. Hareket ve değişim, boş uzay olmadan düşünülemez. Atomcular, boş bir uzayın ya da var olmayışın mevcudiyeti konusunda ısrarcıdırlar. Onlar, Parmenides'in var olmayanının gerçekte var olduğunu söyleyecek kadar ileri gidebilmektedir—bunun atomların içinde hareket ettiği boş uzay olduğunu söylemektedirler. Bu, boş uzayın, dünya oluşumu için gerçek olduğu anlamına gelmez ancak o kendi gerçeklik türüne sahiptir. Yapılar, uzaydan daha gerçek değildirler; bir şey, bir yapısı olmaksızın da gerçek olabilir. Atomlar ve onların içinde hareket ettikleri boş uzay, atomcuların temel gerçeklikleridir: Herşey ne dopdolu ne de bomboştur. Varoluş ya da var olmayış gerçeğe eşittir. Gerçek, Eleacıların ifade ettikleri gibi, sürekli, bölünmemiş ve hareket edemez bir oluşum değildir. O, boş bir uzayla birbirinden ayrılmış, sonsuz sayıdaki oluşumdur.

Bu oluşumların her biri bölünemez ve basit atomlardır. Atom, matematiksel bir nokta ya da çağdaş anlamdaki genişleme değildir; genişleme meydana geldikçe, matematiksel olarak bölünebilir nokta değil, fiziksel olarak bölünemez parçacıklar meydana gelir. Tüm atomlar, nitelik açısından birbirine benzemektedir; onlar, ne toprak, hava, ateş ya da su, ne de özel bir tür tohumdur. Onlar, basit, küçük, ince taneli, fiziksel birimlerdir. Şekil, boyut, renk, düzenleme ve konum a-

çısından birbirinden farklıdırlar. Oluşturulmamışlardır, yok edilemezler ve değişmezdirler. Onlar, her zaman ne iseler ve ne olacaklarsa, odurlar. Diğer bir deyişle, Parmenides'in çok küçük parçacıklara ayrıldıkları için daha fazla bölünemeyen oluşumlarından biridir. Her bir atom, Parmenides'in basit oluşumu için söylediği gibi, sonsuz ve değiştirilmez ve bölünemezdir.

Boş bir uzay ile birbirinden ayrılmış bulunan bu atomlar, alfabenin aynı harflerinin hem komedi hem de trajedi oluşturabilmesi gibi, gerçeklik taşlarını inşa ederek farklı nesneler oluşturabilmektedir. Farklı şekillerde birleşerek ve ayrılarak birbirinden farklı oluşumlar meydana getirirler. Bütün yapılar atomların ve uzamların birleşimidir: Atomlar farklı yollarla oluşturdukları için yapılar da farklı farklı olmaktadır. Atomcuların varsayımları göre, atomlar doğrudan bağlantı ile, basınç ve ayrılma gerçekleşmesi sonucu olarak bir yapıdan diğerine dönüşür. Atomların birleşmelerine ve ayrılmalarına neden olan şey, onların kendi yapılarında bulunan devinimdir. Atomların devinimi, değiştirilemez, mekanik kurallarla yönetilmektedir: "hiçbir şey, neden olmaksızın meydana gelmez, herşeyin bir varoluş nedeni ve gerekliliği vardır". Atomların kendi yapılarındaki devinim, atomların kendilerinde olduğu gibi nedensizdir. Onlar hiçbir zaman hareketsiz kalmazlar, başlangıcından itibaren hareket halindedirler. Uzay, devinim nedeni olamaz; ve bu nedenle devinimin her bir atomun içinde varolan bir özellik olduğunun kabul edilmesi gerekir. Çok farklı atom şekilleri bulunmaktadır. Bazılarının kancası vardır, diğerlerinin gözleri ya da olukları ya da çıkıntıları bulunmaktadır. Onlar birbirlerine kenetlenmişlerdir. Atomların büyük gruplarından oluşan fiziksel nesnelerin katılığı ve sertliği, bu kenetlenmeye bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Kozmik evrim, aşağıda olduğu gibi açıklanabilir: Evren, farklı biçim, boyut ve hareketlerde sayısız atomdan oluşmuştur. Onlar, farklı yön ve biçimlerde birbirlerine çarpmaktadır. Onların yapıları sonuç olarak girdap oluşturmaktadır. Bu girdap devinimi, benzer biçim ve boyuttaki atomları birarayа getirir. Böylece ateş, hava, toprak ve su gibi şeyler oluşur. Dönme deviniminin çok daha büyük ölçülerde artmasıyla dünyalar dizgesi oluşur. Her bir dizgenin bir merkezi vardır ve bir küre oluşturur. Bazı dizgelerin ne Güneş'i ne de Ay'ı vardır. Diğerlerinin ise bizim dizgemizden sayı olarak daha fazla ve daha büyük gezegenleri olabilmektedir. Yeryüzü, bu şekilde yaratılmış olan yapılardan bir tanesidir. Dünyadaki nemlilik, yaşamı meydana getirecektir.

RUHBİLİM VE BİLGİ KURAMI

Ruh, en iyi, en nitelikli atomların bir araya gelmesinin sonucu olarak tüm bedenin üzerine yayılmıştır. İki diğer atomun arasında her zaman için bir ruh-atomu bulunmaktadır —ve bunlar yapının devinimini oluştururlar. Yapının bazı organları, belirli zihinsel işlevleri yerine getirecektir: Beyin düşünce işlevini; kalp kızgınlık işlevini; karaciğer iştah işlevini. Canlı olsun ya da olmasın her nesne, kendisini kuşatan kuvvetlerin basıncıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, ruhun varlığını açıklar. Biz ruh atomlarını içimize çeker ve dışarıya veririz ve yaşam ancak bu oluşumun yerine getirilmesi ile sürdürülebilir. Ölüde ise ruh atomları dağılmıştır; ruh kabı dağıldığı zaman, ruh buradan kaçıp gider. Burada, özdekçi bir temel üzerine ruhbilimsel bir psikolojin başlangıcı görülmektedir.

Duyum, bilginin tek kaynağıdır ve duyumlar alanından geçmeyen hiçbir düşünce yoktur. Fikirlerimiz, izlenimlerimizi, yani bizim ile dış dünya arasındaki ilişkileri ifade ederler;

içsel varlığı bizim için ulaşılamaz olan nesnenin kendisini doğrudan kavrayamayız. Bu durumda duyularımız nesnede kavradığı nitelikler, renkler, kokular, tatlar hiçbir zaman nesnenin özünde bulunan gerçek şeyler değil, belki de atom hareketi ve duyum organlarımızın doğasından var olan öznel izlenimlerdir. Bizim dışımızda ve bizde devinim halinde bulunan atomlardan başka bir şey yoktur. Ruhu meydana getiren atomlar, tam olarak bedende kaldıkları sürede kendimizin bilincine sahip oluruz; belli miktarda atom çıktığı zaman, uyku ve onunla beraber bilinçsizlik durumu olur; hemen hepsi çıkıp da, az bir miktar kaldığı zaman, görünür ölüm meydana gelir; en sonunda ruh atomlarının tümü birden bedenden ayrıldıkları zaman ölürüz. Ölüm, bu atomları yok edemez çünkü atom bölünemez ve özü gereği olarak yok olamazdır; ölümün yok ettiği şey, atomların bir bedendeki geçici birleşmeleri ve dolayısıyla bu birleşme ile meydana gelen bireylerdir. Duygu, ayrı halde bulunan atomlara ait olmadığından ve ancak onların beyinde ve diğer organlarda toplanmalarıyla meydana geldiği için, ölüm, duyguyu ve onunla beraber kişiyi ortadan kaldırır.

Yunan atomcuları, çağdaş felsefe düşüncesiyle bazı görüş ayrılıklarına sahiptirler. Birincil nitelikler (biçim, şekil, boyut, vb.) ve ikincil nitelikler (renk, koku, vb.) arasında belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Biz, atomları oldukları gibi *göremeyiz;* onları ancak *düşünebiliriz.* Duyum algılaması, anlaşılması zor bir bilgidir; duyum algılarımızın ve görünümlerin ötesine geçen ve atoma ulaşan düşünce, tek gerçek bilgidir. Demokritos da, bütün erken dönem Yunan filozofları gibi bir uscudur. Uscu (rationalist) düşünce, duyum algılamasından bağımsız değildir; bilginin gerçek yolu, duyum algılamasının bittiği yerde başlar. Duyumlar yalnızca nesnelerin görünümlerini açıklayabilirler. Varoluş nedeni, üstün duyum bilgisi olmalıdır. Varoluş nedeni, ruhun en yüksek dere-

cedeki işlevidir. Demokritos varlık nedeninin ve ruhun aynı şeyler olduğunu söylemektedir.

TANRIBİLİM VE TÖREBİLİM

Tanrılar da var olmakta ve atomlardan meydana gelmektedir; tanrılar, insanoğlu gibi ölümlüdürler—ancak onlar daha uzun süre yaşarlar. Tanrılar insanlardan daha güçlüdürler ve daha yüksek bir seviyeye sahiptirler. Onlar, rüyalar ve belki başka yollarla insanlar için bilinebilir olabilirler. Diğer nesneler gibi, onlar da atom deviniminin kanunlarına boyun eğmek zorundadır.

Demokritos, törebilim alanında da, duyumun üstün varoluşa ulaşması gerektiğini söyleyecektir: Bütün davranışların ereği, iyilik oluşumuna ulaşabilmektir. Duyum hazlarından, mantıksal yöntemlerle kurtulmak gerekmektedir. Ancak bunun yanı sıra Demokritos'da Hazcılığın (Hedonizm) izleri de görülmektedir. Özdekçilik ve Hazcılık gibi birbirine hiç uymayan iki düşünce ilk kez olarak birarada bulunmaktadır; hazzın, özdekçi ve doğalcı felsefeyle uyum içinde olan niteliksel ve hissedilir bir özyapısı vardır. Demokritos, yaşamdaki gerçek sorunun mutluluk olduğunu söylemektedir. İçsel tatmin ve hazzın, ruhun korkusuzluğuna, uyuma ve sükunete bağlı olduğunu söylemektedir. İçsel mutluluk, varsıllık ve maddesel mülk ile ya da beden hazlarına bağlı değildir. Tutkularımızın ne denli az esiri olursak, o denli az hayalkırıklığına uğrarız.

Bütün erdemler, mutluluğa ulaşmak için bir değere sahiptir. Bu erdemler arasında en önemlileri doğru ve iyiliksever olmaktır. Zihin kıskançlığı, kibirliliği ve kızgınlığı, uyumsuzluğa yol açacaktır ve herkes için zararlıdır. Cezadan korkmadan hep doğruları savunmalıyız. İyi olmak demek yalnızca yanlış yapmaktan sakınmak değil, aynı zamanda yanlış yap-

mak için isteğe bile sahip olmamaktır. Bir kişinin iyi mi yoksa kötü mü olduğu yalnızca davranışlarından değil, aynı zamanda isteklerinden de belli olur. Doğru kişiler, yasalara uyma ve dürüst olma isteğindedir. "Biz devlete hizmet etmeliyiz çünkü iyi yönetilen bir devlet, bizim en büyük koruyucumuzdur. Eğer bir devlet, sağlıklı bir yapıya sahipse herşey yolunda gider; bunun olmaması durumunda ise o devlet yıkılmaya mahkumdur".

II.

BİLGİ VE DAVRANIŞ SORUNLARI

7. SOFİSTLER ÇAĞI

DÜŞÜNCENİN OLUŞUMU

Felsefe, theogania`lar (tanrıların soylarını yazan kitap) ve cosmogonia`lar (evrenin yaradılış kuramlarını anlatan yapıtlar) döneminden beri büyük ilerlemelere sahne olmuştur. Dünya ve yaşam ile ilgili algılamalar, yerlerini yeni düşüncelere bırakmaya başlamıştır. Evrenin tanrılarla dolu olarak oluşturulduğu mitsel düşüncesi artık terkedilmiştir. Atomcuların makine-kuramı ile aralarında bulunan karşıtlık çok belirgindir. Özgürce sorgulama ruhu yavaş yavaş felsefe okullarında egemen olmaya başlamıştır. Eski düşünceler, yerlerini yavaş yavaş yeni algılamalara bırakacaktır. Aeschylus`un (İÖ 525-456) ve Sofokles`in (İÖ 496-405) ve Euripides`in (İÖ 480-406) dramatik şiirlerindeki değişim çok çarpıcıdır; onların yaşam ve dinsel görüşleri eleştiriciliğin etkisiyle derinleşmiş ve genişlemiştir. Tarihçilerin ve coğrafyacıların yazılarında da bu değişimi görmek olanaklıdır; eski destansı öyküler ve boşinanlar inandırıcılığını kaybetmeye başlamıştır. Heredotos (d. 480) tarihin eleştiri süzgecinden geç-

mektedir. Tıp alanında da eski masalımsı fikir ve uygulamalar işinin ehli kişiler tarafından terkedilmeye başlamıştır; artık insan ve doğa bilgisine olan gereksinim iyiden iyiye hissedilmeye başlandı. Felsefeciler yeni yeni kuramlar ortaya koyma çabası içindedirler. Hipokrat'ın (d. 460) ismi tıp alanındaki bilimsel çalışmaları yönlendirme açısından Yunanlılar tarafından ilerlemenin göstergesi olarak kullanılmaktadır. Fizikçilerin araştırmaları filozoflar için büyük değer taşımaktadır. Gözlemin ve deneyin önemi artık kabul görmektedir.*

Şimdi Yunan felsefe tarihinde, büyük düşünce dizgelerinin ortaya çıkma dönemine gelmiş bulunuyoruz. Bazı düşünürler bunu basit olarak, varolan okulların öğretilerinin gelişmesinin devamı olarak görürken, diğerleri sonra gelen ustalar tarafından daha önceki filozofların öğretilerinin birleşimi şeklinde eklektik bir değerlendirme yapmaktadırlar; bazıları, tıp okullarında sürdürülen doğal-bilimsel araştırmalar üzerine dikkatlerini yoğunlaştırır. Diğerleri ise ahlak, hukuk ve politika temellerini oluşturan zihinsel düzenleme çalışmasıyla ilgilenirler. Araştırma isteği yoğunlaşmış ve her tür soruya yanıt arama biçiminde genişlemiştir. Temel oluşum nedeni, devletin görevi, davranış, din, sanat, eğitim ilkeleri, sorgulama alanlarının bazılarıdır. Yüksek derecede yetkinleştirilen el becerileri ile, üretimde büyük artışlar meydana gelmeye başlamıştır; töreler, yemek pişirmekten sanat eseri yaratımına, yürüyüşe çıkmaktan savaşta nakliyeye kadar insan etkinliğinin tüm biçimlerini belirlemektedir. Bütün bu koşullar altında felsefenin apayrı bir etkinliği bulunmaktadır. Yunan felsefesinin başlangıç özyapısı olan bağımsız eleştiri ruhu bütün çalışma alanlarına yayılmıştır. Bu ortam, daha büyük bir yönlendirici düşünme dönemi hazırlamaktadır. Ancak bu birikime ulaşılmadan önce, insanoğlunun zihninin çok sayıda yanlış yollara sapması ve çok sayıda dipsiz vadi-

*T. Gomperz, *Greek Thinkers,* Cilt I

lerde kendini kaybetmesi gerekecektir. Şimdi, genel olarak, Yunan ve uygarlık tarihi için büyük bir öneme sahip olan İÖ 5. yüzyılın ikinci yarısındaki felsefe koşullarını belirleme girişiminde bulunacağız.

YUNAN AYDINLANMA DÖNEMİ

Helen halkının, özgürlük ve bireyselliğe doğru gelişen bir eğilime sahip felsefi, dinsel, ahlaksal ve politik gelişmesinin gözlemini sunduk.Yaşam ve insanoğlu geleneklerine karşı eleştirel bir tutum, erken dönem şiirinde, özellikle Homeros`da kendini hissettirmiştir. İÖ 7.ve 6.yüzyılların şairleri ve Hesiodos ile bu artan bir kuvvetle ortaya konmuştur.Bu insanlar, dönemlerinin biçem ve gelenekleri üzerinde yorumlarda bulunmuşlardır. Toplumsal ve politik gelenekler, dinsel inançlar, tanrıların tutumları, doğa ve varoluş nedeni düşünceleri ele alınmaktadr. Onlar, thegonia ve cosmogonia`larında tanrının daha arı bir anlamını geliştirmişlerdir.Bu koşullar, felsefenin gelişimi için zemin hazırlamaktadır. 6. yüzyıl felsefesinde, bağımsız düşünce eğilimi daha da beslenecektir. Bu yüzyıl ve 5. yüzyılın ilk yarısı boyunca, doğal bilim ve doğal felsefe, gündelik yapı içinde yerini almıştır; sorgulayan beyinler, yönlerini fiziksel olguların dünyasına çevirmişlerdir. Evrenin anlamına ulaşmak için bir çaba gösterilmektedir; evrenin sırrının çözülebilmesi için birbiri ardına dizgeler oluşturulmaktadır. Dikkatin temel nesnesi dünya ve onunla ilgili oluşumlarda yoğunlaşmaktadır. Metafizikte ulaşılan yargılarla, insanoğlunun doğadaki yeri belirlenmeye çalışılmaktadır.

Yunan halkının 5. yüzyıldaki politik, ekonomik ve entelektüel deneyimleri, aydınlanma ruhunun gelişimi için önemli bir kaynaktır. Pers savaşları (İÖ 500-449) Yunanistan`ın ticaret, kültür ve sanat merkezi olmasını sağlayacaktır. Antik

şairler, sanatçılar, öğretmenler ve felsefeciler bu ülkenin kapılarından girmekte ve varlıklı yurttaşların eğitim ve eğlenmesinde yardımda bulunmaktadırlar; mükemmel binalar ve heykeller şehri süslemektedir. Tiyatro binaları, hallerinden fazlasıyla memnun insanların alkış sesleriyle çınlamaktadır. 5. yüzyılın ikinci yarısında şehir surları arasında ikamet eden Pericles, Anaksagoras, Thucydides, Phidias, Sofokles, Euripides, Aristophanes, Hipokrat, Sokrates gibi kişiliklerin isimlerinin sayılması bile dönemin atmosferini anlatmaya yetecektir.

Büyük ekonomik değişiklikler ve yeni bir nesne düzeni ile oluşturulan demokratik kuruluşların gelişmesi, bağımsız düşünce ve eyleme ulaşılabilmesi için bir itici güç olmuştur. Bütün bunlar güç elde etme isteğini ortaya çıkaracaktır. Böylece varsıllık, ün, kültür, etkinlik ve başarı gibi kavramlar önem kazanmaya başlar. Din, ahlak, politika, felsefe, bilim ve sanatın geleneksel görüşleri eleştiri süzgecinden geçirilmeye başlanmıştır. Eski yapılar yıkılmaya mahkum görünmektedir. Yeni konular hakkında eğitilme talebi gitgide artmaktadır. Halk, bilgi birikimini ve düşünce yetisini arttırabilmek için büyük bir çaba içindedir. Retorik (güzel konuşma sanatı), hitabet ve dialektik artık pratik gereklilik durumuna gelmişlerdir.

Betimlemeye çalıştığımız çağ, bir aydınlanma *(Aufklarung)* çağıdır. Bu, çağdaş dönemin onsekizinci yüzyıl aydınlanma çağına şaşırtıcı şekilde benzeyen bir dönemdir. Bireysel düşünce önü alınamaz bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Bireyler, grup otoritesinden kopmakta ve kendi düşünceleri doğrultusunda, eski geleneklerden bağımsız olarak değerlendirmelerde bulunmaktadır. Düşünceye eleştirel yaklaşım, Yunan kültürünün gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. Bu dönemde kılı kırk yaran sorunlara yanıt arandığını söylemek abartı olmaz. Doğru olduğunu düşündüğünüz şey doğru*dur;* doğru olduğuna inandığınız şey doğru*dur.* Düşünce ya-

şamına öznelcilik ve görecelilik gelmiştir. Birinin düşüncesi, en az diğerinin düşüncesi kadar iyidir; birinin davranış şekli, en azından diğerinin davranış şekli kadar iyidir. Bu durumda, hiç kimsenin düşüncesinin çok yüksek düzeyde olmadığını söylemek şaşırtıcı olmayacaktır. Bu kuşkuculuk, kuramsal alanda meydana gelmiş olmalıdır. Pratik alanda da ilerleme sağlanmalıdır. Thucydides'den yaptığımız alıntı belki biraz abartılıdır ancak yeni hareketin bozulma evresine ışık tutması açısından önemlidir.

*Sözcüklerin ortak anlamları, insanoğlunun zevki ile ilintilidir; en çok aranan arkadaş, en vurdumduymaz ve kabadayı olan kişilerdir. Sağduyulu olma ve alçakgönüllülük, korkaklık olarak nitelendirilmektedir; birşeyin nedenini dinleyen kişi ahmaklıkla suçlanır. Şiddet dolu ve vicdansız bir yapıya sahip kişiler, başarılı suikastçiler olarak hiç kimsenin olmadığı kadar popülerdirler. Herhangi bir kişi dürüst davranarak bu yapıyı ortadan kaldırma girişiminde bulunsa, hain ilan edilerek susturulacaktır. Fırsatını bulsa hiç kimse bulunduğu konumda bir dakika bile kalmayacaktır; sizin sözünüze güvenen birini yakaladığınız anda, düşmanınızı yoketme zevkini, fırsatını kaçırmazsınız.**

Aristophanes komedilerinde, yeni uygarlığın çirkin görünümünü de gözlerimizin önüne serecektir. Benn, onun şöyle söylediğini belirtmektedir.

*Antik devirde müthiş bir başıboşluk hakimdi. Zenginler çalışmazlar ve israf ederlerdi; yoksullar asi idi; gençler kendilerinden büyüklere karşı gitgide daha küstah davranıyorlardı; din alaya alınıyordu; bütün sınıfların ortak arzusu para kazanmak ve bunu duyumsal eğlencede harcamaktı.***

*History of the Peloponnesian War, Kitap III, s. 82

**Benn, The Greek Philosophers, cilt I, s.74

Özgür düşünme, bireysellik resminin bir yüzü böyle görünüyordu. Diğer tarafta muhafazakar, eski iyi dönemlerin temsilcileri bulunuyordu. Onlar yeni düşüncelere, yeni eğitim durumlarına, yeni erdemlere ve bunların ötesinde yeni alışkanlıklara sahiptirler. Entelektüel düzeyin artışı dinsizlik ve ölümsüzlük anlayışını getirir gibidir. İnsanlar, büyükbabalarının tersine olarak topluluk yaşantısını ve erdemli yaşamaya unutmaya başlamışlardır.

SOFİSTLER

Yeni hareket sofistlerle temsil edilmektedir. Sofişt terimi, çıkış noktası olarak zeki ve yetenekli kişi anlamına gelmektedir. Ancak zaman içinde bu sözcük, genç insanları politik yaşama hazırlama, düşünme ve konuşma sanatını öğretme karşılığında para alan, sürekli olarak seyahat eden profesyonel öğretmenler için kullanılmaya başlanmıştır. Sofist ismi, yavaş yavaş bir ayıplama terimine dönüşecektir. Bunun bir nedeni sofistlerin yaptıklarının karşılığı olarak para almaları, diğer nedeni de bazı sofistlerin köktencilik (radicalism) düşüncelerine sahip olmalarıdır. Sofistler, heyecanla kendilerini seçtikleri işe adamışlardır. Platon'dan öğrendiğimize göre Protagoras, "Eğer benimle işbirliği içinde olursanız, şimdi olduğundan daha iyi bir insana dönüşürsünüz" diyerek kendine öğrenci toplamaktadır. "Sokrates'in bu nasıl olacak?" sorusuna karşılık Protagoras şöyle yanıt verir: "Eğer bana gelirse, öğrenmek için geldiği şeyleri öğrenebilecektir. O, evini en iyi şekilde nasıl düzenleyebileceğini öğrenir, konuşmayı ve devlet işlerini nasıl idare edebileceğini öğrenir." Bir gencin kariyer elde edebilmesi için diyalektik gramer, retorik ve hitabet sanatlarında yetkinliğe ulaşması gerekmektedir. Sofistlerin ele aldıkları konuların, pratik sonuçlar açısından çok önemli olmadığı düşünülebilir ancak onlar dinsel kuramsal

araştırmaların yeni alanlarındaki toprağın çatlamasına yol açacaktır. Ayrıca dikkatlerini ahlaksal ve politik sorunlar üzerine de yoğunlaştırırlar. Bu, devletin törebilim ve kuram açısından gitgide daha dizgesel bir şekilde şiddetle karşı karşıya gelmesine yol açacaktır. Eski dönemlerin ahlak düşüncesinin yerini ne pahasına olursa olsun başarılı olma isteği almıştır. Bu duruma gelinmesinde, sofistlerin de büyük bir etkisi bulunmaktadır. Onlar öğrencilerine rakiplerini nasıl altebileceklerini öğretmektedirler. İyiniyet, yerini kötülüğe bırakmaktadır. Bunun sonucu olarak da, "sofizm" ve "sofistlik" sözcükleri anlam kaymasına uğrayarak, artık kötü bir anlamda kullanmaya başlanmıştır.

BİLGİ KURAMI

Sofistik dönem, ahlaksal ve dinsel yeniden oluşumun birincil evresi değildir—bu yanlış inanış onsekizinci aydınlanmasına benzerliğinin abartılmasından kaynaklanmaktadır. Tersine olarak, sofistik doğa filozofları ile evrenbilimcilerin paradoksal çıkarımlarına karşı bir protesto niteliği taşımaktadır. Sofistler, ilgilerini, Yunan doğa filozofları arasında kurulan düşünce yoğunluğu aracılığı ile bilgi sorununa yöneltmişlerdir; ulaştıkları sonuç, öncellerinin birbiri arasında bir uzlaşmadan yoksun olmalarıdır. Evrenbilimciler sorunun özünü yakalayamamış görünmektedirler. Diğer bir deyişle, felsefe ile yönlendirilen çağın eleştirel ruhu, metafiziksel yönlendirmelerin değerinin azalmaya başlaması olarak değerlendirilebilir. Düşünce kendisine bir dergi aramakta ve kendini bulmak istemektedir; felsefe özeleştiri yapmaya başlamıştır. Gerçekliğin özü sorununa, hiçbir filozof diğeriyle aynı yanıtı vermemektedir. Biri onun sudan oluştuğunu söylerken, diğeri havadan, bir başkası ateşten, başka biri de topraktan meydana geldiğini söylemektedir; biri değişimin olanak-

sız olduğunu söylerken, diğeri değişimden başka hiçbir şeyin olmadığını söyleyebilmektedir. Eğer değişim yoksa bilgi de olamaz: herhangi bir şeyi, başka bir şeyle doğrulayamayız, bir nasıl çok olabilir? Eğer herşey değişiyorsa, yine bilgi olamaz; hiçbir şeyin kalıcı olmadığı bir durumda nasıl bir şeyle başka bir şeyi doğrulayabiliriz? Ve eğer, bazı felsefecilerin öne sürdükleri gibi nesneleri ancak duyumlarımızı etkiledikleri durumda bilebiliyorsak yine bilemeyiz, çünkü nesneler doğaları gereği elimizden kaçıp gitmektedir. Sonuç olarak, evrenin karmaşık sorununu çözmek hiç de kolay değildir. Sofistler, gerçeğin, insanoğlunun zihninde bilgi oluşumunun en önemli öğesi olduğunu söylemektedir. Daha önceki düşünürler varoluş nedenine ulaşabilmek için yoğun çalışmalarda bulunmuşlardır; ancak bu arada kendilerini eleştirme yoluna gitmemişlerdir. Sofistler, bilgi konusu üzerine ışık tutmakta ve belirli bir bilene bağlı bilgi sonucuna ulaşmaktadırlar. Ona doğru gelen şey, onun için doğru*dur*, nesnel bir gerçeklik yoktur, yalnızca öznel düşünceler vardır. Protagoras, "herşeyin ölçüsü insandır" diyecektir. Protagoras insanı ölçüt kabul eden *(homo mensura)* göreceelilik öğretisini bazı filozofların—özellikle Parmenides ve Zenon—bireysel insanın ortak duyum yargılamalarının ışığında paradoksal sonuçlara ulaşmalarına neden olmuştur. Protagoras'ın formülünde bahsedilen "insan", genel insan, *genus homo* değil, bireysel bir kişidir. Birey, bilgi konusunda kendi kanunlarına sahiptir. Bu formüle göre, bazen birbirlerinin karşıtı olabilen bireylerin düşüncelerinin tümü doğrudur: "hiçbir şey, diğerinden daha farklı bir şey değildir"; iki karşıt ifadenin her ikisi de doğru olabilir—bu, ifadeleri kullanan bireylerin öznel bakış açılarına bağlı olarak göreceli bir durumdur. Sofistlerin işleri, doğruyu ispat etmek değil, iki karşıt düşüncenin birinin, diğerinden daha doğru olduğu konusunda insanları ikna ederek etki altında bırakmaktır. Prota-

goras iki karşıt ifadenin eşit bir şekilde doğru olabileceği konusunda ısrarlı olmasına karşın, birinin diğerinden daha normal ya da doğal olduğu düşünülebilmektedir: Normal gözün görüşü, sarılık hastalığına sahip birinin gözünün görüşünden daha güvenilirdir. Protagoras, normale başvurarak, bütün standartları inkar ettikten sonra, bir doğruluk standardına geri dönmenin suçluluğunu taşımaktadır.

Protagoras, düşünce çelişkilerinden doğan sorunu, bütün düşüncelerin doğru olduğunu söyleyerek çözüme kavuşturmaya çalışmıştır—ancak bunlar arasında bazılarının, diğerlerinin daha normal olduğunu söyleyecektir. Gorgias ise bu görüşün uç noktasına gidecek ve hiçbir şeyin doğru olmadığını söyleyecektir. Onun *On Nature or the Nonexistent* (Doğa ya da Varolmayan Üzerine) adlı çalışması, üç ifadeli olumsuzluk felsefesi oluşturmaktadır: 1. hiçbir şey yoktur; 2. bir şey varsa bile biz bunu bilemeyiz; ve 3. eğer varsa ve biz bunu bilebiliyorsak bile, bu bilgiyi başkalarına bildiremeyiz. Sofistik bilgi kuramı, genel olarak olumsuz ve kuşkucudur. Ancak olumlu yönleri de bulunmaktadır. Sofistler tarafından kullanılan diyalektik tartışmalar Platon`un diyalektiği ve Aristo`nun mantığı için zemin hazırlayacaktır. Onlar zeka ve yaratıcılarını sofistler tarafından oluşturulan bilgi düşüncesi üzerine kuracaklardır. Sofistlerin, felsefe dünyasına kattıkları diğer bir olumluluk bilginin pragmatik görünümünün bilinmesi şeklinde olmuştur. Mutlak kuramsal bilginin ulaşılmaz olduğu ileri sürülmektedir. Sofistler, bireyler için göreceli olan, bilginin başvurulabilirliği ve işlerliği üzerinde vurgulama yaparak, günümüzde yeniden ortaya çıkan oluşumu pragmatizm adı altında formülleştirmişlerdir.

TÖREBİLİM

Sofistik bilgi kuramının yapısında bulunan Öznelcilik (Subjectivism) ve Görecelilik (Relativism), törebilim alanında

da yer almaktadır. Kuramsal kuşkuculuk basamağı, törebilimsel kuşkuculuğa uzak değildir. İnsanoğlu davranış konusunda kendi kurallarını kendisi belirlemektedir. Eğer bilgi olanaksızsa, doğru ve yanlış bilgi de olanaksızdır. Evrensel bir doğru ve yanlış yoktur ve bilinç yalnızca öznel bir durumdur. Sofizmin törebilimsel tartışmaları, bilgikuramsal (epistemological) tartışmalarla paralellik taşımaktadır; doğa filozoflarının, evrenbilimsel düşüncelerle çelişki halinde olmaları, Sofistleri kuramsal bilginin olanaklılığı sorusuna yöneltmiştir. Çeşitli ulusların gelenek, ahlak ve törelerinin farklılıkları, herhangi bir mutlak geçerliliğin, nesnel davranış ve toplumsal hareketinin geçerliliğinin bulunup bulunmadığı sorusunu akla getirmektedir. Bu ekstrem törebilimsel düşünceler Protagoras (d. İÖ 490) ve Gorgias gibi daha yaşlı Sofistler tarafından ortaya konmamıştır. Protagoras'ın toplumsal ve politik felsefesi ne radikal ne de devrimseldir; emin olabilmek için, yalnızca geleneksel değil, hukuk ve ahlak düşüncelerini de içeren tüm yerleşik değerleri göz önünde tutmaktadır. Diğer bir deyişle, tam bir toplumsal ve ahlaksal düzenden bahsedilebilmesi için yasal ve ahlaksal kuralların birlikte bulunmaları gerekmektedir. Ahlaksal ve toplumsal oluşumlar, insanoğlunu vahşilik seviyesinin üzerine çıkarır. Gorgias, bilgi alanında radikal bir kuşkuculuk düşüncesine sahip olmasına karşın, ahlaksal açıdan Protagoras'ın muhafazakarlığını paylaşmaktadır. Ahlak ve Hukuka daha olumsuz bir yaklaşım, Polus, Thrasymachus, Callicles ve Euthydemus gibi Platon'un diyaloglarının konuşmacılarından oluşan genç bir radikal grup arasında rağbet görecektir; ancak onlar bile tam bir törebilimsel nihilizmi (hiççilik) kabul etmemektedirler. Onlara göre, ahlak yalnızca bir gelenek değildir; o, türdeşleri üzerinde taleplerini zorla gerçekleştirme gücüne sahip olanların istencini temsil etmektedir. Ahlak kuralları doğaya karşıttır. Sofistler, "doğa" ile "gelenek" arasındaki ayırımı ortaya koyma konusunda büyük ölçüde sorum-

ludurlar. Yunan düşüncesinin gelişiminde bu yapı önemli bir rol oynamıştır. Bu ayırımı referans noktası alarak şunu sormaktadırlar: Ahlaksal standartlar ve davranış kuralları, nesnelerin oluşumuna ve doğaya mı bağlıdır, yoksa onlar insanlar arasındaki gelenekler ve yüzeysel anlaşmaların ürünleri midir? Sofistler, ikinci durumun doğru olduğunu düşünmektedir. Bazılarına göre, kanunlar zayıflar, çoğunluk tarafından güçlüleri sınırlamak amacıyla yapılmıştır; bu nedenle kurallar, doğal adalet ilkesini bozmaktadır. Doğal haklar, daha güçlülerin haklarıdır. Diğerlerine göre, belli bir sınıfın egemenliği altındadır; onlar azınlıktaki güçlü ve ayrıcalıklı kişiler tarafından yapılmaktadır. Bu kişiler kendi çıkarlarını ön planda tutmaktadırlar. Güçlü kişilerin, diğerlerine karşı kanun dayatmaları güçlülerin lehinedir çünkü böylece kanunları daha kolayca çiğneyebilirler. Sofistik öğretinin iki görünümü olan kanun ve adalet, grup çıkarlarının korunabilmesi için geleneksel araçlardır. Bu durum aşağıda yer verdiğimiz Platon`un diyaloğundan yapılan alıntıda ifade edilmektedir.

Callicles, Platon`un diyaloğunda Gorgias`a kanun yapanların zayıf çoğunluk olduğunu söyler; ve onlar bu kanunlar aracılığı ile kendi çıkarları doğrultusunda insanlara övgü ya da eleştiri dağıtırlar; ve onlar güçlü insanlardan ürkmektedirler. Dürüst olmamanın utanılması gereken bir durum olduğunu ve adalete uymadığını söylerler. Adaletsizlik, insanın komşusundakinden daha fazlasına sahip olma isteğinden kaynaklanmaktadır; onların içsel dünyaları göz önünde tutulduğunda, eşitlikten çok memnun olduklarından kuşku duyarım. Doğa, güçlülerin zayıflardan daha fazlasına sahip olmaları temeline göre kurulmuş görünmektedir; ve doğa bu isteğini insanlarda olduğu kadar hayvanlar aleminde de göstermektedir. Daha güçlü şe-

hirler güçsüz şehirleri ele geçirir. Daha üstün ırklar, diğerlerini egemenlikleri altında tutarlar. Xerces'in Hellas'a ya da babasının Scythian'lara saldırmasında hangi adalet ilkesinden söz edilebilir? (bununla ilgili sayısız diğer örneklerden söz etmiyorum). Hayır, fakat bunlar doğaya uygun hareket eden kişilerdir; evet, tanrı aşkına, onlar doğanın kanunlarına uymaktadırlar; belki yapay kanunlara göre değil, fakat en güçlülerin en yüksek seviyede bulunduğu doğa kanunlarına göre hareket etmektedirler. Onlar eşitliğin doğru olduğunu düşünmezler ve bunun onurlu ve adaletli bir şey olduğu inancında değildirler. Eğer birinin yeterli gücü varsa, onun bu gücü sonuna kadar kullanmaya hakkı vardır. Bizim bütün kanunlarımızı ayaklar altına alabilir ve onların doğaya karşı olduğunu söyleyebilir; köle isyan edecek ve bizim efendimiz olacaktır ve doğal adalet ışığı parlamaya başlayacaktır.

Thrasymachus, *Republic* adlı yapıtında aynı konuyu farklı bir şekilde yorumlamaktadır:

Haklılığın, haksızlık ile karşılaştırılmasında her zaman için bir kaybeden vardır. Herşeyden önce, öznel anlaşmalarda bu görülecektir; haksız, haklının bir ortağıdır ve bu ortaklık sona erdiği zaman haksız kişi her zaman için daha fazlasına, haklı kişi ise daha azına sahip olacaktır. İkinci olarak, devlet ile olan ilişkiler ele alındığında: bir gelir vergisi varsa, dürüst kişi, aynı miktar için daha fazla ödeyecek, dürüst olmayan kişi ise daha az ödeyecektir; ve elde edilecek bir şey olduğu zaman biri hiçbir şey kazanmazken, diğeri çok şey kazanacaktır. Bir de bunların aynı ortam içinde çalıştıklarını düşünün. Dürüst olan tüm zararı gıkı çıkmadan karşılayacak, arkadaşı ise kanunsuz yöntemlerini sürdüre-

*cektir. Bunun yanı sıra daha büyük ölçekli adaletsizliklerden bahsettiğimizde, durum daha da belirgin olarak görülecektir; bu yapı sürekli haksızlığa uğrayan kişileri sefalete sürükleyecektir. Zalimler ve dolandırıcılar, başkalarının mülklerini kendi zimmetlerine geçireceklerdir. Ve bunu azar azar değil, bütünüyle yapmaktadırlar; böyle davranan kişilerin hakkettiği cezayı çekmeleri gerekmektedir. Vatandaşların haklarını gaspeden kişi, onları köleleştirmek istemektedir. Adaletsizliği gerçekleştiren kişilerin, bir gün kendilerinin de bunun kurbanı olabileceğini bilmeleri gereklidir. Sonuç olarak, benim Sokrates'e göstermek istediğim şey adaletsizliğin, hukuktan daha güçlü, serbest ve üstün olduğudur; ve başta da söylediğim gibi hukuk güçlülerin çıkarına hizmet etmektedir.**

Yukarıdaki alıntıda ifade edelen törebilimsel durum tamamen olumsuz ve nihilist değildir; zihinsel bir alan olan törebilimsel yapıda Sofist, baskın kuşkuculuklarıyla çatışma halinde bulunan olumlu bir kuramı geliştirme eğilimindedir. Yasaların güçlülerin çıkarı olduğunu söylerken, güçlü bireylerin, güçlerini diğerlerinin üzerinde haksız yere kullanmalarından bahsedilmektedir. Burada, hukukun törebilimsel içeriğinin tüm anlamı inkar edilmemektedir. Hukuk, törebilimsel düzlemde, zihinsel gerçeklik gibi pragmatik bir anlama sahiptir.

SOFİZMİN ANLAMI

Platon ve Aristo'nun sert eleştirileri ve bazı genç sofistlerin nihilist öğretilerine bağlı olarak, Sofistler ve düşünce tarihi içinde sofistik hareketin önemi, uzun süre yanlış değerlendirilmiştir. Yalnızca Hegel ve Grote bu düşünürlere karşı da-

**Gorgias in Dialogues of Plato*, çev. B.Jowett, s. 483, of Republic, s. 343

ha adaletli davranma girişiminde bulunmuşlardır. Onların öğretilerinde iyi ve kötü vardır. Felsefe, din, ahlak, politika ve insan çabasının her alanında olmazsa olmaz eleştirilerde bulunulmuştur. Varoluş nedenini araştırmak kendi içinde benimsenmesi gereken bir durumdur. Sofizmin hatası varoluş nedenini, herhangi bir oluşum yönteminin bir aracı olarak kullanma yolunu seçmiş olmasıdır. Sofistler, felsefeyi gökyüzünden indirip, insanların yaşadıkları yeryüzüne getirmişlerdir. Bu ifade Cicero'ya aittir. O, ayrıca sofistlerin dikkati, dışsal doğadan insanın kendisine yönelttiğini belirtecektir. Ancak onlar insanoğlunda bulunan evrensel etmenleri ortaya koymada başarısız olmuşlardır; ağaçlara bakarken ormanı görememişlerdir; insanlara bakarken *insanı* görememişlerdir. Sofizm, insanların yargılarındaki farklılıkları abartmışlar ve onların uzlaştıkları noktaları gözardı etmişlerdir; ayrıca duyumların yanılabilirliği üzerinde gereğinden fazla durmuşlardır. Sofistler, insan bilgi ve davranışındaki gelişigüzel, öznel ve arı kişisel öğeleri vurgulayarak, herkes tarafından kabul edilen doğruluk ve ilkeleri içeren nesnel öğeleri önemsememişlerdir.

Ne olursa olsun, onların bilgi eleştirileri, bilgi sorunu üzerinde çalışma yapmanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Daha önceki düşünürler, doğruya ulaşmak için, zihnin yeterliliği konusunda arı ve dogmatik değerlendirmelerde bulunmuşlardır: Sofistler, evrensel bilgi olasılığını inkar ederek, felsefeyi kendi düşünme oluşumunu incelemeye yöneltmiş ve bilgi kuramı için bir yol açmışlardır. Onlar bütün mantıksal yöntemleri kullanarak, düşe kalka, mantığın doğuşunu ve diğer düşünce kanunları için gerekli çalışmayı gerçekleştirmiştir.

Aynı şey, ahlak bilgisi ve pratiği için de söylenebilir. Geleneksel kurallara körü körüne uyulduğu dönemden, ahlakın kişisel seçenek olduğu evreye gelinmiştir. Düşünce bağımlılığı kolaylıkla zihinsel ve ahlaksal anarşiye yol açabilmekte-

dir; bireycilik, bencilliğe dönüşebilmektedir. Sofizmin bu alanda da hizmeti olmuştur. Halk ve özel adaletin doğru ve yanlış ortak düşüncesinin radikal eleştirisi politika ve törebilim çalışmalarının gerekliliğini ortaya koymuştur—bu, kısa zamanda meyvelerini verecek bir çalışmadır.

Tüm sofistik hareketin büyük değeri bu yapıda yatmaktadır: Düşünce uyanışa geçmiş ve felsefe, din, gelenekler, ahlak ve bunların üzerine kurulan tüm düşünceler tartışılmaya başlanmıştır. Sofistler, bilginin olanaklılığını inkar ederek, bilginin kendisini yargılamasının gerekliliğini hissettirecektir: Bilginin ölçütünün araştırılmasında felsefe ile savaşıma girişilmiştir. Onlar geleneksel ahlaka saldırarak, ahlakı, kuşkuculuk ve nihilizme karşı kendisini korumaya ve mantıksal olarak doğru ve yanlış olan ilkeleri bulmaya zorlamaktadır. Geleneksel dinsel inançlara saldırarak, Tanrının daha arı ve daha kapsamlı olarak ortaya konması gereğini düşündürmektedirler; ve devlet ile onun kanunlarını eleştirerek, devletin felsefi kuramının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Onlar felsefenin daha sağlam bir temel üzerine kurulmasına önayak olmuşlardır. Bunun için ilk ilkelere geri döneceklerdir. Bilgi nedir, gerçeklik nedir? Doğru nedir, iyi nedir? Tanrının gerçek anlamı nedir? Devlet ve insan kuruluşlarının anlam ve amacı nedir? Sonuç olarak, bu sorunlar Yunan düşünürlerinin eski bir soruyu yeni bir bakış açısıyla görmelerini sağlayacaktır. Bu sorunlar zaman zaman ortaya çıkmaktadır ve hiçbir büyük kültür onları görmemezlikten gelemez: Dünyanın doğası ve insanoğlunun bu doğadaki yeri nedir?

G.Murray, *Euripides and His Age*, 2. baskı, 1946;
W.J.Oates ve E.G.O'Niel, *Complete Greek Drama*, 2 cilt, 1938;
F.R.B.-Godolphin, *The Greek Historians*, 2 cilt, 1942;
Encyclopedia of Region and Ethics'in "Sophist" ve "Protagoras" başlıklı makaleleri.

8. SOKRATES VE SOKRAT OKULLARI

İÖ 5. yüzyılın sonuna doğru şekillenmeye başlayan felsefi ve törebilimsel durumu daha önce belirtmiştik. Bir düşünürün çağın entelektüel ve ahlaksal karmaşıklığını için olgular arasında doğru ilişkiler kurması gerekmektedir. Aşırı muhafazakarlar ile aşırı liberaller arasında bir denge kurulabilmesi için bu yapılmalıdır. Böyle bir fikir yapısı, düşünce tarihinin en büyük kişiliklerinden biri olan Sokrates'te görülecektir. Onun düşünceleri ikibin yıl boyunca batı uygarlığını etkileyecektir. Günümüzde de bu etkinin izleri görünmektedir.

Sokrates İÖ 469'da Atina'da doğmuştur. Yoksul bir annebabanın çocuğudur. Babası heykeltraş, annesi ebedir. Eğitim durumu bilinmemektedir, ancak bilgiye olan sevgisi onun kültür kentinde zihinsel gelişimini sağlaması için olanaklar yaratacaktır. Önce baba mesleğini seçer, fakat kısa sürede "kendisi üzerinde araştırma yapmayı tanrısal bir görev olarak kabul eder." İnsanlar, caddeler, ticaret yerleri, spor alanları gibi her konunun tartışıldığı yerlerde bulunmayı alışkanlık haline getirir. Savaş, politika, evlilik,arkadaşlık,sevgi, ev işleri, sanatlar ve ticaret, şiir, din, bilim ve özellikle ahlak konuları buralarda tartışılmaktadır. İnsana ilişkin hiçbir şey ona yabancı değildir. Yaşamla ilgili herşey onun araştırma konusu olacaktır. Yalnızca dünyanın fiziksel yönüne karşı soğuk bakmaktadır; ağaçlardan ve taşlardan hiçbir şey öğrenilemeyeceğini söylemiştir. Kurnazdır ve sivri bir dili vardır. Tartışmalardaki boşlukları çok çabuk sezer ve konunun özüne inen saptamalarda bulunur. Tartışmalarda kibar ve ölçülüdür. Zamanını kuvvetli bir mantık yapısı elde etmek çabasıyla değerlendirir.

Sokrates, tasarladığı erdemliliği kendi davranışla-

rıyla yansıtmaktadır. Kendini denetleyebilen, yüce ruhlu, soylu, sade ve büyük bir sabırlılığa sahip biridir; ve çok az beklentisi vardır. Yetmiş yıllık yaşantısı boyunca çok sayıda kanıt ortaya koymuştur. Ahlaksal değerlere büyük önem vermektedir. Düşündüğü şeyi korkusuzca gerçekleştirmek ister. Herkese karşı çok yardımseverdir ve hiç kimseye kötülük yaptığı görülmemiştir. Yanlış bir şekilde tanrıtanımazlıkla ve gençleri kötülüğe sevketmekle suçlanmış ve baldıran zehiri içirilerek öldürülmüştür (İÖ 399). Otoriteye ve devletin yüceliğine olan saygısını kanunlara itaat ederek ve başkalarını itaat ettirerek kanıtlamıştır. Mahkum edildiği zaman, arkadaşları bir kaçış planı hazırlamışlardır. Ancak o bunu kabul etmeyecektir. Yaşamı boyunca kanunlara saygılı birisi olarak davranmıştır ve ölünceye kadar bunu sürdürecektir.

Sokrates, kişisel görünüm olarak kısa boylu, tıknaz ve şişik gözlü ve küt burunludur; büyük bir ağızı ve kalın dudakları vardır. Giyimine özen göstermez, hantal ve kaba bir yapısı bulunmaktadır. Fiziksel görünüm olarak Satyr`e (yarısı insan, yarısı keçi şeklinde şehvetli bir yarı tanrı) benzetilmektedir. Ancak konuşmaya başladığı zaman bütün bu özelliklerini unutturmaktadır. Konuşmasını dinleyenler, onun kişisel etki ve cazibesine hayran kalmaktadır.

Xenopron, *Memoabilia,* Works of Xenophon`da, Cilt III, çev. H.G.Dakyns, 1897-99;

Plato's Dialogues, özellikle *Protagoras, Apology, Crito, Phaedo, Symposium, Thaeatetus,* çev. B.Jowett, 3. baskı, 1892;

Aristotle, *Metaphysics* (I, 6; XIII, 4), çev. W.D.Ross, Bonn Kütüphanesinde;

Aristotle, *Ethics,* çev. J.E.C.Welldon, 1892;

E.Zeller, ***Socrates and the Socratic Scholls***, çev. O.J.Reichel, 1885;
J.T.Forbes, ***Socrates***, 1905;
A.E.Taylor, ***Varia Socratia***, 1911;
R.Cross, ***Socrates, The Man and His Mission***, 1914;
R.P.Millet, ***Socrate et la pensée moderne***, 1920;
F.M.Cornford, ***Before and After Socrates***, 1932;
G.Bastide, ***Le moment historique du Socrate***, 1939;
A.E.Chaignet, ***La Vie de Socrate***, 1868;
A.Foullée, ***La philosophie de Socrate***, 1873;
E.Pfleiderer, ***Socrates, Plato und ihre Schüler***, 1896;
M.M.Dowson, ***The Ethics of Socrates***, 1924;
A.K.Rogers, ***The Socratic Problem***, 1933;
A.D.Winspear ve T.Silverberg, ***Who was Socrates?***, 1939.

Sokrates, felsefe tarihinde benzeri olmayan bir kişiliktir. Hiçbir şey yazmamıştır fakat dahi bir düşünürdür. Onun düşüncelerini Platon yazıya dökecektir. Batı felsefesinin tüm gelişiminde onun hesaplanamaz bir etkinliği bulunmaktadır. Platon diyalogları öğretmeninin ve kendi öğretisinin bir sentezini temsil etmektedir. Sokrates'in düşüncelerinin sözcülüğünü yapan Platon üzerine aldığı bu görevi başarı ile yerine getirecektir. Bertrand Russell, Sokrates için şunları söyleyecektir: "İlgi alanında bulunan insanlar hakkında çok az şey biliriz, aynı ilgiyi gören bazıları da vardır ki onlar hakkında çok fazla şey biliriz; Sokrates'in durumu ise belirsizdir. Biz, onun hakkında az mı yoksa çok mu bilgiye sahibiz, bilmiyoruz." (Russell, *A History of Western Philosophy*, s.82). Sokrates ile Platon'u birbirinden ayıran çok belirgin kanıtlar yoktur. Aristophanes, *The Clouds* (Bulutlar) adlı eserinde Sokrates'in karikatürünü ortaya koyar. Ancak, bu kaynaktan, onun felsefesi hakkkında çok fazla bilgi edinmek olanaklı değildir. Ksenophon ise, *Memorabilia* adlı yapıtında Sokra-

tes ve felsefesinin sempatik fakat bir o kadar da sıkıcı yönünü bize sunacaktır; onun ölçülü ve edebi ifadeleri Platon'un, Sokrates'i idealleştirmesinde yararlı bir doğrulayıcı olarak hizmet edebilir. Ksenophon, hiçbir felsefi yeteneği olmayan bir ordu mensubudur ve onun değerlendirmelerinin felsefi alanda çok fazla geçerli olduğu düşünülemez; Russell'ın Ksenophon yapıtı hakkındaki yorumu çok açıktır: "Zeki bir insanın asla dikkate almayacağı bir ahmak raporu ... felsefeden habersiz birisinin, benim en kanlı bıçaklı düşmanıma bile söyleyemeyeceğim kadar önyargılı bir değerlendirmesi" (Russell, s.83). Sokrat, felsefesinin yeniden oluşumu üzerine çalışırken, neredeyse tamamen Platon'un diyaloglarına güvenme zorunluluğu vardır. Ancak öğretilerin sonuçlarının büyük ölçüde varsayım niteliğine sahip olduğunun da unutulmaması gerekir. Çok az yorumcu, Sokrates'in felsefesinin, yalnızca Platon'un felsefi gelişiminin bir evresi olduğunun ötesine geçerek Sokrates öğretilerinin özüne inebilmede başarılı olmuştur; diğerleri Sokrates'i, Platon'un biçim ve fikir kuramı içinde bir yerlere yerleştirmekle yetinmişlerdir. Belki de doğru bakış açısı bu iki uç nokta arasında bir yerlerde bulunmaktadır: Platon'un diyaloglarından yapılan alıntılar ışığında, felsefede algısal çözümleme ve tanımlama yöntemini ortaya koyan kişinin Sokrates olduğu, kuşkuya yer bırakmayacak kesinlikle söylenebilir. Sokrates, bu yöntemi, törebilimsel kavramların tanımlamasında kullanacaktır.

SOKRATES SORUNU

Sokrates'in ilgilendiği başlıca konu, bilginin ayağını kaydıran, ahlak ve devlet kuruluşlarını tehdit eden sofistliğe karşı savaşımını yürütebilmekteir. Felsefi düşüncelerini, döneminin pratik görevi olarak kabul etmiştir. Kuşkuculuk ve nihilizm (hiççilik) düşüncelerini taşımaktadır. Yaşadığı dö-

nemde törebilimsel ve politik açıdan düşülen hataları, yanlış değerlendirmeleri görerek bunları düzeltmenin yollarını aramıştır. Bilgi sorunu, onun, içinde bulunduğu durumun anahtar öğesini oluşturmaktadır. İyimser bir inançla insan aklının gücü ile, dönemin pratik sorunları üzerine saptamalarda bulunmuştur. Amacı, kendisine ait bir felsefe dizgesi oluşturmak değil, insanoğlunun içinde bulunan doğruluk ve erdemi ortaya çıkarmaktır. Böylece onların doğru düşünmelerini ve belki de doğru yaşamalarını sağlayabileceğine inanmaktadır. Hedefi, düşündürücü olmaktan çok pratik yaşantıya yöneliktir; doğru yöntem kuramı ile ilgilenmektedir. Hiçbir zaman bir kuram oluşturma çabası içinde olmamış; fakat bir yöntemi yaşama geçirmiş, bunu yaşamış ve diğerlerine öğretmeye çabalamıştır.

Doğaya ulaşabilmek için, beynimize giren tüm düşüncelere güvenmememiz gerekmektedir. Karmaşık, belirsiz ve boş düşünceler, zihnimizi doldurmaktadır; düşüncemizde hiçbir zaman incelemediğimiz çok sayıda gereksiz bilgi bulunmaktadır. İnanç şeklinde kabul ettiğimiz çok sayıda önyargıya sahibizdir; ve de anlamını dahi bilmediğimiz bir yığın düşünceye. Doğruluğunu kanıtlayamayacağımız çok sayıda iddia bulunmaktadır. Doğrusu, hiçbir gerçek bilgi yoktur, gerçek düşünce bulunmamaktadır; kum üzerine zihinsel bir ev inşa ederiz ve onun temelini yeniden oluşturmadıkça tüm yapı çökecektir. Bizim en öncelikli görevimiz fikirlerimizi ortaya çıkarmak, terimlerin gerçek anlamlarını anlamak, kullandığımız fikirleri doğru ifade etmek, ne konuştuğumuzu tam olarak bilmek olmalıdır. Ardından görüşlerimizin nedenlerini oluşturan yapıyı ortaya koymak gerekir. Tahmin etmek yerine *düşünerek,* kuramlarımızı, doğruların sınanmasını gerçekleştirmek için ortaya koymalıyız. Sofistler, gerçeğin olmadığını ve bilginin ulaşılmaz olduğunu söylemektedirler; insanlar farklı farklıdır, bir düşünce başka bir düşün-

cenin karşısında olabilmektedir ve bir düşünce diğeri kadar iyi olabilmektedir. Sokrates, bunun tehlikeli bir hata olduğunu söylemektedir. Düşünce farklılıkları olduğu doğrudur; fakat bizim görevimiz, fikirlerin çarpışmasıyla temel uzlaşma noktalarının bulunup bulunmadığını araştırmaktır. Herşeyde varolan bazı ilkelerle ortak bir zemin oluşturulabilir mi? Sokrates yönteminin amacı evrensel yargılamalara ulaşabilmektir. Sokrates, her biri sorgulama niteliğinde olan tartışmalarında bunu kullanmaktadır. O, konu hakkında diğer katılımcılardan daha fazlasını bilmediğini varsayar; gerçekten de, genellikle onlardan daha az bildiğini itiraf etmektedir (Sokratik ironi). Böylece onların kendilerini durumun üstadı gibi hissetmelerini sağlar ve daha sonra onların kendileriyle çelişecekleri saptamalarda bulunur. Yaptığı tek şey, onların düşüncelerini, kendi düşünce kanalına yönlendirmektir. Dinleyenlerden birisi, "siz onların hangi durumda olduklarını çok iyi bildiğiniz zaman, daha önceden hazırlıklı olduğunuz soruları soruyorsunuz" diye serzenişte bulunacaktır. İzleyenlerin gözleri önünde, tartışmacının karmaşık ve şekilsiz fikirleri, derece derece biçim alacak ve açık ve farklı bir oluşuma dönüşecek ve sonuçta güzel bir heykelcik görünümüne ulaşacaktır. Sokrates, heykeltraşlık sanatını boşu boşuna öğrenmemiştir.

SOKRATES YÖNTEMİ

Bir konu tartışılırken, Sokrates genellikle karşısındakinin bilinen alelacele biçimlendirilmiş fikirlerini ortadan kaldırır. Bununla, gündelik yaşamda her gün karşı karşıya gelinen durumların aslında algılandığı gibi olmayabileceğini göstermektedir. Diyaloglarında, onlara göre doğru olan düşüncelerin yanlış olabileceğini, konuyla ilgili örnekler vererek adım adım ortaya koyar. Ksenophon'un çok bilinen bir örneği,

Sokrates yönteminin temel niteliklerini açıklayacaktır. Sokrates, Euthydemus isimli genç bir adamın, büyük bir politikacı ve devlet adamı olmak istemesini itiraf ettirecektir. Sokrates, ona bu isteğini yerine getirebilmesi için önce yalnızca bir birey olmaya çalışmasını salık verir. Genç adam zaten öyle olduğunu düşünmektedir.

Fakat der Sokrates, doğruluk için uygun ürünleri olan belirli eylemlerde olmalıdır. Diğer işlevler ve yetenekler için de aynı şeyin geçerli olduğuna kuşku yoktur. Bu eylem ve ürünlerin ne olduğunu söyleyebilirsiniz, öyleyse değil mi? Tabii ki söyleyebilirim ve adaletsizliğin ürünlerini de söyleyebilirim. Çok iyi; öyleyse doğruluğun ve adaletsizliğin ürünlerinin ne olduğunu iki karşıt sütun şeklinde yazalım. Euthydemus kabul eder. Şimdi yanlışlık nedir? Onu hangi sütunda belirleyebiliriz? Neden, tabii ki adaletsizlik sütununda. Ya kandırma? Aynı sütunda. Ya hırsızlık? O da öyle. Ya kölelik? Evet. Bunların hiçbiri doğruluk sütununda yer alamaz? Neden, bu duyulmamış bir şey olacaktır? Fakat der Sokrates, bir generalin ülkesinin bazı düşmanları olduğunu ve büyük bir yanlışlık yaptığını varsayın; eğer düşmanlarını yakalatıp, hapsederse bu yanlış mıdır? Kesinlikle değil. Ya düşmanlarının iyi yanlarını kullanır ya da bir taktikle onları kandırırsa, bu davranışlara ne dersiniz? Tabii ki, onlar haklıdırlar. Fakat ben sizin kandırdığınız ya da arkadaşınızı kullandığınızdan bahsediyorum. Öyleyse bazı durumlarda aynı eylemi her iki sütunda da değerlendirmek gerekecektir değil mi? Ben böyle düşünüyorum.

Şimdi, aynı taraftaki insanlardan örnek verelim.Bir generalin, emri altındaki ordunun moral açısmdan çökmüş olduğunu ve düzensiz bir yapıda bulunduğunu düşünelim. Onun askerlerine erzakların gelmek üzere olduğunu söylediğini farzedelim. Onları kandıra-

*rak buna inanmalarını sağlamıştır. Böylece onların cesaretlerinin kırılmasını önlemiş olur. Bu da zaferin kazanılmasını sağlayacaktır. Birinin dostlarını kandırması hakkında ne dersiniz? Bunu da, doğruluk tarafında değerlendirebilir miyiz? Ya da bir çocuğun ilaca gereksinimi olduğunu düşünelim. Ancak ilaç kullanmayı kabul etmemektedir. Babası oğlunu, ilacın hoş bir şey olduğuna inandırarak onu kandırmış ve ilacı içmesini sağlamış olsun. Böylece çocuğun yaşamını kurtarmıştır; bu kandırma hakkında ne dersiniz? Bunu da, doğruluk sütununda yazabilir miyiz? Ya da bir arkadaşımızın umutsuz bir delilik hastalığına yakalandığını farzedin. Ve bu kişinin elinden, kendisini öldürme olasılığına karşın hançerini çalmış olun; bu hırsızlık hakkında ne söyleyebilirsiniz? O da aynı sütuna konabilir mi? Ancak, dostların aldatılmaması gerektiğini düşündüğünüzü sanıyordum. Fakat şimdi size sormak istediğim başka bir nokta var. Adalete muhalefet eden birinin tamamıyla doğruluktan uzaklaştığını söyleyebilir misiniz? Doğrusunu söylememi isterseniz Sokrates, yanıtlarıma artık güvenim kalmadı. Daha önce zihnimde tasarladığım herşeyin karşıtı ile karşılaştım.**

Sokrates, tümevarım oluşumunu kullanarak bir tanımlamada bulunur. Bu tanımlamayı örneklerin yardımıyla ortaya koyar; ardından diğer örneklerle sınayarak tatmin edici bir tanımlamaya ulaşıncaya kadar uğraşacaktır. Francis Bacon, daha sonra bunu, "negatif örnekler" olarak adlandıracaktır. Bu, geleneksel tanımlamalardan farklı bir oluşum olacaktır. Amaç, her zaman için, ifade edilen konunun temel öz-yapısını ortaya koymaktır. Sokrates, tanımlamalarını ilk varoluş nedenlerine geri dönerek sınamaktadır. Bu, tümdengelim yöntemidir. Eğer siz, şu kişi, diğerinden daha iyi bir vatandaştır derseniz bu yalnızca öznel bir düşünce olur. Kabul e-

**Xenophon, *Memorabilia*, Kitap IV, bölüm 2, çev. Marshall, *Greek Philosophy*.

dilebilir tanımlamalar çerçevesinde bu iddianızı güçlendiremezseniz, söylediğiniz şeyin hiçbir değeri olmayacaktır. Bir kişinin, iyi bir vatandaş olup olmadığını söyleyebilmek için önce iyi vatandaş tanımlamasının yapılması gerekmektedir.

Herhangi biri, herhangi bir noktada, belirli olmayan, kanıtı bulunmadığı halde karşı çıkarsa, o tüm tartışmayı yeniden baştan ele alacak ve yeni yönlendirmelerde bulunacaktır. DAHA İYİ BİR VATANDAŞ üzerine yorum yapmak yerine öncelikle İYİ BİR VATANDAŞIN GÖREVLERİ üzerine saptamalarda bulunulması gerekmektedir. Öyleyse bunu yapalım. Halkın parasının iyi yönetilmesi Devleti zenginleştirmez mi? Kuşkusuz zenginleştirir. Peki savaşlarda düşmana karşı zafer kazanmak? Evet. Dış ülkelerle dostluk ilişkilerinin sıkı tutulması gerekmez mi? Muhakkak. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesine ne demeli? Bu da devletin işlerliğinin bir göstergesidir.

İyi bir vatandaşın öncelikle bütün bu yapı içindeki sorumluluğunun bilincinde olması ve daha sonra da bu sorumluluğu yerine getirmesi gerekmektedir.

*Sokrates, herhangi bir konu hakkında tartışmada bulunurken öncelikle konuyla ilgili bütün doğruları genel hatlarıyla ortaya koymaktadır. Mantık biçimini bu olgu üzerine temellendirecektir. Ardından, bu mantık çerçevesinde karşısındakinin düşüncelerini çürütecektir. Sık sık Homeros'un da Ulysses adlı eserinde bilgili bir konuşma ustasını kullandığını söyleyecektir.**

Öyleyse bilgi olanaklıdır fakat herşeyden önce uygun yöntemin belirlenmesi gerekmektedir; terimlerin doğru bir şekilde ifade edilmesi gerekir ve sağlam bir mantık yapısı kurulmalıdır. Bilgi, özel ve gelişigüzel değil, genel ve belir-

*Xenophon, *Memorobilia, Kitap* IV, bölüm 6, s.12

gin olmalıdır. Sofistlerin anlamada başarısız oldukları şey, budur. Sokrates onlara bunu göstermeye çalışmıştır. Ancak, o, önemli bir konuda sofistlerle görüş birliği içindedir: O da, sofistler gibi evrenbilimsel ve metafizik düşüncenin faydasız olduğuna inanmaktadır. "Gerçekten de, diğerlerinin tersine olarak, evrenin doğası gibi yüksek düzeydeki tüm tartışmalara sırt çevirecektir. 'Evrenin' nasıl oluştuğu gibi sorular onu ilgilendirmemektedir. İnsanın beynini bu tür sorunlarla meşgul etmesini budalalık olarak nitelendirir." O, törebilimsel ve pratik yaşamla ilgilenmektedir.

*Birşeyler öğrenen insan, bundan kendisinin ve diğerlerinin fayda görmesini beklemelidir demektedir. Tanrısal düşüncelerin keşfedilmesi, çeşitli fenomenlerin nasıl meydana geldiğinin bilinmesi, rüzgarları ve suları yaratanın kim olduğunun saptanması insana pratik yaşam açısından ne gibi faydalar sağlayabilir ki? Bunları öğrenenler, bu oluşumları yönlendirebilecek ya da kendi gereksinimleri doğrultusunda kullanabilecekler midir? ... O, kendi adına insanla ilgili konuları tartışmaktan hiçbir zaman vazgeçmeyecektir. İnançlılık nedir? İnançsızlık nedir? Güzel nedir? Çirkin nedir? Soylu nedir? Soylu olmayan nedir? Doğru olmak ve doğru olmamak ifadeleriyle anlatılmak istenen nedir? Ya ağırbaşlılık ve çılgınlık, ya cesaret ve korkaklık? Devlet nedir? Devlet adamı nedir? İnsanoğlunun üzerinde bulunan kural koyucu nedir? ve benzer diğer sorunlar.**

Sokrates yönteminin önemini vurgularken, onun bir yöntembilimci (methodologist) olmadığını hatırlatmak gerekir; kendisi, hiçbir zaman bir felsefi düşüncenin yöntemini oluşturmamıştır—onun düşüncelerini yöntem şekline getirme görevini ilk olarak Aristo üstlenecektir. Sokrates, pratik

*Xenophon, *Memorobilia, Kitap* I, bölüm 1, s.11

yaşamla ilgilenmekle yetinmiştir. Ancak onun felsefenin temel basamaklarından ve başlıca kişiliklerinden habersiz olduğu düşünülemez. Sokrates'in felsefi çözümlemelerinde kullandığı yöntem beş ayrı yapıya sahiptir.

1. Yöntem *kuşkucu*dur: Sokrates, tartışılan konunun doğruluğunun gerçekliğinden kuşku duyarak söze başlamaktadır. Sokrates bütün ifadelerinde gerçek bir şekilde zihinsel alçakgönüllülük sergilemektedir. Sokrates böylesine bir kuşkuculuğu Sofistlerle de paylaşmaktadır. Ancak sofistik kuşkuculuk kesin ve son, oysa Sokrat kuşkuculuğu deneysel ve geçici bir nitelik taşımaktadır; Sokrates'in kuşkuları bilgisizliği öngörür. Bu Descartes'in çıkış noktası kuşkuları gibidir. Bu, bilgiye ulaşmada zorunlu olan ilk basamaktır.

2. Yöntem *konuşmaya* dayanmaktadır; diyaloglar yalnızca öğretici bir araç olarak kullanılmamış, aynı zamanda doğruluğun keşfedilmesi için bir teknik olarak benimsenmiştir. İnsanlar arasındaki fikir farklılıklarına karşın, bütün insanların üzerinde anlaşacakları doğrular bulunmalıdır. Sokrates, herhangi birisini, bir şairi ya da diğer geleneksel kaynaklardan birini karşısına alarak, bilinen ve gelişigüzel olarak biçimlendirilmiş algılamalar konusunda sert eleştirilerde bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, onun yönteminin maieutic (zihinde şekil almamış bir düşünceyi sorgulama usulü ile meydana çıkarmaya ait) bir yöntem olarak değerlendirilmesi gerekir; bu, diğer insanların düşüncelerinin doğmasını sağlayan bir tür zihinsel ebeliktir.

3. Yöntem *kavramsal* ve *tanımsal*dır. Kavramların doğru olarak tanımlanması, yöntemin amaçlarından birini oluşturmaktadır. Doğruluk, inançlılık, akıl, cesaret ve benzer törebilimsel kavramların doğru olarak tanımlanmaları gerekmektedir. Sokrates, doğru tanımlamaların oluşturulmasıyla gerçeğe daha kolay ulaşılabileceğini düşünmektedir. Bilgi için, kesin tanımlamalar zorunludur. Ancak tanımlamalar tek başına bilgiyi oluşturmak için yeterli değildir.

4. Sokrat yöntemi deneysel ya da tümevarımsaldır. Ortaya konan tanımlamalar, belli örneklerle eleştirilmektedir; Sokrates genel kullanım ve ortak deneyim bulguları ile tanımlamalarını sınamaktadır.

Ancak,

5. Yöntem aynı zamanda tümdengelimsel bir yapıya sahiptir. Verilen bir tanımlama sonuçların tümdengelimi ile de oluşturulabilmektedir. Sokrates'in tanımlama yöntemi felsefi sorgulamanın mantığını kullanmaktadır; bu Platon'un diyalektik yöntemine esin kaynağı olacak ve Aristo'nun mantığı üzerinde etkide bulunacaktır.*

SOKRATES TÖREBİLİMİ

Sokrates'in bilgiye olan inancı, açık ve mantıklı düşünmeye olan inancı güçlüdür—hatta öylesine güçlü ki bütün hastalıkların tedavisinde bunun kullanılabileceğini iddia etmektedir. Tüm insan sorunlarında kendi yöntemini uygular. Özellikle ahlaki sorunlarda, davranışın akılcı temelini bulmak için bunu deneyecektir. Daha önce gördüğümüz gibi, usçu düşünürler, dönemlerinin törebilimsel fikir ve pratiklerini yalnızca gelenek olarak değerlendirirler; Güç, hakkı getirmektedir. Muhafazakarlar, geleneklerin kendiliğinden oluştuğunu söylerler: Davranış kuralları insanlara dayatılarak oluşturulmamıştır; onlar buna boyun eğme durumundadırlar. Sokrates, ahlaklılığın anlamını kavramaya çalışacaktır. Doğru ve yanlışın ussal bir ilkesini keşfetmeye çaba gösterir. Ahlaki dokunun ölçütlerini belirlemeye uğraşacaktır. Zihnini meşgul eden sorular şunlardır: Yaşantımı nasıl düzenlemeliyim? Yaşamın ussal şekli nedir? Mantıklı bir insan nasıl davranmalıdır? Sofistler, herşeyin ölçütü insandır derken beni, *özellikle beni* kastediyor olamazlar; evren-

*Bu yöntemin ayrıntılı açıklaması için Windelbald'ın *A History of Philosophy* kitabının 96. sayfadan itibaren bir bölümü ve Russell'in *A History of Western Philosophy* kitabının 92. sayfadan itibaren bir bölümü kaynak olarak kullanılabilir.

sel iyi yoktur. Bununla ilgili olarak daha fazla bilgiye gereksinim duyulmaktadır; sorun üzerine kafa yormuş bütün mantıklı varlıkların üzerinde anlaşacakları bazı ilkeler ya da standartlar ya da iyinin bulunması gerekmektedir. İyi nedir? Diğer bütün iyilerden farklı olarak en yüksek iyi, nasıl bir iyidir?

Sokrates, bu soruya bilgi en yüksek iyidir yanıtını vermektedir. Sokrates, törebiliminin merkez savı, bu formülü içermektedir: "Bilgi erdemdir." Doğru davranmak için doğru düşünülmesi gerekmektedir. Bir kişinin bir gemiyi idare etmesi ya dâ bir devleti yönetebilmesi için, geminin oluşum ve işlev bilgisine ya da devletin doğası ve amacı bilgisine sahip olması gerekmektedir. Benzer olarak, bir kişi erdemin ne olduğunu bilmiyorsa özdenetimin ve mertliğin ve doğruluğun ve inançlılığın ve bunların karşıtlarının anlamını bilemeyecektir. Bilgi, erdem için hem gerekli hem de yeterlidir. Bilgi olmaksızın erdem olanaksızdır ve bunun sonucu olarak erdemli davranış gerçekleşemez. "Hiç kimse isteyerek kötü ya da isteyerek iyi değildir." "Hiç kimse gönüllü olarak şeytana uymaz ya da şeytansı davranışlarda bulunmaz. İyiliğe karşı şeytanı tercih etmek insan doğasında yoktur. Ve eğer birisi, iki kötü arasında bir seçim yapmak zorunda kalırsa, hiç kimse daha az kötü olanı seçmek varken, daha kötü olanı seçmeyecektir." "Kötüyü reddederek, daha iyisini bulmaya çalışırız" şeklindeki itirazlar üzerine, Sokrates iyiliğin doğru bir şekilde bilindiği konusunda kuşkularını anlatacaktır. Onun, doğru ve yanlış bilgisi yalnızca kuramsal bir fikir değil, sağlam bir pratik inançtır, yalnızca entelektüel bir konu değil, aynı zamanda bir istenç konusudur.

Sokrates, bilgi ve erdemin belirlenmesi konusunda çok sayıda sonuca ulaşacaktır. Erdem, bilgi olduğu için bu erdemi izlemektedir: Bilgi, bir birliktir, düzenli bir doğruluk dizgesidir ve bir kaç erdem, yalnızca çok değişik erdem biçimlerinden ibaret değildir. Bunun ötesinde, erdem yalnızca içinde iyi bulunan bir olgu değildir; bu insansal bir olgudur. Bütün onurlu ve yararlı davranışlara olan eğilim yaşamı acısız ve hoş kılmak içindir;

çünkü onurluluk yararlı ve iyidir. Erdem ve gerçek mutluluk özdeştir; erdemli olmayan kişi, mutlu olamaz.

SOKRAT OKULLARI

Daha önce de belirttiğimiz gibi Sokrates ne bir metafizik dizgesi oluşturmuş, ne de bilgi ya da davranış kuramı ortaya koymuştur. Bu tür oluşumlar ustalarının yolunu takip eden öğrencileri tarafından gerçekleştirilecektir. Bazıları, kendi çalışma konularını bu yöntemle uygulamaya çalışırken, diğerleri onun törebilimsel teknikleri üzerinde çalışmalarda bulunmuşlardır. Euclides (İÖ 450-374) tarafından kurulan Megara okulu, erdemin bilgi olduğu Sokrat öğretisini benimsemiş, Eleatik öğreti ise varoluşun birliği üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Euclides'in takipçileri Sokrates'in öğretisinin diyalektik aşamasını abartmışlardır. Zenon geleneğinde bulunan Eleatik oluşum ise herşeyde bir kesinlik arama ve kılı kırk yarma yöntemini benimseyecektir.

Sokratik törebilim çok yönlüdür ve onun farklı görünümleri bazen birbiriyle çelişmektedir. Bu çelişkili görünümlerin her biri takipçiler tarafından abartılacaktır. İki temel törebilimsel okul, Aristippos (d. 435) tarafından kurulan Kirenaik ve Antistenes (ö. 366) tarafından kurulan Kinik okullardır. Bunların ikisi de Sokrates'in öğretilerinin belli aşamalarını kendilerine temel olarak almışlardır. Kirenaik okul, Kirene`de (Cyrene), Kinik okul ise Atina`da Kinoserges gimnasiumda kurulmuştur. Sokrates'in yaşamdan zevk alma ve haz düşüncesinin boyutlarını büyütmüşlerdir. *Summum bonum* ya da en yüksek iyi, onlar için acıdan sakınma ve çok miktarda haz almaya ulaşma anlamındadır. Kirenaik öğretisi, bir arı nicel *hedonizm* (hazcılık) oluşumudur: Yüksek derecede hazlar ile daha düşük derecedeki hazları ayırt etmez. Kaba hazcılık, içinde kötümserlik tohumu taşımaktadır: Hazzın acıya göre üstün gelmesi olanaksız görünmektedir ve sürekli olarak haz arayışı içinde olmak sıkıcı olacaktır ve

boşu boşuna yapılan bir çabadır. Okulun kötümser kişiliği Hegesius, acısız bir bir durumda olan kişinin bile, bu nedenle şanslı olduğunu düşünmektedir; insanların çoğuna göre, yaşam acının, haz üzerindeki üstünlüğüne sahne olmaktadır. Bu koşullar altında, intihar tek çıkış yolu olarak gözükmektedir. Hegesius'un kendisi de bu yolu uygulayacaktır.

Kinikler ise, Sokrates'in erdemin, bilgi ile özdeş olduğu savını abartmışlar ve bu haz biçiminden ayrı olarak ele almışlardır. Onlara göre, insanoğlunun görevi erdemli olmak ve bütün isteklerinden bağımsız olmanın yollarını aramaktır. Vurgu, bağımsızlık üzerine yapılmaktadır. İsteklerden özgür olma, Sokrates'in düşüncelerine dayandırılmaktadır. Erdemin ve görevin törebilimi, sahip olma duyusundan tamamen bağımsız olmayı gerektirmektedir. Ayrıca, uygarlığın yüzeysel nimetleri de reddedilmekte ve doğaya geri dönüş yolları aranmaktadır. Sinop`lu Diyojen, Kinizm`in bu radikal oluşumunun pratik yaşamdaki en iyi uygulayıcısıdır.

Çelişkileri bulunmasına karşın, törebilim alanındaki iki Sokratik okulun önemli bir ortak noktası bulunmaktadır. Biri hazzı kabul ederek, diğeri ise hazzı reddederek, her ikisi de bireysellikten kurtuluş yollarını aramaktadır. Yunan felsefesinin daha sonraki dönemlerinde, iki okulun paralel etkinliklerinden yararlanılacaktır: Hazzın en yüksek iyi olduğu şeklindeki Kirenaik öğreti Epikürcüler tarafından benimsenecek ve değiştirilecek, haz kuramını reddeden ve erdemli olmak için erdem öğretisini benimseyen Kinik öğretisi ise Stoacılar tarafından geliştirilecektir.*

G.Grote, *Plato and the other Companions of Socrates*, 4 cilt, 1888;
J. Watson, *Hedonistik Theories from Aristippus to Spencer*, 1895;
P.E.Moore, *Hellenistic Philosophies, bölüm I*, 1923.

*Bkz. D.R. Dudley, *History of Cynicism.*

III.

BÜYÜK DİZGELER ÇAĞI

9. PLATON

PLATON VE SORUNU

Sokratik okulların hiçbiri, Sokrates'in felsefi yöntemi ve insancıl öngörüsü ile ortaya konan çizgi üzerinde, anlamlı ve tamamlanmış bir düşünce dizgesi oluşturmada başarı kazanamamışlardır. Onların yapabildikleri, büyük ustanın düşünceleriyle mücadele edebilecek bir anlayış getirmektedir. Onun ortaya koyduğu sorunlar henüz sonuçlanmamıştır; oluşum doğası ile ilintili sorunlar birbiriyle bağlantılıdır. Bu etkileşimi ortaya koyabilmek için tüm varlıkbilimsel sorunlara yanıt aranması gerekmektedir. İnsan yaşamının anlamı, insan bilgisi, insan davranışı ve insansal gelenekler sorunu, bu yanıtlara bağlı olarak belirlenecektir. Çözüm gerçeklik anlamı sorunu üzerinde gerçekleştirilecektir. Bu görevi, Sokrates'in en iyi öğrencisi olan Platon üzerine alacaktır. O, yalnızca bir bilgi kuramı ve bir devlet kuramı geliştirmekle yetinmemiş, çalışmalarını bir evren kuramı incelemesiyle de taçlandırmıştır.

Platon dizgesi, kendinden önce gelenlerin öğretileri ile işbirliği yapmaktadır. Platon, duyum görünümü bilgisiyle ilgili olarak Sofistlerin kuşkuculuğunu paylaşmaktadır. Herakleitos'un dünyanın sürekli bir değişim halinde olduğu

öğretisini kabul eder, ancak bunu, duyumsal görünüm dünyasına olan uygulama ile sınırlar. Gerçek dünyanın değişemez olduğu konusunda ise Eleacılarla görüş birliği içindedir, fakat Parmenides'in, fikirlerin dünyasının değişemez olduğu düşüncesini benimsemeyecektir. Atomcular ise gerçekliğin çeşitli şekillerde olabileceği konusunda uzlaşmaktadır. Ancak atomların çokluğu ile biçim ve fikirlerin çokluğunun yeri değiştirilecektir. Anaksagoras'ın zihninin dünyadaki dinamik bir öğe olduğu düşüncesine katılmakta ve son olarak gerçekliğin temel olarak ussal olduğu şeklindeki hemen hemen tüm Yunan düşünürleriyle görüş birliği içindedir. Platon'un dizgesi, o döneme kadar olan Yunan felsefe tarihinin meyvesini vermesi anlamına gelmektedir.

Platon, soylu bir ailenin oğlu olarak İÖ 427 yılında doğdu. Geleneğe bağlı olarak ilk önce konunun ustalarından müzik, şiir, resim ve felsefe eğitimi aldı ve 407 yılında Sokrates'in öğrencisi oldu. Hocasının 399 yılında ölümüne kadar onun öğrencisi olmayı sürdürdü. Onun ölümünün üzüntüsünü aşabilmek için bir süre Megara okuluna sığınmıştır. Mısır'a ve Anadolu'ya seyahat ettiği, İtalya ve Pisagorcuları ziyaret ettiği (388) söylenir. Bir süre Syracuse Tiran'ı I. Dionysius'un sarayında kalmış fakat daha sonra onun dostluğunu kaybederek, savaş mahkumu olarak sürgün edilmiştir; ancak bütün bu öyküler, doğruluğu kanıtlanmamış söylencelerden ibarettir. Akademus'un türbesinin yanında Akademi adlı okulunu kurmuştur. Burada matematik ve değişik felsefe dalları okutulacaktır. Dersler, konferanslar ve diyaloglar şeklinde verilmektedir. Öyküye göre Platon buradaki çalışmalarına iki kez (367 ve 361 yıllarında) ara vermiştir. Her ikisinde de ideal devleti kurma umudu ile Syracuse'yi ziyaret etmiştir.

Ancak her seferinde düşkırıklığına uğrayacaktır. İÖ 347 yılında ölür.

Platon filozof ve diyalektikçi olduğu kadar, bir şair ve mistiktir; derin gizemli duyguları ve şiirsel düşgücü uçuşlarıyla soyut düşünme ve mantıksal çözümleme alanlarında eşine az rastlanır büyük bir güce sahip olduğunu gösterecektir. Soylu bir kişilik yapısı vardır; doğuştan aristokrat bir yapıya sahip bulunmaktadır. İlkelerinden vazgeçmez şekilde idealisttir. Kaba ve değersiz olan herşeye karşıdır.

Platon'un çalışmalarının tümü bize ulaşmış görünmektedir. Kendi imzasıyla yazdıkları (35 diyalog, 13 mektup) *arasında bulunan Mektupları ve tanımlamalarının çoğunun sahte olduğu düşünülmesine karşın, felsefi açıdan büyük önem taşıyan Yedinci Mektup dahil olmak üzere* Mektup*ların bir kaçının gerçek olduğu kanıtlanmıştır.*

Diyalogları tarihsel bir sıralamaya göre düzenlemek için çok sayıda akademik girişimde bulunulmuştur. Onları düzenlemenin bir yöntemi felsefi öğretinin göreli olgunluk ölçütünü kullanmaktadır, ancak bu yöntem farklı bilimadamları tarafından değişik şekillerde yapılmıştır. Son dönemde faydası kanıtlanmış yöntemlerden biri stylometrik düzenlemedir. Buna göre Kanunların biçem sözcükleri, evrensel bir şekilde, bir standart olarak kabul edilmektedir. Sir David Ross, bu şekilde biçemsel ve dilbilimsel açıdan yapılan araştırmaların sonuçlarını özetleyerek, Platon diyaloglarının aşağıdaki olası sıralamasını ortaya koymuştur; 1. İlk dönem (389-388'den önce): Charmides, Laches, Enthphro, Hippias Major *ve* Menon; *2. İkinci Dönem (389-388 ve 367-366 arası):* Cratylus *(tarih kuşkulu),* Symposium *(385 ya da daha sonra),* Phaidon, Repub-

lic, Phaedrus, Parmenides, Theatetus *(369 ya da daha sonra); 3. Üçüncü Dönem (367-366 ve 361-360 arası):* Sophistes, Politicus; *4. Dördüncü Dönem (361-360'dan sonra):* Timaeus, Critias, Philebus, Seventh Letter *(Yedinci Mektup - 353-352),* Laws *(Yasalar). [Plato's Theory of Ideas, bölüm I, Bu liste Platon'un fikir kuramları üzerine pek ışık tutmayan daha önceki döneme ait şu diyalogları içermemektedir:* Apology, Crito, Lysis, Protagoras, Gorgias *ve* Euthydemus.*].*

Otuzbeş diyalog arasında bulunan aşağıdakiler, genel olarak kuşkulu bulundukları için kabul edilmemektedir: Alcibiades I *ve* Alcibiades II, Epinomis, Anteras, Hipachus, Theages, Minos, Cleitophro, Io *ve* Menexenus. *Çok sayıda bilimadamı Hippias Major'un gerçekliğini tartışmaktadır.*

Yaşamöyküsü:

Çeviri ve Telifler;
The Dialogues of Plato, çev. B.Jowett, 3. baskı, 5 cilt, 1892;
Thirteen Epistles, çev. L.A.Post, 1925;
A.E.Taylor, Plato: *Timaeus and Critias, 1929 ve Laws of Plato,* 1934;
J.Howard, *The Platonic Epistles,* 1932;
F.M.Cornford, *Plato and Parmenides,* 1939;
Plato's Cosmology, 1937;
Plato's Theory of Knowledge, 1935;
G.R.Morrow, *Studies in the Platonic Epistles,* 1935;
A.E.Taylor, *Commentary on Plato's Timaeus,* 1928;
R.Hackford, *Plato's Examination of Pleasure; A Translation of the Philebus,* 1945 ve *Plato's Phaedrus,* 1952;
Republic, çev. F.M.Cornford, 1942;
J.B.Skemp, *Plato's Statesman,* 1952;

R.S.Bluck, ***Plato's Phaedo,*** 1955.

G.Grote, ***Plato,*** 1865;
E.Zeller, ***Plato and the Other Academy,*** çev. S.F.Alleyne ve A.Goodwin, 1888;
B.Bosanquet, ***A Champion to Plato`s Republic,*** 1895;
D.G.Ritchie, ***Plato,*** 1902;
T.Gomperz, ***Greek Thinkers, cilt II ve III,*** 1905;
J.A.Steward, ***The Myths of Plato,*** 1905;
W.Lutolawski, ***Origin and Growth of Plato`s Logic,*** 1905;
E.Barker, ***Political Theory of Plato and Aristotle,*** 1906;
J.A.Steward, ***Plato's Doctrine of Ideas,*** 1909;
R.L.Nettleship, ***Lectures on the Republic of Plato,*** 1921;
E.Barker, ***Greek Political Theory: Plato and His Predocessors,*** 1918;
E.Rohde, ***Psyche,*** 1894, 1925;
A.E.Taylor, ***Platonism and Its Influence,*** 1927;
G.Santayana, ***Platonism and Spiritual Life,*** 1927;
J.Burnet, ***Platonism,*** 1928;
G.C.Field, ***Plato and His Contemporaries; A Study in Fourth-Century Life and Thought,*** 1930;
F.M.Cornford, ***Before and After Socrates,*** 1932;
C.Ritter, ***The Essence of Plato`s Philosophy,*** çev. A.Allan, 1933;
P.Shorey, ***What Plato Said, 1833 ve Platonism Ancient and Modern,*** 1938;
F.H.Anderson, ***The Argument of Plato,*** 1934;
R.L.Nettleship, ***Theory of Education in Plato's Republic,*** 1935;
F.M.Cornford, ***Plato's Theory of Knowledge,*** 1935;
G.M.A.Grube, ***Plato's Thought,*** 1935;
L.Robin, ***Platon,*** 1935;
W.F.R.Hardie, ***Study in Plato,*** 1936;

R.Demos, ***The Philosophy of Plato***, 1939;
J.Stenzel, ***Plato's Method of Dialectic***, 1940;
P.Leon, ***Plato***, 1940;
R.Robinson, ***Plato's Early Dialectic***, 1941, 2. baskı, 1953;
F.Solmsen, ***Plato's Theology***, 1942;
W.Jeager, ***Paideia***, cilt III. (Platon çağındaki kültürel fikirler çatışması), 1945;
A. Koyré, ***Discovering Plato***, 1945;
H.G.Cherniss, ***Aristotle's Critism of Plato and the Academy, 1944 ve The Riddle of the Early Academy***, 1945;
J.Wild, ***Plato's Theory of Man***, 1946;
R.S.Bluck, ***Plato`s Life and Thought***, 1949;
W.D.Ross, ***Plato's Theory of Ideas***, 1951.

Sokrates, gerçekliği geliştirme sanat ve yöntemini diyaloglar biçiminde yapmıştır. Platon, yazılarında, yalnızca bunlara başvurmakla kalmamış, bu yetkin sanatsal etkinlik, bu gerçeği arama yöntemini kullanmakla kalmamış, ayrıca yöntem üzerinde belirlenimlerde bulunmuştur. Platon, bir yöntem kuramı—diyalektik ya da mantık—oluşturmuştur. Gerçekliğe ulaşmak için yapılan mantıksal işlemsel ile, biçimsel bir mantık ve bilgi kuramının başlangıcına ulaşılacaktır. Platon, ne denli doğru kavramlar ve yargılamalara ulaştığını ortaya koymayı pek sevmemektedir: Onun başlıca hedefi, onları elde etmek, gerçekliği bütün aşamalarıyla—fiziksel, zihinsel ve ahlaki—bilmektir. Bilgi sorununun, dünyanın doğası anlaşılmadan çözülemeyeceğini düşünmektedir. Bu ideale hizmet etmiş olan, felsefi yöntemlere sahip büyük düşünürlerin öğretileri ışığında, evrensel bir felsefe dizgesi geliştirilecektir. Platon, felsefeyi çeşitli bölümlere ayırmamış olmasına karşın, onun çalışmaları üç kısım olarak incelenecektir: 1. mantık, ya da diyalektik (bilgi kuramını içerir); 2. metafizik (fizik ve psikolojiyi içerir); ve 3. törebilim (politikayı i-

çerir). Mantık ya da diyalektik ile başlayalım.

DİYALEKTİK VE BİLGİ KURAMI

Platon, yaşadığı dönemde bilgi kuramının büyük önem taşıdığını iyi anlamıştır. Düşünürler, bilginin kaynağını başka başka yerlerde aramaktadır. Platon, gerçek bilginin var olmadığına kanaat getirmiş olan sofistlerin düşüncesine katılacaktır. Duyum algılamasının, nesnelerin gerçekliğini açıklayamayacağını, bunun yalnızca bize bir görünüm verdiğini söylemektedir. Bu fikir doğru ya da yanlış olabilir; ancak doğruluğu kanıtlandığı durumda, algılama ve duyumların hiçbir değeri olmayacaktır. Yalnızca fikir olarak, o bilgi değildir çünkü bu doğru bile olsa, o, kendini yargılayamaz. Diğer taraftan, bir nedenden kaynaklanan gerçek bilgi, kendisinin doğruluğunu kanıtlayacaktır. İnsanların büyük bir çoğunluğu, neden öyle yaptıklarını bilmeden düşünürler. Sıradan erdemler, duyum algılaması ve fikirde bulunmaktadır; o varoluş nedeninin bilincinde değildir. İnsanlar neden öyle davrandıklarını bilmeden hareket ederler; onlar, karıncalar, arılar ve böcekler gibi içgüdüsel olarak hareket ederler. Gelenek ve alışkanlıklar bunda etkili olmaktadır: Onlar, haz ve çıkarları doğrultusunda bencilce hareket ederler. Çünkü kitleler büyük bir bilinçsizliğe sahiptir. Sofistler, görünüm ile gerçeklik arasında, haz ile iyi arasındaki çatışmanın suçlularıdır.

Duyum algılaması ya da fikirden gerçek bilgiye geçiş gerçeklik sevgisi olmadan gerçekleşemez. Güzel fikirlerin düşünülmesi, doğruluğun düşünülmesini gerektirecektir. Gerçeklik sevgisi bizi diyalektiğe taşıyacaktır; böylece duyum algılamasından öteye geçilerek, düşüncenin kuramsal bilgisine ulaşılır. Böylece özelden, evrensele geçilecektir. Diyalektik yöntem ilk olarak, dağınık parçacıklar halinde bulunan anlamların bir fikri oluşturması ve ikinci olarak bu fikrin, çeşitli

türlere bölünmesi ve genelleştirme ve sınıflandırma oluşumu içinde bulunulmasını içermektedir. Yalnızca bu yolla, açık ve kapsamlı bir düşünme gerçekleşir; kavramdan kavrama, yukarıdan aşağıya, genelden özele, birleştirmeden ayırmaya, sentezden analize geçerek, bir heykeltraşın mermer bloğundan güzel bir figür yapması gibi kavramlar oluşturuyuruz. Diyalektik, kavramlarla düşünme sanatıdır; duyularla ya da görüntülerle değil kavramlarla, düşüncenin özü oluşturulur. Örneğin, bir kişinin doğru olup olmadığını söyleyebilmek için doğruluk kavramının ne olduğunu bilmemiz gerekmektedir; ancak bu bilgi ışığında kişinin doğru biri olup olmadığı konusunda yorumda bulunulabilir.

Ancak Platon bizi kavram ya da fikir konusunda—örneğin doğruluk kavramı—uyarmaktadır. Çünkü kavramların deneyim açısından çıkış noktaları yoktur; biz doğruluğun belirli duyumlarından soyutlamalar ile onu ortaya koyamayız. Böyle olması durumunda doğruluk kavramı belirsiz bir görünüm içinde olacaktır. İnsanoğlunun herşeyin ölçütü olduğunun düşünülmesi, tüm bilgilerin başlangıç noktasındaki biçim ve ruhun, evrensel kavram, fikir ve ilkelere gereksinimi olduğunu göstermektedir.

Öyleyse deneyim, kavramlarımızın kaynağı değildir. Güzellik, doğruluk, iyilik gibi kavramlar, duyumlar dünyasında elde edilebilen olgular değildir. Hiçbir belirli nesne, mutlak olarak güzel ya da iyi değildir. Biz, doğrunun idealleri ve standartlarıyla duyum dünyasına yaklaştığımızda, güzellik ve iyilik kavramları belirmeye başlayacaktır. Platon, bu değer-kavram düşüncesine ek olarak matematiksel kavramlar ve bazı mantıksal düşünceleri ya da sınıflandırmaları ortaya koyacaktır. Bunlar arasında var olma ve var olmama, özdeşlik ve farklılık, birlik ve çokluk, önsel (a priori) gibi kavramları sayabiliriz.

Bu durumda, kavramsal bilgi, tek gerçek bilgidir;Bu Sok-

rates öğretisinde ulaşılan bir noktadır ve Platon için bir başlangıç noktasıdır. Ancak bir soru ortaya çıkmaktadır: Onun gerçekliğine sahip olduğumuza nasıl güvenebiliriz?Platon'un yanıtı, öncellerinin belli metafiziksel öğretileri üzerine temellenmektedir. Bu öncellerden özellikle Parmenides'in ismi anılabilir. Bilgi varoluşa değil, düşünce ve gerçekliğe uygundur; bilgi bir nesneye sahip olmalıdır. Eğer kavramın bilgi olarak hiçbir değeri yoksa, gerçek olan birşeyin ona uygunluğu gerekmektedir örneğin güzellik kavramına uygun olarak arı, mutlak güzellik olmalıdır. Gerçekliklerin, tüm evrensel fikirlerimize uygunluğa sahip olması gerekir. Diğer bir deyişle, bu tür fikirlerin, insanların zihinlerinden geçen düşüncelerden ibaret olması yeterli değildir. Matematiksel gerçeklik, güzellik fikirleri, doğruluk ve iyilik düşünceleri gerçek ve bizim bilgimizden bağımsız bir varlığa sahip olmalıdır. Eğer fikirlerimizin nesneleri, gerçek değillerse, bilgimiz gerçek bilgi olmayacaktır. Kavramsal bilgi ideal ya da soyut nesnelere benzeyen gerçeklikler gerektirir.

Aynı sonuca başka bir yolla da ulaşılır. Doğruluk, gerçeklik bilgisidir. Duyumlarımızla algıladığımız dünya, gerçek bir dünya değildir. Bu, değişen, gelip geçici bir dünyadır.Bir gün şöyleyken, ertesi gün başka türlü olmaktadır. Herakleitos, duyumlar dünyasını doğru olarak betimlemiştir fakat Platon'a göre bu dünya yalnızca bir görünüm, bir yanılsamadır. Gerçek varoluş, sınırsız değişmez ve sonsuz bir şeydir— o Parmenides'in varoluş yapısına sahiptir. Gerçek bilgiye ulaşabilmek için olguların sınırsız ve değişmez özünü bilmemiz gerekir. Yalnızca düşünce, kavramsal düşünce, sonsuz ve değişmez bir oluşumdur.

Platon'un bilgi kuramı, *Republic*'in 6. kitabının sonunda, ünlü bölünmüş çizgi figürü ile özetlenmiştir. Dikey bir doğru çizgisi dört parçaya ayrılmıştır. Bunların her biri bir bilgi seviyesini temsil etmektedir; dört bilgi türünün her biri belirli

bir nesneye ve uygun araştırma yöntemine sahiptir. 1, En alttaki doğru parçası, bir varsayımı temsil etmektedir. Görüntü, gölge, yansıma, rüya, vb. duyumsal bilgi türlerini içermektedir. Çölde görülen serap, Platon'un buna verdiği en yerinde örnektir. Varsayımsal bilgi, yalnızca bir tahmin çalışması olan en iyi çalışma değildir. Ancak bu kavrayışın düşük derecesi bile, bozuk bir biçimde yansıyan fiziksel nesnelerin yapısına dair bazı ipuçları içermektedir. 2, Bölünmüş hattın ikinci doğru parçası hissedilir nesnelere olan bilgi ve inancı temsil etmektedir. Bunlar, ağaçlar, dağlar, nehirler gibi özdeksel nesneler olabildikleri gibi, evler, masalar, elişi çalışmaları gibi insan yaratımı da olabilirler. İnanç kaynağı, duyum algılamasıdır. Bu, varsayımdan daha güvenilir bir şey olmasına karşın, benzer olarak yalnızca olası bilgi olarak nitelendirilebilir. Platon, *Thaeatetus*'da, bilginin, algılamayla özdeşleştirilmesini eleştirel bir yaklaşımla ele almıştır. Bilginin algılamayla özdeşleştirilmesi Sofist Protagoras'ın ortaya koyduğu bir düşüncedir.* Platon, varsayım ve inancı, *Opinion* "fikir" başlığı altında toplayacaktır. Böylece, bütün duyum kaynaklı bilgiler aynı sözcükle tamamlanmış olacaktır. 3, Çizginin üçüncü doğru parçası, duyumsal özelliklerle değil, sayı, çizgi, düzlem, üçgen ve diğer aritmetik ve geometrik nesneler gibi matematiksel oluşumların anlaşılması ile temsil edilmektedir. Bu bilgi biçimi, yapısı gereği kuramsal bir özelliğe sahiptir ve tanımlama ve kanıtlanmamış iddialar tümdengelimli olarak ele alınmaktadır. Platon, bu olguyu meydana getirirken kendi matematiksel belitleriyle yetinmeyecek, o dönemin matematik bilginlerinin ortaya koydukları oluşumları göz önünde bulunduracaktır. Matematiksel bilgi, geometrik kanıtlarda kullanılan diyagramlar ya da nesnelerin toplamı anlamına varolan sayı simgeleri gibi duyumsal görünümlerin kullanımları ile de karakterize edilir. Bilgi işle-

*Bertrand Russell'in *A History of Western Philosophy* kitabının *Knowledge and Perception in Plato* adlı Bölümü, s. 149 ve sonrası.

vinin bu şekilde duyumsal görünüm olarak kullanımı yalnızca düşünce oluşumunda algıya ulaşılabilmesi için simgesel olarak başvurulan bir yöntemdir; geometrik diyagramlardaki figürler, kanıta ilişkin olarak ideal daire ve üçgenlerin simgeleridir. 4, Çizginin en yüksek doğru parçası mantıksal içgüdüyü temsil etmektedir; nesneler, biçim ya da idealler olarak ele alınır. Böyle bir bilginin kullanıldığı yöntemlerin başarısı, diyalektikte ortaya çıkacaktır. Diyalektik biçimleri, soyutlanmış varlıklar olarak değil, dizgesel bir birlik oluşumunun sağlanması şeklinde ele alır—bu iyilik biçimi ile ilintilidir. Diyalektik bilgi, varsayımlar üzerinde değil, sınıflamalı ilk varoluş nedenleri üzerinde bulunmaktadır. Bölünmüş çizgideki figürlerde sembolize edilen her bir bilgi, aynı zamanda karakteristik nesnelere de sahiptir.

BİLİMLER HİYERARŞİSİ

Platon'un bilimler hiyerarşisi *Republic (*Devlet) yapıtının 5. kitabında ele alınmıştır. Burada, soyut bilimlerin her birinin özel bir anlamı, nesneler ve doğanın belirgin bir açıklamasında bulunulmaktadır. Çalışma aritmetik oluşumlarla başlamakta ve diyalektik ile son bulmaktadır. 1. Aritmetiği, sayı ve numarasal ilişkilerin soyut bilimi olarak betimlemektedir; onun kuramsal değeri, duyumdan soyut seviyeye geçişte belirginleşmektedir. Böylece soyut düşünceye ulaşılır. Aritmetikteki kesinlik, duyum algılamalarındaki çelişkilere son vermektedir. Platon, birincil olarak, aritmetik ile arı ya da soyut matematiksel bilim olarak ilgilenmesine karşın, dikkatini onun uygulanabilirliği üzerinde, pratik sanatlardaki kullanımı üzerinde yoğunlaştırmaktadır. 2.Platon, aritmetikten sonra düzlem ve üç boyutlu geometri üzerinde çalışacaktır. İki ve üç boyutlu figürlerin bilimleri konusunda araştırmalarını yoğunlaştırır. Öncelikli olarak ilgilendiği alan ku-

ramsal olmasına karşın, soyut geometriden sonsuz biçimlere ulaşma çabasmda olacaktır. Geometrinin, savaş, mimari, toprak ölçümleri gibi alanlardaki uygulaması onun için önem taşımaktadır. 3.Platon için, devinim halindeki üç boyutlu yapıların bilimi anlamına gelen Astronomi, hiyerarşide bir sonraki bilimdir. Platon, astronominin kendisine göre, kutsal olarak bilinen yapıların deviniminin betimleyici bilimi olmadığı, bu devinimi yöneten nedenler üzerinde bir çalışma olduğunu belirtmektedir. Bilginin ana değeri zihni, tanrısal hareketin uyum ve kanununa göre yönlendirmektir ve böylece sonsuz biçimlerin uyumunun diyalektik çalışması için yol açılmış olacaktır; fakat Platon onun denizcilik sanatındaki pratik uygulanımını tamamen gözardı etmeyecektir. 4. Uyum bilimi (Harmonics), uyumlu sesler üreten yapıların devinim çalışmasıdır. Astronomi gibi, o da zihni ideal bir uyum için yönlendirmektedir. Harmonics, Platon'un düşünce yapısına göre, uyum ilkeleri bilimidir. Bu konuda müzik alanından örnekler verilebilir. Müzik bu alana uygulanabilmektedir. Ancak bu iki şey aynı anlama gelmemektedir. 5. Diyalektik, hiyerarşik yapıdaki daha önceki bilimlerin dizgesel bir şekilde birliğinin sağlanması için vardır; o, bilimlerin organik birliği içindeki biçimleriyle ilgilidir; diyalektik, kuramsal görünümü açısından bilimsel araştırmanın tamamlanmasıdır; uygulama yönünden ise ahlak ve devlet yönetimi ve diğer insana özgü etkinliklerin bir rehberi olarak hizmet görür.

Platon'un bilgi kuramı, birkaç bilimin *nesneleri* ve bilgi seviyeleri için bir referans niteliği taşımaktadır. Ona göre epistemoloji ya da bilgi kuramı, metafizik ya da gerçeklik kuramından soyutlanamaz. Platon, geçerli bilgiye ulaşılabilmesi için metafiziğe başvurulması gerektiğini düşünmektedir. Duyum bilgisi—Sofistlerin inandığı biçimde—bize geçici, değişen, belli başlı ve gelişigüzel olguları sunmaktadır. Öyleyse duyum bilgisi, gerçek bilgi olamaz; çünkü gerçeği açıklaya-

maz ve gerçekliğin özüne inemez. Kavramsal bilgi, evrensel, değişmez ve nesnelerin özüne inen bir yapıya sahiptir. Sonuç olarak gerçek olan yalnızca bilgidir. Felsefi, duyumun gelip geçici görünümlerinin ötesinde evrensel, değişmez ve ebedi gerçeklik bilgisine ulaşma amacı bulunmaktadır.

İDEALAR ÖĞRETİSİ

Daha önce görmüş olduğumuz gibi, idea ya da kavram, çok sayıdaki parçacığı, ortak bir nitelik etrafında birarada tutma özelliğine sahiptir. Evrensel varlığın öğretisini elde tutmak zordur. Eğer parçalar tek başlarına varlıklarım sürdürüyorlarsa zihin dışındaki idealarn uygunluklarından söz edemeyiz. Antistenes'in söylemiş olduğu gibi "Bir at (horse) görebilirim fakat `atlık` (horseness) göremem. Platon, bu fikri paylaşmamaktadır; ona göre, idealar ya da biçimler, yalnızca insanoğlunun zihninde ya da hatta tanrının zihninde bulunan düşünceler değildir—gerçekten de, tanrısal düşünce kendisini onlara doğru yöneltmektir. Platon, onları içinde var olan olarak algılar ve onların kendileri için, bir gerçekleme karakteri olduğunu düşünür. Onlar, gerçek ya da maddesel biçimleri olan özdeklerdir. Nesnelerden öncel olarak var olmaktadır ve onlardan ayrıdır ve böylece onlarda meydana gelen değişikliklerden etkilenmez. Bizim algıladığımız belirli nesneler, ebedi örneklerinin yetkin olmayan kopyaları ya da yansımalarıdır. Parçacıklar gelip geçici olabilmektedirler ancak idea ya da biçim sonsuza kadar var olacaktır. İnsanlar tek tek gelip geçicidir fakat insan-türü sonsuza kadar var olacaktır. Çok sayıda nesne ya da kopyaları vardır fakat belli bir olgu türünün yalnızca bir ideası bulunmaktadır. Bağımsız fikir ya da biçimlerin çeşitlilikleri ya da farklılıkları sonsuzdur. Nesnelerin, ilişkilerin, niteliklerin, hareketlerin ve değerlerin ideaları vardır: Masaların ve yatakların ve sandalyelerin ide-

alanı vardır; küçüklüğün, büyüklüğün, benzerliğin; renklerin, kokuların; tonların; sağlığın, dinlenmenin ve hareketin; güzelliğin, doğruluğun ve iyiliğin hep birer ideası vardır.

İdealar ve örnekler, sayısız olmalarına karşın, düzensiz ve karmaşık değildirler: Onlar, düzenli bir dünya ya da ussal bir evren oluştururlar. İdeal düzen biçimleri, organik birlik ile bağlantılıdır. İdealar, mantıksal bir düzen içinde yerleştirilir ve en yüce düşünce olan İyi ideasından aşağıya doğru sınıflandırılır. İyi, geri kalan tüm olguların kaynağıdır. Bu düşünce en yüksektedir; onun ötesinde başka bir şey yoktur. Gerçek ve iyi özdeştir; iyi ideası evrensel amaç olan logostur. Öyleyse, birlik, çokluğu içermektedir; ve hiçbir çokluk birlikten yoksun değildir. Platon'un birliğin çokluğu ve çeşitliliği konusunda vurgulamaları, Parmenides'in onun üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Platon, evreni, mantıksal bir idealar dizgesi olarak algılamaktadır. Evren ona göre organik birliktir ve bir evrensel amaç ile yönetilmektedir. Bu iyi düşüncesidir. Onun mantıksal ve anlamlı bir bütünlüğü vardır. İyinin anlamı, duyumlarla elde tutulamaz. Duyumlar yalnızca iyinin yetkin olmayan yansımalarını algılayabilirler. Ancak mükemmel bir görünüme hiçbir zaman ulaşılamaz. Felsefenin işlevi, evrenin içsel düzen ve bağlantılarını kavrayabilmek ve mantıksal düşüncenin özünü algılayabilmektir.

Platon'un idealar kuramı, onun en özgün felsefi başarısı değildir. Pisagorcuların sayı-mistizmi, Parmenides'in sonsuz oluşumu, Herakleitos'un logos-öğretisi, Anaksagoras'ın nitel atomculuğu ve Sokrates'in kavramlar öğretisi, hemen hemen hepsi, Platon'un metafiziksel konuma ulaşmasında çeşitli etkinliklerde roller oynamıştır. Platon diyaloglarında belirgin olarak şekli çizilen kuramla ilgili olarak, birkaç belirgin ifade ile özet yapılabilir: 1. Soyut kavramlara bağlı nesneler olarak ifade edilen biçimler ya da idealar, gerçek varlıklardır; Platon biçimi, basit olarak, Sokrates kavramının ayrıştırılması ve

birleştirilmesi anlamına gelmektedir—Eleatik oluşumun nitelikleri bu düşünceyi desteklemektedir. 2. Nesnelerin sınıflarının biçimleri de dahil olmak üzere, büyük bir biçim farklılığı bulunmaktadır—ev, köpek, insan, vb; beyazlık, yuvarlaklık gibi değerler için de aynı şey söz konusudur. 3. Soyut varlıkların bölgesine ait olan biçimler uzam ve zaman içindeki somut parçacıklardan ayrılabilmektedirler. Biçimlerin ve onların örneklendirilmelerinin ayrılması ortak olarak Platonik ikicilik olarak tanımlanmaktadır. 4. Gerçeklik ve değer derecesi açısından, biçimler parçacıklara göre üstündürler: Biçimler yalnızca, görünümden ibaret olan parçacıkların gerçekleridir. Biçim bir örnek, parçacık ise onun bir kopyasıdır. 5. Biçimler, zihinsel değildir ve herhangi bir zihinde bağımsız olarak var olabilmektedir; onlar, ne insanların zihinlerinde ne de Tanrının bile zihninde bulunan "idealardır". Bir biçim yalnızca "zihnimizdeki bir düşüncedir", parçacıkların bir araya gelerek bir grup oluşturması Platon tarafından benimsenmiştir. Bir ad kendisini ifade eden, "ortak bir doğaya" sahip olmadıkça, anlamlı olmayacaktır. Onların oluşum modeli tektir; onlar zihinsel ya da fiziksel değildirler, ancak hiçbiri de daha az gerçek değildir. 6. Onlar uzamsal olmadıkları kadar, zamansal da olmadıkları için, sonsuz ve değişmezdirler. 7. Biçimleri, mantıksal olarak etkileşim halindedir ve bir hiyerarşi oluştururlar, daha düşük ya da yedek biçimler, ya da yüksek biçimlerle iletişim içinde bulunacaktır. Hiyerarşideki en yüksek biçim, İyi biçimdir. 8. Biçimler, duyumlarla değil, nedenlerle idrak edilir—duyum, biçimin algılanabilmesi için ancak bir araç işlevi görebilir. 9. Son olarak, bir parça ile onun örneklediği bir biçim arasındaki ilinti "katılım" olarak adlandırılır; ancak bir katılım içinde bulunan bütün parçacıklar, uyumlu bir biçim halinde bulunurlar. Bir parçacık aynı anda biçim çokluğu içinde katılım halinde bulunabilir. Farklı biçimlerde ardışık olarak katılımın gerçekleştiği

durum için de aynı şey geçerlidir. Katılım öğretisi, biçimler kuramı için ciddi zorluklar ortaya koymaktadır. Platon bu zorlukların tümünden haberdardır.

Yukarıdaki tümcelerde özetlenmiş olan felsefi durum genel olarak Platon gerçekçiliği şeklinde ifade edilmektedir. Bu ifadeler Platon döneminden, günümüze kadar ulaşacaktır. Onun büyük etkinliği, Ortaçağ döneminde ağırlığını hissettirecektir.

DOĞA FELSEFESİ

Şimdi, gerçek dünya *diye adlandırılan,* Platon'un ideal dünyasına dönelim. Daha önce söylediğimiz gibi, doğa içindeki belirli nesneler, ideaların kopyalarıdır. Bu durum nasıl yorumlanabilir? Tamamlanmamış ve değişen duyum dünyasından sorumlu olarak arı, yetkin ve değişmeyen ilkelerden nasıl söz edilebilir? Platon, buna yanıt verebilmek için diğer bir ilkeye başvurmuştur. Duyumlar ideaların karşısındadır. Duyumsal varoluş, kendi yetkin olmayışının etkisi altında bulunmaktadır. Aristo'nun Platonik özdek olarak adlandırdığı bu ikinci ilke, fenomenal dünyanın temelidir; hammadde, biçimler üzerinde bir şekilde etkide bulunmaktadır. Özdek, bozulabilir, yetkin olmayan ve gerçek olmayan bir yapıya sahiptir, o, oluşum değildir. *Algılanan* dünyada gerçeklik, biçim ya da güzellik, varlığını düşüncelere borçludur. Platon'un bazı yorumcuları, bu Platonik "özdeğin" uzay olduğunu düşünmektedirler; diğerleri ise biçimsiz, uzayı kapsayan bir kütle olduğu inancındadırlar. Platon, duyum dünyasının yanı sıra bir şeye gereksinim olduğu iddiasındadır. Onun yalnızca duyumların bir yanılsaması olduğunu düşünmez. Değişmez ideal bölgeden daha düşük seviyede bir durum olduğu fikrindedir. İdeal ilke tarafından dokunulmaz olan bu temel öğe bütün niteliklerden yoksun olarak algılan-

malıdır—biçimsiz, ifade edilemez ve algılamaz bir yapıya sahiptir. Doğanın varlığını borçlu olduğu şey, ideal dünya ile var olmayan ya da özdeğin etkileşimidir; bir prizmadan geçen bir ışığın çok sayıda ışına bölünmesi gibi, idea da, madde tarafından çok sayıda nesneye ayrışır. Biçimsiz bir şey var değildir: var olmama terimi, bir değer yargılamasını ifade etmektedir. Duyumla algılanabilir dünya, gerçekliğin ya da oluşumun ölçümü ile ilintilidir. Platon, iki bölge arasındaki ilişkinin doğasını çok kesin bir şekilde ifade etmez: Oluşumlar, varlıkların içinde bulundukları idealar ile tamamlanırlar; onlar idealarla katılım halindedir. Aynı zamanda, var olmayan, ilk neden, aynı ideadan oluşan çok sayıdaki farklı nesnelerin çeşitliliğinden ve yetkin olmayışından sorumludur. Öyleyse iki ilkesi bulunmaktadır. Bunlardan biri ideanın doğru gerçeklik olduğu, en büyük değer olduğu ve herşeyin biçim ve özünü ona borçlu olduğudur. Bu, evrendeki kanun ve düzen ilkesidir; diğer öğe olan özdek ise ikincil dereceye sahiptir. Madde gönülsüz bir idea köleliğine sahip bulunmaktadır. Böylece fikir üzerinde yetkin olmayan bir nitelik yapısında bulunur. İdea ile ilintili olan özdek hem dost hem de düşmandır, hem yardımcı hem de engelleyicidir. İdealar dünyası, güzelliğin kaynağı olduğu için, ideal olmayanın da, kötülükten sorumlu olması gerekmektedir. Dizgenin bu bölümüne bir isim koymak gerekirse onun *ikicilik* olarak adlandırılması uygun olur: İdea, şeylerin en yüksek ilkesidir ve madde, içsel ve ikincil ilkedir; ancak hiçbiri diğerine indirgenemez.

EVRENBİLİM

Platon, *Timaeus* adlı yapıtında, doğanın çıkış noktasını açıklamaya girişmiştir. Bu çalışma, erken dönem ön-Sokratik felsefelerindeki evrenbilimsel düşünceleri anımsatmaktadır.

Platon'un evrenbilimi, çok sayıda mitsel öğe ile içiçedir ve genel olarak onun diğer öğretileriyle çelişmektedir. Ancak Platon, olasılıktan başka bir şey olmadığı iddiasındadır. Demiurge ya da Yaratıcı düşüncesi ile ideal dünya oluşturulmaktadır; İyi ideası ile yönlendirilmekte olan bu düşünce, oluşturulması olanaklı olan yetkin bir evren olarak biçimlenir. Demiurge (Platon felsefesine göre dünyayı yaratan), gerçek bir yaratıcı değildir. O, yalnızca bir mimardır; ideal ve özdeksel iki varoluş ilkesi varlık içinde zaten bulunmaktadır; onlar Demiurge tarafından yaratılmamışlardır. Demiurge'nin işlevi, önceden var olan özdek üzerinde biçim oluşturmaktır: Toprak, hava, ateş, su. Bunların yanı sıra dünyaya yaşam sağlayan dünyaruhu bulunmaktadır. Bu dünya-ruhu, bölünemeyen ve bölünebilir bir yapıya sahiptir. Bu ideal olarak bilinebilir ve dünyasal olarak algılanabilir bir durumdur. Kendi özgün devinimi vardır. Bu, bütün devinimin nedenidir; kendi içinde hareket edebildiği gibi, yapılar içinde de devinim halinde bulunabilir; dünya boyunca yayılmıştır ve bütün güzellik, düzen ve uyumun kaynağıdır. Dünya-ruhu idealar dünyası ile fenomenler dünyasının ara aşamasında bulunmaktadır; bütün kanunların, matematiksel ilişkilerin, uyumun, düzenin, birliğin, yaşamın, zihnin ve bilginin nedenidir. Sabit kanunlara göre hareket eder ve maddenin devinim ve dağılımının kaynağını oluşturmaktadır. Bunu tanrısal düzlemde gerçekleştirir. Demiurge, dünya-ruhunun ötesinde gezegenler için ruhlar ve tanrılar yaratmıştır—onlar Pisagorcu uyum dizgesine göre düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra akılcı insan ruhu da Demiurge tarafından yaratılmıştır. O, insan ruhunun akılcı olmayan bölümlerine ve hayvanlara ise daha düşük seviyede tanrılar yerleştirmiştir. Herşey, insanoğlu için yapılmıştır. Bitkiler insana besin kaynağı olurlar. Hayvanlar insana hizmet için vardırlar. Platon'un evrenbiliminde çok sayıda tanrı bulunmaktadır—ancak bunların

hiçbirinin belirli bir kişiliği yoktur.

Platon'un evrenbilimi, erekbilimsel (teleological: evrenbilimin son erekler üzerinde çalışmalarını yürüten dalı) bir dünya görüşüne sahiptir. Bu dünya görüşü, mitsel bir giysiye bürünmüştür. Düzenli, belli bir amaca hizmet eden evren ve dünyanın gerçekliğini açıklamak için bir girişim niteliği taşımaktadır. Bu görüş törebilimsel amaca doğru yönlendirilmiştir. Amaçlar ya da sonuç kaynakları dünyanın gerçek nedenleridir, fiziksel nedenler yalnızca yardımcı etmenlerdir. Evrende iyi, mantıksal ve işlevsel olan ne varsa, varoluş nedenine bağlıdır; kötü, mantıksız ve işlevsiz olan ne varsa maddeye ilişkindir.

Platon'un evrenbilimi "nedenlerin" ya da yaratıcı öğelerin üretkenliğinin ayırt edilmesi girişimi olarak değerlendirilebilir. Platon bunu mitolojik bir dil ile "yaratılış öyküsü"olarak ifade etmektedir. Ancak bunu yaparken, bir zamansal oluşum olarak yaratımın edebi betimlemesine niyetlenmemiş, bunun yerine gerçek dünyanın oluşum etmenlerinin bir çözümlemesini yapmaya çalışmıştır; gerçek dünya, çeşitli niteliklere sahiptir. Bunlar yaratıcı bir oluşum tarafından üretilmiş olarak algılanabilir. *Timaeus*'da yer alan yaratımın dört öğesi söyle sıralanmıştır: 1.Demiurge ya da Tanrı, dünyanın etken ve dinamik varoluş nedenidir. Demiurge, daha önce gördüğümüz gibi, bir dünya mimarıdır, dünyanın yaratıcısı değildir. Kendisi yoktan, bir dünya yaratmamıştır. O, yalnızca, daha önceden varolan dünyanın üzerinde çeşitli etkinliklerde bulunmuştur. Demiurge, doğa ve zihnindeki bütün güç, enerji ve etkinliğin kaynağı ve varoluş nedenidir. Tanrı kişisel olarak göksel bir niteliğe sahip olmamasına karşın dünyadaki iyiliğin kaynağıdır ve dünyadaki kötülüğün sorumlusu değildir. 2. Dünyanın *örneği*dir. Demiurge, dünyanın yaratımında sonsuz ve biçimler dünyasında daha önceden varolan örnek tarafından yönlendirilmiştir. Bu örnek, varlıktaki ideal etmenlerin kaynağıdır. Dü-

zen, yasalar ve doğal oluşumların düzenliliği buna bağlıdır. 3. Kapalılık (receptacle). Bir varlık nedeni yaratımın bir durumunu ve matriksini sağlar; bu, dünyadaki, kötülüğün, düzensizliğin ve belirsizliğin kaynağıdır. 4. *İyilik* biçimi. Bu ilk neden, Platon'un evrenbilim anlayışında, oluşumun işlevliliğinin kaynağı olarak bulunur. Doğanın ve akılın, erekbilimsel görünümü olarak vardır. Zihinsel olduğu kadar, fiziksel olguları da içerecek şekilde, tüm doğal düzen, dört öğenin tümünün birbiriyle kaynaşmasından meydana gelen niteliklerdeki bir yaratımın ürünüdür; Bedeni oluşturan bireysel ruhta olduğu gibi, tüm fiziksel dünyayı meydana getiren dünya-ruhu, yaratımın ürünleri arasındadır.

Platon'un evrenbilimsel düşüncelerinin tarihsel etkisi, çok fazladır. Aristo'nun fiziksel ve dinsel kuramlarında bu çok belirgin olarak görünmektedir (yaratımın dört öğesi, Aristo`nun çözümlemesinin dört nedenine çok benzemektedir: 1.etkinlik, 2. biçem, 3. özdek, ve 4. sonuç). Yaratımın Yeniplatoncu kuramı, Hebrew`in yaratım düşüncesiyle değişecek ve Skolastik felsefedeki Yaratım ideasında egemen öğe olarak işlev görecektir. Platon'un biçim kuramının olası istisnasıyla, hiçbir başka Platonik öğreti bu denli uzun süre ve sürekli olarak etkin olmamıştır.

RUHBİLİM

Platon, bilgi kuramında, bilgiyi iki türe ayırmıştır: 1. fikir, duyum algılamasına bağlı; ve 2. gerçek bilgi, ya da bilim. Onun bu bilgi konusundaki ikiciliğinin karşısında, Platon'un ruhbilimi bulunmaktadır. Duyum ve düşüncede, ruh, bedene bağımlıdır fakat ruh, idealar dünyasını gözlem altında tutmaktadır. Beden, bilgi için bir engel oluşturur. Ruh, arılığına ulaşabilmek için kendisini özgürleştirmelidir. Arı fikirlerin kopyaları, fenomenal dünyada var oldukları gibi, yal-

nızca ussal ruhu, düşünmeye yöneltir; duyumsal olanaklıklar, fikirlerin ortaya çıkışını sağlayabilirler ancak onları üretmezler. Ruhun, deneyim dünyasıyla bağlantı içinde, fikir anlaşılırlığına sahip olması gerekmektedir. Platon, ruhun daha önceden böyle idealara sahip olduğunu ve onları hiçbir zaman unutmadığını söylemektedir. Duyum dünyasındaki idealarn, yetkin olmayan kopyaları, ruha daha önceden görmüş olduğu geçmişini hatırlatmaktadır. Bütün bilgiler bir *anımsatma* (anamnesis) ve bütün öğrenilenler bir yeniden uyandırma anlamına gelmektedir. Platon, bu anımsatmayı, ruhun daha önceden var olan öğretisini geliştirme olarak değerlendirir. Phaedrus'daki bir savaş arabası sürücüsü miti, ruhun beden ile olan birliğinin varolması gerektiği içgüdüsünü taşımaktadır; öyleyse, insan ruhu, en özyapısal görünümün ussal bir parçasıdır. Ruh, bedene girdiği zaman, ona ölümlü olan ve ussal olmayan bir parça eklenmiştir. Bu duyum dünyasında onun varlığı ile uygunluk içinde olacaktır. Ussal olmayan parça daha da ileri giderek, ruhlu parçayı böler. Bu, Platon tarafından soylu itme güçleri (kızgınlık, hırs, güç isteği) olarak değerlendirilecektir. Bu güçler, kalpte yerleşmiştir. Daha düşük seviyede bulunan iştah ve tutkunun bulunduğu bölge ise karaciğerdir. Ruh, sever, acıkır ve susar. Beden ile oluşturulan birlik, ruhun *entelektüel* nefes alışı için bir engeldir. İtme gücünün varlığı ve isteği ise varoluş nedeninin törebilimsel üstünlüğü için bir engel oluşturmaktadır. Platon, törebilim anlayışında, varoluş nedeninin kendisini aşmanın yollarını araması gerektiğini belirtir.

Platon'un ruhbilimi, ruhun daha yüksek, mantıksal ve daha düşük, mantıksal olmayan ayırımlara sahip olması açısından ikici bir özellik taşır. Mantıksal olmayan yapı kendi içinde de ruhlu ve iştahlı olarak bölümlere ayrılacaktır. Platon'un ruh bölümü üç parçalıdır. 1. *Ussal nitelik,* daha önce de görmüş olduğumuz gibi, öncelikli olarak entelektüel bir

yapı içermektedir. Ancak Platon, kibarlık, alçakgönüllülük ve saygılı olma gibi özyapı özellikleri içinde kalmış O, arı mantıksal yapının, felsefi düzen ile işbirliği içinde olması düşüncesinde değildir. 2. *Canlı nitelik* istekle temsil edilen bir özelliktir. Karar verme ve özgür seçenek niteliği olarak isteğin onunla eşitlenmesi şeklinde yanlış yönlendirilmiştir. Bu, daha sonra, istencin içeriği olarak ortaçağ düşüncesini Hebraic ve Hıristiyan düşüncenin ürünü olarak görülecektir. Platon, istencin ve seçenek özgürlüğünün olabileceğini hayal bile edememiştir. Canlı yetenek, yalnızca dinamik ve yetki açısından istenci temsil etmektedir. Platon duyumlar gibi canlı nitelikler içinde kuşatılmış olunduğunu iddia eder. 3. İştahlık niteliği, çağdaş psikolojideki "arzu" terimiyle çok yakın bir anlam taşımaktadır. Platon, bedenin istekleriyle ilgili olarak, haz arzusu, varsıllık arzusu, yiyecek arzusu, korunma ve diğer bedenle ilgili arzular gibi bir sıralama yapmıştır. Haz yalnızca bir arzu değildir. O, ruhun niteliklerinin her biri ile ilintili olan bir haz türüdür: Matematik, bilim ve diyalektikteki mantıksal niteliklerle bağlantılı olarak da haz kaynakları belirlenmiştir. Ünlü olma, politik, toplumsal ya da askeri açıdan başarı kazanma gibi arzular bulunmaktadır: Duyum arzuları, bedenin isteklerinin karşılanmasıyla işbirliği halindedir. İsteklerin birbirine olan üstünlüklerinin sıralama öncelikleri, bu üç tür göz önünde bulundurularak oluşturulur. Platon'un haz ve acı psikolojisi, büyük bir incelik ve bilinçlilik ile karakterize edilmiştir. Platon, haz ve acının her ikisinin de pozitif duygular olduğunu gözlemlemiştir. Haz ve acı arasında doğal bir durum vardır. Onlar birbirlerini takip etmektedirler.

Platon'un ruhun üç bölümlü ayrımı, bir nitelik psikolojisi biçimidir. Ruh, nitelikleri aracılığı ile işlev görür. Niteliklerin ayrımı, karşıtlıklar ilkesine dayalı olarak ortaya konmaktadır. Platon, bir şeyin aynı zamanda kendisinin karşıtı olama-

yacağı ilkesine bağlı olarak ruhun iki ayrı oluşum tarafından karşıt yönlere çekildiklerini söylemektedir. Her bir ruhun içinde bulunan nitelikler arasında gözle görülür bir çatışma bulunmaktadır. Platon'un nitelikler ayrımı, onların etkileşimini ve işbirliğini olanaksız hale getirir. Canlı nitelik, genel olarak isteğin denetiminde yardımcılık işlevi görür. Doğal arzularımız bile varoluş nedenleriyle uygunluk içinde olabilir. Ruh niteliklerinin ayrılması ve çokluk özelliğine karşın, bir birlik ve bölünmezlik olgusuna sahiptir.

ÖLÜMSÜZLÜK ÖĞRETİSİ

Platon, diyaloglarının birkaçında ruhun ölümsüzlüğünden bahsetmiştir. Bunda ölümsüzlük üzerindeki düşünceleriyle bir tartışma açmaktadır: Ruhun, arı, sonsuz idealara sahip olması gerektiği düşünülür, ya da en azından buna benzer niteliklere sahip olmalıdır. Platon, ayrıca daha önceden var olmayı kanıtlayabilmek için anımsatma öğretisini kullanacaktır. Bedenin ölümünden sonra da ruhun varlığını sürdürdüğünü düşünmektedir. Bu tartışma, bu yaşamda ele geçirilmemiş olan, belitsel doğrular ve açıklayıcı ilkelerden, ruhun daha önceden var olduğu anlamını çıkarmaktadır. Bu ilkeler, ruhun yaratılışında var olan bölümü olduğu için, onlar daha önceki durumdaki ebedi doğruluğun yeniden bir araya getirilmesi ve duyum deneyiminin olanakları üzerinde anımsatılması olmalıdır. Anımsatmadan ortaya çıkan tartışma, *Phaedo*'da (ikinci tartışma olarak ortaya çıkar) ve *Phaedrus*'da formülleştirilmiştir. Onun bilgi kuramsal temeli *Menon* diyaloğunda, Sokrates'in bir köle ile yaptığı konuşmada ilgi çekici bir şekilde kanıtlanmaktadır: Sokrates, daha önce geometrik teoremler konusunda bilgisiz olan bu köleye bir dizi soru sorarak diyaloğunu oluşturacaktır. Bu kişideki geometri bilgisi, eğer doğuştan onun ruhunda bulunmuyorsa ne

ile açıklanabilir?

Platon, ölümsüzlük üzerine yaptığı iki bilgikuramsal kanıtların yanı sıra, çeşitli metafizik kanıtlar da ortaya koymuştur. Bunların özellikle ikisi önemlidir: Ruhun birliği ve basitliği kanıtı ve ruhun canlılığı kanıtı. Ruh, doğası gereği, basit ve bölünmezdir; ne birleştirme ile oluşturulabilir, ne de ayrıştırma ile yok edilebilir. Basit olan bir şey araştırılamaz (Phaidon'un üçüncü kanıtı). Ruhun canlılığı kanıtı, Platon'un *animizm* (bütün varlıkların ve evrenin bir ruh taşıdığına inanan öğreti) kavramlar düşüncesinde bir varoluşu sürdürmeyi yansıtmaktadır. Bu, ruhların dünyadaki son kaynakları olarak, evrenbilimsel bir tartışmanın ebedi olmasını gerektirmektedir. Devinimin kaynağı olan ruh kendiliğinden hareketlidir, yapısında bir hareketlilik bulunmaktadır; sonuç olarak, onun hareketi, yaşamın olduğu kadar sürekli ve sonsuzdur. Platon bir dizi erdeme dair ve ahlaksal tartışma ortaya koymuştur. Bunlar, ruhun ölümsüzlüğünden, yüce değer ve adalet talebine kadar geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Asıl değertartışması, ruhun üstün bir değere ve öneme sahip olduğu konusunda yaşanmıştır. Ahlak anlayışı ve erdem konusunda çok kapsamlı söylemlerde bulunulmuştur. *Republic,* kitap X'da ilgi çekici bir ahlak tartışması yapılmıştır: Herşey belirli ya da doğal bir şeytan tarafından yok edilmiştir; en kötü huylar, doğruluktan uzak olma, aşırılık ve bilgisizlik ruhun belli başlı kötülükleri, şeytanlarıdır; onlar henüz kötü ruhu yok edemez bir yapıya sahiptir. Bu tartışmaların hiçbiri,—bilgikuramsal, metafizik ya da değerlilik—tek başlarına ele alındıklarında ikna edici değildirler; ancak biraradayken belli bir düzen oluşturmuşlardır. Ölümsüzlük konusunda, felsefe ve edebiyat üzerine yapılacak dikkatli bir araştırma, Platon'un düşüncelerinden şöyle ya da böyle etkilenmemiş hiçbir eserin olmadığını gösterecektir.

Şimdi şu sorular ortaya çıkmaktadır: Arı, akılcı ruh, be-

den ile nasıl birleşmektedir? Bu noktada, Platon, yeniden mitsel açıklamalara başvurmaktadır. Orfik (çaldığı müzikle ağaçları ve kayaları harekete getirdiği ve canavarları yatıştırdığı farzolunan mitolojik kahraman Orpheus'a dair) ve Pisagorcu mistizmin yanı sıra, Emprik ruhbilim ve bilgi kuramı ile bu birleşimi açıklamaya çalışacaktır. Bu, Demiurge tarafından yaratılmıştır. Demiurge, bir zamanlar bir yıldızda yaşamaktadır. Ancak duyum dünyası istencine sahip olduğu için hapishane gibi maddesel bir bedene kapatılmıştır. O, doğasının bu düşük yönüne karşı üstün gelebilirse yıldızına dönebilecektir. Bunu gerçekleştirememesi durumunda ise gitgide daha düşük seviyelere düşecek ve ardışık olarak değişik hayvanların bedenine girecektir (ruhun bir bedenden diğerine geçişi *[metempsychosis]* ya da ruh sıçraması *[transmigration]* öğretisi). Ruh, tanrısal yaşantısındaki arzusuna direnmiş midir, üstün bir varlık olmaktan hoşlanmayı sürdürecek midir?

Platon ruhbiliminin önemli bir evresi, eros öğretisidir. Duyum algılaması yalnızca ruhta uyarıldığı için, doğrular, daha önceden varolan bir durum içinde idrak edildikleri için, aşk duyumunu harekete geçiren güzellik duyum algılaması da ruhta canlanmaktadır. Güzellik ideali, ruhun daha önceki varlığında tasarlanmıştır. Doğruluk ve güzelliğin bu yeniden ortaya konuşu, arı idealar dünyası ile işbirliği içinde olan daha yüksek yaşam için bir istenç niteliği taşımaktadır. Böylece güzel ve iyi için duyulan, duyumsal sevgi ve istenç, bir ve aynı temel itme gücünden meydana gelmiştir. Türlerin varlıklarını sürdürme arayışları anlamına gelen duyumsal itme gücü, daha yüksek seviyelere ulaşma, ün kazanma, bilim, sanat ve insana özgü gelenekleri izleme gibi oluşumlarla kendini gösterir. Ruh ölümsüzlüğe ulaşma isteği içindedir.

TÖREBİLİM

Sokrates'in en çok ilgi duyduğu sorun, ahlak açısından iyi olma olgusudur: İyinin doğası ve anlamı nedir, iyi yaşam nedir ve böyle bir yaşama kavuşmak için ne yapmak gerekir? Davranışlarda nasıl akılcı olunabilir, eylemleri denetim altında tutan neden nedir? Sokrates, bu sorulara şöyle yanıt verecektir: Yaşamın tam ve dizgesel bir felsefesi sunulamamış olmasına karşın, ahlak felsefesi için böyle bir dizge kurulmuştur. Platon, bu noktadan yola çıkarak, sorunu kendi dünya görüşü çerçevesinde çözmenin çarelerini arar. Daha önce de söylediğimiz gibi, yaşam ve insan geleneklerinin anlam ve değer sorunu, insanoğlu ve dünyanın anlam ve doğa sorunundan daha büyük boyutlar içermektedir. Platon'un törebilimi, bilgi kuramında olduğu gibi, metafizik temeller üzerine oturtulmuştur.

Evren, temel olarak akılcı bir yapı, ruhsal bir dizgedir. Duyum nesneleri, etrafımızdaki özdeksel fenomenler, sonsuz ve asla değişmeyen ideaların, yalnızca gelip geçici olan gölgeleridir. Genelgeçer ve kısa ömürlü olan bu tür nesnelerin hiçbir mutlak değeri yoktur. Yalnızca gerçekte var olan olguların bir değeri bulunmaktadır. En yüksek iyi olan varoluş ilk nedeni mutlak değere sahiptir. İnsanın ideali, varlık nedenini araştırmak olmalıdır. Ruhun ölümsüzlüğü üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Beden ve duyumlar, ruha yabancıdır; gerçekten de, beden ruhun hapishane hücresidir. Ruhun amacı, bağlı bulunduğu zincirleri kırarak özgürlüğe kavuşmaktır. "Bu nedenle bir an önce, mümkün olduğu kadar çabuk bu dünyadan göçüp gitmeli ve Tanrı gibi olmaya uçmalıyız." Platon'un düşüncesinde, yaşamın sona ermesi bu şekilde algılanmaktadır.

Bedenden ayrılmak ruhun en son ereği olmasına karşın, yine de ruh canlıdır ve istençleri vardır. Bir zindana kapatıl-

mış dahi olsa, bunları gerçekleştirmek istemektedir. İnsanın akılcı yönü zekasıdır ve tüm ruh adına onun öngörüye sahip olması gerekmektedir: Çünkü onun birincil işlevi, yönetmektir. Birey, ruhun diğer itme güçlerinin üzerinde bir usa sahiptir. Tüm içsel oluşum için en ideal durumun ne olduğunu iyi bilmektedir. Canlı bölümün işlevi ise bunu uygulamaktadır. İki ilke, eğitilip yetkinleştirildikten sonra bir uyuma kavuşurlar. Onlar bedenin isteklerini denetim altına alacaklardır. İlk neden, düşüncesini söyler, canlı nitelik bununla mücadeleye girişir, onu itaat ettirir, cesareti sayesinde onun üzerinde etkide bulunur. Öyleyse birey, canlı bölümü hızlandırdığı zaman *cesaretli*dir. Bu durumdayken hiçbir şey onu korkutamaz. Otoriteye boyun eğildiği zaman ise o *ılımlı*dır. Yumuşakbaşlı ve alçakgönüllü bir biçim içindedir. Kendi kendini denetim altında tutar. İstek ve arzuların belirli türleri üzerinde üstünlüğünü hissettirmektedir. Bu üç içe dönük ilke uyum içinde işlendikleri zaman, insan erdemliliğine erişmiş demektir. Dürüst ve onurlu kişiler, zihinlerinin çerçevesi içinde hareket ederler; akıllı ve cesur ve ılımlı olunduğunda, töresel davranış açısından başarılı olunabilirse, ruh uyuma kavuşmuştur. Böyle bir kişi emanet üzerinde kötü düşüncelere sahip olmaz, kutsal bir şeye karşı saygısızlık etmez, hırsızlık yapmaz, arkadaşlarını aldatmaz, ülkesine ihanet etmez ve benzer yanlış tutumlardan uzak durur. Doğruluk, en yüce erdemdir ve ruh, herhangi bir yanlışlığa karşı koymalıdır.

Öyleyse, töresel ideal, iyi düzenlenmiş bir ruhtur. Erdem, akıl, cesaret, özdenetim, doğruluk gibi niteliklerin ortaya konmasıyla daha yüksek işlevler yerine getirilmiş olacaktır. Erdem, en yüksek iyidir. Mutluluk ancak erdemli yaşayarak elde edilir. Dürüst kişi, herşeyden önce mutlu biridir.

Platon'un töresel öğretisinin, ruhtaki ussal öğeler temeli üzerine oturduğundan bahsetmiştik. Ancak, ussal olmayan görünümlerin varlığı da kabul edilmektedir. Yunan kavram-

larındaki akılcı öğreti, primitif Hıristiyanlık düşüncelerinin başlangıcı olarak değerlendirilebilmektedir; algıladığımız dünya gelip geçici bir gösteridir: "Dünya üzerindekiler gelip geçer." Platon, bu geçiciliğe yalnızca doğruluğun, erdemin karşı koyduğunu söylemektedir; bütün diğerleri boşunadır. Madde yetkin olmayandır ve ruhun üzerindeki ölü bir ağırlıktan başka bir şey değildir; bu zincirden kurtularak güzel idealara ulaşmak ya da Tanrıyı görmek ya da Hıristiyanlık'ta söylendiği gibi insanın kendisini buna adaması başlıca amaç olmalıdır. Platon felsefesindeki insanın kendini dünya nimetlerinden yoksun bırakıp, kutsal amaçlara adaması eğilimi, mistizm düşüncesini ortaya koymaktadır.

POLİTİKA

Republic kitabında yer alan Platon'un devlet kuramı, onun törebilim temeline dayanmaktadır. Erdem, en yüksek iyidir. Bireyler bu iyiliğe kendilerini toplumdan soyutlayarak değil, tam tersine toplum içinde yer alarak ulaşırlar. Devletin görevi, erdem ve mutluluğu egemen kılmaktır; devletin oluşumunun ve kanunların amacı, insanların iyi olmaları için olanaklı tüm koşulları sağlamasıdır. Toplumsal yaşantı, bireylerin onun içinde kaybolmaları değil, bireylerin yetkinleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bireyler, kendi özel çıkarlarını, halkın yararı doğrultusunda yönlendirmelidir. Gerçek mutluluk, toplumsal refah ile sıkı sıkıya bağlıdır. Eğer bütün insanlar akılcı ve erdemli olsalardı, kanunlara ve devlete gerek kalmazdı: Tam anlamıyla erdemli olan kişi, dıştan gelen kurallarla değil, kendi akıl gücü ile davranışlarını belirler. Ancak çok az kişi bu denli yetkindir; bu nedenle gerçek iyiliğin gerçekleştirilebilmesi için kanunlara gereksinim vardır. Devlet, varlığını insan doğasında bulunan yetkin olmayan yönlere borçludur. Devlet kendisini bu durumu göz önünde

bulundurarak düzenlemelidir.

Ruhım işlevlerine benzer olarak toplumda da çok sayıda sınıf bulunmaktadır.Nasıl ki sağlıklı bir ruh yapısı için uyum gerekiyorsa, bu sınıfların da birbiriyle uyumlu ilişkilerde bulunması gerekmektedir. Felsefe öngörüsüne sahip olan kişilerin, kuralları belirleyen kesim olması en doğrusudur: Savaşçı sınıfın üyeleri, canlı bir yapıya sahiptir: Onların görevi savunmaktır; çiftçiler, zanaatkarlar ve tüccarlar daha düşük seviyeye sahiptirler. Onlar, malların üretilmesi işlevini üzerlerine almışlardır. Platon, kendi döneminin uluslarına ilişkin olarak, Phenician ulusunun düşük sınıfların egemenliği altında, Kuzeydeki barbar insanların ise savaşçılar sınıfının hükümleri altında yaşamlarını sürdürdüklerini yazmıştır. Yunanlılarda ise akıl, en önemli öğe olarak ortaya çıkmış görünmektedir. Adaletin, devlette her bir sınıf için gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Üretim, askeri, koruma gibi görevleri üstlenen kişilerin, işlerini diğer sınıfların sorumluluk alanlarına girmeden yerine getirmeleri gerekmektedir.Devlet sınıflar arası dengeyi oluşturabilmek için ılımlı ve cesur ve akılcı olmalıdır. Yönetenlerin ve yönetilenlerin, yönetim koşulları konusunda ortak düşünceye sahip olmaları gerekir. Her bireyin devlet içinde bazı yükümlülükleri olmalıdır. Bunun, kişinin doğal yeterliliğine en uyumlu görev olması istenmektedir. İnsanlar bu yeterliliklerine bağlı olarak toplum içinde belli bir konuma ulaşacaklardır.

İdeal toplum, tam bir birlik içinde olan, geniş bir yapıdır; Platon, özel mülkiyet ve tekeşli eviliklere karşı çıkar. Bu durum günümüzde işçiler, komünistler ve ortak mülkiyet isteyen kadın ve çocuklar tarafından destek gören bir düşüncedir. Platon'un diğer öğütleri arasında, evliliklerin ve doğumların, üstünlük sağlayıcı bir gözetim altında yapılması, zayıf çocukların ayıklanması, devlet eğitiminin zorunluluğu, kadınlara savaş ve yönetim konusunda eğitim verilmesi, sanat

ve edebiyat çalışmaları için sansür uygulamaları bulunmaktadır. Platon, yüksek bir sanat düşüncesine sahip değildir. Sanatın, duyumlar dünyasının bir taklidinden ibaret olduğunu düşünmektedir. Ona göre, duyumlar dünyası, gerçek oluşumların yalnızca birer kopyasıdır. Öyleyse sanat, sahtenin sahtesidir. Platon, sanat hakkında olumsuz düşüncelere sahip olmasına karşın, ahlak kültürü oluşturulmasına katkıda bulunabileceğine inanmaktadır.

Bir eğitim ve uygarlaşma kurumu olan devletin, en yüksek bilgi türü olan felsefe esaslarına göre yönetilmesi gerekmektedir.

Filozofların, devlet içinde krallık seviyesinde yer almamaları durumunda ya da şimdi kral olarak adlandırılan kişilerin gerçek filozof olmak için yeterliliğe sahip olmamaları durumunda, politik güç ve felsefenin aynı kişide birarada bulunmaması durumunda . . . . ne şehirlerin kurtuluşundan, ne de insan ırkının egemenliğinden söz edilebilir. (Republic, kitap V, s.473).

Devlet çocukların eğitim görevini üzerine alacaktır. Bunun için belirli bir öğretim planı oluşturması gerekmektedir. Yaşantının ilk yirmi yılındaki eğitim her iki cinsiyet için de aynı olacaktır: Bunlar, mitlerin, töresel öykülerin anlatılması; yalnızca zihinsel niteliklerin değil, bedenin de gelişebilmesi için jimnastik eğitimi; okuma ve yazma; zihnin, somut duyumsal olandan, soyut ve gerçek olana yönelimi için matematik. Yirmi yaşındaki gençler arasında üstün bireylerin seçimi yapılacaktır. Onlar, çocukluk yıllarında öğrendiklerinin üzerinde, farklı konularda eğitimlerini sürdüreceklerdir. Otuz yaşına gelenler artık çalışmalarında, askeri alanda ve diğer etkinliklerdeki yeterliliklerini gösterecek ve beş yıl boyunca diyalektik çalışacaklardır. Ardından, askeri yönetim ve devlet yönetimi konularında bilgilerini kullanmaya başlayacak-

lardır. Elli yaşına gelenler kendilerini felsefe çalışmalarına adarlar. Bu, ülkenin çıkarı için daha yüksek yönetim görevlerine getirilinceye kadar sürer.

Platon'un *Republic* adlı eseri ideal bir devlet belirlemesi yapmaktadır. Bu, toplumun hukuk ilkelerine göre oluşturulduğu bir düştür. Onun bir ütopyadan ibaret olduğu çokça söylenir. Gerçekten de Platon, ideal devletinin hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmeyeceğini kabul etmektedir; ancak bu düşsel ideale mümkün olduğu kadar yaklaşılması umudu içinde bulunmaktadır. Platon, bu ideal devletin tam olarak gerçekleştirilememiş olmasının, bu fikrin değerini azaltmayacağını belirtmektedir. Bu düşünceler toplamı yine de gerçek bir toplum oluşurulabilmesi için rehber görevi üstlenmelidir. Bunun ötesinde, Platon'un küçük bir şehir-devlet olan Sparta'da ideal fikirlerini gerçek yaşama geçirme çabaları olmuştur. Onun bu girişimde başarıya ulaşamamış olması Platon'u hayal kırıklığına uğratmıştır. Platon, bu hayalkırıklığının da etkisiyle bir sonraki çalışması olan *Yasalar* yapıtını ortaya koymaya girişecektir. Platon, bu çalışmasında daha önceki şemanın idealistik ve ussal bazı özelliklerini terk ederek politik kuramını değiştirir. İyi bir devletin, us ve öngörünün ötesinde özgürlük ve dostluğa sahip olması gerekmektedir. Tüm yurttaşlar özgür olmalı ve hükümet içinde bir paya sahip bulunmalıdır; toprak sahipleri, ticareti serfler ya da yabancıların üzerinde oluştururlar. Aile, doğal konumuna uygun olarak yeniden düzenlenmelidir. Bilgi, herşey değildir: erdemli davranmanın başka belirleyicileri de vardır; arkadaşlık, istek, acı ve nefret gibi güdüler bulunmaktadır. Erdem, ideal olarak kalmakta ve ahlak eğitimi, devletin birincil amacı olarak kabul edilmektedir.

PLATON'UN TARİHSEL KONUMU

Platon'un felsefesi duyum açısından akılcıdır. Evrenin olası olan akılcı bilgisini göz önünde bulundurur. Bilginin kaynağının, yanlızca duyum algılamasında değil, aynı zamanda mantıkta yattığını söylemektedir. Deneyim, bilgide zorunlu bir rol oynamaktadır; bizim a priori (önsel) idealarımız, deneyim ile ortaya konmaktadır. Platon'un felsefesi gerçekçidir ve zihinsel gerçekliklerin varlığını ortaya koyar—bunlar biçimler ya da idealardır; bu biçimler dünyasındaki idealistik yapı, uzay ve zaman içinde belirli olgulara üstün gelen ideal bir bölge olarak algılanmaktadır; duyum dünyasındaki fenomenal yapı, gerçek dünyanın görünümleri ya da fenomenleri durumuna indirgenebilir. Fiziksel dünya ile denk gerçekliği reddetmesi açısından, Platon'un felsefesi radikal olarak özdekçi olmayan (anti-materialistic) bir yapıya sahiptir. Duyumsal açıdan kamutanrısal (pantestik) bir yapıya sahip bulunmaktadır. Bütün fenomenler idrak edilebilir dünya düzenine meydan okuma şeklinde değerlendirilebilir. Bu düşünce onun dünya-ruhunu kapsamaktadır. Demiurge'yi kabul etmesi açısından dinsel bir yapıya sahiptir. İdeal dünyanın, gerçek deneyim dünyasına göre üstünlüğü bulunduğunu öğretmektedir; arı ideaları, özdeksel öğelerle bulaştırmaktan sakınır görünmektedir. O, dünya-ruhunda bulunan bir öğe olarak tüm uzaya dağılmıştır. Dünyayı mekanik olmayan ve erekbilimsel olarak açıklamaya çalışır. Evrensel amaç olarak İyilik ideasını ortaya koymaktadır. İdeal ve özdeksel olarak iki varlık nedeni ilkesini belirleyerek ikici bir anlayış sergileyecektir. İyi ideasının, tüm dünyanın sonuç nedeni olduğu şeklinde temel olarak değerbilimsel bir yaklaşımda bulunmaktadır. İyi ideası, törel, estetik ve mantıksal değerleri kuşatmaktadır. Platon'un törebilim kuramı, hazcı olmayan (anti-hedonistic), geleneksel ve idealistiktir. Kendi-

nigerçekleştirme kuramının bir görünümüne sahiptir. Politik kuramında ise sosyalist ve komünist öğeler ile aristokrasiyi birleştirmektedir. Platon dizgesinin özelliği birbiriyle uzlaşmaz görünen öğretileri, yaratıcı bir sentez ile biraraya getirmesi ve felsefi eklektizm oluşturmasıdır.

Son dönem Yunan düşüncesi ve Hıristiyanlık felsefesi ve tanrıbiliminde, bu dizgenin derin etkisi kolayca anlaşılmaktadır. İnsan ve onun uğraşlarına ilişkin hemen her alanda Platon'un dünya görüşü sezilebilmektedir. Platon felsefesi hıristiyanlık açısından bir hazinedir. Onun idealizmi, tanrıbilimi, gerçek dünyanın örneği ve arketipi olarak idealar dizgesi içeriği, dualizmi, mistizmi, yaradılış kaynağı ve duyum dünyası anlayışı, törel kaynaklı devleti, ruhun ölümsüzlüğü için ortaya koyduğu kanıtlar—bütün bu öğretiler ve pek çok diğerleri yeni bir inanç oluşumu için uygun kaynaklardır. Bu kitabın daha sonraki bölümlerinde Hıristiyanlık dininin Yunan düşüncesine neler borçlu olduğunu, erken dönem Kilisesinin en büyük düşünürü St. Augustine'in Platon'dan ne denli etkilenmiş olduğu daha ayrıntılı bir şekilde yer alacaktır. Tüm Avrupa dünyasının felsefesinde, günümüze ulaşan her aşamada açıkça Platon idealizminin yaşam gücü görülmektedir.

PLATON OKULU

Platon tarafından kurulan Akademi, ölümünden sonra öğrencileri tarafından varlığını sürdürecektir. Okul, ilkin Platon'un yaşlılık döneminde benimsemiş olduğu Pisagorcu öğretiyi izleyecektir. Bu öğretide, fikirler sayılarla özdeşleştirilmiştir. Okul törel çalışmaları da vurgulayacaktır. Okulun bu evresi "Eski Akademi" olarak adlandırılmaktadır: İdarecileri ya da yöneticileri Platon'un yeğeni Spesippus (347-339),

Ksenokrates (339-314), Polemo (314-270) ve Crates'tir (270-247). Diğer üyeleri ise Pontus'lu Heraklides, Opus'lu Philippus, Perinthus'lu Hestiaeus ve Cnidus'lu Eudoxus olarak sayılabilir. Crates'in ardılı olan Arcesilaus (247-241) Akademi'ye kuşkuculuğu getirmiş ve ikinci ya da Orta Akademi'yi kurmuştur. Arceilaus'un öğretisi, Carneades'in okulun başına geçtiği (yaklaşık 156) zamana dek geçerli kalmıştır. Carneades ile birlikte Üçüncü ya da Yeni Akademi kurulacaktır.

10. ARISTOTELES

ARİSTO'NUN SORUNU

Platon, anlaşılır bir düzlemde idealistik bir felsefe oluşturan ilk Yunan düşünürü olmuştur. Onun dizgesi, pek çok zor sorunlara açıklık getirmiş olmasına karşın, zaman içinde aşılacaktır. Erken dönem Platon okulu kurucusunun düşüncelerini geliştirmek adına çok fazla birşey yapmamıştır; o, okullar genel olarak ne yaparsa, onu yapmıştır. Yani Platon'un öğretilerini insanlara aktarmaya çalışmakla uğraşmıştır. Yeni bir dizge kurulması, Platon'un en yetenekli öğrencisi olan Aristoteles'in eseri olacaktır. Aristo, Platon'dan öğrendiklerini, sahip olduğu özgür düşünme yetisi yardımıyla geliştirecek ve bilimsel bir biçem kullanarak yeni bilgilere ulaşacaktır. Herşeyden önce üstün idealar sorununun yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir: Aristo'nun deyişi ile, Platon, yıldızların ötesine sonsuz biçimler yerleştirmiş görülmektedir. Onlar, gerçek duyum dünyasından ayrılmışlardır. Gerçek duyum dünyası, yalnızca görünüm olarak değerlendirilmektedir. Ardından, ikinci öğe ele alınacaktır. Tatmin edici bir yaradılış açıklaması yapılabilmesi için daha kesin ta-

nımlamalara gereksinim vardır. Biçim ile özdek arasındaki uçurumun bir köprü ile birleştirilmesi gerekir: Cansız ve akıl dışı varoluş nedenleri üzerine, uzak ve değişmez idealar nasıl yerleştirilecektir?Diğer güçlükler de kendi kendilerini ortaya koymaktadır. Nesnelerin sürekli olarak değişen biçimleri nasıl belirlenebilir; ölümsüz ruhların ve onların insan bedeni içindeki varlıkların açıklaması nasıl yapılabilir? Demiurge ve dünya-ruhları, değişiklik yapıcı olarak işlev görmektedir. İdeaların ve nesnelerin radikal dualizmi varlığını sürdürmekte ve dizgenin her bir evresi üzerinde etkide bulunmaktadır; bu en azından Platon'un öğrencileri için böyle görünmektedir.

Aristo, değişmez sonsuz bir biçimi ele alır. Hocası Platon'un idealistik ilkelerini kabul etmekte fakat üstünlük ilkesini benimsememektedir. Tartışmayı gökyüzünden yeryüzüne indirmek istemektedir. Biçimler, nesnelerden apayrı değildir, onların *yapılarında* bulunmaktadır; onlar üstün değildirler fakat her yerde bulunurlar. Madde, var olmayana denk tutulamaz. O, dinamik bir oluşumdur; biçim ve madde ayrı değildir, onlar sonsuz boyutunda birarada bulunmaktadır: Madde, bireysel olguyu oluşturmak için biçim ile birleşir, her bir birey devinir ve değişir, gelişir ya da biçimin denetimi ve yönlendirmesi altında varsıllaşır. Duyum dünyası, fenomenal düzen yalnızca, gerçek dünyanın gölgesi ya da takliti değildir; o, gerçek dünya*dır*, biçim ve özdek biraradadır, bilimin gerçek nesnesi olarak incelenebilmektedir. Aristo, bilim alanı için çalışmayı, diğer çalışma yöntemlerine tercih etmektedir. Kuramlarını oluştururken bilimsel yöntemlerden uzaklaşmamak için yoğun bir çaba sarfeder.

Aristo, İÖ 384 yılında, Stagira'da doğdu. Makedonyalı Philip'in saray doktoru olan Nicomachus'un oğludur. Onyedi yaşına geldiğinde Platon'un Akademisine katıldı. Orada yirmi yıl boyunca öğrenci ve öğretmen olarak bulundu. Platon'un ölümünden (347) sonra Assos, Mysia (Güney Marmara ve Ege bölgesi) yöresine, oradan da Mitylene'ye gittiği ve daha sonra bir retorik okulu açmak için Atina'ya geri döndüğü söylenir. 342 yılında, Kral Philip tarafından, oğlu Alexander'i (daha sonra Büyük İskender olarak bildiğimiz Alexander the Great) eğitmesi amacıyla çağrılır. Yedi yıl sonra Atina'ya geri dönecektir. Bu kez tarihsel ismi Lyceum olan bir okulu kurmaya adayacaktır kendisini. Okul, Aristo'nun ders anlatırken yürüme alışkanlığı nedeniyle Peripatetic School (GezginOkul) olarak da anılmaktadır. Aristo, konferans ve diyaloglar aracılığı ile dersler vermektedir. Büyük İskender'in 323 yılında aniden ölmesiyle Aristo, Atina'daki anti-Makedon partisi tarafından kutsallığa karşı saygısızlık suçlamasıyla karşı karşıya kalır ve Euboea'ya kaçmaya zorlanır.İÖ 322 yılında orada ölecektir.

Aristo, soylu bir karaktere sahiptir. Törebilim dizgesinde kendi kişiliğini Yunan ölçüm ve uyum idealine katmasını bilecektir. Doğruya olan sevgisi çok güçlüdür. Değerlendirmelerde bulunurken ölçülü davranmaktadır; bir diyalektik ustasıdır, ayrıntılar aşığıdır, çok iyi bir okuyucu, dikkatli bir gözlemcidir. Edebi biçemi düşünüş tarzı ile paralellik taşımaktadır. Ölçülü, bilimsel, gösterişten uzak, hatta kuru bir ifade biçimi kullanmaktadır. Kişiliğini çalışmalarına kattığı nadiren görülür; duygularını ender olarak çalışmalarında ifade eder. Bu açıdan bakıldığında, hocası Platon'a benzemektedir. Çalışmaları dikkatle okunduğu zaman,

sakin bir kişilik yapısına sahip olduğu sezilmektedir. Düşüce tarihinin en büyük kişiliklerinden biridir. Çok sayıda konu üzerine yazılar yazmıştır: Mantık, retorik, şiir, fizik, botanik, zooloji, psikoloji, etik, ekonomi, politika ve metafizik.

Aristo'nun yazılarının büyük bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Onların büyük kısmı gerçektir. Ancak kitapların çoğu kaybolmuş görünmektedir. Andronicus, İÖ 60 ve 50 yılları arasında onun çalışmalarının bir baskısını yayınlamıştır. Yayınlanan bu çalışmalar o dönemde çok sayıda okuyucuya ulaşmış olmasına karşın, bunlardan geriye yanlızca bazı bölümler kalmıştır. Çalışmalarını öğrencileri için oluşturmuştur ve yayınlanması amacı gütmemiştir.

Günümüze ulaşan yazıları aşağıda sıralanmıştır:

1. Mantık (Aristo'nun takipçileri tarafından ORGANON olarak adlandırılmıştır, bilginin elde edilmesi için araç ya da organ anlamına kullanılmıştır). ORGANON şunları içermektedir: Categories, büyük ölçüde gerçektir, bazı bölümleri çıkarılmış, yerine başka bölümler eklenmiştir; De Interpretatione, temel bir çalışma, güvenilirliği tartışılmış ve genel olarak gerçek olduğu kabul edilmiştir; Prior ve Posterior Analytics, Aristo'nun tasım (syllogism) değerlendirmesini içermektedir, tanımlar ve tanıtlar tartışmasız olarak gerçektir; Topics, (genel düşüncelere ilişkin diyalektik uslamlama konusuna ağırlık veren dokuz kitap). Sofistic Fallacies, Topics'in son kitabıdır.

2. Doğal bilimler, Physics *(sekiz kitap):* On the Heavens *(dört kitap);* Origin and Decay *(iki kitap);* Meteorology *(dört kitap);* Cosmology *(belli değil);* Botany *(belli değil);* History of Animals *(on kitap);* On the Parts of Animals *(dört kitap);* On the Proggession of Ani-

mals; On the Origin of Animals *(beş kitap);* On the Locomotion of Animals *(belli değil).*

3.Psikoloji,On the Soul (üç kitap, duyumların, belleğin, düşgücünün ve düşüncenin tedavisi); De Memoria et Reminiscentia, On Dreams, *vb. kitaplarda* Pavra Naturalia *olarak bilinen daha basit tedavi yöntemlerinin topluca bulunduğu bölümler.*

4. Metafizik. Ondört kitaplık bir dizi, esas olarak ilk varoluş nedenlerine ilişkin, Andronicus tarafından derlenmiş, fizik üzerine yazılarından hemen sonra kaleme alınmış, ta meta ta physica *başlığı taşır. Bu aynı zamanda metafizik teriminin çıkış noktasıdır: Aristo bu terimi hiçbir zaman kullanmamıştır ancak "ilk felsefe" ilk varlık ilkelerinde bu tür tartışmalara rastlanmaktadır. Aristo, bu ondört kitabı tek bir çalışma olarak düşünmemiştir. Kitap II daha sonradan yapılan bir derlemedir. Aristo tarafından oluşturulan içerikten farklı bir yapıya sahiptir. Kitap X'un ilk sekiz bölümü ve Kitap XI'in ilk yarısı Aristo'dan seçilmiş parçalarla yeniden oluşturulmuştur.*

5. Etik (törebilim). Nicomachean Ethics *(on kitap;* Eudemian Ethics*'den yapılan eklemeler Kitap V-VII'de yer almaktadır);* Eudemian Ethics *(Eudemian tarafından yeniden gözden geçirilmiş yapıt: yalnızca I-III ve VI. kitaplarda sunulmuştur);* Magna Moralia, *daha büyük törebilim (önceki iki yapıttan yapılan derleme).*

6. Politika. Politics *(sekiz kitap, tamamlanmamış olduğu anlaşılıyor);* On the Constitution of Athens *(1890 yılında keşedildi). Aristo'nun ekonomi üzerine yaptığı çalışması güvenilir bulunmamıştır.*

7. Retorik. Retoric to Theodectes *(Aristo'nun çalışmalarına değil, öğretilerine dayandırılmıştır);* Rhetoric to Alexander *(belirsiz);* Rhetoric *(üç kitap, üçüncüsünün güvenirliği kuşkulu).*

Yaşamöyküsü:

E.Wallace, ***Psychology,*** 1882;
W.D.Ross, ***Aristotle: Selections,*** 1927;
R.P.McKeon, ed., ***The Basic Work of Aristotle,*** 1941;
Introduction to Aristotle, ed. R.P.McKeon (***Posterior, Analytics, De Anima ve Nicemachean Ethics*** çevirilerini de kapsıyor), 1927;
S.H.Butcher, ***Aristotle's Theory of Poetry and Fine Art*** (Poetics çevirilerini içermektedir), 1895;
P.Wheelwright, ed. ve çev., ***Aristotle: From Natural Science, Psychology, The Nicomachean Ethics,*** 1935;

E. Zeller, ***Aristotle and the Earlier Peripatetics,*** 2 cilt, 1897;
E. Barker, ***Political Thought of Plato and Aristotle,*** 1906;
A.E.Taylor, ***Aristotle,*** 2. baskı, 1919;
E.Wallece, ***Outlines of the Philosophy of Arisotle,*** 3. baskı, 1908;
A.Grant, ***Aristotle,*** 1874;
G.Grote, ***Aristotle,*** 2 cilt, 1883;
D.P.Chase, ***Ethics of Aristotle,*** 1890;
T.Davidson, ***Aristotle and Ancient Educational Ideals,*** 1892;
T.E.Lones, ***Aristotle's Researchers in Natural Science,*** 1912;
H.Siebeck, ***Aristoteles,*** 1899;
F.C.Brentano, ***Aristoteles und seine Weltanschaung,*** 1911;
C.Piat, Aristote, ***2. baskı,*** 1912;
T.Gomperz, ***Greek Thinkers,*** cilt IV, 1912;
W.D.Ross, ***Aristotle,*** 1923;
J.L.Stock, ***Aristotelianism,*** 1925;
W.Jaeger, ***Aristoteles,*** 2. baskı, 1948;
G.Kafka, ***Aristoteles,*** 1922;
C.Lalo, ***Aristote,*** 1922;
H.F.Cherniss, ***Aristotle's Critism of Pre-Socratic Philosophy,*** 1935;

J.M.Le Blond, ***Logique et methode chez Aristote***, 1939;
N.Hartman, ***Aristoteles und das Problem des Begriffs***, 1939;
L.Robin, ***Aristote***, 1944;
A.Mansion, ***Introduction a la physique aristotélicienne***, 3. baskı, 1945.

FELSEFE VE BİLİMLER

Aristo, öğretmeninin organik ve erekbilimsel iddialarını kabul etmektedir; evren ideal bir dünyadır, birbiriyle ilintili parçaların organik bütünlüğüdür, sonsuz ve değişmez idea ya da biçimlerin bir dizgesidir. Bunlar varlıkların özleri ve varoluş kaynaklarıdır. İdealar, bizim algıladığımız dünyadan ayrılmazlar, onun parçalarıdır ve her yerde bulunurlar; ona biçim ve yaşam verirler. Deneyim dünyamız güvenilmez görünüm değil, bizim üzerinde araştırma yapmamız ve anlamamız gereken bir gerçekliktir. Deney, bilginin temelidir. Deneyden yola çıkarak bilimsel ilkelere ulaşırız. Gerçekliğin bu algılaması, Aristo'nun somut ve belirgin bulduğu doğal bilimlerle olan ilgisini destekler niteliktedir. Gerçek bilgi, yalnızca herkes tarafından bilinen olgularda bulunmaz. Onların neden şu an olduklarından farklı olmadıklarını, varoluş neden ve kaynaklarını da bilmek gerekmektedir. Felsefe ya da geniş anlamında bilim, bilginin bu tür tüm kaynaklarını ortaya koyma amacındadır. Felsefe, matematik ve özel bilimleri de içermektedir. Nesnelerin ilk kaynakları ya da son nedenleri üzerinde çalışma yapan bilim ya da felsefe, Aristo tarafından birinci felsefe olarak adlandırılmaktadır; bunu metafizik olarak nitelendiririz. Metafizik, oluşumlarla ilgilidir; oluşumun belli parçaları ve evreleri açısından farklı bilimler ile işbirliği yapmaktadır; örneğin fizik, değişim ve devinim konularıyla ilgilidir. Özel bilimler ya da felsefeler, ikinci felsefeler olarak adlandırılır. Aristo'nun bilgiyi sınıf-

landırması ve belli dallara ayırması, günümüze ulaşan "bilimlerin" dizgeselliğinin oluşması anlamına gelmektedir. Her ne kadar günümüzde fizik, kimya, biyoloji ve değişik bilgi alanlarını inceleyen diğerlerini felsefeden ayrı olarak düşünsek de, aslında bunların her biri, gelişimlerine felsefenin bir parçası olarak başlamışlardır. Böyle bir ayırım yapmadan tüm bilgileri aynı bilim dalı altında incelemenin güçlükleri göz önünde bulundurularak, bu şekilde bir ayırıma gidilmiştir. İster doğa ile, isterse insanoğlu ya da Tanrı ile ilgili olsun tüm bilgilerin çıkış noktası felsefedir—felsefe, bütün biçimleriyle bilginin sevilmesi anlamına gelmektedir.

Aristo'nun bilimleri sınıflandırması şöyledir: **1. Mantık.** Diğer bilimlerin tümünde kullanılan bir inceleme yöntemi olarak değerlendirilebilir. **2. Kuramsal bilimler.** Onlar saf, soyut bilgilerle ilintilidir. Kuramsal bilimler, Aristo tarafından şöyle belirlenmiştir: Matematik, fizik, biyoloji ve psikoloji, birinci felsefe olarak değerlendirilir; bilinmeyen olgular için ise metafizik kullanılacaktır. **3. Pratik bilimler,** onlar içlerinde taşıdıkları nedenlerden çok, davranış araçları ile ilgilidirler. Pratik bilimler etik ve politikadır. **4. Üretken bilimler.** Bunlar sanatsal yaratım ile ilgili bilgilerdir. Aristo'nun *Poetics* adlı eseri bu alanda yapılan bir incemedir; şu an estetik olarak adlandırdığımız bilim dalının bir bölümüdür.

Aristo'nun bilimleri sınıflandırması, kendi felsefesinden ayrılmalarına bağlı olarak, mantıksal bir çerçevede gerçekleşmiştir. Bunlar arasında matematiğin sıralama dışı tutulması gerekmektedir. Çünkü Aristo, doğrudan bu konu ile ilgili geniş çaplı bir araştırma yapmamıştır. Döneminde yaşayan matematikçilerden elde ettiği sonuçlar Aristo için tatmin edici olmuştur. Onun fizik ve biyoloji alanında da ayrıntılı bir araştırma yapmadığını söyleyebiliriz. Şimdi Aristo'nun bilimlerle olan bağlantısının basit bir şemasını çizmeye çalışacağız.

MANTIK

Mantık bilimi yaratımı, Aristo'nun en göz alıcı başarısı olarak kabul edilir. İnsanlığın tüm kültür tarihi içinde, bir düşünürün yeni bir dalı oluşturarak onu bu denli ilerletmesine benzer bir durum olmamıştır. Zenon'un diyalektik tartışmalarında mantık öğretilerinin bazı donelerine rastlandığı doğrudur. Sofistlerde, Sokrates'in kavram tanımlama yönteminde ve Platon'un diyalektiğinde de benzer bir durum söz konusudur. Ancak hiç kimse, Aristo'nun bilimsel anlamda mantık iliminin kurucusu olduğunu inkar edemez. İlk kez Aristo, mantık yürütmenin geçerli yöntemlerini bilimsel uygulamalar ile ortaya koymuş ve bu disiplini ayrıntıları ile gözler önüne sermiştir. Mantık, Aristo tarafından formülleştirilmiştir. Aristo'nun geliştirdiği mantık dizgesi çok sonraki dönemlerde bile aşılamayacak denli ileri bir düzeye sahipti. Çağdaş dönemde, geleneksel mantıkla boy ölçüşebilecek yalnızca iki başlıca dizge bulunmaktadır. Birincisi Francis Bacon tarafından ortaya konmuştur. Bu, tümevarım yöntemine yakındır; ve ikincisi matematik mantıkçıları tarafından günümüze kadar ulaşmıştır. Bu iki istisnanın dışında, Aristo mantığı ikibin yıl boyunca insanın düşünme şeklini derinden etkileyen en önemli düşünce dizgesi olmuştur. Aristo, onu, gerçek bilgiyi elde etmenin en önemli aracı olarak görüyordu. Ona göre, daha teknik ifadelere ulaşılabilmesi için mantık ilkelerinin kullanılması gerekiyordu; mantık, bütün bilgilerin izlenmesinde ve tüm belirli araştırmalarda kullanılabilecek bir yöntemdir. Bu açıdan bakıldığında onun için "bilimlerin bilimi" demek hiç de yanlış olmaz. Fizik, biyoloji ve politika gibi diğer bilim dallarında çok önemli bir yere sahiptir. Mantık, bütün bilimler için olmazsa olmaz bir olgudur. Aristo, kendi mantığını bilginin tüm evrelerine uygulanabilecek bilimsel araştırma aracı olarak nitelendirmektedir. Şimdi,

Aristo mantığının özelliklerinin daha geniş bir betimlemesini yapalım.

Mantığın konusu, bizim araştırdığımızın oluşum düşüncesinin biçim ve içeriğinin çözümlemesidir; bu, doğru düşünme bilimidir. Aristo mantığı, gerçek bilimsel bilgiyi kesin ifadelerle tanımlar. Bilimsel doğru, tam olarak karakterize edilir; Aristo'nun kendi deyişi ile olduğundan başka bir şey olmayan bir şeydir. Bilimsel bir önerme oluşturabilmek için, durumu şu ya da bu şekilde ortaya koymak yeterli değildir; onun başka türlü olamayacağının da kanıtlanması gerekmektedir. "İki artı üç eşittir beş" gibi bir aritmetik önerme, tüm bilimsel doğruların arketipidir; bunun yanlış olduğunun söylenmesi düşünülemez bile. Diğer taraftan, şu kuğular beyazdır ya da şu ateş, ısı oluşturur ifadelerinin doğru olmadığının tanıtlanması düşünülebilir; bunlar gelişigüzel ve belirsiz yargılardır ve bilimsel açıdan incelenmeleri gerekmektedir. Düşünme bir mantıklama ya da bilimsel kanıt içermektedir. Tikelden yola çıkılarak tümele ulaşmaya çalışılır. Onun nedenleri üzerinde saptamalarda bulunulur. *Yargılardan* sonuçlar ortaya konacaktır. Dildeki ifadeler önerme (preposition) olarak adlandırılır; yargılar, *terimler* ile ifade edilen *içeriklerden* oluşturulmuştur.

Aristo'nun mantığında içerikler çok geniş olarak ele alınmamıştır; Aristo, daha çok terimler ve onların tanımlamalarını birleştirmek ile ilgilenmiştir. Aristo, en çok yargı ve önerme mantığı ile ilgilidir. Doğa ve yargının farklı türleri ve farklı tanıtlama türleri konularında saptamalarda bulunacaktır.

Aristo, kanıtlamanın doğasını uzun uzadıya inceleyecektir—bu orjinal gerçeklerden türev önermelerinin işlenmesi oluşumudur. Onun tanıtlama ya da tümdengelimi her zaman için bir tasım ya da tasımlar dizisi şeklini alır. Tasımda, tüm düşüncelerin içinde hareket ettikleri temel bir biçimi keşfeden ilk kişi Aristoteles olmuştur. Tasım, bazı önermelerin zo-

runlu olarak ortaya koyduğu yeni bir sonuç belirlemidir. Tasım, iki öncül (büyük ve küçük diye adlandırılır) ve bir vargıdan meydana gelmektedir. Şöyle bir tasım ele alalım: "Bütün insanlar ölümlüdür, Sokrates bir insandır; öyleyse Sokrates bir ölümlüdür." Burada "Bütün insanlar ölümlüdür" ifadesi büyük öncüldür. "Sokrates bir insandır" ifadesi ise küçük öncüldür. Bu iki öncülün olası sonucu ise "Sokrates bir ölümlüdür" ifadesi olacaktır. Tasımda, tümelden, tikele ulaşılır; bu bir tümdengelim mantığı biçimidir. Aristo'ya göre, tasım bütün tümdengelimin indirgenebildiği bir biçimdir. Öyleyse geçerli ya da bilimsel tanıtlama, her zaman için tasım biçiminde bulunur: O, tasımsal ve tümdengelimseldir. Doğru olabilmesi için, öncüllerin vargıyı gerektirmesi zorunludur. Ve öncüllerin kendisinin de tümel ve gerektiren olması gerekmektedir. Bu da, diğer öncüller temel alınarak yapılır. Bilginin ereği, tanıtın tamamlanmasıdır. Aristo'nun dönemindeki ideal bilim matematik idi. Matematik, Aristo'nun mantığında da önemli bir tümdengelim rolü oynayarak bir örnek olarak açıklamada kullanılır. Aristo'nun amacı diğer bilimlerde de, matematiksel kesinliğe ulaşmaktır. Bu, ancak bir tasımlar dizisinde, sonucun öncüllere bağlı olduğu ve tersine olarak diğer öncüllerin de sonuca bağlı olduğu ve bunun sürüp gitmesi durumunda gerçekleşebilir. Ancak, oluşum sonsuza dek devam edemez: Sonunda tümdengelimsel olarak kanıtlama olanağına sahip olmadığımız önermelere ulaşırız. Bu nedenle mutlak kesinlikten bahsedemeyiz. Bilimsel bilgi dizgesi kabul edilen ya da kanıt gerektirmeyen temel doğrular ya da belli belitler üzerine kurulur. Onlar, tüm doğruların temelidir ve kanıtlanamazlar. Aristoteles "temel doğru, öncelinde hiçbir önermenin bulunmadığı doğrudur" ifadesini kullanmıştır. Belitler, uzun bir zincir halinde bulunan mantığımızın ilk halkalarıdır. Temel doğrular sezgi olarak bilinmektedir. Sezgi, evrensel etmenin ilk algılayışıdır. Sezginin,

anlayıştan ayrıldığı durumda Aristo, tümevarım oluşumunu ortaya koyacaktır. "Biz birincil öncülleri, tümevarım ile bilebiliriz" demektedir. Örnek olarak, bütünün, onun herhangi bir parçasından daha büyük olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda ortaya konacak yalnızca bir örnek bile, onun evrensel bir doğru olduğunu bize kanıtlamaya yeterli olacaktır. Böyle doğrudan ya da sezgisel olarak belirgin ilkelerin diğer örnekleri matematik belitleri ve çelişme ilkesidir. Her bir tikel bilimin bu tür kendi ilkeleri vardır. Bunlar ilk felsefe ya da metafizik ilkeleridir.

Temel belitler ya da ilkeler, varlık nedenlerini kendi içlerinde taşımaktadırlar. Onlar, ruhun en yüksek parçalarıdır. Sezgi, tümevarım için gerekli bir öğedir. Duyum algılamasından düşünceye ulaşılır. Kişisel algılamalardan genel kavramlara ya da evrensel bilgilere varılacaktır. İnsan mantığın, belirli örneklemelerde biçimleri ayırtedici gücü vardır. Bu tür biçimler, varlıkların özünü oluştururlar. Onlar gerçektir; aynı zamanda, varoluş nedenleridir. Yani, hem düşünce biçimi hem de gerçeklik biçimidirler. Aristo'nun temel idealarından biri düşünce ve aynı zamanda meydana gelmedir. Temel doğrular zihinde gizilgüç olarak bulunmaktadır. Ancak bunlardan haberdar olunabilmesi için deneyim gerekmektedir. Onlar, ancak bu şekilde bilinçlilik durumuna ulaştırılabilirler. Aristo, Platon'u anımsatma kuramını daha kesin ve daha metaforik terimlerle yeniden ortaya koymaktadır. Bilgimiz, her zaman için duyum algılaması ile başlar ve bazı doğrulardan tümel kapsama yükselir. Yalnızca bildiğimizi düşündüğümüz olgulardan, hem bildiğimizi düşündüğümüz hem de kendi içinde daha kesin olan olgulara ulaşılır. Tümeller, düşünüşümüzde ulaştığımız en son olgulardır. Ancak, onlar doğada en önce bulunan oluşumlardır; onlar gerçekliğin ilk nedenleridir.

Tümevarım, tümdengelim için bir hazırlıktır. Bilimin he-

defi, her zaman için, tümelden parçaları oluşturmak olmalıdır. Ancak daha önce tümevarım yöntemi kullanılmadan bu gerçekleştirilemez. Deneyim, mantığımızda uykuda bulunan tümel bilgileri harekete geçirecektir. Aristo, görgücülük ve usçuluk düşüncelerinin orta yolunu izlemektedir. Bilgi, deneyim olmadan olanaksızdır; doğrular ancak deneyimden ortaya çıkabilirler. Ancak onlar usçu ya da önsel bir temelde bulunmaktadırlar. Aristo'nun mantığını özetlemek gerekirse, gerçek bilimsel bilgi, gerekli doğruların yapısıdır. Onların bazıları temeldir ve sezgi tarafından güvence altına alınmıştır; diğerleri tasımsal olarak tümdengelimlidirler.

Mantık, düşünce-biçim ile ilintilidir. Belli doğrulara ulaşabilmek için, düşünce gücünün kullanılması gerekmektedir. Düşünce, bazı nesnelere ya da diğerlerine doğru yönlendirilmiştir. Mantıktan, bilgi kuramına, metafiziğe, oluşum kuramına ve böylece doğal bilimlere ulaşılır.

Aristo'nun ünlü sınıflandırma kuramı, aynı zamanda onun metafiziğinin bir parçasıdır. Sınıflamalar, düşüncenin temel ve bölünemez kavramlarıdır; onlar aynı zamanda gerçeğin temel nitelikleridir. Gerçek ve var olan olguları bir ya da daha fazla sınıflandırma altında ele almadan düşünmek olanaksızdır. Sınıflandırma listesinde nitelik, nicelik, değerleri ile olan bağıntılar gibi özelliklerin de yer alması gerekmektedir. "Beyaz" bir nitelik türüdür: "burada" bir yer belirtir; "dün" ise zaman için kullanılmaktadır. Sınıflandırmalar yalnızca öznel içerik için değil, farklı varoluş türleri şeklinde olabilir.

Aristo'nun listesindeki ilk şey, tözdür. Bu, sınıflamada önceden yüksek konumda bulunan bir yapıdır. Birincil duyumdaki töz ile Aristo, "bir özneye yüklenemez ve bir özne içinde bulunamaz" oluşumu anlatmak istemiştir. Aristo'nun anlaşılması güç bu sözünde, aktarılmak istenen düşünce, son ve diğer herşeyden bağımsız olduğudur. Yalnızca bireyler,

tözün gereklerini böylesine tanımlamalarla ortaya koyabilirler. Ölümlülük bireylerle, örneğin Sokrates ile doğrulanabilir fakat başka herhangi bir şeyin Sokrates ile doğrulanması anlamsızdır.

Aristo, sınıflandırmalarıyla, herhangi bir oluşumu temel ve evrensel olarak doğrulandırmak amacını gütmüştür. Bu konuda on, bazılarına göre sadece sekiz sınıflandırma oluşturulmuştur. Bir şeyin *ne* olduğu (insan:töz), *nasıl* bir oluşuma sahip olduğu (beyaz: nitelik), *ne kadar büyük* olduğu (iki metre uzunluğunda: nicelik), *neyle ilintili* olduğu (daha büyük, çift: ilişki), *nerede* olduğu (Lyceum'da: yer), *ne zaman* olduğu (dün: zaman), *hangi konumda* olduğu (yatma, oturma: konum), *hangi durumda* olduğu (silahlı: durum), *ne yaptığı* (yanma: etkinlik), *ne olduğu* (yanmış: pasiflik). Bütün bunların anlamı deneyimlerimizdeki nesnelerin zaman ve mekan içinde var olmaları, ölçülebilmeleri ve sayılabilmeleri, diğer şeylerle ilintili olmaları, gerekli ve gelişigüzel niteliklere sahip olmaları anlamına gelmektedir. Ulamlar, yalnızca düşünce ya da dil biçimleri değil, ayrıca gerçekliğin doğrulanmasıdır. Belirli, hissedilebilir töz, bütün bu ulamların doğurucusudur. Bunların tümü doğrulanabilir. Töz ulamı, hepsinden daha önemli bir sınıflamadır. Bilim, oluşumun ya da varlığın ya da tözün sınıflandırmasıyla ilgilenmektedir. Bu yapılarak mantıktan metafiziğe geçiş sağlanır.

METAFİZİK

Mantıkta biçimsel ve soyut olarak tanımlanmış olan töz, Aristo'nun metafiziğinde ya da ilk felsefede daha varsıl bir anlama sahiptir; o, anahtar kavramdır. Aristo duyumundaki metafizik oluşumların araştırılabildiği bir bilim olarak ifade edilebilir.

Aristo'ya dair töz düşüncesi, Platon'a taban tabana zıt gö-

rünmektedir. Platon'a göre, töz evrenseldir. Sonsuz ve üstün idealar dünyasından farklı bir konuma sahiptir. Aristoteles, tözün bu yapısını reddeder ve bunun üç karşısavını ortaya koyar: Aristo'ya göre, töz somut bir birimdir. Aristo, Platon'un idea kuramını eleştirirken yedi ayrı tanıt ortaya çıkar. Bunların yalnızca ikisi temel eleştiri olarak belirlenecektir. İlk eleştiri idealara ilişkindir. Onlar, olguların doğasma bağlı olarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu sav, dört özel tartışmada geliştirilecektir. 1. idealar yalnızca soyutlamalardır ve onlar somut oluşumlar olarak kabul edilemez; 2. Onlar durağan ve sonsuzdurlar, ve böylece onları somut olguların değişimleri ve devinimleri ile açıklamak olanaklı değildir; 3. İdealar önsel *(a priori)* olmaktan çok sonsaldır *(a posteriori)*. Yani idealar, olguların nedenleri değil, kopyalarıdır; 4. İdealar, olguların açıklamaları değil, onların gereksiz çoğaltılmasıdır. İdea kuramına yapılan ikinci büyük eleştiri, idealar ile olgular arasındaki ilişkinin sebebinin anlaşılmaz olmasıdır. Bu eleştiri, aşağıdaki üç tanıt ile genişletilmiştir: 1. ideaların, olguların kopyaları olduğu ya da onların içinde katılımda olduğunu söylemek hiçbir şey açıklamaz: Bireysel kişinin, ideal kişi ile katılımda olduğunu söylemek, birey anlayışımıza hiçbir şey kazandırmaz; 2. idealar ile olgular arasındaki iddia edilen bağıntı, bireysel kişi ile örnek kişi arasında varolan ideal ilişki için sonsuz bir geriye çekilmeye yol açmaktadır. Bu eleştiri, "üçüncü adam" tanıtı olarak ifade edilecektir. Bireysel adam (birinci adam), örnek adam'a ("ikinci adam") ek olarak "bir üçüncü kişi" (bireysel kişi ile örnek kişi arasındaki ilişki) ortaya konmaktadır. Tartışmanın sürdürülmesi bir dördüncü ve beşinci kişiyi gerekli kılacaktır ve böylece sonsuz bir geriye dönüşe sebep olunur; 3. İdealar kuramı, bir olgunun kendisinden, bir olgunun öz ya da biçimine tamamen ayrılır fakat böyle bir ayırım, zihin tarafından gözlemlendiği gibi, parçacığın birliği ile çelişki durumundadır.

Metafizik sorunu, gerçekliğin sonuç ilkelerinin keşfidir. Dünyayı nasıl açıklayabiliriz, onun özü nedir? Aristo'nun bu soruya verdiği olumlu çözüm önerisi, atomcuların doğalcı ya da materyalist kuramı ve Platon'un ideal kuramının birleşimidir. Demokritos ve okulu, dünyayı hareketli özdeksel atomlarla açıklamıştır. Platon ise şekilsiz bir özdeğin etkisinde bulunan üstün idealar ile açıklama yoluna gitmiştir. Aristo, her iki yanıtı da reddedecek ve onların arasında bir yanıt arayacaktır. İdea ya da biçim, Platon'un iddia ettiği gibi, özdekten ayrı olarak kendi kendine var olan bir öz olamaz; özdek olmaksızın, biçimden söz edilemez. Özdekçilerin söyledikleri gibi, yalnızca hareketli, amaçsız açıklaması için yeterli değildir; yönlendirilen amaç ya da biçim olmadan, özdek olmaz. Platon, somut deneyim nesnelerini, yalnızca evrensel ideanın tamamlanmamış kopyaları olarak kabul etmektedir: Diğer taraftan, Aristo, gerçek töz olarak bireysel olguları ya da belli nesneleri görür. Ancak belirli somut oluşumların özü ya da gerçek doğası onun *biçimi* tarafından, ait olduğu sınıfın özsel nitelikleri tarafından oluşturulmuştur; herşeyin ötesinde, ona göre biçim ya da idea da, en önemli öğelerdir.

Aristoteles'e göre, bireysel tözlerin bir çokluğu vardır; onlar metafiziksel konumu, birci (monist) olmaktan ziyade, çokçudur (pluralism). Bunun ötesinde, tözler kendilerini yükselen skala içinde ayarlarlar. En altta belirli olmayan özdekler, en üstte ise Tanrı ya da saf biçim bulunur; bireysel fiziksel nesneler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar, bu iki uç arasında yer almaktadır. Her bireysel töz, özdek ve biçimin bir karışımıdır. Aristo, biçim sözcüğünden bir olgunun evrensel görünümünü anlamaktadır. Aynı türdeki herşey tarafından, özsel birlik paylaşılmaktadır; diğer taraftan, özdek belirlilik ve yeganelik taşımaktadır; özdek ve biçim, bireysel olgunun ayrılmaz görünümleridir. Aristo, bu noktada Platon'dan tamamen ayrılmaktadır. Platon, biçimi, olgudan ayırmıştır; Aristo ise onla-

rın tam bir birlik olduğu iddiasında diretmektedir. Bireysel nesne değişir ya da gelişir; bütün bu algılananlar değişebilir. Şimdi şu niteliğe sahip olan, daha sonra başka niteliklere sahip olabilir. Şimdi tohum olan, daha sonra fidan, ardından ağaç, sonra da meyveye dönüşebilmektedir.Bu dönüşüm olgusunu nasıl açıklayabiliriz? Gözle görülür bir değişim meydana gelmektedir. Bir şeyler değişim için dayatmaktadır. Farklı niteliğe sahip olan bir şeyler vardır. Bu belirleme ve kişileştirme ilkesi özdekdir; Aristo tarafından algılandığı gibi, o erken dönem materyalist filozofların kendi kendine yeten tözü değildir; o biçimden ayrılamayan, onunla beraber varolan bir özdektir. Yani, bir nesnenin biçimini değiştirdiğini söylediğimiz zaman, biçimin kendinin değiştiğini ya da farklı bir şeye dönüştüğünü kastetmeyiz: Hiçbir biçim, başka bir biçime dönüşemez. Özdek, farklı biçimlere bürünmekte, bir biçimden diğerine girmektedir. Biçim ise başka bir biçime dönüşmez. Farklı biçimler her zaman var olmuşlardır. Birdenbire ortaya çıkmamışlardır. Ne özdek, ne biçim ortaya çıkar ya da yok olur; onlar, olguların sonsuz ilkeleridir. Değişim ve gelişimi açıklamak için, temel dayanağın (özdeğin) değiştiğini, niteliğin (biçim) ise asla değişmediğini, etrafımızdaki varsıl ve gelişen dünyayı buna borçlu olduğumuzu söyleyebiliriz.

Biçim ve özdek arasındaki karşısav ile yakından ilgili olarak, gizilgüç ve gerçeklikten söz edilebilir. Biçim ve özdek ayrılamaz oldukları kadar tek bir maddenin ayırt edilemez görünümüne de sahiptirler. Potansiyellik ve gerçekler, bir maddenin gelişimindeki evrelerdir. Aristo, bazı örnekler aracılığı ile ayırımı ifade etmektedir: Meşe palamudu meşe ağacına, binanın maddeleri tamamlanmış yapıya, uyku uyanmaya, gözlerin kapanıklığı gözlerin açılmasına, yani özdeğin içinde bulunan gizilgüç bir olgunun içinde uyur durumdadır; gerçek ise tamamlanmış bir olgudur.Bunun ayırımı görecelidir. Aynı şey, bir olgu için gerçek görünürken, bir başkası

için yalnızca gizil görünebilir. Örnek olarak, meşe ağacı, meşe palamudunun bir gerçekliğidir fakat meşeden yapılmış bir masa için gizildir. Gizillikten gerçekliğe yükselen dizi içinde, biçimin madde üzerindeki daha büyük bir üstünlüğünün ilerleyen bir gerçekleşmesi vardır. Biçim ve özdek arasındaki ayırım ile gizillik ve gerçeklik arasındaki ayırım özdeş olmasma karşın, çok yakın olarak paraleldir. Bir olgu, gelişimine ulaştığı zaman, anlamını, amacını ya da biçimini gerçekleştirmiştir: Biçim, onun gerçek olgusu, onun gerçekleşmesi, içindeki gizil gücün gerçeğe dönüşmesi anlamına gelmektedir. Özdek, biçimi almıştır. Daha sonra meşe ağacı olacak olan meşe palamudu, gizil bir meşedir; meşe ağacı bu gizilgücün gerçekleşmesidir. Bu, onu gerçek yapan biçimdir. Aristo ise özdeği, gizillik ilkesi olarak, biçimi ise gerçeklik ilkesi olarak adlandıracaktır. Yalnızca birincil ve şekilsiz özdek, sadece gizilliğe sahiptir; somut maddenin her zaman biçimi vardır ve o gerçektir. Tohum, meşe ağacı için özdektir; heykel için ise mermer özdektir. Öyleyse değişim dünyamızı açıklayabilmek için, biçim ve özdeği göz önünde bulundurmalıyız. Platon'un ideasına benzer olarak, her biçim sonsuzdur fakat o özdeğin *dışında* olmak yerine, özdeğin *içinde*dir: Biçim ve özdek her zaman birlikte vardırlar; onlar olguların sonsuz ve ebedi olarak birarada bulunan ilkeleridir. Biçim, kendisini olgu içinde gerçekleştirir; olgunun hareket etmesine neden olur ve sonu ya da ereği gerçekleştirir. Doğa oluşumlarında farkedilebilen biçim ve özdek işbirliği, insanoğlunun yaratıcı etkinliklerinde daha belirgin olarak göze çarpmaktadır. Bir sanat çalışması üreten bir sanatçının zihninde ideası ya da planı vardır; kafasındaki plan doğrultusunda ellerini hareket ettirerek, özdek üzerinde eylemde bulunur. Böylece amacını gerçekleştirecektir. Biçim ve özdeğin, gizil ve gerçek karşısavının terimleriyle betimlenen gelişim oluşumu nedenler tarafından yönetilmektedir.

DÖRT NEDEN

Aristoteles, çağdaş bilimden daha geniş olarak nedensel kavramlar üzerinde durmuştur. Aristo, oluşumun dört ilkesi olduğunu düşünmektedir: 1. *özdeksel neden,* sözkonusu oluşumun meydana geldiği hammaddeye ilişkindir. Bu neden türü, Miletli doğa felsefecileri tarafından ortaya konmuştur. Dünyayı su, hava ya da bazı diğer özdeksel varlık nedenlerine bağlama girişiminde bulunmaktadırlar. Aristo, özdeksel nedeni, heykeltraşın yontusunu yapmayı planladığı bronz kütleye benzetmektedir. 2. *Biçimsel neden,* tam olarak gerçekleştirildiği zaman, nesnede şekillenmiş olan örnek ya da yapıdır. Bir heykelin biçimsel nedeni, heykeltraş tarafından tasarlanmış olan heykelin genel plan ya da ideasıdır; Bu Platon'a dair biçime, Aristo tarzı karşıkoyuştur. 3. *Etkin ya da hareketli neden,* olguyu etkin olarak üreten aktif oluşumdur. Bu neden türü, çağdaş bilimsel duyumda nedene yakın bir uygunluk içindedir. Heykelin etkin nedeni heykeltraş tarafından çalışmada kullanılan keski ve diğer aletleri içermektedir. 4. *Sonsal neden,* oluşumun yönlendirildiği sonuç ya da amaçtır; bu nesnenin *ne için yapılmış olduğu* sorusuna yanıt verir. Heykeltraşlık ise heykelin tam olarak gerçekleştirilmesi ve tamamlanmasıdır.

Her bir birey olgusunun yalnızca bir neden türü olduğunu düşünme hatasını yapmamalıyız; ister doğal bir nesne, yaşayan bitki ya da hayvan, isterse üretilmiş bir yapım olsun, herşey bu dört neden türü aracılığı ile anlaşılabilir. Dört neden sanatsal bir ürün ya da işlenmiş bir parçada daha iyi anlaşılabilir, fakat Aristo, onların aynı zamanda doğal oluşumlar içinde ve yaşayan organizmanın gelişimi içinde de ayırt edilebileceği konusunda diretmektedir. Bir neden türünün keşfedilmesi nedeniyle engellenemez. İnsanoğlunun yaratıcı etkinliğinde kolayca ayırt edilebilir olan dört neden, doğada-

ki, özellikle organik dünyadaki işleyişte bulunmaktadır; tek farklılık doğada sanatçı ve ürününün ayrılmış olmamasıdır; onlar birarada bulunmaktadır. Biçim ya da plan ve sonuç ya da amaç birarada bulunurlar; organizmanın amacı, biçimin gerçekleştirilmesidir ve biçim ya da idea, aynı zamanda devinimin nedenleridir. Herşeyden önce yalnızca iki gerekli nedene sahibizdir—biçim ve özdek—bunlar bölünemez bir bütün oluştururlar, yalnızca düşüncede ayırt edilebilmektedir.

Biçimler, özdek dünyasmda kendilerini gerçekleştiren ereksel kuvvetlerdir. Her organizma, bir idea ya da erek eylemi aracılığı ile oluşmaktadır. Tohumda yönlendiren bir ilke vardır. Bu ilke, bir bitki ya da hayvanın aynı tür olmalarını olanaksız kılmaktadır. Biçimler değişmez oldukları için, türler de sabittirler. Yalnızca bireyler gelip geçicidir.

Eğer biçim, özdeği denetim altında tutuyorsa, doğanın kendi belirlenimleri konusunda genellikle başarısız olması nasıl açıklanabilir; neden genel olarak tamamlanmamış, yetkin olmayan ve bozulmuş bir yapıya sahiptir? Aristo, özdeğin yetkin olmayışı nedeniyle doğada yanlışlıkların bulunduğunu söylemektedir: Özdek yalnızca bir olasılık değil, biçime karşı direnen bir oluşumdur. Kendi gücü vardır. Dişi ile erkek arasmda var olan farklılıklar, bireylerin bir türü ifade etmesindeki çoğunluk ve çeşitlilik bu durumun yapısını ortaya koyan olgulardır.

Devinim ya da değişim, biçim ve özdeğin birliği olarak açıklanabilir. İdea ya da biçim, özdekteki harekete neden olan şeydir. Devinim, bir olgudaki gizilgüçlerin gerçekleşmesidir. Bu, nasıl yalnızca ideanın bir varlığı tarafından ortaya konabilir? Özdek, biçimi gerçekleştirmeye çabalar, biçimin varlığı ile devinim ortaya çıkarılacaktır. O, biçim için bir isteğe sahiptir ve biçim ve özdek sonsuz, devinim sonsuzdur.

TANRIBİLİM

Aristo'nun metafiziği, tanrıbilimde en yüksek noktasına ulaşır. Ona göre sonsuz, *devinimsiz devindirici*dir. Devinime neden olan fakat kendisi devinmeyen bir olgudur. Evrendeki verilen bir devinim başka diğer devinim tarafından oluşturulmuştur ve bu böyle sürüp gider. Sonsuz bir geriye dönüş olanaksız olduğu için, ilk neden olarak devinimsiz bir devindirici ya da Tanrı'nın bu hareketi başlattığını kabullenmek durumundayız. Eğer devinimin ilk nedeni, devinim halindeki kendisi ise, onun da başka bir şey tarafından devindirilmiş olması gerekmektedir. Ve bu durum sonsuza dek *(ad infinutum)* bu şekilde gidecektir. Böylece devinim açıklanamayacaktır. Devinim, bir yerde, devinen bir şey tarafından neden olmadan başlamalıdır. Bu nedenle, sonsuz bir devinimsiz ilk devindiricinin olması gerekmektedir. Doğadaki bütün yaşamsal kuvvetlerin kaynağı budur.

Aristo'nun hareketten, devinimin hareketsiz nedeni tanrı, Tanrının varlığı üzerine, evrenbilimsel tanıt olarak bilinen belki de ilk tam formülleştirmedir. Değişmez ve devinimden yoksun olan tarafından devinimin üretimi metafiziksel bir bilinmezdir *(enigma)*. Aristo, belli bir ideal ya da arzu nesnesinin insanı harekete geçirmesine benzer olarak Tanrı'nın da bu nedenle devinimi başlattığı iddiasında bulunmaktadır. "Arzu nesnesi ve düşünce nesnesi" demektedir Aristo, "bu şekilde hareket eder." Onlar hareket etmeden devinirler. Tanrı, dünyanın üzerinde eylemde bulunur. Bunu kelimenin tam anlamıyla devinerek değil, ruhtaki ideal bir eylem ya da güzel bir resim gibi gerçekleştirir. Başka sözcüklerle ifade etmek gerekirse, Tanrı meydana gelen herşeyin *sonsal nedenidir;* dünyanın en yüce ereği ve en yüce iyisidir. Dünyadaki bütün oluşumlar, bitkiler, hayvanlar, insanlar, bu en yüce iyi ya da Tanrı sayesinde özlerini gerçekleştirmeyi arzularlar;

Tanrının varlığı, onların arzularının kaynağıdır. Tanrı, dünyayı birleştiren ve yönlendiren ilke olduğu için, evrendeki bütün düzen, güzellik ve yaşam Onu erek olarak benimsemektedir.

Tanrı, özdek ile katışıp bozulmamış olan arı biçimdir; ilk neden devinimsiz olduğu için, özdeksiz bir biçime, arı biçime sahip olmalıdır. Nerede bir özdek varsa, orada bir devinim ve değişim vardır. Tanrı, özdeğin ve biçimin ayrı olduğu tek istisnadır. Aristo'ya getirilen eleştirilerin bazılarında, bunun onun felsefesinin ana savlarından vazgeçmek olduğu belirtilmektedir. Bu, Platonculuğa geri dönüş olarak değerlendirmektedir. Yoksa, biçimler dünyası ile şeyler dünyası arasmdaki Platonik ikicilik, yeni bir aldatıcı görünüm ile yeniden mi ortaya çıkmıştır? Bu itirazların, inandırıcılık payı olduğu su götürmez. Tanrı, tam bir *gerçeklik*tir. O, bütün oluşumların ulaşmaya çabaladığı son ya da erektir. Onda hiçbir gizillik bulunmamaktadır. Tözler arasmda biricik bir ayrıcalığı bulunur. O, *par excellence* (üstün) tözdür. Hatta, kelimenin tam anlamıyla söylendiğinde tek tözdür. Bütün insan etkinliklerindeki düşünce, Tanrıya atfedilebilir.Bu, insanoğlunun en yüce görevidir. İnsanın bir özelliği, birer tanrısal varlık olmasıdır. İnsandaki düşünce, tanrısal düşüncenin bir görünümü olarak algılanabilir. Peki, Tanrı düşüncesinin nesnesi nedir? Doğal olarak bir değere sahip olan tek nesne Tanrının kendisidir; Aristo'nun kendi ifadesiyle söylemek gerekirse, Tanrı düşünülecek tek düşüncedir; onun düşünmesi, bir düşünme üzerine düşünmedir. Tanrının düşüncesi, özyapısı açısından, insanın düşüncesinden farklıdır. İnsanoğlunun düşüncesi mantıksaldır, adım adım ilerleyerek kesin sonuca ulaşmaya çalışılır: Tanrının düşüncesi ise tamamen sezgiseldir. Tek bir içgüdü parıltısıyla nesnesini kavrar. Tanrı ne biliyorsa, bunu bir anda bilmektedir.

Aristo'nun Tanrı görüşü, yansımacı bir düşünce olarak

değerlendirilmektedir—yüzünü kendine dönen bir düşünce. Böylesine yargılamadan uzak bir düşünüş tarzı gülünç gelebilir. Tanrının, bilginin nesne ve öznesinin ikici rolünü oynaması gerektiği çok fazla mantıklı görülmez değil midir? Tanrı için yalnızca kendisi ile ilgili demek ne derece doğru olabilir? Düşüncesi, nesneye sahip olmayan ve yalnızca kendi düşünce etkinliği ile ilgilenen bir Tanrı, başka bir aynayı yansıtan bir aynaya benzetilebilir. Bu durumda hiçbir şey yansımayacaktır. Aristo'nun Tanrı kavramının yetersizlikleri, üzerinde daha fazla düşünmeyi gerektirmektedir. Tanrının etkinliği, şeylerin özü üzerinde düşünmeyi, güzel biçimlerin görünümünü içermektedir. Tanrının izlenimleri, duyumları, arzuları yoktur; o, arı zihindir. Bizim düşüncelerimiz belli bir mantık ilerlemesi üzerine kurulmaktadır. Bilgimiz parça parçadır, basamak basamak ilerler. Tanrının düşüncesi ise sezgiseldir: O, herşeyi bir anda ve bütün olarak görür. Acı ve tutkudan bağımsızdır ve sonsuz derecede mutludur. O, *bir filozofun* olmak istediği herşeydir.

Şimdi, Aristo'nun tanrıbiliminin bu yorumunu, kısa bir formül ile sonuca bağlayalım. Aristo'nun düşünüşüne göre, gerçeklik, bireysel tözlerin bir çokluğudur. Onların her biri, bir biçim ve özdek birleşimidir; bu tözler, biçimin özdek üzerindeki üstünlüğüne göre sürekli bir dizi içinde sıralanmışlardır; yetkin töz, arı biçim ya da Tanrıdır.

FİZİK

Aristo'nun yapı ve hareket bilimi olan fizik alanındaki düşüncesi Demokritos'un atomcu ve mekanik kuramına karşıt olarak karakterize edilebilir. Aristo, yapısal dünyadaki bütün oluşumları, nitel olarak atomların yerel ilişkilerindeki değişim terimleriyle açıklama girişimini reddetmektedir. Ona göre, özdek Demokritos'un yaptığından daha dinamik o-

larak yorumlanabilir. Demokritos, özdeği pasif ve devinimsiz olarak algılamaktadır; gerçekten de o, canlıözdekçilik nitelikleri üzerinde durmaktadır. Boş uzay, atomlar nedeniyle reddedilmektedir; ve uzam bir kuşatılmış ve kuşatılan yapı arasında sınır olarak ifade edilmiştir. Eğer bir şey, başka bir yapı ile bağlantılı değilse, uzayın içinde değil demektir; böylece sabit yıldızların ötesinde uzay yoktur çünkü onları sınırlayacak hiçbir yapı bulunmamaktadır; dünya sonludur; ve bir bütün olarak hareket etmez, yalnızca parçalarında değişiklikler meydana gelir. Uzay, hareketten yoksun olarak algılanamadığına ve Tanrı hareket etmediğine göre, Tanrı uzayda değildir.

Aristo, hareket ile bütün değişim türlerini kastetmektedir; onun erekbilimsel kuramı kavramı içinde hareket "olasılıkların gerçekleştirilmesi" olarak ifade edilmekte ve dört tür hareket sıralanmaktadır; cisimsel (çıkış noktası ve çözülme); nicelik (ekleme ya da çıkartma ile bir yapının ölçülerindeki değişim); nitel (bir şeyden, başka bir şeye dönüşme); ve mekan (yer değişimi). Aristo'ya göre dört, ve bazı yorumculara göre beş olan öğeler birbirine dönüştürülebilir; ve tözlerin karışımı yeni bir töz oluşturacaktır. Niteller, atomcuların iddia ettikleri gibi, yalnızca nicel değişimlerin öznel etkisi değildir. Nitelikteki değişim atomcuların yerel düzenlemeleri içindeki tek değişim şeklinde mekaniksel olarak açıklanamaz; özdekte mutlak nitel değişimler bulunmaktadır.

Bütün bu kavramlar, temel olarak, atomcular tarafından üzerinde çalışılan doğal bilimlerin kuramlarına karşıttırlar. Aristo'ya göre, doğa edilgin değil, dinamiktir. Erekbilimseldir ve mekanik değildir. Nicel olmaktan çok niteldir. Aristo, bazen, metafiziksel düşüncenin doğruluğunu göz önünde bulundurarak, bilimsel olarak doğruluğu öngörülen bazı oluşumların olanaksızlığını ortaya koymaya girişir—bunlar metafizik çerçevede ele alınamamaktadır. Aristo'nun kav-

ramları, düşünce oluşumunda geriye doğru adım atma olarak nitelendirilebilir; ancak son dönem fizik gelişmeleri, doğanın dinamik ya da enerjik yorumlamasına geriye dönüş eğiliminde bulunulduğunu göstermektedir. Ve doğanın, erekbilimsel yorumlaması üzerinde bazı onaylamalarda bile bulunabilecek bilimsel düşünürler vardır.

Evren sonsuzdur. Bunun çıkış noktası ya da son bulmasından söz edilemez. Dünya merkezde bulunmaktadır. Onun etrafındaki ortak merkezli tabakalarda, su, hava ve ateş bulunmaktadır. Daha sonra göksel yapılar gelir. Onlar eterden oluşmuştur ve bazıları gezegenleri, Güneş'i ve Ay'ı taşımaktadır. Son olarak sabit yıldızların daha dıştaki alanı gelmektedir. Aristoteles, gezegenlerin devinimlerini açıklayabilmek için çok sayıda karşı alanlar ya da "geriye doğru-hareketli" alanlardan bahsetmektedir. Tanrı, sabit yıldızların dış alanlarını kuşatır ve hareket etmesine neden olur; bu alanların devinimini etkileyecektir. Aristo her nedense daha sonra bu düşüncesinden vazgeçecek ve her bir alanın hareketi oluşturan bir ruha sahip olduğunu düşünecektir.

YAŞAMBİLİM

Aristoteles, dizgesel ve karşılaştırmalı hayvanbilimin (zoology) kurucusu olarak kabul edilmektedir. Onun biyoloji anlayışı tıpkı fizikte olduğu gibi arı bir niceliğe, mekanikliğe ve doğanın nedensel algılamasına karşıdır; bunun yerine niteli, dinamiği ve erekbilimi koyar. Doğada devinimi başlatan ve yönlendiren güçler vardır; biçim, dinamik ve amaçsaldır ve daha önce gördüğümüz gibi organik yapının ruhudur. Yapı, *organon* ya da araçtır; araçlar kullanıma göre amaçlandırılmıştır. Ruh, yapının içinde hareket eder ve onun yapısını belirler; o, yaşamın ilkesidir. Aristo'nun biyolojik kuramı, organizmayı harekete geçiren bir anlayışı öngörür. İnsanoğlu-

nun elleri vardır çünkü bir zihni bulunmaktadır. Beden ve ruh bölünemez bir birlik oluşturur fakat ruh denetim altında bulunduran, yönlendiren ilkedir; bütün, parçaların öncelidir. Bütünün amacı, parçaların gerçekleşmesinin önceli olmasıdır; bütün ile olan ilintilerini anlamadan parçacıkları anlayamayız.

Bir yerde yaşam varsa—ve hatta inorganik doğa da olsa, yaşamın izleri bulunuyorsa—orada ruh vardır. Ruhun varolan farklı dereceleri ya da seviyeleri, yaşamın farklı biçimlerine uygundur. Hiçbir ruh, bedensiz var olamaz ve kendi belirli yapısı bulunmayan hiçbir ruh yoktur; bir insan ruhu, bir atın bedeninin içine yerleştirilmiş olamaz. Organik dünya, aşağıdan yukarıya doğru yapıların yükselen çizelgesi biçimindedir; ruhlar da derecelendirilmiş bir dizgeye sahiptir.

RUHBİLİM

İnsanoğlu küçük evrendir *(microcosm)* ve doğanın son ereğidir. Usa sahip olmasıyla tüm diğer canlılardan ayırt edilmektedir. İnsanoğlunun ruhu, daha düşük yaşamsal işlevleri denetim altında tutan bitki ruhu ve ondan daha fazla algılamaya sahip hayvan ruhu gibidir. Bellek, acı, haz, arzu, iğrenme, gibi ortak güdüler bulunmaktadır. Duyum algılaması, duyum organlarının kavrayışı aracılığı ile algılanan şeyler tarafından ruhta oluşturulan bir değişimdir. Farklı duyumlar, şeylerin niteliklerinin ruhunu şekillendirir; ortak duyumun organı kalptir. Bütün duyumlar orada buluşurlar; onun aracılığı ile özel duyumlar tarafından ortaya konan nitelikleri birleştirebilir ve nesnenin tüm bir resmini elde edebilir. O, ayrıca bize bütün duyumlar için ortak olan sayı, bütünlük, biçim, hareket ve benzeri niteliklerin belirgin bir görünümünü sunacaktır. Ortak duyumlar aynı zamanda türe ait görüntüler de biçimlendirirler; işlevler ilerleyince haz, gerileyince

acı meydana gelir. Bu duygular arzu ve istememeyi ortaya çıkaracaktır. Bunlar da bedenin tek başına hareket etmesine neden olurlar. Arzulanan bir nesnenin varlığında arzu ortaya çıkar, böylece ruhun iyiliği düşünülür. Arzu, ussal istencin üzerinde düşünülmesiyle beraber ilerlemektedir.

Önde gelen işlevlerin yanı sıra insanın ruhu, algısal düşünce gücüne, evrensel düşünme niteliği ve şeylerin gerekli özünün gücüne sahiptir. Us, gizilgüç olarak ruhun algılayabilmesi ve düşünmesidir; algısal düşünce, usu gerçekleştirmektedir. Us, kavramları nasıl düşünebilir? Aristo, bu soruya yanıt verirken, etken ya da yaratıcı us ile edilgen us ayırımını yapmaktadır. Yaratıcı us, arı gerçekliktir; kavramları, kendisi tarafından gerçekleştirilmiştir, varlıklar ise doğrudan doğruya kavranmaktadır—buradaki düşünce ve nesne aynıdır. O, Platon'un idealar dünyasında tasarladığı arı ruha benzemektedir. Edilgen us kavramları yalnızca gizildir; edilgen us, yaratıcı us, biçim ve eylemlerdeki özdektir; edilgen usda gizil olarak bulunan kavramlar, yaratıcı us tarafından gerçek yapılır. Belirli bir organizmanın gelişiminde tam bir biçim ya da idea bulunmaktadır. Bu belirli organizma, kendi özdeğini gerçekleştirecektir. Uslamlama oluşumunda, bir biçimin edilgen us içinde gizil olarak var olması gerekir. Aristo'nun biçim ve özdek arasındaki genel felsefe ayırımı, biçimsel ve özdeksel us aşamaları, etken ve edilgen, gerçek ve gizil us arasındaki ayırımı gerektirir görünmektedir. Edilgin usda gizil olan kavramlar, yaratıcı usda gerçektirler.

Algılama, düş kurma ve bellek, beden ile birleşmekte ve onu yok etmektedir; duyumsal görünümler ortamında bulunan edilgen us, bozma eğilimi içindedir. Yaratıcı us ise duyumlar tarafından bozulmamaktadır; onun hem beden hem de duyumsal ruha öncel olarak var olduğu düşünülmektedir; o, mutlak olarak özdek olmayandır, bozulamaz, bir yapıya bağlı değildir ve bunun için ölümsüzdür. Etken us, göksel bi-

lincin ruha gelmesidir; o diğer uzaduyum (psychic) ile ilgili işlevlerde olduğu gibi ruhun gelişim durumunda ortaya çıkmaz. O, bireysel bir us olmadığı için, kişisel ölümsüzlüğün onunla ilintili bir anlamı yoktur; Aristo'nun bazı yorumcuları onu, evrensel us ya da Tanrı anlığı ile bile özdeşleştirmektedir.

TÖREBİLİM

Aristo'nun, törebilim kuramının temeli olan metafizik ve ruhbilimi, ilk bilimsel ahlak kuramı olarak kabul edilebilir. Bu, Sokrates'e dair en yüce iyi sorusuna kesin bir yanıt verme girişimidir. Bütün insan eylemlerinin bir sonu vardır. Bu son, başka bir son aracılığı ile olabilir fakat sonuç olarak yetkin bir son ve ereğe ulaşırız. Bu, en son iyi ilkesidir. Bütün diğer iyi ilkeleri, bu ereğin peşindedirler. Bu, en yüce iyi nedir? Bir şeyin iyiliği, onun belirli bir doğa içinde gerçekleşmesiyle oluşur; her yaratığın erek ya da amacı, bütün diğer yaratıklardan ayırt edilebilecek belirli bir özün gerçekleşmesidir. İnsanoğlu için bu, yapısal varlık ya da duyumsal his değil, bir us yaşamıdır. Bu nedenle insanoğlu için en yüce iyi, insanların yerine getirdiği işlevlerin tam ve bildik çalışmasıdır. Aristo, bunu "mutluluk" sözcüğü ile ifade edebileceğimiz "eudaemonia" terimi ile açıklamaktadır. Haz anlamında yorumlanmayan bu sözcük üzerinde herhangi bir itiraz olmamıştır. Aristo'ya göre haz, erdemli etkinliklerle beraber var olmaktadır. Bunun en yüksek iyi ile ortak yönleri bulunmasına karşın özdeş değildirler.

Ruh, yalnızca usu içermez; onda, ussal olduğu kadar, ussal olmayan (irrational) bir bölümde bulunmaktadır—bu ussal olmayan bölüm duyum, arzu ve istençleri kapsamaktadır. Ereğin gerçekleştirilebilmesi için, ruhun farklı bölümlerinin, doğru bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir. Beden işlevlerini uygun bir şekilde yerine getirmelidir. Bütün birey-

lerin yeterli ekonomik olanaklara sahip olması gerekmektedir. Köleler ve çocuklar törel ereğe ulaşamazlar. Yoksulluk, hastalık ve talihsizlikler bu amaca ulaşılmasını engelleyecektir. Erdemli bir ruh, iyi düzenlenmiş bir ruhtur. Us, duygu ve arzular arasında doğru bir ilişkinin var olması gerekmektedir. Usun yetkin eylemi zihinsel etkinlik ya da "düşünme yetisi olan (dianoetic)" erdem ile gerçekleştirilir. Bu, öngörü ve us erdemidir; ruhun duyumsal işlevlerinin yetkin eylemi, "ahlak" erdemi olarak adlandırılır. Bu ılımlılık, cesaret, özgürlük, vb. olgularla ilintilidir. Eylemin bütün alanları için "ahlak" erdemleri vardır; beden arzuları, korku, tehlike, kızgınlık, ekonomik mülk edinme arzusu, ün, vb. isteklere yönelik ussal bir tutum göz önünde bulundurulmaktadır. Burada bir soru ortaya çıkar: Bu tutum neleri içermektedir? Aristo yanıtlar: İki uç nokta arasında bulunan orta yolda; erdem, ılımlılığı amaçlayan bir çeşit alçakgönüllülüktür—aşırılık ve yetersizlik arasında bulunan orta nokta amaçlanmaktadır. Örneğin cesurluk, deli cesaretine sahip olmak ile korkaklık arasında bulunmaktadır; tutumluluk, aşırı israf ile aşırı cimrilik arasında bulunur; alçakgönüllülük, kendini beğenmişlik ile aşırı utangaçlık arasında bulunur. Aristo, orta noktanın, evrensel olarak başvurulabilecek bir ilke olduğu iddiasında değildir. Bazı eylem ve duygular için bu yönteme başvurulması doğru değildir: Şiddet, utangaçlık, kıskançlık, zina, hırsızlık ve cinayet gibi içinde kötülük barındıran olgular. Orta nokta, her birey için ve her koşul altında aynı değildir. Bu göreceli bir durumdur.

Ancak bu tamamen öznel düşünce ve seçeneklere bağlı değildir: Ahlaklı davranışın ne olduğu üzerine, doğru düşünen kişilerin üzerinde anlaştıkları olgular vardır. Erdemli kişi, şeylerin standart ve ölçüsüdür; o, herşeyi doğru olarak yargılar. Ancak iki diğer noktanın akılda tutulması gerekmektedir. Ahlak tutumu soyutlanmış bir eylem değil, isten-

cin sabit bir karakterinin ve düzenliliğinin bir ifadesidir. Bunun ötesinde, o, gönüllü, bilinçli olarak amaçlanan ve özgürce seçilen bir eylemdir: "Erdem, kötülükte olduğu gibi bizim gücümüzde yatmaktadır." Aristoteles, bu fikirlerini, aşağıdaki tanımlama ile ifade etmiştir. Erdem belli bir amaç ya da seçeneğe yönelen bir eğilim ya da alışkanlıktır. Bize bağlı olarak göreceli bir orta noktaya sahiptir. Sağduyuya sahip olan us tarafından belirlenmektedir *(Nicomachean Ethics,* Kitap II, Bölüm 6,).

Öyleyse insan için en yüksek iyi kendini-gerçekleştirmedir. Bu, bencil bir bireysellik olarak yorumlanmamalıdır. İnsan kendisini gerçekleştirdiği zaman oluşumun en yüce parçasını sevecektir. İnsanoğlu ancak bu şekilde kişisel çıkarlarından uzaklaşacak ve ülkesine hizmet etmek isteyecektir. Aristo'nun *Nicomachean Ethics* adlı kitabında dostluk ve adalet üzerine yazdıklarını okuyanlar onun öğretilerindeki özveri ruhunu hemen sezinleyeceklerdir. "Erdemli kişi, genel olarak dostlarının çıkarları doğrultusunda hareket edecektir ve eğer gerekirse onların uğrunda ölüme bile gidecektir. Kişinin kendisine saygısı, para, ün, ve benzeri değerlerin hepsinin üzerinde gelir. Kısa süreli yoğun hazlar yerine, ılımlı hazları tercih etmelidir. Kişi, doğruluğu başka birisi için seçmemelidir. Bunu salt kendi için istemelidir. Erdemli kişi kendisini seven, kendisine saygı duyan kişidir. Kişi böylece soylu davranışlar edinecektir. İnsanlar, toplumsal varlıklardır ve başkalarıyla beraber yaşarlar; o, başka birinin de iyi davranışlarına gereksinim duyar. Erdemli bir dost doğal olarak kendisi gibi erdemli kişiler arayacaktır. Kendi içinde iyi ve güzellik bulunan şey iyidir."

Adalet, başkalarıyla olan ilişkilerde uygulanan erdemdir. Kişi ister kural koyucu, isterse basit bir vatandaş olsun başkaları ile birlik içindedir. Adalet iki durumdan ortaya konmuştur. Bunlar kanuna uygunluk ve doğruluktur. Kanunlar,

toplumun bir bütün olarak çıkarlarının korunması için vardırlar. Onlar, en iyi ve önde gelen yurttaşlar tarafından erdemlilik göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır. Öyleyse, bütün erdemler, adalet kapsamı içinde yer almaktadır; erdem ile adalet ya da doğruluk arasında yalnızca kapsam açısmdan bir fark bulunmaktadır. Kişinin komşusu ile olan ilişkileri adalet kavramı içinde, kendisiyle olan etkileşimi ise erdem kavramı ile ilgilidir. Adalet terimi, daha sınırlayıcı bir duyum açısından herkese hakkı olanı vermek anlamında kullanılır (dağıtımcı adalet).

Mutluluk kuramı, hazcı duyum açısından bir zevk-kuramı olarak anlaşılabilir. Haz, erdemli etkinliğin gerekli sonucudur. Haz, etkinliğin tamamlanmasıdır fakat yaşamın sonu değildir. Haz, eylem ile birlikte bulunur. "Etkinlik en mükemmel durumda olunca, en fazla hazza ulaşılmış demektir." Her birimiz için mükemmel yaşam anlamına geldiği için, hazzı amaçlamak mantıklı görünmektedir. Haz ve yaşam birbirlerine kenetlenmişlerdir ve ayrılmayı kabul etmemektedirler; etkinlik olmadan haz olanaksızdır ve her etkinlik haz tarafından mükemmelleştirilir. Aristo'ya göre, erdemli kişiye hoş ve onurlu gelen şeyler gerçekten hoş ve onurludur. Gerçekten erdemli ve onurlu olan insanlar törebilimsel özdekler konusunda güvenilir kişilerdir.

En yüksek mutluluk, düşünce etkinliğidir. Düşünce yaşamı, en yüksek, en sürekli, en hoş, en kendi kendine yeten, en gerçek ve yaşanmaya en fazla değen şeydir. Böyle bir yaşam, tek bir insan için gereğinden fazla yüceltilmiş görülebilir, ancak insan böyle bir yaşantıyı kendi insanlığının erdemleri içinde değil, fakat içinde bulunan bazı tanrısal öğelerin erdemleri içinde ele alacaktır.

İnsanın doğasının geriye kalan bölümleriyle tartışıldığında eğer us, tanrısal bir niteliğe sahipse, bu us ile uyum içinde bulunan yaşam, genel olarak insan yaşantısıyla karşılaştırıldığımda, tanrısal olacaktır. İnsanların düşüncesinin, insanlık için çok yüksek olması gerektiğini ya da insanlık düşüncesinin, ölümlülük için çok yüksek olmasının gerekli olduğunu söyleyenler haklı değildirler: İnsan, bundan ne denli uzak olursa olsun ölümlülüğü aramalıdır ve bunun için yapması gereken şey, kendi doğasının en yüksek bölümü ile uyum içinde yaşama gücünde olmaktır.

Aristo, bilginin erdem olduğu şeklinde Platon'un ulaştığı en son yargıyı reddetmektedir. Erdemli eylemlerde bulunabilmek için, erdemin doğasının bilinmesi yeterlidir; Aristo'ya göre, erdemin bilgisine eklemeler yapmalıyız. Ahlaksal davranış bir ahlak toplumu tarafından beslenmektedir. Kanunlar bize, yaşamın ödevlerini öğretmek için vardır. Çoğumuz erdemlilik sevgisinden daha fazla olarak cezalandırılma korkusu nedeniyle davranışlarımızı belirleriz. Devlet, vatandaşların uymaları gereken kuralların yerine getirilmesini denetim altında bulundurur. Gerekli olduğu zaman, ceza ve diğer yasal araçlarla ahlakın gerçekleşmesini sağlar. Böylece, insanlar kanun ilkeleri aracılığı ile belli bir düzen içinde yaşantılarını sürdürmeye başlamışlardır. Aristo, bu noktadan sonra insan yaşantısını mümkün olduğu kadar düzene sokan politika konusunu incelemeye başlayacaktır. Törebilim ve politika asla birbirinden ayrı düşünülemez.

POLİTİKA

İnsan, toplumsal bir varlıktır. Kendisini ancak, toplum ve devlet içinde gerçekleştirebilir. Aileler ve küçük topluluklar, devletten önceki dönemlerin öncelleri olmuşlardır; sonra dev-

let, insan yaşantısının evrim gereği olarak toplulukların belli bir düzenlilik içinde yaşamalarını sağlayacak bir kurum olarak ortaya çıkacaktır. Toplumsal yaşantı, insan varlığının erek ya da sonucudur. Ancak, Aristo'ya göre bu, bireyin yaşamın sonu olması görüşü ile toplumun sonu olması görüşü arasında bir uzlaşma bulunduğunu belirtmektedir; toplum bireylerden meydana gelmiştir ve onun amacı bireysel vatandaşların erdemli ve mutlu bir yaşam sürmelerini sağlamaktır.

Devletin oluşumu, insanların yapıları ve gereksinimleri doğrultusunda olmalıdır. Eşit olanlara eşik hak, eşit olmayanlara eşit olmayan hak verilmesi gerekmektedir. Vatandaşlar, kişisel yetenek açısından farklı farklıdırlar. Adaletin bu farklılıklara uygun olarak uygulanması gerekmektedir.

İyi örgütlenmeler ve kötü örgütlenmeler vardır; monarşi, aristokrasi ve polity (yurtaşlarının hemen hemen hepsinin eşit oldukları bir yönetim biçimi) iyi yönetim biçimleri olarak kabul edilmektedir. Tiranlık, oligarşi ve demokrasi ise kötü yönetim biçimleridir. Aristo, kendi döneminin en iyi devlet şeklinin şehir-devlet olduğunu düşünmektedir. Şehir-devlette vatandaşlar, eğitim ve toplum içinde yaşantı konusunda etkin katılımcı durumundadır. Kölelik, doğal bir gelenektir.

ARISTO'NUN DEHASI VE ETKİSİ

Aristoteles, felsefe alanında diğer düşünürlerden apayrı bir konuma ve öneme sahiptir. *Bilgi enginliği, özgünlüğü* ve *etkinliği* ile felsefe tarihi içinde aşılması güç bir yer edinmiştir. Bilginin mantıklı bireşim alanında, Aristo'nun felsefesi insanoğlunun zihninin aşamadığı bir başarıya ulaşmıştır. Antik çağ, orta çağ ya da modern çağda hiçbir diğer düşünür—Alman felsefeci Hegel'in olası istisnası dışında—bu denli büyük bir bilgi dizgesi oluşturamamıştır. Aristo felsefesi tüm bilimleri kuşatmaktadır; metafizik olduğu kadar töre-

bilim, politika ve estetik. Aristo felsefesi yalnızca bir doğrular ansiklopedisi değil, aynı zamanda özgün ve yaratıcı bir sentezdir. Yalnızca seçmecilik yöntemi ile felsefe oluşturan düşünürlerden çok farklıdır. Aristo'nun dehası, sahip olduğu çok büyük bilgi dağarcığını birleşik bir bütün içinde oluşturabilme yeteneğinde yatmaktadır. Bazı bütünleştirici kavramlar aracılığı ile bu birleştirmede başarı kazanmıştır: Töz, özdek ve biçim, gerçeklik ve gizillik, vb. Aristoteles, kendinden sonra gelen felsefe üzerinde ölçülemez büyüklükte bir etkide bulunmuştur. Temel kavramlar üzerinde ağır ve emin adımlarla ilerlemiş ve günümüze ulaşacak bir felsefe terminolojisi oluşturmuştur. Ortaçağ dönemindeki etkisi en yüksek seviyededir, ayrıca çağdaş dönemde de, Descartes, Leibniz ve Hegel dahil olmak üzere, belirgin bir etkide bulunmuştur.

ARISTO SONRASI FELSEFE

Aristo'nun felsefesi, öğrencileri tarafından sürdürülmüştür. Theophrastus (ö. İÖ 287) onun ardından okulun idarecisi olmuş ve "fizikçi" öğretinin bir tarih ve botanik çalışmasını yazmıştır. Eudemus ise matematik ve astronomi tarihi ile bilinmektedir; Aristoteksus, müzik kuramı üzerindeki çalışmaları; Dicaearchus ise coğrafya ve politika üzerindeki çalışmaları ile tanınır; Theophrastus'tan sonra İÖ 287-269 yıllarında okulun idareciliğini üstlenen Strato, kendisini doğa felsefesine adayacaktır. Strato'nun ardından gelen Lyco'dan sonra (269-225) Okul önemini kaybetmiştir. Ustaların yazıları artık önemsenmemeye başlanmıştı. İÖ birinci yüzyılda okul, dikkatini metin eleştirileri ve yorumlamaya çevirdi.. Tyrannio ve Rodos'lu Andronicus tarafından başlatılan görev, birkaç yüzyıl boyunca sürdürülecektir. Bütün bu etkinlikler varlığını Aristo'nun yazılarına borçludur.

Aristo'dan sonra Yunan felsefe tarihi sürekli bir düşüş öyküsüdür. Bu dönemde, hiçbir büyük ve özgün dizge ortaya çıkmamamıştır; düşünürler genel olarak, büyük klasik felsefeciler olan Platon ve Aristo'nun düşüncelerini yinelemekle yetinmişlerdir. Dönem, 1. bireycilik (individualism), 2. seçmecilik (eclectism), 3. törebilimsel sorunlarla ilgilenme, şeklinde belirlenebilir. Bireycilik, toplumsal ve entelektüel kaosun yaşandığı bu dönemde çok belirgindir; bireyler kendi kişisel çıkarları dışında hiçbir şeyle ilgilenmez olmuşlardır. Felsefe, yalnızca bireysel kişinin talih ve yazgısına ışık tutacağı düşünülen bir olgu olarak algılanmaktadır. Yaratıcı felsefe etkinliğinin yerini Seçmecilik almıştır. Dönemin felsefecileri, kendilerinden önce gelen kişilerin, kendilerine uygun sezgi ve düşüncelerini alarak, en iyisi olduğunu düşündükleri yolda ilerlemekle yetinmeye başlamışlardır. Törebilimsel ilgi, en yüksek noktasma ulaşmıştır. İnsanlar, soyut metafizik sorgulamalarına karşı artık çok az inanç duymaya başlamışlardır; kendilerini gerçeklik hakkındaki sorunlar üzerinde yoğunlaştırmanın daha doğru olduğunu düşünmektedirler. Çünkü bunlar yaşamın içindeki davranışlarla doğrudan doğruya ilintili gözükmektedir. Kuramsal bilgilerin yerini yavaş yavaş pratik olgular almıştır.

IV.

TÖREBİLİMSEL DÖNEM

11. GENEL GÖRÜNÜM

Sokrates için yaşamsal sorun, törel problemdi; o bu konuyu çağının bir görevi olarak ele alıyordu. Sokrates'in bilgi sorununa olan ilgisi doğru davranmak için, doğru düşünmenin gerekli olduğu algılamasından kaynaklanıyordu. Mantıklı insanlar oluşturabilmek için kabul edilebilir törel ilkelerin keşfedilmesi gerekiyordu. Sokrat okulları ile törebilimsel sorunlar en üst dereceye çıkmıştı. Megara Okulu da, diyalektik sorunlara büyük bir önem veriyordu. Platon'un ilk dönem yazılarında hocasının törel ruhu sezilebilmekteydi. O, bir dizge geliştirmemiş olmasına karşın, en yüksek iyiyi arayış ruhunu hiç kaybetmemiş Akademi'nin kurucusuydu: Tüm felsefesi, törel idealizmin, ussal temelleri üzerinde bulunuyordu. Aristo, Tanrı kavramı ile, kuramsal etkinliği yüksek bir seviyeye taşımıştı; ancak o da insanoğlunun en soylu sonu olarak törel kendini gerçekleştirmeyi görüyordu. Platon ve Aristo'nun ölümünden sonra, onların okulları kurucularının öğretilerine büyük ölçüde sadık kaldılar ve düşüncelerinin gelişiminde küçük ilerlemelerde bulundular. Kirenaikler ve Kinikler, sırasıyla hazcılık (hedonizm) ve Çilecilik (ascenticism) karşıt törebilimsel öğretileri kutsamayı sürdür-

düler; ve Kinik Sinop'lu Diyojen, Megaralı Stilpo dikkatlerini törebilimsel sorunlar üzerinde yoğunlaştırdılar.

Sokratik hareketin doğumuyla desteklenen toplumsal koşullar, kurucusunun ölümü ile kaybolmadı. Dönemin genel ahlaksal yapısı, ne eğlence ve kazanç peşinde koşmak, ne de popüler dinin güçlenmesiyle oluşan inanç ile açıklanabilir. Yunan şehir-devletleri birbirleri arasında sık sık ve uzun süren savaşlara tutuşurlardı. Bu durum, şehir-devletleirn gücünü kırmıştu. Böylece Hellas Makedonyalı bir fatihin denetimi altına geçecekti. Mora Yarımadası (Peloponnesian) savaşları (İÖ 431-404) sona erdiğinde Atina'nın politik hegemonyası da bitmişti; Korint Savaşları (395-387) ise Korint'in gücünü kıracaktı; Theban Savaşları (379-362) Sparta'ya yenilgi getirdi. Uzun ve inatçı bir savaşımdan sonra, Makedonyalı Philip, Chaeronea Savaşı'nda (338) Atinalılar ve Thebanlılar birleşik gücünü bozguna uğratarak Yunanistan'ın hakimi oldu. Büyük İskender, Pers ülkesini istila etmişti ve onun ölümünüden sonra (323) dünyayı kendi aralarında paylaşmışlardı. Makedonyalıların elinde bulunan Yunanistan, yeni dünya gücünün ellerine teslim edilecektir. İÖ 146 yılında Yunanistan, bir Roma kenti oldu.

Betimlediğimiz bu koşullar altında, törel sorunların pek çok düşünen zihinde en yüksek noktaya ulaşması kaçınılmazdır. Eski kurumların yıkılması ve halk ve özel yaşamın genel bir çöküş yaşaması döneminde, yaşamın anlamı üzerine sorunlar yeni bir acillik kazandı. Devlet bağımsızlığını kaybedince ve sivil haklar bozularak yalnızca bu boyun eğiş egemen olunca bireyler, kendilerini bu kötü durumdan nasıl kurtarabileceklerini düşünmeye başladılar. Bıkıp usanmış ruh, nasıl huzura kavuşabilirdi? Bu, insanoğlunun eski ve en yeni sorunuydu. Yaşam onlar için çok karmaşık ve zordu. Bu karmaşa içinde kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyorlardı. Bu, değer sorunu ve en yüksek iyi sorunuydu: Dünyadaki en de-

ğerli şey neydi, bir kişi yaşantısını nasıl şekillendirebilirdi, geriye ona çabalaması gereken ne kalmıştı? O döneme kadar bu sorulara, farklı düşünür grupları tarafından değişik yanıtlar verilmişti. Bir okul olan Epikürcülere göre, en yüksek iyi ya da ideal, hazdır; hazcılık, uğrunda çabalamaya değer tek şeydir. Mutluluğun aracı olan hazzı sağlayan öğeler dışında hiçbir şeyin değeri yoktur. En kötü durumlarda bile kişi kendisi için olanaklı en büyük faydanın peşinde koşmalıdır. Diğer bir okul olan Stoacılara göre, en değerli şey mutluluk değil, karakter, erdem, özdenetim, görev duyarlılığı gibi olgulardır.

Epikürcüler ve Stoacıların öğretileri Platon ve Aristo'nun büyük klasik dizgelerinden daha büyük yankı bulacak ve daha popüler olacaktır; fakat klasik dizgelere benzer olarak, onlar da törebilimsel algılamalar için ussal temeller ortaya koymuşlar ya da onları us ile yargılamışlardır. Metafizik kuramlarıyla ilgili olarak bu yönteme başvurmaktan kaçınmamışlardır. Onlar, olguların doğasının bilgisi olmadan, ahlak sorununa tatmin edici bir yanıtın bulunamayacağını düşünmektedirler. Biz, onun anlamını bilmeden bir kişinin dünyada nasıl davranması gerektiğini söyleyemeyiz. İnsanın davranışı, içinde yaşamış olduğu evrenin türüne bağlı olacaktır; onun yaşam kuramı, dünya kuramı tarafından, törebilimi ise metafizik tarafından belirlenecektir. Her biri pratik konularda direttikleri için, bu okullar asla Yunan düşünce dünyasından koparılamayacaklardı.

Bu durumda, en yüksek iyiyi gerçekleştirmek için, evrenin anlamının bilgisine, doğruyu bilmeye gereksinim vardır. Şu soru ortaya çıkmaktadır: Doğru nedir? Doğrunun ölçütü ve çıkış noktası nedir? Doğruya ulaşıp ulaşmadığımızı nasıl bilebiliriz. Mantık, bu soruları bizim için yanıtlayacaktır; o bize bir bilgi ölçütü ve standardı oluşturur. Böylece doğruyu yanlıştan ayırabilir. Öyleyse Epikürcüler ve Stoacılar, metafizik konusunda olduğu kadar, yaşam felsefelerini mantık ü-

zerine kurma konusunda da aynı zeminde bulunmaktadırlar: Dizgeleri 1. mantık ya da bilgi kuramı, 2. metafizik ya da evren kuramı, ve 3. törebilim ya da davranış kuramı, alanlarında inceleme yapmaktadır. Birincil ilgi alanları törebilimsel kurumlardır; fakat mantık ve metafizik de, törel araştırmaların ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Epikürcüler, iyi algılamalarını, Demokritos'un mekaniksel özdekçilik temeli üzerine kurmuşlardır. Onlara göre, evren sayısız özdek atomunun etkileşiminin bir sonucudur. Bunlar amaçsız ve kendilerini yönlendiren zihinlerden yoksun olarak hareket etmektedirler. İnsan, özdeğin birbirini itip kakan çok sayıdaki bileşiminin birisidir. Belli bir biçimi vardır, varlığın değişen akışı içinde bulunmaktadır; o küçük gününde sona erecektir, nereden geldiği belli olmayan büyük bir atomsal dönüm ise dağılır gider. O, yaşam süresinde şu ya da bu boşinan korkularından uzak olarak yaşamalıdır; bırakalım şu kısacık yaşam anında, en iyi şekilde yaşasın. Belki böylece şu oyunda mutluluğu yakalayabilir. Diğer taraftan Stoa felsefecileri evreni bir güzel, iyi ve iyi düzenlenmiş olarak algılamaktadırlar. Onlara göre evren zihinsel bir ilke ya da amaç ile bir arada tutulmakta ve yönetilmektedir: Yaşayan bir Tanrının olduğunu düşünürler. İnsanoğlunun görevi bu büyük ussal bütün içinde kendi rolünü oynamak, evrensel uyuma ayak uydurmaktır. Böylece Tanrının isteği gerçekleşmiş olur. Ve bütün bunlar kendi düşük kişisel yararı için değil, ya da bir haz duymak için değil, yalnızca bütünün yetkinliği için yapılmalıdır. Stoacılara göre, evrenin kurallarına boyun eğmedikçe, ona mutlak olarak itaat etmedikçe mutluluk olanaklı değildir.

12. EPİKÜRCÜLÜK

Antik Yunan'da ismi hazcı törebilim alanında en sıkça geçen düşünür Epikür'dür. Onun metafiziksel kuramı, Demok-

ritos'un dizgesinden hemen hemen tamamen yeniden üretilmiştir. Onun törel öğretisinin önemli özellikleri, Kirenaik okulda olduğu kadar Demokritos tarafından da benimsenmektedir. Epikürcülüğün tarihsel betimleyici formülü Kirenaik hazcılığın yeniden biçimlendirilmiş bir görünümüdür. Bu, Demokritos'un mekaniksel ve özdeksel atomculuğunun biçim değiştirmiş şeklidir.

Epikür, Atina'lı bir annebabadan İÖ 341 yılında Samos adasında doğdu. Öğretmeni Nausiphares aracılığı ile Demokritos ve Pyrron'un kuşkucu öğretilerinden haberdar oldu. Çeşitli Yunan şehirlerinde öğretmenlik yaptıktan sonra, Atina'da bir okul kurdu (306). 270 yılında ölünceye kadar orada sakin bir yaşam sürdü. Etrafı, pek çoğu kadın olan, kendisine hayran öğrenci ve dostlarla kuşatılmıştı. Felsefe tarihi içinde belki de hiçbir felsefeci bu denli yanlış anlaşılmamış ve bu denli eleştirilmemiştir.

Epikür, çok üretken bir yazardı. Çok sayıda çalışması yayınlanmıştır. Bunlar arasında otuzyedi kitaptan oluşan ON NATURE (Doğa Üzerine) çalışmasının ayrı bir yeri vardır. Ancak bu çalışmadan geriye yalnızca bazı parçalar kalmıştır. Dizgesini kırkdört önerme ile özetlemiştir. Konusunun özü Diogenes Laertius'un OPINIONS (Düşünceler) yapıtında Kitap X'da verilmiştir. Ardılları, dizgesinde bazı küçük değişiklikler yapmışlardır. Felsefesi İÖ.birinci yüzyıldan itibaren taraftar bulmaya başlamıştır. Takipçilerinin en ünlüsü Romalı şair Lucretius'dur (94-54). Lucretius, DE RERUM NATURA** (Olguların Doğası Üzerine) adlı*

* *Lives and Opinions Eminent Philosophers,* çev. R.D. Hicks, 1925

**G.Santayana'nın *Three Philosophical Poets* adlı kitabında *Lucretius* maddesine bakılabilir.

şiirinde özdeksel felsefe ortaya koymuştur. Augustine döneminde bu şiir çok popüler olacaktır. Epikür'ün yazıları arasında (ikisi güvenilir bulunan) üç mektuba ve birkaç yazı parçası günümüze ulaşmıştır.

C.Bailey, *Epicurus, the Extant Remains*, 1925;
W.J.Oates, ed., *The Stoic and Epicurian Philosophers*, 1940;
W.Wallece, *Epicureanism*, 1880;
R.D.Hicks, *Stoic and Epicurean*, 1910;
A.E.Taylor, *Epicurus*, 1911;
W.Pater, *Marius the Epicurean*, 2 cilt, 1910;
E.Zeller, *The Stoics, Epicureans and Sceptics, 1892;*
A.E.Taylor, Epicurus, 1910;
P.H. ve E.A. de Lacy, *Philademus on Methods of Inference: A Study of Ancient Empricism*, 1941;
H.A.J.Munro, *Lucretius' "De Rerum Natura,"* 3 cilt, 1905-10;
J.Masson, *Atomic Theory of Lucretius, 1884 ve Lucretius Epicurean and Poet*, 1907-09;
G.Santayana, *Three Philosophical Poets*, 1910 (bölüm 2, ss.19-73);
C.Bailey, *The Greek Atomists and Epicurus*, 1928.

TÖREL ÇIKIŞ NOKTASI

Epikür'e göre, felsefenin ereği, insana mutlu bir yaşantı sağlamak olmalıdır. Müzik, geometri, aritmetik ve astronomi gibi bu amaca hizmet etmeyen bilimler değersizdir. Bazı mantık bilgileri ya da bilgi kuramları bize bir bilgi ölçütü sunar. Şeylerin doğal kaynaklarını anlayabilmek için evrenin fizik ya da metafizik kuramlarına gereksinim duyarız; bu tür bilgiler yararlıdır çünkü bizi tanrılar, doğal fenomen ve ölüm korkusundan kurtarır. İnsan doğası incelemesi bize neyi istememizi ve neyden kaçınmamız gerektiğini öğretecektir. Öy-

leyse esas olay her şeyin doğaüstü kaynaklardan daha çok, doğal kaynaklardan meydana geldiğini anlamaktır. Böylece Epikür felsefesini mantık ya da dinsel olgu, metafizik ve törebilim alanlarına ayırabiliriz.

MANTIK VE BİLGİ KURAMI

Mantıksal—yada daha doğrusu epistemolojik—sorun, önermelerin ne şekilde oluşturulması gerektiğini incelemektedir. Epikür bunu dinsel açıdan sınar. Bu konudaki çalışmasını Canon diye adlandıracaktır. Doğruların ölçütü duyum algısı temeli üzerinde kurulmalıdır; duyduğumuz ve gördüğümüz ve kokladığımız ve tattığımız ne varsa bu gerçektir. Duyumlar olmadan bilgiye sahip olamayız. İllüzyonlar, duyum aldanmalarıdır; onlar, duyumların yanlış yorumlanması sonucu ortaya çıkarlar. Yanılsama nedenleri çoktur ve duyum organlarında meydana gelen karışıklıklardan kaynaklanır. Duyumların yanlış olarak yargılanması, gözlem ve diğer deneyim yöntemlerine başvurarak ortaya çıkarılabilir. Epikürcüler, bilgi kuramı ve doğrunun, duyum deneyimi terimleriyle işlenmesinde başarılı olmuşlardır; onlar, epistemoloji (bilgi kuramı) alanında deneysel geleneğin öncüleridir.

Genel idealar ya da görüntüler, duyumlarla oluşturulan kesinliğin aynı türüne sahiptirler. Ancak, bu tür idealara uygun hiçbir soyut nitelik yoktur. Platon ve Aristoteles tarafından iddia edilen hiçbir bağımsız varlık bulunmamaktadır; bu ideaya uygun olan tek gerçeklik olguları, genel ideanın sınıfındaki belirli somut nesnelerdir. Epikürcüler, çağdaş görgücülüğün (Empricism) olduğu kadar ortaçağ adcılığının da öncelleri olmuşlardır.

Duyumlar ve idealara ek olarak, fikir ve savlara da sahibizdir. Doğruluğu ulaşabilmek için, duyum algılamalarının doğrudan doğruya onaylanması ve gerçeklenmesi gerek-

mektedir, ya da en azından, duyum algılamalarının onlar tarafından karşıtlanmaması gerekir. Böylece varsayımsal olan ve duyumsal olmayan, atomlar gibi, ideaları biçimlendirmiş oluruz; ortak deneyimlerimizdeki benzerliklerden yola çıkarak, duyum algılamalarımızın ortaya koydukları bazı niteliklere başvurabiliriz. Epikürcülerin gerçekleştirme kuramı, çağdaş mantıksal olguculuğun özyapısal öğretilerinin çoğunu önceden sezinlemektedir.

Öyleyse kuramsal alanda duyum, doğruluğun ölçütüdür; algıladığımız şeyin ne olduğunu biliriz; ve algılamadığımız şeyin ne olduğunu, algıladığımız şeylerle benzerlikler kurarak, hayal ederiz, ya da hayal etmeye hakkımız vardır. Epikür, Demokritos'un duyum algılaması kuramı üzerinde duyumların doğruluklarının güvenirliğinin kanıtlarını arayacaktır. Doğrudan doğruya algılanan nesneler onların kendileri değil, yalnızca kopyalarıdır. Onlar, duyum organı üzerinde etki uyandıran nesnelerdir. Epikür'ün gerçeklik kuramı, onun duyum kuramı ile ayakta durmaktadır ya da düşmektedir.

METAFİZİK

Duyumlarımız bize özdeksel cisimlerden başka bir şey göstermez. Eğer bu yapılar tek başlarına var oluyorlarsa onlar tarafından kapsanan hiçbir şey olamaz ya da onların devinebilecekleri hiçbir şey yoktur; cisimlere ek olarak boş bir uzamın var olması gerekmektedir. "Bu, fiziksel varlığı olmayan doğa" ya da var olmayan bir yapı olacaktır. Bir mutlak duyum içinde hiçbir şeyin yaratılamayacağı ve yok edilemeyeceği için, cisimlerin çıkış noktaları, gelişimleri, değişimleri ve yokoluşları, yok edilemez öğelerin birleşimi ve ayrılması olarak açıklanabilir. Bu öğeler, özdeğin küçük parçacıklarıdır, algılanamazlar, fiziksel olarak bölünemezdirler, yok

edilemezler ve değiştirilemezler. Atomlar, mutlak olarak tamdırlar. Daha önce gördüğümüzün aksine, aralarında boş uzay yoktur. Bunun ötesinde, mutlak olarak serttirler ve üzerlerinde etkide bulunulamaz. Kırılamazlar ve kesilemezler. Onlar, bu nitelikleri nedeniyle atom olarak adlandırılmaktadırlar. Atomlar, şimdi saydığımız niteliklerine ek olarak, birbirlerinden ayrıldıkları boyut, biçim ve ağırlığa sahiptirler. Sürekli bir devinim halindedirler. Yapılarındaki farklılıklar, boyut, biçim, ağırlık ve atomlarla olan ilintilerindeki farklılıklarla açıklanabilir. Epikür'e göre, farklı biçim sayıları sınırlıdır. Sonsuz sayıda atom olduğu için onları tutan sonsuz bir uzay, yani sonsuz bir evren olmalıdır.

Atomları, ağırlıklarına bağlı olarak, dikey doğrultuda, eşit hızda aşağı doğru hareket ederler. Ancak eğer onlar bu şekilde basit olarak aşağı doğru hareket etmiş olsalardı, sabit bir atom yağmurundan başka bir şey meydana gelmezdi ve dünya olmazdı. Öyleyse, onların dikey doğrultudan sapmalarını sağlayan bir gücün olduğunu varsaymalıyız. Epikür, kısmen fiziksel dünyayı açıklamak için, kısmen de insanoğlundaki özgür istenci olanaklı kılmak için atomların kendiliğinden var olduğu görüşünü savunmaktadır. Atomlar, serbest hareket gücüne sahip olmasalardı, istenç özgürlüğü olanaksızlaşırdı. Epikür, özgürlük düşüncesini, önü alınamaz bir gereklilik ya da yazgı olarak değil, insanoğlunun zihninin dinginliğinin bozulması olarak değerlendirmektedir.

Canlı oluşumlar, fiziksel dünyadaki aynı ilke ile açıklanabilirler. Canlı organizmalar, çıkış noktası olarak topraktan meydana gelirler; ilkin, çevre ile uyum sağlayamayan canavar yaratıklar oluşmuştu ancak bunlar yaşamlarını sürdüremediler ve çevreleriyle daha iyi uyum içinde bulunan organizmalar ortaya çıktı. Tanrısal yapılar da ayrı doğal yolla oluştu; onlar ne tanrı yaratıklarıdır ne de ruhlarıyla ayakta duran oluşumlardır. Canlı oluşumların dışında hiçbir şey var olamaz.

Epikürcüler tanrıların olduğu iddiasındadırlar. Ancak bunlar, insanların korktukları ve bilgisizce tasarladıkları gibi değildirler. Onların varlığı, ortak inanç ile kanıtlanır—tanrısallık ideası, doğal bir ideadır ve içimizdeki ideanın bir kaynağının var olması gerekmektedir, fakat tanrılar bu dünyayı yaratmamışlardır; onlar son derece mutlu oluşumlar olmalarına karşın neden bir dünya yaratma gereksinimi hissetsinler ki? Bunun yanı sıra, böyle bir dünya yaratma ideası nereden oluşmuş olabilir. Sonuç olarak, böylesine yetkin oluşumlar, neden böyle yetkin bir dünya yaratmış olsunlar ki? Tanrılar, *intermundia*'da kalırlar; onların insan biçimleri vardır, yalnızca daha güzeldirler. Her iki cinsiyetleri de bulunmaktadır. Yiyecek gereksinimleri vardır ve hatta Yunanca konuşurlar. İnsanların yaşantısıyla ilgilenmezler ve dünyanın gidişine karışmazlar. Barış dolu, kutsanmış bir yaşantı sürdürürler. Kaygı ve sıkıntıdan uzaktırlar.

Epikür metafiziği, Demokritos'un atomcu ve düzeneksel yeniden ifade edilme anlamına gelmektedir; Demokritos atomculuğu ile aşağıdaki noktalarda görüş birliği içinde bulunmaktadır: 1. Evren, sonsuz sayıda soyut atomlardan meydana gelmiştir—bunların her biri mutlak olarak katıdırlar ve fiziksel bölünmeye uğramazlar. Biçim ve boyut açısından birbirlerinden farklılıklara sahiptirler. Bu atomlar yaratılmamıştır ve yok edilemezler. 2. Yapıları gereği sabit olarak aşağı doğru devinim durumundadırlar ve bu devinim, özdeğin kendisi kadar gerçek ve yokedilemezdir. 3. Atomların devinimleri, sonsuz bir uzam içinde meydana gelir. Epikür, Demokritos'un bu işlenmiş Özdekçiliği ve Düzenekçilik (mechanism) düşüncesine, daha önce gördüğümüz gibi, "arı" düzeneksel kuramı geçersiz kılan, başka bir önerme eklemektedir. Atomlar, dikey bir şekilde düşme doğrultusundan, yön değiştirme yeterliliğine sahip bulunmaktadır. Atomların "yön değiştirmesi" olaya beklenmedik bir öğenin karışıyor

olması düşüncesini akla getirmektedir. Atomculuğun çıkış noktasından ayrılan bu nokta tüm düzeneksel kuramı geçersiz kılmaktadır. Epikür, kendiliğindenlik ve seçme şansı bulunmasını, insanoğlunun özgürlük olanaklılığına sahip olması şeklinde değerlendirecektir. Böylece ahlak etkinliği üzerine çeşitli saptamalarda bulunacaktır. Epikürcüler, bunun ötesinde, tanrıların varlığını ortaya koyarak, dizgeye tanrıbilimsel bir öğe katmışlardır. Tanrıların *intermundia*'da yaşadıkları çok kesin özdeksel terimlerle belirtilmiştir. Epikürcü düşünceye göre, onlar kendilerini haz yaşantısına adamışlardır ve insanlarla ilgilenmezler.

RUHBİLİM

Ruh, tıpkı tüm diğer şeyler gibi, özdekseldir. Böyle olmasaydı, hiçbir şey meydana gelmezdi. O, çok sayıda, iyi, küçük, yuvarlak ve çevik atomlardan oluşur; ateş, hava, nefes ve daha başka rafine edilmiş ve devimli özdek, ruh oluşumuna girerler. Onlar, tüm beden üzerinde yayılacaklardır. Bedenin duyumları bunu tamamen ruhun varlığına borçludurlar. Yönlendiren ve ussal bir bölüm vardır. Bu göğüs bölgesinde bulunmaktadır ve geriye kalan bölümler ona boyun eğmektedir. Ruh, ölümlüdür; beden çözülmeye uğradığı zaman, ruh da öğelerine ayrışacak ve gücünü kaybedecektir. Ölüm ile bilinçlilik durumunun sona erdiğinin düşünülmesi, ölümün bizim için korkutuculuğunu kaybetmesi anlamına gelir; ölüm ile herşey sona ereceği için, yaşamla ilgili olarak korkacak hiçbir şey kalmaz. Lucreitius'un ifadesiyle, "Bu durumda ölüm bizim için hiçbir şey ifade etmez, bizim için bir nebze olsun değeri yoktur artık".

Duyum algılaması, Demokritos'un tarzından sonra, idollerle ya da görüntülerle ya da ince film-benzeri biçimlerle açıklanır. Bunlar, duyum organlarımız aracılığı ile algılanırlar.

İlüzyonlar, halüsinasyonlar, rüyalar ve benzer durumlar artık var olmayan nesnelerin görünümleri ile ya da başka yetkin doğal yollarla üretilirler. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Örneğin yürüme görünümü, zihnin ussal bölümünde bulunmaktadır; bu görüntünün erki, ruhun geri kalan bölümüyle iletişim halindedir. Düşünce, tüm beden üzerine yayılmış olacaktır ve sonuç olarak ruhun erki bedeni etkiler ve beden hareket eder.

TÖREBİLİM

İnsanın doğası, haz üzerine kurulmuştur; bütün hayvanlar, doğdukları andan itibaren doğal bir içgüdü ile hazzın arayışı içindedirler ve acıdan sakınırlar. Öyleyse haz amaçlanması gereken bir hedeftir: Mutluluk en yüksek iyidir. Her haz iyidir ve her acı kötüdür. Ancak, hazların seçiminde sağduyulu olunması gerekmektedir. Eğer bir haz, diğeri kadar uzun sürüyorsa ve o kadar yoğunsa, bu onun diğeri kadar iyi olduğu anlamına gelir. Eğer haz almış insana zevk veren şeyler onun için zihin dinginliği sağlıyorsa, hiç kimse onu bir haz yaşantısına yöneldiği için suçlayamaz. Ancak durum bu değildir. Bütün hazlar seçilme değerine sahip değildir, her acıdan da sakınılması gerekmez. Bazı hazlar, acı tarafından ya da haz yoksunluğu tarafından takip edilmektedir; pek çok acı, haz tarafından takip edilir, bu nedenle bazı hazlardan daha iyidirler. Bunun ötesinde, hazlar, yoğunluk açısından farklı farklıdır. Zihinsel hazlar, beden hazlarından daha büyüktür, zihinsel acılar, fiziksel acılardan daha kötüdür; beden yalnızca şu an olan haz ve kedere duyarlı iken, ruh geçmişin haz ve acılarını hatırladığı gibi, gelecekteki haz ve acıları da duyumsar. Zihinsel hoşnutluk, fiziksel hoşnutluktan büyük olmakla kalmaz, ayrıca fiziksel hoşnutluk, zihin olmaksızın

olanaklı değildir. Epikür, bunu, entelektüel yaşantının eğlenme seçimi için aklın bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bizler, doğadaki felaketlerden, tanrının gazabından ve ölümden korkarız; geçmiş, şimdi ve gelecek üzerinde kaygılarımız vardır. Bu kaygıyı ne denli çok taşıyorsak, mutluluktan o denli uzak oluruz. Kendimizi korkulardan arındırabilmek için, doğal oluşumları anlamaya çalışmalıyız. Bu da felsefe konusunda çalışma anlamına gelmektedir.

Hazzı elde etme ya da arzunun tatmin edilmesi ya da hiçbir arzuya sahip olmama şeklinde gerçekleşebilir. Haz, açlık gibi arı olmayan, haz ve acının bir karışımı olan arzuların tatmin edilmesi ile beraber gitmektedir; arı haz, bir arzunun tatmin edildiği ya da yok olduğu zaman meydana gelir. Acıdan uzak olma hazzın en yüksek ölçütüdür.

Kaygı ve korkudan uzak olabilmek için, oluşumların nedenlerini bilmemiz ve bu bilgiler ışığında hangi duyumları aramamız ve hangi duyumlardan sakınmamız gerektiğine karar vermemiz gerekmektedir. Diğer bir deyişle, sağduyulu olmalıyız. Eğer bu şekilde usu ön plana çıkarırsak erdemli oluruz, ahlak kurallarına uyarız. Bu düşünce yapısı doğrultusunda yaşamayan kişiler mutlu olamaz. Erdem ya da ahlak, kendi içinde bir son değildir. Onlar bir tedavi sanatı gibidirler. Epikürcü mutluluk, bir duyumsal alışkanlık yaşantısı ile gerçekleştirilemez. Epikür, Platon, Aristo ve Stoa ile aynı erdemi savunmaktadır—bunlar akıl, cesaret, ılımlılık ve doğruluktur—fakat bunları farklı sebeplerle istemektedir. Epikür, bir hazcı olmasına karşın, törebilim alanında en başarılı olmuş kişiliklerden birisidir. Onun çıkış noktası ve törebilim dizgesini oluşturması, hazzın tek iyi ve acının tek kötü olduğu önermesi üzerinde yargılanmaktadır; bu yapı üzerinde çok alçakgönüllü ve rafine edilmiş bir kuram ayakta durmaktadır. Epikürcülük haz kuramı bulunmasına karşın, bu bir duyumsallık öğretisi değildir. Onun takipçilerinin çoğu

kendi lüks içinde yaşam ve duyumsal tatmin arzuları doğrultusunda, Epikürcülük öğretisinin yanlış yorumlanmasına neden olmuşlardı. Eğer her bir birey için, haz en yüksek iyi olsaydı, onlara haz veren ne varsa onun iyi olması gerekirdi. Epikür, kendi adına haz amacıyla şiirsellik, bilim ve erdemli yaşantıyı seçmiştir. Atticus, Horace ve Lucretius için de aynı şey söz konusudur. Epikür felsefesine göre doğruluk, mutlak gerekli bir öğretidir. Bireylerin mutluluğu yakalayabilmek için yalnızca kendi istek ve hazları doğrultusunda hareket etmeleri düşüncesi ancak bencilce bir düşünce olarak değerlendirilebilir.

TOPLUMSAL VE POLİTİK FELSEFE

Epikürcülerin toplumsal felsefesi, toplumun sosyal bir anlaşma zemini üzerinde bulunması esasma dayanmaktadır; toplumsal yaşam, kişisel çıkar ilkesi üzerine temellenmiştir; bireyler kişisel korunma amacıyla bir araya gelmektedir. Adalet ve doğruluk, onların toplumsal anlaşma için çıkış noktaları, yalnızca geleneksel bir yapıya sahiptir: Bireyler kendi yararlarını ön planda tuttukları için, insanların tümünün üzerinde anlaştıkları davranış kuralları ve doğal haklar ve mutlak doğruluk yoktur. Bütün kural ve gelenekler yalnızca bireylerin güvenliklerini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Bu nedenle onlar faydalıdır. Bizler, yalnızca böyle olmak bizim faydamıza olduğu için, doğru oluruz. Toplum yaşantısı içinde katılımda bulunmamın mutluluğa kattığı bir şey yoktur. Kafası çalışan bir adam bundan mümkün olduğunca kaçınır. Bazı davranış kuralları, insanların topluluk halinde birarada yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Bazı evrensel yasalar, tüm toplumlar için geçerlidir. Ancak ülkeden ülkeye ve koşullara bağlı olarak değişen yasalar da bulunmaktadır. Epikürcü felsefe, doğruluk ve adaleti, us ve olgusallık yapı-

sından çok, amaca ulaşma ve fayda elde etme temeli üzerinde kurulmuştur. Bu, Platon ve Aristo kuramlarıyla taban tabana zıt bir düşünce yapısıdır; gerçekten de, sofistlerce temsil edilen kuram türüne bir geriye dönüş yaşanmaktadır. İlerde görüleceği gibi, Stoacıların toplum felsefesi, mutlak olarak ve metafiziksel olarak, kuramını Yunan felsefesinin temel gelenekleri doğrultusunda oluşturmuştur.

Epikürcü törebilim ve toplumsal felsefe aşağıdaki gibi özetlenebilir: 1. Zihnin dinginliği ve sakin olma durumu, fiziksel doyum ve tutku doğrultusunda şiddet hazlarına göre tercih edilir bir durumdur; bu dinginlik tutumu, Epikürcülüğün Stoa duygusuzluğuna karşıt yapısıdır. 2. Zihinsel haz, bedensel hazlardan nitel olarak ayrılmamış olmasına karşın, daha büyük sürekliliğe sahip olma ve acıdan uzaklaşma açısından onlara karşı üstündür. 3. Epikür, haz yaşantısı uğraşısında sağduyulu olmayı ön plana çıkarmaktadır; sağduyu sahibi bir hedonist, yaşanan anın hazzının ötesine bakarak, yaşam boyu sürecek bir hazzın peşinde olur; gelecekteki daha büyük hazza kavuşabilmek için şu anki haz duyumundan fedakarlık etmek ve hatta gelecekteki daha büyük acıdan sakınmak için şimdiki acıya göğüs germek gerekebilmektedir. 4. Epikür, doğruluk, cesaret ve ılımlılığın idealistik erdemlerini ortaya koymaktadır, ancak bunları kendi esas hazcılık temeli üzerine oluşturur. Erdemlere, onların sonuçlarına göre değil, yalnızca haz yaşantısına katılımları açısından değer biçecektir. Son olarak, 5. Epikür, toplumsal ve politik yaşantının törel anlamını gözardı etmez; ancak burada, onun çerçevesini belirlediği hazcılık sonucu olarak, kişisel çıkarları ön planda tutarak, toplumsal erdemlerin değerini düşürmektedir. Tüzel ve politik gelenekler, bireylerin güvenlik içinde olmaları amacıyla ortaya konur.

13. STOACILIK

ZENON VE OKULU

Stoacıların dünya ve yaşam algılamaları, Epikürcülerin doğalcı, hazcı ve benmerkezci felsefelerine karşıt bir yapıya sahiptir. Stoacılık, Sokrates, Platon ve Aristo tarafından ortaya konan felsefe düşüncesine, Epikürcülükten daha yakındır. Büyük önderlerin ölümünden sonra, onların yaşam kuramlarının özsel öğeleri, Stoacılar tarafından popüler bir şekilde sunulmuştur. Stoa okulu İÖ 300 yılında Zenon tarafından Atina'da kurulmuştur. Yunanistan ve Roma'da çok sayıda takipçisi vardır ve varlığını Hıristiyanlık döneminde de sürdürmüştür. Zenon, Platon ve Aristo'nun olduğu kadar Kinik ve Megaralıların etkisini de üzerinde taşımaktadır. Kendisini Kinik törebiliminin dargörüşlülüğünden sıyırmış ve onu mantıksal ve metafiziksel bir oluşum üzerinde temellendirmiştir; Platon ve Aristo'nun fikirlerini, farklı bir biçimde kullanmaktadır, ancak bunun tür açısından farklı olarak değerlendirilmesine karşı çıkmıştır. Düşüncesinin, Herakleitos'un canlıözdekçiliğine (hylozoism) geriye dönüş olduğunu kabullenmez. Onun, Stoacılığı betimlediği tarihsel formülü şöyledir: Herakleitos'un metafiziksel kuramları—özellikle logos öğretisi—törebilimi için oluşum olarak kullanılmıştır. Sinizmden ortaya çıkmasına karşın Platon ve Aristo'nun etkisi hissedilmektedir.

Zenon (İÖ 336-264) Kıbrıs Citium'da doğdu. Bu, geniş bir yabancı, büyük bir olasılıkla Sami nüfusunun yaşadığı bir Yunan kentidir.314 yılında Atina'ya gelmiş ve Sinik Crates ve Megaralı Stilpo ve Akedemiden Polemon'un gözetimi altında çalışmalar yürütmüştür. Öğretilerinden bunların tümünün etkisi hissedilmektedir.

294 yılında, Stoa Poikileda'da (boyalı koridor ya da sundurma anlamında) bir okul kurdu.Bu okulun öğretileri ismi ile temsil edilecektir. Daha yüksek bir karaktere sahip olmak için uğraşan, basit bir yaşantı süren ve ahlaka uygun davranan biri olarak tanınmıştır.

Stoa okulu Zenon'dan sonra öğrencisi Cleanthes (İÖ 264-232) tarafından yönetilmiştir. O, Epikürcüler ve Kuşkucular (Skeptik) tarafından gelen saldırılara göğüs gerebilecek niteliklere sahip biri olarak görünmemektedir. Ardından okulun başına Sicilya, Soli'li Chrsippus (232-204) gelmiştir. Bu yetenekli kişi, okulun öğretilerini açık bir şekilde tanımlamış ve ona bir dizge birliği kazandırmış ve okulu Skeptiklere karşı savunmuştur. Chrysippos'un öğrencileri arasında Tarsus'lu Zenon, Babylon'lu Diogenes ve Tarsus'lu Antiapter bulunmaktadır. Chrysippos tarafından geliştirilen Stoacılık Cumhuriyet döneminde Roma'da benimsenen bir düşünce olmuştur. Panaetius'tan (180-110) sonra İmparatorluk döneminde iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm popülerdir ve Musonius Rufus (İS birinci yüzyıl), Seneca (İS 3-65), Epictetus (birinci yüzyıl) ve İmparator Marcus Aurelius (121-180) tarafından temsil edilmiştir; diğer bölüm bilimseldir, onun tek amacı eski öğreti ile bağlantı kurmak ve yorumlamalarda bulunmaktır. Törebilim üzerinde çalışmalar yürüten Corinthus ve Horacles bu bölüme dahildirler. Stoa felsefesini, Yunan okullarının gelişiminde daha ayrıntılı vereceğimiz için, burada yalnızca en önemli evrelerini sunmakla yetiniyoruz.

Eski Stoa (İÖ 304-205) ve Orta Stoa (Roma İmparatorluğundan sonra) hakkında HYMN OF CLEANTHES (Cleanthes İlahileri) ve daha sonraki çok sayıdaki alıntılar dışında birincil kaynak bulunmamaktadır.

Bu nedenle Stoa öğretisi hakkında bildiklerimiz daha çok ikincil kaynaklara bağlıdır. Bunlar arasında Diogenes, Laertius, Stoabaeus, Cicero, Plutarch, Simplicius ve Sextus Empiricus sayılabilir; bunlar aracılığı ile Stoa felsefesinin ruhunu özümseyebiliriz. Romalı Stoacıların yanı sıra çok sayıda Yunan ve Latin yazısı bulunmaktadır. Bu parçaların derlendiği, 3 ciltlik J.von Arnim'in derlemesi; Pearson'un Fragments of Zeno ve *Diels'in* Doxographi Graeci *kitapları özellikle tavsiye edilebilir.*

W.J.Oates, *The Stoic and Epicurean Philosophers*, 1940;
G.H.Clark (ed.),*Selections from Hellenistic Philosophy*, 1940;
A.C.Pearson, *The Fragments of Zeno and Cleanthes*, 1891;
E.Zeller, *The Stoics, Epicureans and Sceptics*, 1880;
W.L.Davidson, *The Stoic Creed*, 1907;
R.D.Hicks, *Stoic and Epicurean*, 1910;
E.V.Arnold, *Roman Stoicism*, 1911;
F.W.Bussell, *Marcus Aurilius and the Later Stoics*, 1910;
G.Murary, *The Stoics Philosophy*, 1915;
E.Brehier, *Chrysippe*, 1910;
E.R.Bevan, *Stoics and Sceptics*, 1913;
R.M.Wenleş, *Stoicsm and Its Influence*, 1927;
P.E.More, *Hellenistic Philosophies*, 1923.

MANTIK VE BİLGİ KURAMI

Stoa felsefesinin amacı, törebilim için ussal bir temel bulmaktır. Stoacılar, bizim bir doğruluk ölçütü ve evren kuramına sahip olmadan, mantık ve metafizik üzerinde çalışmalar yapmadıkça iyinin anlamının algılamayacağı konusunda Epikürcülerle aynı fikirdedir. Stoacılar, felsefenin bir alan, mantığın çit, fiziğin toprak ve törebilimin meyve olduğu

benzetmesinde bulunmaktadırlar.

Mantık düşünce bilimidir ve dildeki ifadelere benzer olarak kavram, yargılama ve fikir alışverişine dayanmaktadır. Stoacılar, mantıkta bir gramer bulunduğunu söylerler ve bizim geleneksel gramer biliminin kurucuları olacaklardır. Bu konuda kendimizi bilgi kuramıyla ilintili olarak diyalektik olarak adlandırılan bölüm ile sınırlayacak ve iki ana sorunu tartışacağız: Bilginin çıkış noktası nedir ya da gerçeğe nasıl ulaşırız ve bilginin ölçütü nedir?

Bilgilerimizi, algılama aracılığı ile kazanırız. Platon'un ifade ettiği gibi doğuştan gelen hiçbir idea yoktur; Ruh doğuşta boş bir tabakadan, *a tabula rasa,* ibarettir. Nasıl ki bir balmumu, mühürün izlerini alabiliyorsa, bu boş tabaka da bilginin izdüşümlerini üzerine alır. Chrysippus, duyumluluğu, bilinçliliğin bir değişimi olarak ele alır. İzdüşümler, bellek görünümleri oluştururlar. Bunların birleşiminden deneyim meydana gelecektir. Duyumlardan ve görünümlerden, genel idealar oluşturulur ve bunlar, ortak deneyimlere dayandıkları zaman, ortak sanılar *(notitiae communes)* olarak adlandırılırlar. Onlar bütün insanlar için aynıdır ve yanılsama ya da hata ile ilintili değillerdir. Bilimsel kavramlar, isteğe bağlı yansımanın sonucu olarak bilinçli ve yöntemsel olarak üretilirler.

Duyum algılaması, bütün bilgilerimizin temelidir. Zihnin, genel idealar oluşturma niteliği vardır.Birbirine benzer çok sayıda durumu ele alarak evrensel yargılamalar oluşturacaklardır. Düşünce ve konuşmanın özünde bulunan genel idealar oluşturma niteliği tüm dünyada bulunmaktadır. İnsan zihni dünya düzenini bilebilir çünkü insan mantığı ve dünya mantığı öz açısından özdeştir. Kavramlar, eğer doğruları yansıtıyorlarsa, şeylerin ussal düzeni ile uyum içinde olmalıdır. Stoacılar, Platon'un idea öğretisine karşıt olarak, dünyada nesnel bir ussallık bulunduğunu savunmaktadırlar. On-

lar, yalnızca belirli nesnelerin gerçek bir varlığı olduğunu düşünürler ve tümelleri öznel bir soyutlama olarak değerlendirirler.

Öyleyse bilgilerimiz algılama ve bundan ortaya çıkan genel idea ve kavramlar üzerinde bulunmaktadır. Bir duyum görüntüsü, o, duyum nesnesinin tam bir kopyası olduğu zaman gerçektir. Bir kavram, benzer şeylerde bulunan niteliklerle uyum halinde bulunduğu zaman gerçektir. Algılama ve kavramlar yanlış da olabilir; algılarımızın ve idealarımızın çoğu bütünüyle aldatıcı olabilmektedir. Doğruyu yanlıştan nasıl ayırt edebiliriz? Bizim ölçütümüz ne olacaktır? Neyin, gerçekten idealarımıza uygun olduğunu nasıl söyleyebiliriz? Bunların yalnızca bizim düşgücümüzün yarattığı oluşumlar olmadığını nasıl bilebiliriz? Tüm bilgilerimiz, algılama temeli üzerinde bulunmaktadır. Doğru olabilmek için, algının bilinç ile uyum halinde bulunması gerekmektedir. İnsanlar, duyum organları normal durumdayken kendilerinden memnun oldukları zaman, doğruluğa ulaştıklarını düşünürler. Böyle durumlarda algıları belirgindir ve birbirinden farklıdır. Zenon bunu "algısal bir izlenim" olarak adlandırmaktadır.

Bu durumda bilgi ölçütü izlenim ya da kavramın kendi kendini tanıtlamasıdır, ya da ona uygun bir gerçeğin bulunduğu düşünülür. Bazı kavramlar bizi bir duyguya taşırken, bazıları bunu yapmaz. Yalnızca öznel ve düşsel idealar, bu bilinçlilik ile beraber var olmazlar; bu tür idealara onay vermemiz ya da yargılarımızı belirtmemiz gerekmez. Çünkü yargılamalarda bulunurken bu kanaat öğesinden yoksun olunduğu zaman yapılan hatalardan sorumluyuzdur. Zihinsel yargılama, bir özgür istenç eylemi olarak ortaya çıkar. Hiçbir mantıklı kişi "algısal izlenime" onay vermeyi reddedemez.

Gerçeklik bilgisi, bilim ya da felsefeye özgü değildir. Bütün insanlar, genel ideaları aracılığı ile bilgiyi paylaşırlar. Bilim doğru yargılamanın düzenli bir yapısıdır. Bu alanda bir

önerme mantıksal gereklilikler aracılığı ile bir diğer önermeden tümdengelim yöntemi ile elde edilebilir. Gerçekliğe ulaşabilmek için diğer bir araç, Stoa öğretisi ile ilintilidir. Stoacılar, dikkatlerini daha çok biçimsel mantık, özellikle tasım üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Onlar, bunun en önemli evre olduğunu düşünürler; gerçekte, onlar Aristo mantığı üzerinde çok az eklemeler yapmışlardır. Yaptıkları bir diğer şey Aristo'nun sınıflandırma tablosunu yeniden oluşturmaktır.

Stoa mantığının ana amacı, zihnin kendisinin bilgi yaratamayacağıdır. Tüm bilgilerimizin kaynağı algılamalardır ve bu bilgi özdeğini işleyecektir. Ancak bu Stoacıların düşünce etkinliğini inkar ettikleri anlamına gelmez; gerçekten de onlar bilginin, deneyim üzerine yansıma ile, hammaddenin kavramlara göre düzenlenmesi ile, onunla ilgili yargılamaların oluşturulması ile, ve zaman ve mekan içinde doğrudan doğruya oluşturulan sonuçlar aracılığı ile ilerlemekte ve gelişmektedir.

METAFİZİK

Stoa metafiziği, Aristo metafiziğinin özdeksel görünüşü olarak betimlenebilir; bu, ön-Sokratik doğa felsefesinden daha ilkel bir deyim olarak Aristoculuk olarak ifade edilmektedir. Stoacılar, Aristo ile herşeyin iki ilkenin sonucu olarak var olduğu konusunda aynı fikirdedirler. Bu iki ilke, eylemde bulunulan, hareket eden ve biçimlendiren ilkelerdir. Onlar, bu iki şeyin, birbirinden ayrı oluşumlar olmadığı konusunda uzlaşmaktadır—onlar düşünce açısından birbirlerinden ayrılabilmelerine karşın, tek bir gerçekliğin bulunduğu konusunda birleşmişlerdir. İlk ilkelerin doğa düşüncesi konusunda ayrılmaktadırlar. Onlara göre, eylemde bulunmadıkça hiçbir şey gerçek değildir; ve yalnızca yapılar etken ve edilgen oldukları için, biçim ya da kuvvet ve özdek bedenseldir

(corporeal). Bunlar, kendi bedensellik derecelerine göre değişiklik göstermektedir; kuvvet daha iyi bir madde türü içermektedir. Bu doğal olarak biçimsiz ve hareket edemeyen bir özdektir. Daha önce söylediğimiz gibi ikisi ayrılabilir; özdek olmaksızın kuvvet, kuvvet olmaksızın da özdek yoktur; özdek, kuvvet ile her yerde nüfuz eder. İnsan ruhu ve Tanrı da dahil olmak üzere dünyadaki herşey bedenseldir; onlar, ateş ve havanın bir karışımı olan ruhsal bir tözü içermektedir. Her bir belirli nesneyi kendisi yapan işte bu nitelikleridir. Ateş ve hava, yaşam ve zihnin ilkeleri olan etkin öğelerdir. Ruhsal töz, özdeğin her parçacığını istila etmiştir; o yalnızca parçacıklar arasındaki boşlukları doldurmakla kalmaz. Aynı zamanda en küçük gerçeklik parçasında bulunmakta ve evren boyunca süremli bir yapıda olmaktadır. Her bir belirli şey, onu diğer şeylerden ayıran niteliklere sahiptir. Bu, onlar üzerinde etkide bulunan özdeksel biçimlere bağlıdır.

Yalnızca kuvvetler, nedenselliğe sahiptir ve nedenler yapılar üzerinde eylemde bulunabilen tek olgudur. Ancak etki her zaman bedensel olmayan *(incorporeal)* bir olgudur.Bir neden, başka bir yapıda *bir durum* (a state) üretebilir. Bir hareket ya da bir değişim, ne bir yapı, ne de bir yapı niteliğidir. Burada, nedensel eylem ve kuvvet özdeşleştirilmiştir; nedensel eylem yalnızca bir yapı üzerinde uygulanabilir; sonuç olarak ortaya konan etki, bir neden ya da kuvvet değil, yalnızca yapının gelişigüzel bir durumudur.Eğer etki bir yapı ise, kuvvet diğer bir yapıyı meydana getirecektir.İlişkiler de, bedensel olmayan olgulardır. Ancak etkin ilkenin canlı ve zihinsel olduğu hatırlanmalıdır. Stoacılar, bu açıdan Aristo'nun Tanrıyı arı bir biçim olarak algılayışlarına yaklaşmaktadırlar. Onların duyumsal ve özdeksel bakış açıları, Tanrının arı bir biçim ya da düşünce olarak algılanmasına olanak tanımaz. Stoa metafiziği, Platon-Aristo felsefesinden, Yunan düşüncesinin gelişimindeki daha önceki dönemlerin canlıöz-

dekçiliğine kısmen yeniden bakış niteliği taşımaktadır. Evrendeki kuvvetler tamamen yayılmacı bir kuvvet ya da—Herakleitos'un düşündüğü gibi—ateş oluştururlar, ve sonsal ilkenin, dünyanın ussal, etkin ruhu olduğunu düşünürler. İlke *bir* olmalıdır çünkü evren bir birliktir, çünkü onun bütün parçaları bir uyum içindedir; o, ateş olarak algılanır çünkü her şeyi oluşturan, her şeyi harekete getiren ve yaşam kaynağı ısıdır. Bunların hepsinden daha önemli olarak, nesnelere yaşam kazandıran ilke *us*dur—anlıksal, ereksel ve iyi. Evren bir *cosmos*dur—güzel, iyi düzenlenmiş, yetkin bir bütün. Nasıl ki insan ruhu, kendi bedeni ile ilintiliyse, ussal ilkede dünya ile ilintilidir. Bütün yaşam ve hareketin, logosta kendi kaynağı vardır: Bu tanrıdır: o, yaşamın hücre ya da tohumunu *(spermata)* içerir: Nasıl ki, bir bitki tohum içinde bir gizilgüç olarak bulunuyorsa, tüm evren de onun içinde yer alır. Bir ussal ilkenin, evreni kapladığını savunan Stoa metafiziği, arı bir kamutanrıcılıktır.

Nasıl insan ruhu, bedeni kaplıyorsa, evrensel neden ya da ruh da, tüm dünyayı kaplamaktadır. Ruhun yönetici bölümünün, bedenin belirli parçaları üzerinde etkide bulunması gibi dünya-ruhunun da, Diety ya da Zeus yöneten bölümü dünyanın en dıştaki dairesinde yerleşmiş bulunmaktadır. Onun etkisi tüm dünya üzerine yayılmıştır. Tanrı her şeyin atasıdır. Yetkin ve kutsanmış bir oluşumdur. Öngörüye ve istence sahiptir. Her şey onun gözetimi altındadır. Kötüleri cezalandırır, iyileri ödüllendirir. Bu bakış açısından, Stoa tanrısı, theism tanrısı gibidir, fakat bir fark vardır.Yetkinliği göz önünde tutulurken, özgür bir kişiliğe sahip olduğu, dünyanın özgür yaratıcısı olduğu ve daha önce belirttiğimiz gibi, doğanın bir oluşumunun gerekliliği ile her şeyin önceli olan bir töz olduğu söylenmemektedir. Stoacılar, istenç ve öndüşünceyi onunla özdeşleştirmelerine karşın onu gerekli bir kanun olarak algılamaktadırlar. Stoa tanrıbiliminin ne kamutanrıcı

ne de tanrıcı görünümü tam olarak ortaya konamamıştır. Pek çok çağdaş dizgede olduğu gibi, kamutanrıcılık ve tanrıcılık, Stoa dizgesinde birarada bulunmaktadır. Ancak Stoa tanrıbiliminde, kamutanrıcı görüşün, tanrıcı görüşten daha etkin olduğu tartışmasız olarak doğrudur.

EVRENBİLİM

Stoacılar, dünya evriminin ayrıntılı betimlemesini özgün tanrısal ateş ile yapmaktadır. Hava, su ve toprak, ateşten meydana gelmişlerdir; tanrısal ve etkin bir ilke olan ateş her zaman için daha düşük seviyedeki öğeler olan toprak ve su üzerinde bulunmaktadır. Su ve toprak, ateşin yoğunlaşmış biçimleri olduğu düşünülmektedir; diğer bir deyişle, ateş kuvvetini kaybedince, özdeğin daha düşük biçimleri bir atılürün olarak kalacaktır. Tanrısal öğenin kendisi, farklı arılık derecelerinin değişik biçimlerine dönüşebilir. Bu öğe, belirsiz bir nedensellik olarak, organik olmayan doğada hareket edebilir. Bu hayvanlardaki, idealar tarafından yönlendirilen ereksel bir içgüdü olarak değerlendirilebilir. İnsanoğlunda buna benzer olarak ussal bilinçli erek bulunmaktadır. Doğal nesneler, dört öğenin birleşimi olarak açıklanır: Onların farklılıkları, kısmen karışım içinde, kısmen de tanrısal ateşin biçimsel eylemi içinde bulunmaktadır. Evren, boş bir uzayda yüzen yetkin bir küredir. Evren, ruhu tarafından kenetlenmiş ve yaşam kazanmıştır. Zaman ve istenç içinde meydana gelmiştir. Bir zamanlar büyük bir ateş bulutuydu ve bu bulut arı yaşamı oluşturdu—bu dairesel oluşum kuramı olarak adlandırılmaktadır. Bu düşünceye göre her şey mutlak olarak belirlenmiştir, hatta insan istenci bile; evren kırık olmayan nedensel bir zincir biçimindedir. Hiçbir şey rastlantı sonucu olarak meydana gelmez. Her şeyin bir ilk nedeni ve devindiricisi vardır. İnsanoğlu, yazgının hükümlerini onaylayabil-

mede özgürlüğe sahiptir. Ancak bunu ister onaylasın, isterse onaylamasın ona boyun eğmek zorundadır. Herşey tanrının isteğine bağlıdır. Herşey tanrısal bir takdir ile oluşmaktadır: İlk ilkenin gelişimi ve ilerlemesi de onunla uyum içindedir. Bu açıdan Yazgı ve Takdir birbirlerinin karşıtı değildir: Yazgı ya da kanun, Tanrının isteğidir.

Şimdi şu soru ortaya çıkmaktadır: Eğer herşey tanrının bir görünümü ise, dünyadaki kötülüğün varlığını nasıl açıklarız? Stoacılar, kötü sorunu için iki çözüm önerisinde bulunmuşlardır: 1. negatif çözüm olarak adlandırılan, kötünün varlığını inkar eden düşünce: Dünya iyi ve yetkindir ve bizim kötü olarak adlandırdığımız şeyler yalnızca göreceli olarak kötüdür. Bunlar bir resimdeki gölgeler ya da müzikteki ahenksizlik gibidirler, bütünün güzelliği ve yetkinliğine katkıda bulunurlar; 2. pozitif çözüm olarak adlandırılan kötünün varlığını kabul eden düşünce. Bu, doğal oluşumların gerekli ve kaçınılmaz bir sonucu olarak ya da iyinin gerçekleşmesinin gerekli bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Fiziksel kötünün insan karakterini etkileyemeyeceği düşünülerek, onun yaratılıştan gelen bir değeri olduğu tartışılmaktadır. O, gerçekte kötü değildir. Ancak karşıtı olmayan bir erdemden söz edilemez—erdem, kendisiyle savaşım halindeki karşıtı ile daha güçlü duruma gelir. Evrensel bir bakış açısıyla bakıldığında, evrenin güzel, iyi ve yetkin bir bütün olduğu görülecektir. Her bir parçası kendi uygun konumuna ve ereğine sahiptir ve çirkin ya da kötü bir parçası yoktur.

RUHBİLİM

İnsanoğlu, beden ve ruhtan meydana gelmiştir; ruh, özdeksel bir töz, tanrısal ateşin bir kıvılcımıdır. Onun kalpte yerleşmiş olan yönetici bölümü tüm psişik işlevleri uygulamaktadır: Algılama, yargılama, çıkarsama, duygu ve istenç;

algısal düşünce gücü kazanımı zaman içinde ussal olmaktadır. İnsan, mantıksal düşünceye sahip olmada özgürdür; yalnızca görünüm ve itme gücü tarafından yönetilmemektedir. Bir insan, usu ile uyumlu olarak hareket ettiği zaman özgürdür. Bu özgürlük doğanın ebedi kanunları ile uyum halindedir. Akıllı bir adamın yapmak istedikleri ile doğa hükümlerinin yapısı arasında bir çelişki bulunmamaktadır. Tam bir doğruluk dizgesine sahip olan bir felsefeci, kendisi Tanrıymışçasına özgürdür. Stoa özgürlük anlayışı, ussal kendi-belirlenimdir: İnsanoğlu, ussal doğa ile uyum halinde olarak özgür bir şekilde yaşamaktadır. Ussal yasaların uyumluluk özgürlüğü, Epikürcülüğün rastlantısal ya da nedensel belirlenim özgürlüğünden çok farklıdır.

Stoacıların tek bir ölümsüzlük öğretisi yoktur. Okulun bazı üyelerine göre, tüm ruhlar, dünyanın sonuna kadar varlıklarını sürdürmektedirler; diğerlerine göre, yalnızca ussal ve erdemli ruhlar bunu gerçekleştirebilmektedir. Stoacılığın dairesel oluşum öğretisinde, tüm ruhların, evrenin yeniden yaratımı ile tekrar ortaya çıkacağı fikri savunulmaktadır.

Tüm Stoa felsefesi çıkış noktası açısından insancıldır; insanın ussal doğası öğretisi, kozmik nedenin bir yansıması olarak, insanın doğa ile olan uyumluluğunun özgürlüğü ve insanın ölümsüzlüğü, Stoacılığın önem verdiği öğretiler olarak kabul edilmektedir.

TÖREBİLİM

Stoacıların törebilim felsefesi, onların ruhbilimsel ve metafizik kuramlarıyla bütünlük taşımaktadır. Onlar evreni düzeneksel-nedensel diziler olarak değil, düzenli ussal bir dizge olarak, iyi düzenlenmiş bir bütün halinde algılamaktadır. Her bir parçanın kendi işlevi vardır. Böylece bütünün yetkinliği sağlanmış olacaktır. Ortak bir erek doğrultusunda, tüm

oluşumlar birlik içinde çalışmaktadır. Evren, yöneten bir erek ile uyumlu bir birlik içinde bulunmaktadır. İnsanoğlu evrensel düzenin bir parçası, tanrısal ateşin bir kıvılcımıdır. İnsan, büyük evreni (macrocosm) yansıtan küçük evrendir-(microcosm). İnsanoğlu, evrenin amacıyla uyum içinde hareket etmektedir. Yetkinliğin olası en yüksek ölçüsüne ulaşabilmek için, tanrısal bir erek tarafından ortaya konan daha geniş bir tasarımın belirlenmesi amacı güdülmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için kişinin kendi ruhunu, bir düzen içinde ortaya koyması gerekmektedir; dünyayı yöneten ilkeler olduğu gibi insanı da yöneten ilkeler olmalıdır. İnsanın istenci, dünyanın istenci yerine geçmelidir. İnsan, evrenin kanunlarına boyun eğer, büyük düzen içinde kendi yerini alır ve bunu bilinçli, akıllıca ve gönüllü olarak yerine getirebilmek için çaba sarfeder. Stoacılar, insanın tam anlamıyla doğaya uygun olarak yaşaması gerektiğini belirtmektedirler. Stoa törebilimine göre, erdem en yüksek iyi ve en yüksek mutluluktur. Yalnızca erdemli yaşam, mutlu bir yaşam olabilir. Bu şekilde yaşamak, kişinin kendini gerçekleştirmesi anlamına gelmektedir. Kişi, evrensel ereklere hizmet ederek kendini gerçekleştirebilir. Stoa törebilimsel ideali, aynı haklara sahip, ussal oluşumların evrensel bir toplumunu ortaya koymaktadır; neden açısından onların tümü aynıdır ve hepsi aynı dünya-ruhunun parçalarıdır.

İnsanoğlunun doğal içgüdüleri göz önünde bulundurularak da aynı sonuca ulaşılabilir; Stoacılara göre, evrensel logos, insan usundaki daha düşük seviyedeki içgüdüleri ifade etmektedir. Her oluşum, kendisinin varlığını sürdürmek çabası içindedir: Kişinin kendisini ortaya koyması haz değil, içgüdüsel bir erektir. Ve haz yalnızca içgüdülerin başarılı bir şekilde bir arada gerçekleşmesidir. Bireysel kendi kendini ortaya koyma yalnızca amaç değildir. Bütün canlı yaratıklarda yaradılıştan gelen bir içgüdü vardır. Bu kendilerinin ötesine

geçme arzusudur. Usun gelişimi ile, insanoğlu ussal doğasına erişebilir ve böylece her alanda ussal yükselme ve us yetkinleşmesinde tatmin bulacaktır. Kendini seven kişi, başkalarını da sevecektir. Stoacılara göre, kuramsal düşünüş, kendi içinde bir son değildir; usun yüksek derecede olmasının tek nedeni, bize görevlerimizi açıklamasıdır. Erdem, tek iyi ve tersi olarak tek kötüdür. Stoa idealine göre, sağlık, yaşam, onur, varsıllık, mevki, erk, arkadaşlık, başarı kendi içlerinde iyi değildirler; ölüm, hastalık, utanç, yoksulluk, kendi içinde kötü değildir. Ne haz, ne de mutluluk mutlak iyi değildir: Bunlar bir eylemin sonu olmak zorunda değildir. Haz ve mutluluk olarak bu tür şeylerin birleşimi, bizim gücümüz dahilinde değildir; ancak onları denetim altında tutmak isteriz. Onların değerleri, onları oluştururken kullanılanlara bağlıdır. Kendi içlerinde onlar hiçbir şeydir. Yalnızca erdem, yaradılış itibarıyla değere sahiptir. Ve yalnızca bu, insanı gerçek mutluluğa ulaştırabilir.

Gerçek bir erdemli davranış, en yüksek amaç ya da ereğe doğru bilinçli olarak yönlendirilmiş davranıştır. Erdemli davranış iyinin tam ve kesin bilgisini ve bilinçli bir amacı ortaya koyar. Bilinçsizce davranmak ve bilgisiz olmak, erdem değildir. Konuya bu açıdan bakıldığında, erdem *tek*dir. Herşey düzene ve iyilik istencine bağlıdır: Bir kişi ya erdeme sahip olur ya da sahip olmaz; bunun orta noktası yoktur. Bu durumda bir yerde bir erdem varsa, diğer tümü de vardır. Erdemler, birbiriyle ayrılmaz şekilde bağlanmıştır.

Erdemin birliği öğretisi, türsel olarak, Stoacılar arasında Chrysippus'dan başka hiç kimse tarafından kabul görmeyen tipik bir Stoa görüşüdür. Chryippus, erdemin insanoğlunda doğal olarak bulunmadığını söylemektedir. Bunun uygulama ve eğitim aracılığı ile kazanıldığı görüşündedir. Tam bir bilgi olarak erdem, yalnızca olgun bir kişi tarafından elde edilebilir. Bu görüşün altında yatan düşünce, insanların kendi

yargıları doğrultusunda hareket edecekleridir. Onlar, kendileri için iyi olarak görülen davranış modelini benimseyeceklerdir doğal olarak. Kötüden ise kaçınacaklardır. Bu nedenle kötü davranış yanlış yargılamanın ve hatalı düşüncenin sonucudur: Stoacılar, kötüyü genel olarak, tutkuların ya da ılımlı içgüdülerin nedeni olarak görmektedirler. Böyle dört tutku vardır; haz, arzu, acı ve korku. Var olan iyinin yanlış bir yargısı, hazza neden olmaktadır—ya da oldurulmaktadır; geleceğin iyisi arzudur; şimdi var olan kötü acıdır; geleceğin kötüsü ise korku. Bütün bu tutkular ve onların farklı görünümleri, ruhun hastalıklarıdır. Stoacılara göre, ideal olan tutkulardan özgür olmaktır. Buna ulaşabilmek için tam bir bilgi gereklidir ve bu bilginin karakter ya da istenç gücü ile bağlantılı olması gerekmektedir. Tutkulardan arınmış olmak, cesur olmak anlamına gelir. Bu, bireyin kendisinin ahlak kurallarına boyun eğmesi ya da eğmemesi gücü içinde bulunmaktadır. Bu açıdan, insanın istenci özgür olmaktır. Stoacılar metafizik öğretilerinde gerekirciliği (determinizm) ve törebilimlerinde özgür istenci öğretmektedirler; ancak Stoacıların talep ettikleri ahlak özgürlüğü, determinizm metafiziği ile uzlaşmazdır.

POLİTİKA

Daha önce söylemiş olduğumuz gibi, Stoa törebilimi benmerkezci değildir. İnsanlar yalnızca kendilerini ortaya koyma içgüdüsüne sahip değildir. Aynı zamanda kendilerini topluluk yaşantsma yönelten, toplumsal bir içgüdüye sahiptirler. Onları böylesine bir toplum yaşantısına sevkeden içgüdü, tamamen bilinçli olarak, ussal düşünce tarafından ortaya konmuştur; usumuz bize evrensel bir toplumun üyeleri olduğumuzu söylemektedir. Bu konuda doğruluk ve iyilikseverlik gibi görevlerimiz bulunmaktadır. Bu toplum, bir tür evrensel Devlet-

tir. Burada yalnızca bir kanun—doğal kanun—bulunmaktadır. Tek doğru—doğal doğru—vardır. Çünkü yalnızca bir evrensel usu bulunur. Bu evrensel Devlette, ahlak vatandaşlar arasındaki suç işlememenin tek standardıdır; tanrılar ve bilge kişiler, ayrıcalıklı bireylerdir. Bütün insanlar birbirleriyle etkileşim halindedir. Herkes, aynı babadan gelen kardeşlerdir. Herkesin aynı başlangıç noktası ve aynı yazgısı vardır; aynı evrensel us herkesin içinde bulunmaktadır; onlar aynı kanun altındadırlar ve bir devletin vatandaşlarıdırlar; düşmanlarımız bile bizim yardımımıza ve hoşgörümüze hak kazanmıştır. Bizim kendi belirli çıkarlarımızın üzerinde evrensel doğrular bulunmaktadır. Gerçek görevimiz evrensel iyiyi yerine getirmektir. Bu, Stoa kozmopolitan düşüncesidir.

Stoacılar, kendilerini halkın çıkarlarından uzak tutan Epikürcülerin aksine, politik olgularda katılımı ön plana çıkarmaktadırlar: Herkesin görevi ayrı tin içinde toplumsal ve politik yaşam içinde bir yere sahip olmaktır. Bu, bir dünya vatandaşı olma tinidir. Kişi, kendisi için nasıl çalışıyorsa, kendi ülkesi için de öyle çalışmalıdır. Ancak bunu yaparken şovenizmin (aşırı milliyetçilik) dar görüşlülüğünden sakınması gerekmektedir. Kendi milletini ön planda tutmanın ötesinde olarak insancıllığı bütün dünya için yaygınlaştırması gerekmektedir. Bazı devletlerin yasaların köklerini evrensel kanunlardan ve evrensel Devletin adaletinden almış olmalıdır; doğal haklar, pozitif hukukun temelidir. Dostluk ve evlilik, Stoacılar tarafından yüksek seviyede tutulmaktadır. Toplumsal yaşamın tüm biçimleri, evrensel ideal tarafından belirlenebilmektedir.

DİN

Stoacılara göre, gerçek din ve felsefe bir tanedir. Onlar, halk dini savunucularıdır. Bunun doğruluğunun kanıtı olarak evrensel oluşumu ön plana çıkarmaktadırlar. Onlara gö-

re, din, ahlaklılığın gerekli bir desteğidir. Popüler dindeki boşinanlara ve antropolojik öğelere karşı çıkarlar. Onların alegorik (kinayeli) bir şekilde yorumlanması gerektiğini savunurlar—bu, belki de bu doğrultuda yapılmış olan ilk dizgesel girişimdir.

Tanrıya karşı saygı, bilgi ve tanrılara tapınma anlamı taşımaktadır: Bu düşüncede, onların uygun bir şekilde yorumlanması ve yetkinliğinin taklit edilmesi bulunmaktadır. Evrensel istenç, ya da kendini teslim etme, dinin gerçek özünü oluşturmaktadır.

YUNAN TÖREBİLİMİNİN ÖZETİ

Hemen hemen tüm Yunan ahlak kuramlarında ortak olarak bulunan olgu, düzen, uyum ve simetri idealidir: İnsan, her şeyde ölçüyü yakalayabilmek için, usunun kuralları doğrultusunda kendisini denetim altında tutmalıdır. Özdekçiler ve idealistler, zihinselliğin önemi konusunda da uzlaşmaktadırlar; doğru eylem, doğru düşünmeye bağlıdır. Birbirinin karşıtı olan okullar, iyi yaşamın nasıl olması gerektiği konusunda ise ayrılmaktadırlar. Temel erdemler—ussallık, özdenetim, cesaret ve doğruluk—hazcılar tarafından yeniden ifade edilmiştir. İnsanlar akılcı, ılımlı cesur ve doğru yaşayarak mutluluğa ulaşabilir. Hazcılar erdemin, kişinin kendisinin hoşuna giden olgular olduğunu söylerken, törel idealistler iyi düzenlenmiş, ruhun kendisi kadar güzel, elde etmeye değer şeyleri, bunlar mutluluk getirmese bile, ön planda tutmaktadırlar. İnsanların dostluğu, iyilikseverliği ve kardeşliği herşeyden daha önemlidir: Hem Stoacılar, hem de Epikürcüler sempati dairesini, tüm insanlığı kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Epikür, en azından kuram alanında, toplumsal eylemi, kişinin kendi çıkarları üzerine temellendirme eğilimi içinde olmuştur: Dostlarımızla barış içinde olmadıkça mutlu

olamayız. Diğer taraftan, Stoacılar komşu sevgisinin kendi içinde bir iyiliğe sahip olduğu düşüncesindedir: Benim dostum, yalnızca mutluluğumun bir aracı değil, aynı zamanda, mutluluğun kendisidir.

Stoacıların bu törel felsefesi, insanı yerleştirdiği bu değer içinde Platon ve Aristo'nun bile ötesine geçmiştir. Hem Platon, hem de Aristo, bazı biçimlerde köleliği savunmuşlardır. Onların ikisi de, milliyetçilik önyargısından etkilenmiştir; dışarıdaki insanları barbarlar olarak değerlendirirler ve geleneksel ve doğal olarak onların köleliği üzerinde önyargılara sahiptirler. Evrensel kardeşlik ve eşitlik idealine sahip değildirler. Adalet ve eşit hakları Devletin eşit vatandaşları için istemektedirler. Onlar, Devletin fethetmek için değil, barış için oluşturulduğunu düşünmektedirler. Bu Devletin vatandaşları yalnızca özgür ve akıllı Helenlerdir. Yunan bağımsızlığının sona ermesi ve barbar olarak adlandırılanların Büyük İskender tarafından fethedilmesi ile birlikte bütün insanlık için evrensel kardeşlik ve eşit haklar ideası yavaş yavaş etkisini yitirmeye başlamıştır; bu ideal, Stoacılar tarafından ortaya konulmaktadır. İnsan ırkının dayanışması, onların dizgesinin merkez düşüncesi olmuştur. İnsana verilen değer düşüncesi gelişmiştir: Bütün ırkların aynı babanın çocukları ve dünya vatandaşları olduğu düşüncesi, aynı hak ve aynı sorumluluklara sahip olmaları, aynı kanunların denetimi altında bulunmaları düşüncesi gelişmektedir. İnsanın değeri, onun varsıllığı, mevkisi ya da sınıfına değil, onun ahlak değerine bağlıdır. Erdem, ister Yunan ister barbar, ister erkek ister kadın, ister varsıl ister yoksul, ister özgür ister köle, ister bilgili ister bilgisiz, ister sağlam isterse hastalıklı olsun hiç kimse için ayırım gözetmez. Karakter, kişinin en yüce olarak sahip olduğu olgudur. Hiç kimse onu veremez ve hiç kimse alamaz.

14. KUŞKUCULUK VE SEÇMECİLİK

KUŞKUCULUK OKULU

Tartıştığımız felsefe hareketi daha çok törebilimsel sorunlarla ilintilidir. Metafizik dizgeleri ile, kişinin doğruya ulaşabilmesi için insanın yetkinliği konusunda çalışmalarda bulunulmaktadır. Bu yapılırken Sokrates'ten sonraki büyük düşünürlerin izledikleri yol takip edilmektedir. Onlar, kuşkuculuğa karşı bilgiyi savunmakta ve düşüncenin kendisine olan inancı yeniden ortaya koymaktadırlar. Zaman geçtikçe Stoacılık ve Epikürcülük, kendi inakçılıklarının bir tür gölgesi olarak, yeni bir kuşku felsefesi olarak görünmüşlerdir. Bu düşünce Elis'li Pyrrho tarafından düzenlenecek ve kuşkuculuk ile aynı anlama dönüşen Pyrrhoism olarak adlandırılacaktır.

Pyrrho(İÖ 365-270) gençliğinde büyük atomcuların bir öğrencisi olarak Demokritos üzerinde çalıştı ve Elea-Megara öğretileri hakkında bilgilere sahip oldu. Kendisi hiçbir şey yazmamıştır; görüşleri Phliuslu Timon (320-230) tarafından düzenlenmiştir. Günümüzde onun yazılarından yalnızca bir kaç parça kalmıştır. Timon'dan sonra kuşkucu okul, Platon Akademisine bağlanmıştır ve Akademi kuşkuculuk düşüncesinden kendisini arındırıncaya kadar bir daha bağımsız bir hareket olarak görülmemeştir. Arcesilaus (315-241) Akademi'nin geleneksel öğretisinden vazgeçerek kendisini Stoacılık ve Epikürcülük eleştirisine adayan ilk lider olmuştur. O, öğrencilerini her varsayımın kanıtlanması ya da çürütülmesi sanatı olarak diyalektik üzerinde eğitmiştir. Metafizik sorunlarıyla ilgili olarak yargılamalardan vazgeçilmesini savunmaktadır. Akademi'deki en büyük kuşkucu Carneades'dir (213-129). O, öncelleri gibi hiçbir şey yazmamıştır; Onu, Cli-

tomachus (ö.110), Larissalı Philon (ö.80) ve Ascalonlu Antiochus (ö.68) izleyecektir.

Akademi—kuşkucu dönem boyunca Orta Akademi olarak adlandırılmıştır—Larissalı Philon ve Antiochus'un önderliği altında kendisini kuşkuculuktan arındırmıştır; kuşkuculuk, Aenesidemus'un denetimi altında yeniden bağımsız bir hareket olmuştur. Bu, hıristiyanlık döneminin başlangıcına rastlamaktadır ve daha sonra Sextus Empiricus (İS 180-210 yılları arasında etkin olmuştur) tarafından temsil edilecektir. Aenesidemus'un Pyrrhonculuk üzerine yazdığı yazılar *Against the Mathematicians* ve *Pyrrhonic Hypotyposes* adlarıyla Sextus tarafından kaleme alınmıştır.

Sextus Empiricus, *Against the Mathematicians*, ed., R.G.Bury, 3 cilt, 1933-39.
M.M.Patrick, *Sextus Empiricus and the Greek Sceptics*, 1889;
N.Nicoll, *The Greek Sceptics*, 1869;
V.C.L.Brochard, *Les sceptiques grecs*, 1923;
M.M.Patrick, *The Greek Sceptics*, 1929;
L.Robin, *Pyrrhon et le scepticisme grec*, 1944.

OKUL ÖĞRETİLERİ

Bu okulun ortak düşüncesi, bizim şeylerin doğasını bilmeyeceğimiz inancıdır. Duyumlarımız bize yalnızca onların *görünümleri* hakkında fikir verir. Onların gerçekte ne oldukları hakkında bilgi sahibi olamayız. Eğer duyum, tüm bilgilerimizin kaynağı ise, duyumlarımızın dışına çıkamadığımıza göre, nesnelerin duyumlarla uzlaşıp uzlaşmadığını nasıl bilebiliriz? Bunun ötesinde, düşüncelerimiz ve duygularımız gelişmektedir ve doğruyu yanlıştan ayırabilmek için herhangi bir ölçüte sahip değilizdir (Pyrrho). Epikürcüler, doğru-

nun ölçütü olarak her duyumu kabul etmektedir; Stoacılar ise yalnızca usumuz tarafından onaylanan duyumları ön plana çıkarırlar. Ancak bu ölçütlerin hiçbiri güvenilir değildir. Duyum, sürekli olarak bizi aldatmaktadır; algılamalar, doğruya ulaşmak için yeterli değildir. Arresilaus tarafından ortaya konan bir tartışmada, bir duyumun gerçek nesnenin doğru bir kopyası olduğunu söylemenin olanaksızlığı üzerinde durulur. Çünkü bu nesne ile karşılaştırabileceğimiz başka bir şeye sahip değilizdir. Carneades, bunun yanı sıra, yalnızca yargılama ile bir doğruya ulaşamayacağımızı belirtmektedir. Çünkü yargı bir düşünme biçimidir ve ölçütlere gereksinim duyar. Carneades aynı zamanda bizim hiçbir şeyi kanıtlayamayacağımızı söyler; bir tasımı tanıtlayabilmek için, başka tasımların temeli üzerinde çıkarımlar yapılması gerekmektedir. Bunların ardından gelen işlemi benimsememiz durumunda bile hiçbir durma yeri yoktur. Bu nedenle vargımızı hiçbir zaman kesinkes ortaya koyabilmiş olmayız.

Eğer hiçbir şey bilmiyorsak, bir an için hiçbir şey yokmuş gibi yargılamalarımıza ara vermemiz gerekmektedir. Bir nesnenin yalnızca *görünümleri* ile algılanabildiğini söylemiştik. Bu nesne beyaz ya da siyah olduğu anlamına gelmemektedir. Ahlaksal konularda bilginin kesinliği söz konusu değildir. Carneades, nesnelerin doğasındaki kesinliğin bilinmesi için hiçbir ölçütün bulunmadığını söylemektedir. Bunun için yeterli bulguya sahip değilizdir. Pratik davranışlarımızı böyle bir kesinlikten yoksun olarak gerçekleştiririz. Bu konuda olasılığın çeşitli dereceleri bulunmaktadır; ve bu durumda yargının tamamen ortadan kaldırılması gerekli değildir. Akılcı kişi, bir ideaya, onun olanaklılık derecesine göre onay verecektir; ancak bunu yaparken en yüksek olanaklılık derecesinin bile doğruluğu garanti etmediğini aklından çıkarmamalıdır. Carneades'in bu düşüncesi, kesin bilginin birleşik dizgesini aramadan, çeşitli kaynakların doğrularının birleştiril-

mesinin ortak duyumu olan Seçmecilik (eclecticism) düşüncesini beslemektedir.

Carneades, kendi içinde çeşitli çelişkileri bulunduğu için Stoacıların dizgesine saldırmakta ve tüm bilgilerin faydasızlığını göstermeye çalışmaktadır. O, Tanrının varlığının erekbilimsel tartışması üzerinde durmaz. Dünya, ussal, güzel ve iyi değildir ona göre. Öyle olsaydı bile bunun bir tanrı tarafından meydana getirildiği kanıtlanamazdı. Onların Tanrı ya da dünya-ruhu algılaması, onun değişebilir olduğu düzleminde bulunmaktadır ve Tanrı duyum ve duygulara sahiptir ve değişebilen bir tanrı ebedi olamaz. Diğer taraftan eğer o değişmez ise, katı ve cansız bir oluşum olmalıdır. Yine, eğer Tanrı yapısal ise, O değişebilir ve bozulabilir; eğer yapısal değilse onun duyum ya da duyguları yoktur. Eğer iyi ise, ahlak kanunu tarafından belirlenecektir; eğer iyi değilse insandan daha düşük bir seviyeye sahiptir. Tanrı ideası, çelişkilerle doludur: bizim usumuz onu kavrayamaz; ve dolayısıyla onun bilgisi olanaksızdır.

Larissalı Philon, Stoa doğruluk ölçütünün yeterli olmadığı iddiasındadır. O, bilginin olanaksızlığı temeli üzerinde hareket etmemektedir.

SONRAKİ DÖNEM KUŞKUCULAR

Daha sonraki dönemin kuşkucuları olan Aenesidemus ve Sextus ile, kuşkuculuk görüşü daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konmaya başlanmıştır. Aenesidemus tarafından öne sürülen bilginin belirsizliğinin nedenleri şunlardır: Aynı nesneler farklı varlıklara farklı görünmektedir. Aynı kişi, farklı duyumlara sahipken onları farklı olarak algılayabilmektedir. Her duyum, nesnel ve öznel etmenler tarafından yönlendirilebilmektedir. Bu nedenle, iki farklı durum için aynı şeyden söz etmek olanaklı değildir. O, kanıtın olanaklılığına karşı

kanıtlar ortaya koymaktadır. Tanrının varlığı üzerine yapılan tartışmalara karşı düşünceler öne sürülecektir.

Kuşkuculuk hareketi felsefe tarihinden ayrı olarak düşünülemez. O, bazı okulların dogmatizmi nedeniyle zayıflama eğilimi içine girmiştir ve felsefeciler, kuşkucuların saldırılarını karşılamak için bazı değişiklikler yapmak durumunda kalmışlardır. Kuşkucular, çeşitli düşünce dizgeleri içindeki çelişkileri ortaya koyarak, düşünürlerin birbirleri arasındaki farklılıkların yumuşatılmasına ve onların uzlaştıkları noktaların vurgulanmasına neden olmuşlardır. Kuşkucular her bir dizgenin belli düşüncelerini seçerek bir ortak duyum oluşturma yoluna gideceklerdir. Böylece felsefe düşüncesi içinde seçmecilik (eclectism) olarak adlandırılan oluşum meydana gelecektir.

SEÇMECİLİK

Seçmecilik, Yunan okulları ile Roma okulları arasında entelektüel bir orta nokta oluşturulmasına da ön ayak olabilen bir düşünce yapısıdır. Romalılar, felsefe alanında dahilere sahip değildirler; onlar dünya ve yaşam kuramları üzerine çok yetkin düşünce dizgelerinden yoksun kalmışlardır. Bu durum İÖ 168 yılında Makedonya'nın Roma tarafından fethedilmesi ve Yunanistan'ın bir Roma kenti olmasına (146) kadar böyle devam etmiştir. Yunan öğretmenlerin Roma'ya gelmesiyle birlikte, genç Romalılar Yunanistan'daki felsefe okullarına katılmaya ve Yunan felsefesini öğrenmeye başlamışlardır. Romalı düşünürler, hiçbir zaman bağımsız düşünce dizgeleri oluşturmamışlardır; onlar seçmecidirler. Değişik dizgeleri birbiriyle kaynaştırmaktadırlar. Bir dizgeyi büyük ölçüde kabul ettiklerinde bile onu kendi istekleri doğrultusunda değiştirmektedirler. Onların, eldeki bu bilgileri arttırma gibi kaygıları bulunmamaktadır. Onlar, yetenekli filozof

olmaktan çok, sağduyu ile hareket eden düşünürlerdir. "Onlar, felsefeye bir yönetim aracı ve davranış kuralı olmanın dışında hiç önem vermemişlerdir.*

Seçmecilik, hemen hemen tüm okullara, Akademi'ye, Lyceum'a ve Stoa okuluna girmiştir; yalnızca Epikürcüler, kendi dünya görüşlerini sürdürmüşlerdir. Onun temsilcileri olarak şöyle bir belirlemede bulunabiliriz: Antiochus, Yeni Akademi; Panetius (İÖ 180-110), Posidonius (ö. İÖ 91), Orta Stoa; Cicero (İÖ 106-43); Sextius (d.İÖ 70); L. Annaeus Cornutus (İS birinci yüzyıl); L. Anneaus, Seneca (İS 3-65); ve C. Musonius Rufus (İS birinci yüzyıl).

*Denis, Historie des theories et des idees morales.

V.

DİNSEL DÖNEM

15. YAHUDİ-YUNAN FELSEFESİ

FELSEFE VE DİN

Şimdiye kadar, Platon ve Aristo tarafından kurulan büyük dizgeler ve sonrasındaki değişik felsefe hareketlerini gözden geçirdik, ve şimdi felsefenin dinin koruması arayışlarına girdiği döneme geldik. Dünyayı bir makine olarak yorumlayan Epikürcülük takipçilerine dünyayı kendilerinin kullanımına yönelik olarak değiştirmeyi ve ondan mümkün olduğunca çok mutlu olmak için faydalanmayı önermektedir. Stoacılar, dünyayı erekbilimsel bir dizge olarak ele alırlar. Kendilerinin yerine evrensel bir istenci koyarlar ve bütün ereğini gerçekleştirmeye çalışırlar. Kuşkuculuk, evrenin doğasına yanıt vermeyi bile reddeder. Tüm felsefe düşüncelerinin bir yana bırakılmasını önermektedir. Son olarak seçmecilik, bütün kuramlarda bulunan iyi yönleri bünyesine toplama girişiminde bulunacaktır. Parçaları birleştirerek eldeki özdekten daha tatmin edici bir dünya görüşü elde etmeyi amaçlar.

Bu felsefelerin hiçbiri insan zihnini tam olarak tatmin etmemektedir. Tüm düşüncelerde noksan olan bir şeylerin varlığı sezinlenmektedir. Özellikle atom ve Tanrı ile ilgili düşüncelerde somut veriler elde edilememektedir. İnsanlar Tanrı

hakkında kesin bilgilere sahip olmak istememektedirler; onlar körü körüne yazgı düşüncesine razı olmaya niyetli görünmemektedirler. Tanrıyı yalnızca bilmekle yetinmemekte, onu görmek istemektedirler. Zeller, dönemi aşağıdaki sözcüklerle ifade etmektedir.

> Tanrıdan yabancılaşma duygusu, daha yüksek bir gizemliliği arayış eski dünyanın son yüzyıllarının karakteristik özelliğidir. Klasik insanların ve onların kültürlerinin öneminin azalma eğiliminde olması, yeni bir dönemin yaklaştığını sezdirmektedir; yalnızca hıristiyanlık değil, aynı zamanda pagan ve yahudi düşüncesi de taraftar bulmaya başlamıştır. (Zeller, The Philosophy, Bölüm III, Cilt II.).

Bu tutum, dinsel mistizm ile renklendirilmiş güçlü bir felsefe doğmasına neden olmuştur; ve Yunan düşüncesi, başlangıçta olduğu gibi, tarihini bir din olgusu ile sürdürmeye başlamıştır. Dinsel oluşum, Yunan düşüncesinin Mısır, Chaldaean ve özellikle Yahudi dinleri ile bağlantı kurulmasıyla gelişim göstermeye başlar. Mısır'da İskenderiye kentinde, çeşitli düşünce oluşumları bir arada yaşamaktadır. Bu dinsel felsefe içindeki akımları üç gruba ayırabiliriz: 1. Yunan düşüncesiyle doğu dini Judaizm (Musevilerin dinsel inanç ve ilkeleri) birleştirilmesi girişimi: Yahudi-Yunan felsefesi: 2. Pisagorcu öğretiler üzerine bir dünya dini oluşturma girişimi: Yenipisagorculuk;3.Platon öğretisinin dinsel felsefesini oluşturma girişimi: Yeniplatonculuk. Bütün bu düşüncelerde ortak olan nokta Tanrı kavramının aşkın (transcendent) bir oluşum olduğunun, Tanrı ve dünya ikiciliğinin, tanrının açıklanmamış ve gizemli bilgisinin olduğu iddiası, çilecilik ve dünyayı inkar etme, cin ve melek gibi arada bulunan varlıklar düşünceleridir. Tektanrıcılık, ikicilik, meleklerle ilgili dü-

şünceler Yahudi dininde daha önceden beri var olan oluşumlardır. Bunlar Yunan düşünce dizgesi ile kaynaştırılmaya çalışılmaktadır. Bütün dizgeler, Helenistik ve Doğu kültürünün birliğini temsil etmektedir: Yeniplatonculukta, Yunan öğeler daha baskın iken, Yahudi-Yunan felsefesinde Doğu kültürü daha ağırlıklı görülmektedir.

YAHUDİ-YUNAN FELSEFESİ BAŞLANGICI

İÖ 333 yılında Büyük İskender tarafından kurulmuş olan İskenderiye kenti, 323-181 yılları arasında onun generali Ptolemy'nin yönetimi altına girmiştir. Burası, Helen ve Doğu uygarlığının en büyük buluşma noktası olacaktır. Ptolemy II (285-247) yönetimi altında burada 700.000 ciltlik büyük bir kütüphane kurulmuştur. Bu yapı, şehire dünyanın her yerinden şairler, bilim adamları ve felsefeciler çekmektedir. Bunlar arasında şairler Callimachus, Theocritus ve Rodos'lu Apollonius; matematikçi Euclid; gökbilimci Perga'lı Apollonius, Arystillus, Timocharus ve Almagest ile gökyüzünün geocentric ya da Ptolemaic kuramının yazarı olan Ptolemy; yerbilimci Eratosthenes sayılabilir. Burada, Ptolemy II yönetimi altında, yahudi kutsal yazıları (Septuagint: Eski Ahit Kitabının İÖ 270'de başlanılan Yunanca çevirisi) çevrilmiştir. Anadillerini unutmuş olan büyük Yunan nüfusu bundan geniş ölçüde faydalanacaktır. Yahudi düşüncesi üzerindeki Yunan etkisi, İskenderiye ile sınırlı değildir. Filistin yöresinde de bu etki görülmektedir. Burada Kral Antiochus IV, Yahudileri hellenleştirmek için büyük bir çaba göstermiştir.

Yahudi ve Yunan ideasının birliğinin ilk doğrudan izi, Aristobulos (yakl. İÖ 150) adlı gezgin bir Yahudi tarafından ortaya konan bilimsel bir tezde görülmektedir. Aristobulus, Pentateuch (Kutsal kitapta Eski Ahid'in ilk beş kitabı) üzerine bir yorum yazmıştır. O, Eski Ahit ile Yunan felsefecilerin

öğretileri arasında bir uyum ortaya koymaya çalışmıştır. Orpheus, Homeros, Hesiodos, Pisagor ve Platon gibi Yunanlıların düşünceleri ile Yahudi kutsal yazıları arasında bağlantılar kurulmaktadır. Yunan şairlerinin çok sayıdaki ilahisi ile bu yapı desteklenmektedir. O, ayrıca Stoa düşüncesinden sonra alegorik yorumlamalar ile kutsal yazılardaki insanbiçimcilikten arındırma girişiminde bulunmuştur. Kutsal yazılar ile Helen düşüncesi uzlaştırılmaya çalışılmıştır. O, Tanrıyı aşkın, görülmez bir oluşum olarak algılamaktadır. Hiçbir ölümlü ruh Onu koruyamaz çünkü O yalnızca arı zihine dönüşebilir. Aristobulus, Stoacıların dünya ruhunun Tanrının kendisi değil, Tanrının bir görünümü olduğu iddiasındadır. O, herşeyi yöneten göksel bir güçtür. Bu görüşte Aristo ve Stoacıların etkisi belirgin şekilde görülmektedir. Diğer Yahudi yazılarında da, Yunan düşüncesinin izleri bulunmaktadır. *Wisdom of Solomon, Book of Maccabees, Sibylline Oracles* ve *Wisdom of Sirach* gibi yazılar ve kitaplar, üzerlerinde Yunan düşüncesini taşımaktadır.

PHILON

Bu eğilimler, İskenderiyeli bir yahudi ailesinin üyesi olan Philon (İÖ 30 - İS 50) dizgesinde toplanmaktadır. O, çoğu günümüze kadar gelen tarihsel, politik, törel ve yorumlama çalışmasına imza atmıştır. Philon'a göre, Judaism, insan aklının toplamıdır. Pisagor ve Platon gibi Yunan düşünürleri ile Musa ve havarilerin öğretileri aynı temel üzerinde bulunmaktadır; Philon, bunu kanıtlamak için, Yunan felsefesini, özellikle Platonculuk ve Stoacılık düşüncelerini okumuş ve İskenderiye'de yaygın olarak kullanılan alegorik yöntem aracılığı ile kutsal yazılar ile bu düşünceler arasında bağlar kurmuştur. Adem, düşüncenin ruhunu tinini temsil etmektedir. Havva duyumsallığı, Yakup peygamber ise koyu sofuluğu temsil

eder. Bu böyle sürüp gitmektedir.

The Works of Philo, trans. in Loeb Library, 1939;
Translation of *Works*, C.D.Yonge, 4 cilt, 1855-1900;
J.Drummond, *Philo-Judaeus*, 2 cilt, 1888;
F.Conybeare, ed. ve çev. *Philo on the Contemplative Life*, 1895;
H.Lewy, *Selections from Philo*, 1947;
E.R.Goodenough, *An Introduction to Philo*, 1940;
H.A.Kennnedy, *Philo's Contribution to Religion*, 1919;
H.Wolfson, *Philo*, 2 cilt, 1947;
T.H.Billings, *The Platonism of Philo Judaes*, 1919.

Philon dizgesinin temel kavramı, Tanrı ideasıdır. Tanrı mutlak bir aşkın varlıktır. O, kavrayış ve tanımlamamızın çok üzerinde bulunmaktadır; O, kutsaldır, en yüce iyidir ve hem bilginin hem de erdemin üzerindedir. Onun ne olduğunu değil, onu biliriz; onun varlığından haberdarızdır, onu erken yüksek us ya da arı düşünce aracılığı ile biliriz. Buna karşın onun varlığı kanıtlanabilir. O, herşeyin nedeni ve kaynağıdır; herşey onun içinde kapsanmıştır. O, mutlak erk, mutlak yetkinlik, mutlak iyilik, mutlak kutsanmışlık ve arı düşünce, zeka ve usdur. Tanrı, arı olmayan özdek ile bağlantı halinde olmak için çok yüceltilmiştir. Philon, Tanrının dünya üzerindeki eylemini açıklayabilmek için Yahudi melek ve cin düşüncesine kullanacaktır. Ayrıca Tanrı ile dünya arasında bir ortak nokta bulabilmek için Yunan dünya-ruhu ve ideası kavramlarını ortaya koyacaktır. Bu erkleri bazen Tanrının nitelikleri olarak betimlerken, bazen Tanrının hizmetçisi ya da mesajcısı olarak tanımlamaktadır. Ruh, melek ya da cinler artık hem Yunan felsefesinde, hem de Yahudi dininde görülmektedir. Bu erklerin hepsi bir tek şeye, Logos'a, Tanrısal İlkeye ya da Us'a ulaşmaktadır. Logos'u, kendi içimizde

bulunan logoslar aracılığı ile algılarız. Bu arı anlıktan farklı olarak bilginin ikinci bir niteliğidir. Logos bütün ideaların yeri ya da kapsayıcısıdır. Tüm erkler, meleklerin en yüceleri, Tanrının ilk doğan oğlu, Tanrı görünümü, ikinci Tanrı, Tanrı-adam, gökyüzündeki Adem, hep burada bulunmaktadır. Gerçekte, Philon'un Logos'u, Stoacıların dünya-ruhudur. O, evrenin bir örneğidir. Tanrı ile dünya arasındaki orta noktadır. Platon'un idealar dünyasıdır. Bazen bu ilke, tanrısal bir ışığın yayılması olarak değerlendirilebilmektedir.

Logos, akıl, erk ve özdekleştirilmiş Tanrı iyiliğidir. Tanrı uzayı kaplayan bir kütle ya da özdektir. Philon, Yahudi yaratım kavramına ek olarak dünyanın bir başlangıç zamanının olduğunu fakat sonunun olmadığını söylemektedir; zaman ve uzay, dünya yaratıldığı zaman yaratılmıştır. Logos yetkin ve iyi olduğu için, dünyanın hataları ve kötülükleri özdeğe ilişkin olmalıdır.

Yaratımın en önemli parçası olan insan, evren gibi, ruh ve özdekten oluşmuş microcosm'dur. İnsanın özünü arı düşünce oluşturur. Ruhun yapısı ve ussal olmayan bölümü, özdek dünyasına aittir; yönlendiren bölüm, arzu, cesaret ve us (logos) içermektedir. Yapısal olmayan zihin ya da arı düşünce, daha yukarıdan ruha eklenmiştir. Böylece Tanrının görünümü insanoğlunu oluşturacaktır. Beden, insandaki kötülüğün kaynağıdır; ruhun, beden ile uyum içinde olmaması kötülüğün ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Philon'a göre, insan zihni, tanrısal zihin ile sürekli bir bağlantı halindedir. O, hiçbir zaman Tanrıya karşı özgürlüğünü ilan edemez. Ancak duyumsallık içinde kendini kaybedebilir ya da onun üzerinde yükselebilir; bunun nasıl olanaklı olduğundan bahsetmedik. İnsanın bedeninde kötülük ilkesi bulunmaktadır. İnsanoğlu tutkularına karşı zayıf bir yapıya sahiptir ve günahkardır; bizler tanrısal bir yardıma gereksinim duyarız. Tanrının bizi aydınlatması ve ruhumuza etkide bulunması

gerekmektedir. "Bilinçlilik güneşinin doğması gerekir." Tanrı kavramının bu esrime durumu ile, oluşumun arı kaynağı ortaya konmaktadır. Philon felsefesinde, çilecilik ve gizemcilik öğretileri birleşmiştir ve bu yapı özellikle Ortaçağ'da yeniden ortaya çıkacaktır.

16. YENİPLATONCULUK

YENİPLATONCULUĞUN PISAGORCU KAYNAKLARI

İÖ altıncı yüzyılda Pisagor tarafından kurulmuş olan okul Yunan klasik dönem felsefesi sırasında yeterince verimli olamamıştır. Pisagorcu felsefe, gizemli ve törel görünümünde Platonculuk ile birbirine karışmış ve ancak dinsel dönemde yeniden yaşam kazanabilmek için uygun bir yapı bulabilmiştir. Pisagorcuların özgün öğretisi, törel politik ve dinsel sanıları, onun sayıgizemciliği ile vurgulamıştır; törel-dinsel bir reform amaçlamaktadır. Pisagor'un ölümünden sonra, onun öğretisinin uygulama evreleri, özellikle İtalya'da, varlığını sürdürmüştür. Ancak okul felsefi bir örgütlenme olarak dördüncü yüzyılda ölmüştür. Platon, ilerleyen yaşlarında, Pisagorcuların sayı kuramını ve dinsel gizemciliğini özümsemiştir. Daha sonraki dönemde, ustanın öğretileri, okulu tarafından vurgulanacaktır. Aristoculuk ve daha sonraki dönem Yunan dizgelerinin yükselmesiyle birlikte, Akademi, Pisagorculuğu terketti. İÖ birinci yüzyılda Roma dünyasında yeniden ortaya çıkana dek, bu düşünce varlığını belirgin olmayan bir şekilde sürdürecektir. Bu hareketin öncüleri, Pisagorculuğun ilk günlerine kadar geri gitmeyeceklerdir; onlar Platonculukta gözüken öğretileri esas olarak kabul edecekler ve çağın seçmeci modasını uygulayarak, diğer Yu-

nan kuramlarıyla birleştireceklerdir. Pisagor, bilgiyi tanrısal kaynaklı olarak ele almaktadır. Yenipisagorcular ise, Platon, Aristo ve Stoacıların düşüncesine paralel olarak gizemcilik düşüncesi üzerinde yoğunlaşırlar.

Yenipisagorcular arasında P. Nigidius, Figilus, Sotion, Tyanalı Apollonius, Moderatus, Nicomachus ve Philostratus'un isimleri sayılabilir. Apollonius, Pisagor'u dünya kurtarıcısı olarak ilan ederken, Philostratus, bu payeyi Apollonius'un kendisine vermektedir. Yenipisagorculuk hareketi çok sayıda Platoncuyu etkilemiştir: Bunlar arasında Chaeroneali Plutarch (50-125), Tyreli Maximus, Apuleius (d. 126 ve 132 arasmda), fizikçi Galen (ikinci yüzyıl), Calcus, Numenius sayılabilir.

Philostratus, *Life of Apollonius of Tyrona*, çev. F.C.Conybeare, 1912;

YENİPLATONCULUK

Yunan düşüncesinin temeli üzerinde dinsel bir felsefe oluşturma girişimi Yeniplatonculuğun oluşumunda önayak olmuştur. Platon'un dizgesi, dinsel bir dünya görüşünün çerçevesini oluşturmuştur. Bu düşünce, diğer kuramlardan da yararlanmış görünmektedir. Özellikle Stoa düşüncesinin izleri hissedilmektedir. Tanrı, herşeyin kaynağı ve ereği olarak algılanır; her şey ondan gelmektedir ve her şey ona geri dönecektir; o, alfa ve omegadır (Yunan alfabesinin ilk ve son harfleri), başlangıç, orta ve bitiştir. Tanrı ile birleşme ya da Tanrı içinde özümsenme tüm çabaların gerçek ereğidir. Evrenin kalbinde din olgusu bulunmaktadır.

Okulda bazı evreler ayırımı yapılabilir: 1. İskenderiye-Roma okulu: Ammonius Saccas (İS 175-242) kurucusudur, hiçbir yazı kalmamıştır; Plotinus (204-269) dizgenin gelişimi-

ni sağlamıştır; Porphyry (204-304) öğrencisidir. 2. Syrian okulu, Iamblichus (ö. 330) tarafından temsil edilmektedir. 3. Atina okulu, genç Plutarch (350-433) ve Prochus (411-485) ana kişilikleridir.

Yeniplatonculuk konusunda:

E.R.Dodds, *Select Passages Illustrative of Neoplatonism*, 1924;
P.E.More, *Helenistic Philosophers*, 1923;
T.Whittaker, *The Neoplatonists*, 2. baskı, 1928;
R.Klibansky, *The Continuity of the Platonic Tradition*, 1939.

PLOTINUS

Plotinus (204-264), Mısır'da Lycopolis'te doğdu ve İskenderiye'de Ammonius Saccas'ın denetimi altında onbir yıl boyunca felsefe üzerinde çalışmalarda bulundu. 243 yılında Roma'ya giderek orada bir okul kurdu; ancak elli yaşına kadar yazılarında kendi felsefesinden bahsetmedi. Ölümünden (269) sonra, öğrencisi Porphyry onun yazılarını gözden geçirdi ve yayınladı. Öğretmeninin yaşamöyküsünün de bulunduğu altı adet Ennead (dokuzluk) günümüze ulaşmıştır.

Plotinus'tan çeviriler:

Enneads, S.Mackenne, 1917-30;
G.H.Turnbull, *The Essence of Plotinus*, 1934;
G.H.Clark, *Selections from Hellenistik Philosophy*, 1940;
B.A.G.Fuller, *The Problem of Evil in Plotinus*, 1912;
W.R.Inge, *The Philosophy of Plotinus*, 2 cilt, 3.baskı, 1948;
E.Bréhier, *La philosophie de Plotin*, 1928;

A.H.Armstrong, *The Architecture of the Intelligibble Universe in the Philosophy of Plotinus*, 1940;
B.Switalski, *Plotinus and the Ethics of St. Augustine*, 1946.

Tüm oluşumun kaynağı Tanrı.

Tanrı, tüm varlıkların kaynağıdır. Bütün karşıtlıklar ve farklılıklar ondan kaynaklanmaktadır. Ancak onun kendisi çoğulcu ya da farklı bir yapıya sahip değildir. O, mutlak olarak tektir. Her şeyi kapsayan sonsuzluğu içinde Birdir: Her şeyi yaratan, ilk nedensiz nedendir. Her şey Ondan meydana gelmiştir; çoğulculuk her zaman için birliği gerektirecektir. Birlik, tüm oluşumun öncelidir ve ötesindedir. Onun aşkınlığı üzerine söyleyebileceğimiz her şey yetersiz kalacaktır; çünkü ona atfedilen güzellik ve iyilik ancak onu sınırlayıcı bir işlev görebilir. Onun ne olduğunu söyleyemeyiz, yalnızca ne olmadığını söyleyebiliriz. Onu bir oluşum olarak tanımlamak olanaklı değildir. O, güzellik, doğruluk, iyilik, bilinçlilik ve bunlara bağlı niteliklerin üzerindedir. Onu bir düşünüş olarak algılayamayız. Çünkü bu bir düşünür ve düşünce gerektirmektedir.

Dünya, Tanrıdan sonra meydana gelmiş olmasına karşın, onu Tanrı yaratmamıştır. Çünkü yaratım için bilinçlilik ve istenç gerekmektedir, bu da sınırlandırma anlamına gelir. Tanrı, bir dünya yaratmaya karar vermemiştir. Dünya, Tanrının evrim geçirmesiyle de oluşmamıştır. Evren, Tanrıdan ortaya çıkan bir oluşumdur. Onun sonsuz gücünü gözler önüne sermektedir. Plotinus, bu ortaya çıkışın anlamı için birkaç metafor ortaya atmaktadır. Tanrı, sonsuz kaynağından tükenmeyen bir akışın meydana geldiği bir kaynaktır; ya da Tanrı, güneşin hiçbir kayıba uğramadan yaydığı ışıkların güneşidir. Plotinus, metaforlarını ilk ilkenin bağımsızlığı ve mutlak gücünü gözler önüne sermek amacıyla kullanmak-

tadır. Neden, onun üzerine geçmez ya da kendisini onun içinde kaybetmez; etki nedeni sınırlamaz; etki Tanrının algılaması için önkoşul değildir. Dünya, Tanrıya bağlıdır fakat Tanrı dünyaya bağlı değildir. Organik yeniden üretimdeki ebeveynler gibi, Tanrı doğumdan sonra varlığını eskiden olduğu gibi sürdürmektedir.

Işık kaynağı olan güneşten ne kadar uzaklaşırsak, karanlığa (özdeğe) o denli yakınlaşmış oluruz. Yaratım, yetkinlikten yetkin olmayana düşüş anlamına gelmektedir. Oluşum skalasında ne denli aşağıya inersek, o denli yetkin olmayana, çoğulculuğa, değişime ve ayırıma ulaşmış oluruz. Daha sonraki her evre, bir önce gelenin gerekli etkisidir—onun kopyası, gölgesi ve ilineğidir. Ancak sonraki her evre, daha yüksek seviyeye ulaşma çabası içindedir, kaynağa geriye doğru dönüş çabası yaşanmaktadır.

Oluşumun üç evresi.

Meydana gelme oluşumu içinde üç temel evreden söz edilebilir: 1. arı düşünce ya da zihin, 2. ruh, ve 3. özdek. Birinci evrede, Tanrının oluşumu, düşünce ve idealara bölünmektedir. Tanrı, düşünce olarak düşünülür. Arı ideal bir kozmos olarak algılanır. Düşünce ve onun ideaları, konu ve nesnesi, bu evrede tektir. Zaman ve uzam içinde ayrılmamıştır: tanrısal zihinde, düşünen ve onun düşünceleri bir ve aynıdır. Tanrının düşüncesinin, yetkin doğru olması gerektiği düşünülür. Tanrı, kendi özünden gelen düşüncelerle düşünmektedir; tanrısal zihinde, düşünce etkinliği—düşünen ve düşünce bir ve aynıdır, ayrılmamıştır. Onun düşüncesi, bir ideadan başka ideaya atlayan tutarsız bir düşünce değildir. Sezgisel ve durağandır. İdealar dizgesini bir bütün olarak, bir anda kavramaktadır. Çok sayıda idea bulunmaktadır—bunlar fenomenal dünyadaki belli başlı şeyler kadar çoktur—

ve onlar birbirinden farklı farklıdır; ancak, Platon'da olduğu gibi birleşik bir dizge oluştururlar. Tanrının mutlak birliği, ilk ilke çok sayıdaki farklı ideanın bu *dizgesi* içinde yansıtılmaktadır.

Duyum dünyasındaki her bir belirli nesne için, Tanrı zihninde bir idea bulunmaktadır. Arı düşünce dünyası uzamsız ve zamansızdır; o, yetkin, ebedi ve uyumlu bir dünyadır. Fenomenal dünya örneğini ortaya koymaktadır. İdealar, yalnızca örnekler değildir; onlar aynı zamanda etkin nedenlerdir; daha önce gördüğümüz gibi, meydana gelme oluşumundaki her evre kendisinin ardılının nedenidir.

Tanrısal yaratımın ikinci evresinde, ruh, arı düşünceden meydana gelmektedir; bir yerde idealar ve erekler varsa, onların kendilerini gerçekleştirmelerinin araştırılması gerekmektedir. Ancak bu şekilde bir şeyler üretilebilir. Bu, arı düşüncenin etkisi, görünümü ya da kopyasıdır—ve her etki ya da kopyada olduğu gibi ilkörneğinden daha az yetkin değildir. O, çok duyarlı ve zihinseldir; etkindir ve ideaları vardır, düşünce erkine sahiptir. Ruhun iki evresi bulunmaktadır; ikinci evrede, duyum dünyası yönünde döndürülmüştür; ilkinde, düşünce olarak hareket eder ve arı ideayı tasarlar; diğerinde ise özdeği bir düzene sokar ve arzuya sahiptir. Plotinus, ilk evreyi dünya ruhu olarak adlandırmaktadır, ikinci evre ise doğa olarak adlandırılır. Bazen, iki dünyaruhu varmışçasına konuşmaktadır. Bedensel varlığın bilinçsiz ruhunun oluşumu olan ikincisi, ilkinden—bilinçli ruhtan—ortaya çıkmıştır.

Ruh, gücünü uygulamak arzusunu gerçekleştirmez. Üzerinde bir şey eylemde bulunmadıkça, kendi de eylemde bulunmayacak ve biçimlenmeyecektir; böylece özdeği üretir—üçüncü ve meydana gelişin en düşük seviyesi. Böyle bir özdeğin biçimi, niteliği, erki ya da birliği yoktur; bu, mutlak etkisizlik ve yoksunluk, kötülük ilkesidir. O, Tanrıdan uzağa kaldırılmıştır; o, karanlıktır. Onun görüntüsünü biçimlendireme-

yiz; yapabileceğimiz tek şey, değişim niteliğinin fenomenleri arasındaki gerekli tözlerin olduğunu varsaymaktır. Bunlar duyum dünyamızdan geçip gitmektedir. Bu özdek üzerinde, dünyaruhunu içeren etkin erkler ve ruhlar bulunmaktadır ve onlar idealarla özdeştirler. Özdek üzerinde etkide bulunan bu belirli erkler ya da ruhlar, uzam ve zaman içinde bazı duyarlı nesneler üretmektedir. Onların tümü, bölünebilir dünya-ruhu içinde yer almaktadır. Ne uzayda varolmaktadır ne de dağılmışlardır. Nesnelerin uzamsal düzenlemesi yalnızca özdeğe bağlıdır; fenomenal evrenin güzelliği, düzeni ve birliği, Tanrıya geri dönüş çağrısı yapan dünya-ruhuna bağlıdır.

Plotinus, dünyanın meydana gelmesinin, doğasının gerekli bir sonucu olarak dünya-ruhundan kaynaklandığını düşünmektedir. Bu, bir oluşum olarak zaman içinde başlamıştır. Arı düşünceden dünya-ruhunun meydana gelmesi, özdeğin yaratımı, özdeğin yapılara dönüşümü, sürekli bir oluşum meydana getirecektir. Soyut düşünce evreler şeklinde çözümlenebilir. Plotinus, Aristo gibi evrenin bengiliği düşüncesindedir. Aynı zamanda, özdeğin, biçiminden yalnızca ardışık olarak alınabileceğini söylemektedir. Dünya-ruhu üzerinde etkide bulunabileceği zaman yaratmaktadır. Plotinus da, Stoacıların dönemsel yeniden oluşum öğretisini kabul etmektedir. Ancak bu görüşlerin nasıl uzlaştırılabileceğini göstermemiştir: Bu konudaki genel düşüncesi dünyanın her zaman var olduğu ve her zaman var olacağıdır. Duyum dünyası, bir bütün olarak sonsuzdur, onun yalnızca parçaları değişmektedir.

İnsan ruhu.

İnsanoğlunun ruhu dünya-ruhunun bir parçasıdır. Duyularüstü ve serbest bir yapıya sahiptir. Çıkış noktası olarak, onun oluşumundan önce, mistik bir önsezi içinde sonsuz *nous* tasarlanmıştır, o Tanrıyı işaret etmekte ve iyiyi bilmektedir; ancak ardından gözlerini dünyaya ve insana çevirmiş-

tir ve böylece düşmüştür. Bu düşüş, dünya-ruhunun arzusunun, gerekli sonucunun bir parçasıdır. Kısmen, bir duyum yaşamı için önü alınamaz bir itme gücünün sonucu, kısmen de belirli bir ruhun kendisinin parçasına bağlıdır. Ruh, bu şekilde başlangıçtaki özgürlüğünü kaybetmiştir. Bu özgürlük, duyumsallıktan uzak olarak, diğer yöne dönerek, daha yüksek doğasına bağlı oluşu içermektedir. Eğer o, bunun yapılmasında başarısız olursa, bedensel yaşam içinde takılıp kalırsa, ölümünden sonra, suçluluk derecesine bağlı olarak başka bir insan, hayvan ya da bitkinin bedenine katılacaktır. Özdeksel bedene yayılan ruh parçası, gerçek kendisi değil, yalnızca onun gölgesidir. Gerçek kendi, düşünce ve logosta bulunmaktadır; o, görevini yalnızca düşüncenin duyumsal yaşantısından geçerek Tanrıya ulaşması gerekmektedir. Ancak Tanrıya bu geri dönüş bu dünyada, yanlızca çok ender durumlarda olanaklı olabilmektedir.

Gizemcilik.

Tanrı ile birliğin ereğine ulaşabilmek için, sıradan erdemler yeterli gelmemektedir. İtme gücünün ılımlılığı yeterli değildir; ruh, kendisini tüm duyumsalıktan arındırmaktadır. Kendisini beden ile olan birliğinden kurtarmak zorundadır. Bunun yanı sıra arındırmadan daha yüksek bir evre bulunmaktadır. Bu, kuramsal tasarım için bir hazırlık niteliği taşımaktadır; kuram, pratikten daha üstündür, çünkü bizi Tanrının görünümüne daha fazla yaklaştırır. En yüksek evre, Tanrı ile olan birliktir. Bu, düşüncenin yükseltilmiş türü tarafından bile gerçekleştirilemez; bu, yalnızca bir esrime (ecstasy) durumu içinde olmaktadır. Burada ruh, kendi düşüncesini aşmaktadır, Tanrının ruhu içinde kendisini kaybeder, Tanrı ile bir olur. Bu, Tanrıya mistik bir geriye dönüştür.

Bu dizge, Yunan felsefesi ile doğu dininin bir birleşimidir. Aşkın Tanrı öğretisi içinde dinsel bir yapıdır. Her şeyi algıla-

ma bakımından kamutanrıcıdır. Bir Tanrı oluşumu olarak en düşük özdeğe inilmektedir. Dinsel idealizm, ruhun son ereği için, geri kalan bölümün tanrının zihninde bulunmaktadır; ve insanoğlu, bu dünyadaki kazançların ötesinde Tanrı ile olan birliğini sürdürebilmek için, kendisini duyum zincirinden kurtarmalıdır.

Plotinus çoktanrıcılığı reddetmez; tanrılar da, göksel görünümlerdir. O, ayrıca dünyasal dinlerde iyi ve üstün cinlerin varlığına inanmaktadır. Bir uzaklık içindeki fiziksel eylemin olanaklı olduğunu düşünür; tüm evren, tinsel bir oluşumdur. Tinlerin, diğerleri üzerinde sempatik bir şekilde eylemde bulunması gerekmektedir. Onun ardıllarının çoğu, bu boşinanları abartmış ve popüler çoktanrıcılığı savunmuşlar, hıristiyanlık dinine saldırmışlardır.

SONRAKİ DÖNEM YENİPLATONCULUK

Plotinus'un öğrencisi olan Tyre'li Porphyry (232-304), hocasının yazıları, yaşamöyküsü ile birlikte, yayınlamıştır. Onun amacı Plotinus felsefesini geliştirmekten çok, onu açıklamaktır. Öğretmeninin arınmanın araçları olarak çilecilik ve popüler din düşüncelerini vurgulamıştır. Onun melekbilim, falcılık, putperestlik, büyü ve sihir gibi tüm boşinan ve uygulamalarını kabul eder. Ayrıca, Pisagor'un yaşam öyküsünü kaleme almış, Platon ve Aristo'nun çalışmaları üzerinde yorumlamalarda bulunmuştur. *Introduction to the Categories* (Aristo'ya ilişkin), *Outline* (Plotinus felsefesi), *Letter to Anebo on Demons* ve onbeş kitaplık *Against the Christians* adlı yapıtları bulunmaktadır. Bu yapıtlar, Ortaçağ felsefesinde önemli bir rol oynayacaktır. *Outline* (Latince çevirisi), Plotinus ve Pisagor'un yaşamöyküleri, *Letter* ve kısa yorum parçaları günümüze kadar ulaşmıştır.

Syrian okulundan Lamblichus (ö. yaklaşık 330), Yeniplatonculuğun olduğu kadar, Yenipisagorculuğun da bir takip-

çisidir. Çoktanrılı din düşüncesinin savunulması üzerine geniş çalışmalar yapmıştır. Boşinanlar, onun öğretilerinde, Porphyry'nin öğretilerinde olduğundan daha büyük bir rol oynamaktadır. Onun yazıları arasında *On the Life of Pythagoras, Exhortation to Philosophy* ve Platon ve Aristo üzerine yorumlar bulunmaktadır.

Iamblichus'un takipçileri arasında bulunan Julian the Apostate (361-363 arasında imparator olmuştur) eski dini yeniden düzenleme girişiminde bulundu: Asine'li Theodorus, Themistius Platon ve Aristo üzerine yaptıkları araştırmalarla tanınmaktadır; Macrobius, Olimpiodorus ve Hypatia da, Platon ve Aristo üzerinde yorumlarda bulunmuştur. Onlar, İskenderiye'de hıristiyanlar tarafından öldürülecektir (415). Iamblichus'un öğrencilerinden biri olan Synesius, daha sonra bir hıristiyan papazı olacaktır.

Iamblichus, *The Egyptian Mysteries*, çev. A.Wilder, 1915; Porphyry, *Life of Pythagoras*, çev. T.Taylor, 1818 (üçüncü baskı, 1918).

ATİNA OKULLARININ KAPANMASI

Yeniplatonculuk, Atina'da Akademinin başında olan Poclus (410-485) tarafından beşinci yüzyılda yeniden yaşatılmıştır. Onu Marius, Isidorus ve Domascius izleyecektir. 529 yılında, Atina'daki okul İmparator Jüstinyen'in emri ile kapatıldı ve böylece Yunan felsefe tarihi resmi olarak sona ermiş oldu. Bu dönemden sonra, Simplicius, genç Olypiodorus, yaygın olarak bilinen *Consolations*'un yazarı Boethius ve Philoponus tarafından yayınlandı. Boethius'un Aristo'ya değin yazıların çevirileri olduğu kadar kendi çalışmaları, Porphyry'nin *Introduction*'ı Ortaçağ'da Yunan felsefesinin yaygın olarak katkıda bulunmasını sağlayacaktır.

Consolations of Philosophy'nin yazarı Boethius (480-524)

Yunan felsefesinin son döneminin en bilinen kişiliğidir. O, Theodoric yönetimi altında yüksek dereceli politik bir statü kazanmıştır. Ancak Theodoric'e karşı olduğu şeklindeki suçlamalar nedeniyle politik kariyeri birdenbire sona ermiş ve hapise atılmıştır; hapishanede geçirdiği dönemde *Consolation* (Teselli) yapıtını yazmıştır. Bunun oluşumunda Marcus Aurelius'un *Meditations* ve Thomas á Kempis'in *Imitation of Christ* gibi dinsel, törel ve felsefi büyük belgelerin bilgilerinden yaralanılmıştır. Consolation'da yer alan dinsel ve felsefi idealar şunlardır: dünyanın Tanrısal Takdir (Divine Providence) ile yönetilmesi, bu bireysel insanın özgürlüğü ile uzlaşmaz olmayan bir düşüncedir. Tanrısal Takdir, iyiliğin egemen olacağı bir dünyanın güvencesini vermektedir.

Yunan felsefesinin yaşam dönemi İÖ altıncı yüzyılın başına kadar sürecektir. Son dinsel dönemde Yunan Platonculuğu yeni hıristiyanlık dünya görüşü ile yarışmasını sürdürebilmek için umutsuz bir girişimde bulunulacaktır. Ancak Yunan felsefesi bu dönemde geçerliliğini artık kaybetmiştir. Eski çoktanrıcılık düşüncesiyle ölüyü diriltme çabasına girişilir. Ancak bu da hiçbir fayda sağlamayacaktır. Yunan felsefesinin son evresinde, Hıristiyanlık gelecek felsefi düşüncesinin belirleyicisi olacağı hissettirmeye başlamıştır. Hıristiyanlık dinindeki Yazgı inancı, zihinsel dünyayı fethetme girişiminde bulunacaktır. Ancak, daha sonra Yunanlıların felsefesi ile işbirliği yapma yolunu seçecektir.

Proclus, ***Elements of Theology,*** çev. E.R.Dodds, 1933;
L.J.Rosan, ***The Philosophy of Proclus,*** 1949;
W.J.Sedgfield, ed., ***King Alfred's Version of the Consolations of Boethius,*** (çağdaş ingilizcede), 1900;
L.Cooper, ***A Consolation of Boethius,*** 1928;
H.R.Patch, ***Tradition of Boethius,*** 1936;
K.Dürr, ***The Prepositional Logic of Boethius,*** 1953.

BÖLÜM İKİ

ORTAÇAĞ FELSEFESİ

VI.

ORTAÇAĞ FELSEFESİNİN YÜKSELİŞİ

17. ORTAÇAĞ FELSEFESİNE GEÇİŞ

ORTAÇAĞ DÖNEMİNİN SINIRLARININ KALDIRILMASI

Daha önceki bölümlerde Jüstinyen'in emri ile Atina'daki okulların kapatıldığı yıl olan İÖ 529 yılına kadarki Antik felsefe üzerinde çalışmalarda bulunduk. Hıristiyanlık döneminin ilk yüzyılında Roma İmparatorluğu'nun, Yunan-Roma ya da Helenistik felsefenin çöküşü yaşanmıştır. Bu dönemde yeni Hıristiyanlık dini, hem öğreti hem de sezgi açısından kendisini geliştirmektedir. Hıristiyan dini Batı Avrupa entelektüel yaşantısını herşeyin ötesinde etkilemiştir.

Bizim Ortaçağ felsefesi çalışmamız Hıristiyan felsefesi ve Roma Kilisesi ile koşut gitmektedir; Doğu imparatorluğunun Bizans uygarlığı ile ortaya konan Arap ve Yahudi felsefelerine daha az değinilmişir.

Tarihçiler genellikle dönemlerinin sınırlarının çizilmesini yapay bulmaktadırlar. Ortaçağ dönemi İS 395 yılında Theodosius'un ölümüyle başlayan çağ olarak da kabul edilebilir. ya da 1453 yılında İstanbul'un Türkler tarafından alınmasıyla İmparatorluğun bölünmesini geçiş sınırı olarak kabul ede-

bilirsiniz. Bunların hepsinde amaç Antik dünyanın gücünü yitirmesinin gösterilmesidir. Biz Ortaçağ'ı bir dönem olmaktan çok, bir uygarlık olarak değerlendireceğiz. H.O. Taylor, *The Medieval Mind* (Ortaçağ Düşüncesi) kitabının ilk bölümünde, Ortaçağ düşüncesini birbiriyle etkileşim halinde bulunan üç öğenin karakteristik niteliklerini ortaya koyarak belirlemektedir: 1. İmparatorluğun çöküş döneminde Batı Avrupa'da bulunan Latin uyruklu kişilerle kuzeyli barbarların kaynaşmasıyla yeni insan oluşumunun meydana gelmesi; 2. Latin kaynaklar aracılığı ile birincil elden çevrilen Yunan ve Roma dünyasının kültür yapısı; ve 3. Doğu (Yunan) biçiminden çok Latin etmenleri içinde barındıran Hıristiyanlık dini. Taylor, bu kaynaşmanın sekizinci yüzyıldan önce büyük ölçeklerde meydana gelmesine dair çok az kanıt bulabilmiştir. Hatta Papa Büyük Gregory (590-640) Patristik Çağ ile Ortaçağ arasında bir geçiş dönemi bulunduğu inancındadır. Biz bu noktayı tartışmayacağız. Dönemin sınırlarının belirlenmesinde çok çeşitli tarihsel öğeler temel alınabilmektedir. Bizim şimdiki ilgi noktamız 395 yılından çok önce başlayan ve Ortaçağ felsefesinin gelişiminde önemli bir yere sahip olan oluşum hakkında bilgi vermektir.

PATRİSTİK DÖNEM

Patristik felsefeyi, Ortaçağ felsefesinin hazırlamasına bir başlangıç dönemi olarak kabul edebiliriz. Bu dönem, İsa Peygamberin zamanından, 430 yılında St. Augustine'in ölümüne kadar geçen dönem olarak belirlenebilir. Bu, 692'deki Trullo Konseyine kadar süren Hıristiyan dogmatizmin daha ileri gelişimini de kapsamaktadır. Patristik felsefe, Ortaçağ felsefesi için bir evre oluşturmaktadır. Patristik dönem, erken dönem Hıristiyanlık dinin Helenistik felsefe ile birleşimi ile sonuçlanacaktır. Bu bir felsefe olmaktan çok tanrıbilimdir. En

büyük temsilcisi St. Augustine'dir. St. Augustine, belki de bu dönemin felsefeci ünvanı alan tek kişiliğidir. Bu bölümde, patristik çağın yalnızca ana hatlarını çizeceğiz. Sonraki bölümlerde, konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler verilecektir.

Erken dönem Hıristiyan toplulukları tür açısından büyük farklılıklara sahiptir. Ancak bu kabaca gentile (Musevi olmayan) türü ve Yahudi dinine yönelik tür olarak sınıflandırılabilir. İlk dönemde, bu iki kaynaktan oluşan, anlaşılması güç bir Hıristiyanlık biçimi yaşanmıştır. Bu, Helenistik Hıristiyanlık olarak adlandırılmaktadır. Yapı, St. Paul tarafından ortaya konmaktadır. Yeni din, biçim açısından dogmaların ötesine geçerek insanların ortak duyumlarını saptama girişiminde bulunmaktadır. Bu dönemde antik dünyada pagan ve yahudi öğretileri etkindir. St. Paul'un yazılarında—özellikle İbranilere Mektupları'nda—ve St. John'a göre Gospel'de, Patristik felsefenin iki niteliği ayırt edilebilmektedir. İlk olarak, İsa Mesih kişiliğinin yüceltilmesi, Tanrının biricik oğlu olduğunun kabul edilmesi; ikinci olarak, İsa'nın Hellenistik dünyada egemen olduğundan çok felsefi kavramlar terimleriyle yorumlanması.

İsa Mesih kişiliğinin doğasının Hıristiyan kavranışı, felsefi tasarımla karışıncaya kadar hiçbir belirli biçim almamıştır. St. Paul'un yazılarında ifade edildiği gibi, İsa'nın içinde insan ve tanrı doğalarının birliği bulunmaktadır. Bu, daha sonraki Üçlülük (Trinity) öğretisi tohumudur. Bunun ötesinde, Paul öğretisi, Niceae Konseyi'nde daha önce tartışılmış olan ve sonuç olarak kabul gören bir formülleştirmedir. Üçlülük öğretisi Batı Hıristiyanlık tüm tanrıbilimi üzerinde temellenmiştir ve 325 yılındaki Nicaea Konseyi'ne kadar tamamlayıcı bir biçim verilmemiştir. Helen dünyasındaki felsefe terminolojisi kullanarak dinsel tartışmalara katılma dönemi yaşanmaktadır. Ante-Nicene (İznik Öncesi) dönemde Platon ve Hıristiyan felsefesinde bu terminoloji yaygın olarak kul-

lanılmaktadır. Philon tarafından ortaya konan Yeniplatoncu gelenekte de bu terimler kullanılır. Erken dönem Hıristiyanlık düşüncesinde Stoa ve Aristo öğeleri bulunmaktadır, ancak Yeniplatoncu öğeler baskındır. Gerçekten de, bu dönemin Hıristiyan felsefesinde, Helen felsefesinin öğeleri bulunur. İznik öncesi felsefenin çoğu için bu geçerlidir.

Nicaea Konseyi (325), Yeniplatonculuktan uzaklaşarak, İsa Mesih'in Tanrının Oğlu olarak betimlendiği Hıristiyan kavramı için formüller oluşturmaktadır. Bu anlayışta İsa, ikincil bir tanrı olarak algılanmaktadır. Aşkın bir Tanrı ile duyum dünyası arasında algılanır.

Dördüncü yüzyıl çalkantılı bir dönemdir.İmparatorluk politik yaşantısı ve yeni Kilisenin öğretisel yaşamı içiçe bulunmaktadır. Yüzyılın sonunda görünüm değişmeye başlamışır. Theodosius'un öldüğü 395 yılında, Roma İmparatorluğu etkin ve güçlü bir yönetim altında bulunuyordu. Ardından iki oğlu Honorius ve Arcadius'un tahta çıkmasıyla birlikte Doğu ve Batı ayrımı oluştu. Batıda ortaçağ Hıristiyan felsefesinin gelişimi gözlenmektedir. Theodosius ölümünden üç yıl önce 392 yılında Hıristiyan dinini yasaklamıştı. Bu dinin ortodoks mezhebi, dinlerini yaşatabilmek için yoğun çabalar gösterecektir. Karmaşık beşinci yüzyılda bu din, Batı İmparatorluğunun varsıl Yunan-Roma mirasını düzenlemeye başladı ve klasik geleneğe karşı bir güç haline dönüştü. Yunan-Roma felsefe geleneğinin izlerini taşıyan Hıristiyan öğelerle, Patristik felsefenin birleşimi Skolastik dönemde ortaçağ özdeksel bileşiminde başarı kazanacaktır. Bu dönem, Orta Çağlarda batı uygarlığının karmaşıklığı yaşanmaktadır.

SKOLASTİK DÖNEM

Temel öğretilerin oluşturulması ve düzenli bir kilise olarak Hıristiyanlığın zaferinden sonra, dogmalar tarafından

belirlenen konu-özdek ve yönlendirici ilkelerde felsefe öğeleri görülmektedir. Ortaçağ felsefesinin geniş bir bölümünü oluşturan bu Hıristiyan felsefesi, Hıristiyan temeli üzerinde bir yaşam ve dünya kuramı oluşturacaktır. Bu hizmeti gerçekleştirenler Okulcular (school-men) olarak adlandırılmış. ve onların dizgelerine Skolastik felsefe adı verilmiştir. Skolastik felsefe Kilise Babaları tarafından formülleştirilerek Hıristiyan dogmalar üzerinde öğretisel yargılarda bulunulmaktadır.

Okulcular, Yunan felsefesini bilmelerine karşın, sorunların çözümünde antik düşünürlerden farklı düşünmektedirler. Yunan felsefecilerin amacı evren için ussal bir açıklama getirmektir. Onlar popüler dinden bağımsızdırlar ve görevlerine az ya da çok bilimsel ruhla yaklaşmaktadırlar. Tartışmacı bir yöntem uygularlar. Diğer taraftan, Hırstiyanlığı her türlü tartışmanın ötesinde görmektedirler. Felsefenin dinin hizmetinde olması gerektiğini düşünmektedirler.

Zihin, Hıristiyan dogmasının sınırları içinde yeteneklerini kullanmada özgür bırakılmıştır; insan zihni dünyayı istediği gibi yorumlayabilmektedir. Ancak konu dinsel sınırlamalara geldiği zaman bir farklılık söz konusu olmaktadır. Skolastik tutum ve yöntem, felsefi dizgenin Hıristiyan dogmasının bağımsız bir temeli üzerinde oluşum girişiminde bulunmasının tatmin edici olmadığını kanıtlamaktadır. Skolastizmin tüm ussal hareketi, diğer bir yöne de saldırmaktadır: Dogmalar ve tüm kilise dizgesi, İncil ve bireysel bilinç uygulaması ile dönüşüm geçiren dinsel yaşantıyı, eleştirmektedir. Kuramsal ve pratik görünümdeki Hıristiyanlık reformu çağdaş dönemin başlangıcı olan iki çağda toplanacaktır: Rönesans ve Reform.

18. HIRİSTİYANLIĞIN BAŞLANGICI

ERKEN DÖNEM HIRİSTİYANLIK

Helen düşüncesinin son döneminde, Roma dünyasında yeni bir din oluşumu yaşanıyordu. Musevilik tohumundan ortaya çıkan bu din bütün çocuklarını aynı derecede şefkatle seven bir Baba-Tanrı düşüncesine dayanıyordu. Onun Oğlu İsa Mesih aracılığı ile bütün insanlığın kurtulacağı haber veriliyordu. Hiç kimse diğerinden daha düşük seviyede değildi. Herkes için umut vardı. İsa, önce dünyaya, daha sonra cennete yeniden gelerek krallığını kuracaktı. Ancak ister dünyada, ister cennette olsun, bu bir doğruluk ve sevgi krallığı olacaktır. Kıyamet Günü'nde kötüler, varsıllar ve güçlüler Tanrının gazabına uğrarken, kalbi iyiliklerle dolu olanlar, ister yoksul isterse düşük seviyede olsunlar, zafere ulaşacaklardı. Hıristiyanlık, günahkar dünyadan gelecekte kutsanmış bir yaşam vaadinde bulunarak popülerliğe ulaşacak ve insanların beklentilerine yanıt vereceklerdir. Kutsanmış yaşam gelişigüzel davranışlara değil, erdemli yaşayışa bağlı olarak şekillenecektir. Adaletin Musevi anlayışına göre yorumlanması, Hıristiyanlık kurucusu tarafından tinin doğruluğu öğretisine dönüştürülmüştür. İnsanoğlu, Tanrıdan korkmak yerine Ona karşı sevgi ve saygı içinde olmalıdır. İnsanoğlunun kurtuluşu ancak içindeki kötü tutkulardan arınmayla gerçekleşebilir. Kibirlilik, kızgınlık, nefret ve intikamın yerini sevgi ve merhamet almalıdır. Her insan komşusunu kendisini sevdiği kadar sevmelidir.

HIRİSTİYANLIK VE KLASİK KÜLTÜR

Bu yeni din öncelikle Roma dünya-krallığında uygulama alanı bulacaktır. Eğitimli sınıf içinde bu dine yönelen kişilerin sayısı arttıkça Hıristiyanlık daha fazla güç kazanmaya

başladı. Hıristiyanlık gerçekte ilk olarak Filistin bölgesinde ortaya çıkmış olmasına karşın, gelişimini Yunan-Roma uygarlığında sağlamıştır; Musevilik, törel, politik, toplumsal, dinsel ve entelektüel etkinliği ile büyük Roma İmparatorluğunu etkilemiştir. Hıristiyanlık bu etkinin bir ürünü olarak ortaya çıkacaktır. Bu yeni dünya dini kısa sürede yayılacak ve evrensel bir imparatorluğa dönüşecektir; gelişen kozmopolitancılık ve kardeşlik ruhu, Stoacılıktan çok şey almış görünmektedir. Popüler Yunan gizemlerinde ve Doğu dinlerinde bulunan ölümsüzlük öğretileri geniş ölçekte kabul görmektedir. Metafizikçilerin soyut düşüncelerinin başarısız olması, dinsel ruhun uyanışında başarı kazanmasında önayak olacaktır. Hıristiyanlık, geniş ölçekte dü-şünüldüğünde, Musevilik ve Hellen-Roma imparatorluğunun, çağının bir çocuğudur. Ortaya çıkan bu yeni din kendini Yunanlı ve Romalılara yöneltecek ve derece derece dünya kültürünü etkisi altına alacaktır. Hıristiyanlık, Kudüs'ün duvarları arkasına gömülmeyecek, tüm dünya boyunca kendine bir yer açacaktır.

Hıristiyanlık, mesajlarını etkin bir şekilde dağıtabilmek için çok sayıda sorunla savaşmak zorunda kalacaktır. Felsefeciler ve halkçıların amansız saldırılarına göğüs germek zorundadır. Hıristiyanlık öncüleri felsefecilere karşı tartışma zemininde başarı kazanabilmek için onların kendi entelektüel silahlarını, felsefe kuramlarını kullanmak zorundadırlar. İnanç savunucuları ya da Apologistler, onlara gereksinim duyulduğu zaman ortaya çıkacaktır. Ancak inancın formülleştirilebilmesi için yeni inancın tanımlamasının da yapılması gerekmektedir. Öğreti ya da dogmalardan bir yapı oluşturulması gerekir. Hıristiyan toplulukların geleneksel inançları felsefe terimleriyle ortaya konacaktır. Yunan düşüncesi, bir kez daha Hıristiyanlık üzerinde etkisini göstermektedir. Dogmalar, resmi olarak Kilisenin büyük konseyleri tarafından tanımlanmaktadır. Zafer kazanan inanç, ortodoks inancı

olacaktır. Bu dinin önde gelenleri Kilise Babaları olacaktır; onların formülleştirdiği Hıristiyanlık felsefesi, Patristik felsefedir.

BİR İNANÇ OLARAK HIRİSTİYANLIK

Hıristiyanlık inancı, yeni inanış ile klasik felsefenin etkileşiminden ortaya çıkmıştır. Kilisenin, dönemin çağdaş dünya topluluklarına yönelik eğitimsel biçimler içinde örgütlendiğinin göz önünde tutulması gerekmektedir: Örneğin papazlar, bir belediye örgütlenmesine benzer olarak işlevlerini yerine getirmektedir. Din adamları arasında hiyerarşik bir yapı bulunmaktadır. Roma kentinin merkez olarak seçildiği, bir otorite yapısı kurulmuştur. Kilise kurucuları, çok sayıda Kutsal yazılar üzerinde çalışmalar yaparak, Kilise kanunları oluşturacaklardır; bunlar felsefe yönünden çok, inanç yönüyle formülleştirilmiştir. İnançların kısa özetleri şeklindedir. İnancın önemi ya da inancın kuralı *(regula fidei)* bu şekilde ortaya konacaktır. Her inananın uyması gereken bu öğretilere, felsefi bir biçim vermek hiç de kolay değildir. Böyle bir girişim, üçüncü yüzyılda Roma Kilisesinde Apostles İnancı olarak bilinen bir biçim olarak gerçekleştirilmiştir. Bir Tanrı ve Onun tek Oğlu İsa Mesih vardır. İnsanoğlu, üçlülüğün Üçüncü Kişisi ve Meryem Ana tarafından meydana gelmiştir.

İsa, evrensel bir kardeşlik duyumu taşımaktadır. Kiliseye göre kurtuluş düşüncesi, bireysel insan ruhunun sonsuz değeri ile sağlanmaktadır. Bu inanışın merkezinde, törebilimin klasik anlayışı bulunmaktadır. Bu dönemde dünyasal olmayana yönelim şaşırtıcı değildir. St. Paul'un ifadesinde bu dünyanın yalnızca budalalık olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Daha sonra Platonculuktan dönüş yapmış olan Justin the Martyr'de de aynı bakış açısı bulunmaktadır. Sonuç olarak,

St. Augustine dünyasal şehir ile Tanrı kenti arasında bir ayırım yapacaktır. Bu ayırım 410 yılında çeşitli tartışmalara yol açmıştır.

Hıristiyanların başarı kazandıkları asıl tartışma, onların inanç erdemlerinde olmuştur. Roma ve Yunanistan'da bir inanç duyumu egemen olmaya başlamıştır. Üçüncü yüzyılda önemli bir dönemeç noktasına girilir. Devlet, tarih ve doğaya yönelik yeni bir tutum ortaya çıkmaktadır. Bunda inanç çok önemli bir rol oynamaktadır.

Hıristiyanlık, din düşüncesine, çağının felsefe terimleriyle bir açıklama getirmektedir. Üçüncü yüzyılda din ile felsefe arasında bir ilişki oluşturan en önemli kişilik Origen'dir (185-254). Plotinus (204-289) döneminde Yeniplatonculuk adı altında toplanan düşünce yapısını daha önce incelemiştik. Origen'in çalışmalarında bu dönemin *felsefi* etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Origen'in, Plotinus'un öğretmeni ve Yeniplatonculuğun kurucusu Ammonius Saccas'ın okulunda bir süre görev almış olması, dönemin yapısını daha iyi açıklayacaktır.

19. HIRİSTİYANLIK TANRIBİLİMİNİN GELİŞİMİ

ERKEN DÖNEM TANRIBİLİM

Yeni din, öğretilerini tanımlama ve Yahudi ve Helenistik tanrıbilimsel geleneklere karşı üstünlük kazanan Hıristiyan teolojisinin oluşumunu açıklama zorunluluğu içindedir. Hıristiyan inakçı tanrıbiliminin ana kaynağı, St. Paul'un yazılarıdır. *Wisdom of Solomon* adlı yazıda, Tanrının erki ve aklı, logos ile özdeşleştirilmektedir. Hıristiyanlığın tarihsel öğeleri Yunan Logos öğretisinin ışığında yorumlanacaktır; dinsel ve felsefi öğeler, dinsel görünümü vurgulamak için bir araya

getirilmiştir. Logos, soğuk bir felsefi soyutlama değil, bir kişi, Yaşayan bir Babanın Oğludur.

GNOSTİKLER

Gnostikler, ikinci yüzyılın tanrıbilimcileridir. Onlar yeni dini usa uygun hale getirme çabası içindedirler;inancı,bilgiye dönüştürmek *(gnosis)* istemektedirler. Onlar, inanç ve bilgi, din ve bilimi bir uyum içinde yoğurmaya çalışırlar.

Gnostizm, olgunlaşmamamış bir skolastizmdir. Kaba ve fantastik bir yapısı vardır: Hıristiyan Philoncular, kendi öğretilerini İsa tarafından yayıldığı iddiasında bulunmaktadırlar. Onlar yalnızca eğitimli hıristiyanlar tarafından bilinen gizemli bir öğreti oluşturmaktadırlar. Hıristiyanlığı tamamen yeni ve tanrısal bir öğreti olarak düşünürler.Musevilik, bozuk bir din biçimidir. Yahudi Tanrı ya da Demiurge sahte Tanrı olarak algılanır. O, gerçek Tanrıya karşıt bir konuma sahiptir. İsa, en yüce tinlerden biridir. İnsan bedenine girerek, Demiurge tarafından özdek içine hapsedilmiş olan tinleri özgürleştirme amacındadır. İsa'nın yetkin öğretileri ile özdeksel kölelik içinde olan insanlar özgürlüklerine kavuşacaklardır. Kaçış araçlarından biri çileciliktir; bu yapılmadan özgürlük kazanımı olanaklı değildir. Dünya, bir düşüşün sonucudur; özdek, kötülük ilkesidir. Hıristiyan inancında, kolay anlaşılır bir öğreti bulunmaktadır. Bu dışrak öğreti, Gnostiklere gönderilmiş olan gizemli bir gelenektir.

Gnostiklerin başlıca kişilikleri arasında Cerinthus, Saturnitus ve Valentine bulunmaktadır. 144 yılında Roma'da bir kilise oluşturan Marcion dizgesi, St. Luke Gospel'in kilise kanunları ve Paul mektupları, Gnostizm'in ana hatlarını oluşturmaktadır. Bilgi yerine inanç vurgulandığı için bu bölümde ayrıntılı yer verilmemiştir.

E. de Faye, *Gnostiques et Gnosticism*, 2. baskı, 1925;

E.K.Rand, *Founders of the Middle Ages*, 1928.

Gnostiklerin görevlerini tam olarak yerine getirmedikleri açıktır. Onlar felsefi bir dizge oluşturmak yerine yalnızca bir "Yarı-Hıristiyan mitoloji" ortaya koymuşlardır. Bunun yanı sıra, onların öğretileri, Mesih'in öğretilerinin üstün olan kavramları ile çelişki halindedir; onlar, Eski Ahid'i reddetmektedirler, gizli ve açık Hıristiyanlık ayırımı yapmaktadırlar. Gnostik hareket, yeni din üzerinde gözle görülür bir etkide bulunmaktadır: Hıristiyan tanrıbilimi tarafından, inancın felsefi olarak formülleştirilmesi için bir itme gücü sağlayacaklardır. Yunan Felsefesinden ortaya çıkan Gnostizm'in temel idealarından bazıları, Kilisenin erken dönem yazarlarının çalışmalarında yer almakta ve dogmanın evriminde biçimsel etmenler olmaktadır.

APOLOGİSTLER

Apologistler, yeni dinin düşünce boyutu açısından yerli yerine oturtulması genel amacı açısından Gnostiklerle ortak bir fikre sahiptirler; onlar, inancın savunulmasında felsefeye başvurmaktadırlar. Onlara göre, Hıristiyanlık hem felsefe hem de vahiydir; onun doğruları doğaüstü çıkış noktasına ve mutlak kesinliğe sahiptir. Ancak bunlar *ussal* doğrulardır. Onlar tanrısal bir zihin tarafından ortaya konmuş olmalarına karşın usa uygundurlar. Harnack'ın tümceleriyle ifade etmek gerekirse:

Onların tümü için ortak olan inanç aşağıdaki gibi özetlenebilir: Hıristiyanlık felsefedir çünkü ussal bir içeriğe sahiptir, çünkü tüm gerçek felsefecilerin yanıt aradıkları sorulara, tatmin edici ve evrensel olan mantıksal yanıtlar vermektedir; fakat felsefe değildir, gerçek-

çeğin ortaya konmasında doğaüstü, tanrısal çıkış noktalarına sahiptir. (Outlines of History of Dogma, çev. Mitchell, s.121).

Apologistler, dönemlerinin edebiyat ve felsefe düşünceleri ile yakından ilgilidirler. Eğitimli sınıflara yönelmişlerdir. Gerçekten de, kilisenin erken dönem yöneticilerinden çoğu iyi eğitim görmüş kişilerdir. Bu durum, onların yazılarında felsefi öğelerin genel olarak yer almasını açıklamaktadır.

Bu alanın öncüleri arasında şunlar bulunmaktadır: Justin the Martyr (ö.166), Tatian, Athenagoras, Theophilus, Irenaeus (d. 120-130), Hippolytus, Minucius Felix (ikinci yüzyıl), Tertullian (160-240), Cyprian (200-258), İskenderiyeli Clement (ö.216) ve Origen (185-254). Daha önce bir Stoa felsefecisi olan Panteenus tarafından 180 yılında İskenderiye'de bu öğretinin okulları kurulmaya başlandı. Bu okulların amaçları yalnızca yeni dini savunmak değil, aynı zamanda onların ussallıklarını kanıtlamaktır. İskenderiye okulunun en etkin yöneticisi olan Origen, Hıristiyan tanrıbiliminin ussal bir zemine oturtulması için yoğun çalışmalarda bulunacaktır.

Kilise Babalarının yazıların derlemi (Latince ve Yunanca), *Migne* tarafından kaleme alınmıştır, 1840;

de Gerhardt ve diğerleri, 1875;
Viyana Akademisi tarafından *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum'un* yeni baskısı (1866'dan itibaren);
Prusya Akademisi tarafından ilk üç yüzyılın Yunan Kilise Babalarının Derlemi (1897'den itibaren);
İngilizce çeviri, *The Ante-Nicene Christian Library,* ed., Roberts and Donaldson ve *Library of Nicene and Post-Nicene Fathers,* ed., Schaff and Wace,
E.R.Goodenough, *The Theology of Justin Martyr,* 1923.

APOLOGISTLERİN ÖĞRETİLERİ

Apologistlerin yazılarındaki temel düşünce şudur: Dünya, bozulabilir olmasına karşın us ve düzenin izlerini sergilemektedir, tüm yaşam ve oluşum kaynağı olan sonsuz, değişmez ve İlk Nedeni işaret etmektedir. Bu ilke, tüm yaşam ve oluşumdan daha üstündür. İnsanoğlunun düşüncesinin ötesinde Tanrının varlığı hissedilmektedir. Tüm yaratımın İlk Nedeninin ussal olması gerekmektedir; us, onun içsel doğasının bir parçası olarak içinde her zaman bir gizilgüç şeklinde bulunmaktadır; ve usun varlığı ya da Tanrıdaki Logos, evrendeki düzen ve amaca bağlıdır. Diğer bir deyişle, dünyanın kökünde us ve iyilik bulunmaktadır ve Tanrı ebedidir, tüm değişimlerde yerinde kalmaktadır.

Tanrı, özgür istenci ile Logos'u yaratmıştır; güneşten nasıl ışık meydana geliyorsa, Ondan da logos meydana gelmiştir. Güneşin meydana getirdiği ışık nasıl ki güneşten ayrı olarak düşünülmüyorsa, tanrısal us da, Tanrıdan ayrı olarak düşünülemez. Tanrı usunu kaybetmemektedir: Logos, yaratıcısı ile birlikte var olmaktadır. Logos, aynı zamanda diğer bir kişilik olarak—öz açısından Tanrı ile özdeş fakat sayısal olarak ondan farklı—algılanmaktadır. Tanrı ile birlikte ebedi olan ikinci bir Tanrı gibidir. Logos, İsa Mesih'te insan olmaktadır. Ruh-ul-Kudüs (Holy Ghost), Tanrının diğer bir görünümüdür ve bir varlık olarak da algılanmaktadır.

Yunan din felsefesinde bulunan tanrısal us kişileştirmesi ile burada da karşılaşılmaktadır. Us, dünyayı biçimlendiren bir araçtır ve Tanrı dolaylı olarak dünya üzerindeki eylemde bulunmaktadır. Tanrının aşkınlığı ortaya konmuştur. Logos, Tanrı ile birlikte ebedi olarak algılanmaktadır. Doğasında onun ile özdeşlikler bulunmaktadır; ve aynı zamanda Irenaeus, Babanın varoluşun ve Logos'taki etkinliğin kaynağı olduğunu söylemiştir. Ve bu nedenle Logos, Babanın yerine geçe-

bilecek bir yaratım olarak görülmektedir; o yokken, zaman vardı ve bu onun bir yaratım olduğunu ortaya koymaktadır. Origen, bu güçlüğü çözebilmek için, Logos'un ebedi olarak yaratıldığını söyleyerek, iki ideayı birleştirmektedir. Yaratım eylemi, zaman içinde olan bir eylem değildir fakat ebedidir ve süregelen oluşumdur *(semel et simul);* Oğul, Baba tarafından ebedi ve süremli olarak yaratılmıştır.

Dünyanın yaratılışı, Yunan idealarına uygun olarak yorumlanabilir. Tanrı, herşeyin nedeni ve ereğidir; herşey ondan gelmiştir ve Ona geri dönecektir. Logos, tüm yaratılmış varlıkların örneği ve arketipidir; herşey bir us görünümünde ve usun gücü ya da tanrısal zihin tarafından yaratılmıştır. Yaratıcı, dünyayı biçimsiz bir özdekten oluşturmuştur. O, bunu yoktan yaratmıştır. Apologistlere göre, düşüncenin ussal dizgesi yaratım zaman içindeki bir eylemdir; Origen'e göre, Tanrı ebedi olarak yaratmaktadır ve yaratıklar her zaman var olmaktadır. Aristo'ya göre olduğu gibi, ona göre de evren sonsuzdur fakat şimdi varolan dünyanın bir başlangıcı olmuştur ve geçip gidecektir. Onun yerini başka ve değişik dünyalar alacaktır.

Yaratım, Tanrının sevgisinin ve iyiliğinin bir ifadesidir. Bu insanlığın yararınadır. Ancak her ne kadar dünya insanoğlu için yaratılmış olsa da, insanın ereği bu dünyada değil, bunun ötesinde yer almaktadır. Bedenin ve ruhun yeniden dirilişi, şu ya da bu şekilde tüm Apologistler tarafından öğretilmektedir; bazen hem ruh hem de beden doğa açısından ölümlü olarak kabul edilmektedir. Ancak ruhun işleyişinde uyum içinde olarak, tanrısal görünümün bir eylemi şeklinde ölümsüzlüğe sahip olma yeterliliği bulunmaktadır (St. Justin); bazen, insanoğlu ruh ve bedene ek olarak yaratılış itibarıyla ölümsüz olarak daha yüksek bir ruha sahip görünmektedir. Hem beden hem de ruh ölümsüzlük konusunda katılım halinde bulunmaktadır (Tatian). Apologistlerin bazılarının söylediklerine göre, bu ruhların üzerinde bulunan Tanrı tutkuları denetim altında tutmaktadır.

Apologistler arasında ortak olan başka bir öğreti, özgür istenç ve insanın düşüşüdür. Tanrı, tinleri iyi ve kötü arasında ayırım yapma yeterliliğine sahip olarak yaratmıştır. Tin, onlar arasında seçim yapmada özgürdür. Bu tinlerin bazıları Tanrıya boyun eğmemeyi seçmektedir, onlar bu günahın cezası olarak, yaşamın daha alçak bir seviyesine düşerler. Bir Hıristiyan yaşantısına uygun olarak yaşayan insanlar kaybettikleri bu tanrısal görünümü yeniden kazanacaklar ve Logos'un doğruluğunu ortaya koyacaklardır. Kıyamet gününde, Hades* ya da Purgatory'de** bir süre kaldıktan sonra, ebedi bir yaşama geçecekler ve sonsuza dek yaşayacaklardır. Origen, herkesin nihai kurtuluşuna inanıyordu. Apologistlerin düşüncesine göre, ilk kişi ya da cennetsel bir tin, günahı dünyaya taşımıştı. İnsanoğlu bunun acısını çekmektedir. Ancak eğer insanlık Tanrı ile yeniden birlik içinde olma arayışında bulunurlarsa, nihai bir kurtuluş umudu bulunmaktadır.

İnancın temel konusu insan ırkının İsa Mesih, Tanrının Oğlu aracılığı ile bu yazgıdan kurtulmasıdır. Tanrının oğlu insanlığı günahtan arındıracaktır. Bu basit önerme, yüzyıllar boyunca Hıristiyan tanrıbilimcileri tarafından tartışılacak ve pek çok sorunun ortaya atılmasına neden olacaktır. Önerme üç önemli düşünceyi içermektedir: Tanrı, İsa Mesih ve insanoğlu. Tanrı Baba, Tanrının Oğlu ve insan doğası, kurtuluş şeması içinde nasıl algılanacaktır? Bu oluşumlar birbirleriyle ne şekilde ilintilidir: Baba ve Oğul, ya da Logos; Oğul ve insan Mesih; ve Tanrı ve insanoğlu?

LOGOS ÖĞRETİSİ

Erken dönem hıristiyan tanrıbiliminde belirsiz bir şekilde görülen Logos öğretisi, ilk dönem Kilisesinin düşüncesi üze-

*Hades: (mit.) ölülerin ruhlarının bulunduğu yer.

**Purgatory: Araf, geçici olarak günah cezası çekilen yer.

rine büyük bir etkide bulunmamıştır. Çoktanrılı bir toplum içinde yaşamış olan ilk yüzyılların basit düşünceli hıristiyanları, inançlarını metafiziksel olarak yorumlama gereği duymadan Baba, Oğul ve Ruh-ul-Kudüs'e inanmışlardır. Onlara göre, İsa bir şekilde Tanrının oğluydu ve Ruh-ul-Kudüs ikinci bir doğaüstü varlıktı; onlar, Üçlülüğün üç varlığının birbirleri arasındaki etkileşimi ve metafiziksel doğayı, enine boyuna düşünme girişiminde bulunmamışlardır. Kilisenin bilgili yöneticileri Gnostik ve pagan felsefecilere karşı inancı savunuyorlardı. Ancak yıllar geçtikçe Logos öğretisi, ciddi bir karşı çıkış ile karşılaşacaktı. 130'dan 300 yılına kadar Hıristiyan grupları arasında en fazla rağbet gören öğreti, Batı Roma dünyasında Patripassianism, Doğuda Sabellianism olarak görünen, Modalism'dir. Patripassianism'de Tanrı eti insana dönüşmüştür. Sabellianism'de ise Tanrı ardışık olarak Baba, Oğul ve Ruh-ul-Kudüs olmaktadır. Her iki durumda da üç kişi, değişik biçim ve modlarda, bir ve aynı Tanrıdır (modalism).

Ancak bu birbirine sıkı sıkıya bağlı olmayan görüşler Logos tanrıbilimine karşı üstün olmayacaktır; üçüncü yüzyılın sonunda felsefi tanrıbilim başarı kazanacaktır. Origen'in etkinliği üstün gelmiştir; onun ardılları inancı, felsefi boyutta ele alacaklardır. Evrenbilimsel ve felsefi öğeler, kurtuluş ideasında vurgulanmaktadır. Öğretinin bazı formüllemelerinde, İsa'nın ismi bile anılmamaktadır. Origen dizgesinin Yeniplatonculuğu, Hıristıyanlığı tehdit etmektedir.

Logos'un Tanrı ile, ya da Babanın Oğlu ile olan ilintisi sorusu 325 yılında Nicaea Konseyi'nde büyük bir tartışmanın konusu olacaktır. Tartışma Arius'un takipçileri Arianlar ile, karşı grup arasında meydana gelmiştir. Arius'a göre, İsa Tanrının bir yaratımıdır. Özgür istence sahiptir. Ancak Tanrı onun iyiliği kullanacağını öngörmüştür; karşıt grubun lideri olan Athanasius'a göre, Oğul kurtuluşun ilkesidir fakat Baba

tarafından yaratılmamıştır; O, Baba ile birlikte ebedidir, Babanın doğasını paylaşmaktadır. Tarih içinde Mesih, Logos-Tanrı ya da Oğul öz açısından bir insan bedeninde birleşmiştir. Ruh-ul-Kudüs, üçüncü bir varlıktır; Üçlülükte töz açısından özdeş olan üç kişi bulunmaktadır.

Konseyde, Arian karşıtı grup başarı kazanmıştır;Arian öğretisi kınanmıştır ve Arius ve takipçileri toplum dışına itilmiştir. "Bir tözün babası ile birlikte vücuda gelmesi" sözcükleri Nicene inancı olarak adlandırılacak inancı ortaya koyacaktır. Tartışmaya katılan her iki grup da, görüşlerini Origen'in Yeniplatoncu felsefesiyle desteklemenin yollarını aramışlardır; ve ortodoks yorumu, Logos öğretisi temeli üzerinde bulunmaktadır. Daha sonra Arianism ile Athanasianism arasında bir uzlaşma zemini oluşturabilmek için tanrının ve İsanın aynı töz olmadığı *(homoousios)* açıklanmıştır, fakat doğaları açısından benzerdirler *(homoiousios).* Ancak Roma ve Yunan Kiliseleri arasında bölünmeyi önlemede başarılı olunamamıştır.

Tartışmada su yüzüne çıkan bir diğer sorun insan Mesih'in Logos-Tanrı ile olan ilintisi sorunudur. Bu konu ile ilgili olarak pek çok yanıt verilmiş ve kuramlar oluşturulmuştur. İsa'nın iki doğaya sahip olduğu yorumu yapılmıştır. "Bunların her biri kendi içinde yetkindir ve her biri diğerinden farklıdır. Ancak bir kişi içinde yetkin bir şekilde bulunabilmektedir." Bu düşünce Kalkedon'lu Synod tarafından 451 yılında kabul edilmiş ve ortodoks dogmasına dönüşmüştür.

Nicaea dogmasının gelişiminden sonra Hıristiyan felsefesi İskenderiye'de özellikle Origen okulunda incelenmeye başlandı. Okulun temsilcileri arasında Nyssa'lı Gregory (ö.394), Büyük Basil (ö.379) ve Naziansen'li Gregory (ö.390) bulunmaktadır. Plotinus tarafından öğretilen Yeniplatonculuk geniş ölçüde benimsenmiştir; bu düşüncenin takipçisi olan önderler arasında Piskopos Synesius, Piskopos Nemesi-

us, Gazalı Aeneas, Zacharias Scholasticus ve Johannes Grammaticus (Johannes Philoponus) bulunmaktadır. Bu kişilerin hepsi altıncı yüzyılda yaşamıştır.

ÖZGÜR İSTENÇ VE İLK GÜNAH

Üçüncü bir soruya resmi bir yanıt verilmesi gerekiyordu: Kurtuluş şemasında insanın yeri nedir? Yaygın olan bir görüşe göre, tüm insan ırkı, ilk adamın ya da düşmüş bir meleğin günahı ile bozulmuştur; ve insanoğlunun kurtuluşu için şu ya da bu şekilde tanrısal yardıma gereksinim duyulmaktadır. İnancın temel maddesi İsa'nın bizi kurtarmak amacıyla çennetten aşağıya indiğidir: Eğer insanlığın günahtan kurtarılması gerekli ise, onun kendisini koruyamayacağı açıktır.O, günah işlemek zorundadır ve doğası gereği bir günahkardır (ilk günah öğretisi) ya da bir şekilde günahkar olmuştur; her iki durumda da kendisini koruma özgürlüğüne sahip değildir. Bu düşünüş tarzı Manicheanlar* tarafından destek görecektir. Bu düşüncede Hıristiyanlık ile Zerdüşt öğretisi birleştirilmektedir. Onlar insanoğlunun özdeğin kölesi durumunda olduğu ve ruhun arınmasının ancak çilecilik ile olabileceği düşüncesindedir. Et, şarap, evlilik, mülk sakınılması gereken oluşumlardır. Ancak inanç konusunda farklı görüşlerle karşılaşmak da olanaklıydı: İsa, insanlığı günah işlemekten korumaya gelmişti. Günah suçu ifade eder, suç suçlu kişinin kendi adına sorumluluğu anlamına gelmektedir; yalnızca doğru ile yanlış seçmede özgür olan kişi, bir günahkar olabilir. Çünkü eğer bir kişi günahkar ise, onun özgür olması gerekmektedir. Aynı sonuca başka bir yolla da ulaşılabilir: Tanrı mutlak iyi ve adaletlidir, ve bu nedenle günahtan sorumlu olamaz; insanoğlunun kendisinin günahkar olması gerekir,

*Manichean: İS 3. ve 5. yüzyıllar arasında rağbet bulan ve zerdüştlük mezhebinden esinlenip hem Allah'a hem de şeytana inanan bir mezhep.

bu da onun özgür olduğunu gösterir.

400 yılında Roma'ya gelen din adamı Pelagius, ilk günah sanısına karşıt bir öğreti ortaya koydu: Tanrı iyidir ve onun tarafından yaratılan her şey iyidir: Bu nedenle insan doğası esas itibarıyla kötü olamaz. Adem, günah işlemek ya da günah işlememekte özgürdü; onun kötü olan duyumsal doğası galip geldi ve günah işlemeyi seçti. Günah, nesilden nesile geçebilen bir olgu olmadığı için her insan özgür istence sahip olacaktır: Günah, özgürlüğü ifade etmektedir. Özgürlük kaynağını, tanrısal görünümün ilk eyleminden alır; bu iyi Tanrı tarafından bahşedilen ilk armağandır; insan, dışarıdan yardım almadan, günaha karşı koyabilir ve iyiyi egemen kılabilir. Ademin günahı daha sonraki insanlara geçmemesine karşın, diğerleri için kötü bir örnek oluşturmuştur. Bu, aşılması güç bir alışkanlığın yerleşmesine neden olmuştur. Bu durum, insanın düşüşünü açıklamaktadır. Ancak kilise adamları sormaktadır: Eğer insanlar, günahın kölesi değillerse, eğer seçme özgürlükleri yok edilmemişse, tanrısal görünüm ve hıristiyanlık dininin, onun kurtuluşunda oynadığı rol nedir? Buna yanıt, bilginin Kutsal Yazılarda, İsa'nın öğretisi olarak verildiği şeklinde olacaktır. İnsan iyiyi seçme özgürlüğüne sahiptir ancak kurtuluşu için gerekli olan şey İsa Mesih'e olan inancıdır. Aynı anda her yerde bulunan (omniscient) Tanrı, insanoğlunun gelecekteki yaşantısında tam olarak neyi seçeceğini bilmektedir. Özgürlük erkini nasıl kullanacağını bilir ve önceden onlara vereceği ödül ve cezaları belirlemektedir (yazgı öğretisi-the doctrine of predestination).

K.Lake, ed., *The Apostolic Fathers,* Cilt 1 (Loeb Classical Library), 1913.
F.J.Hort, *Six Lectures on the Anti-Nicene Fathers,* 1895;
W.Fairweather, *Origen and Greek Patristic Theology,* 1901;

C.Bigg, ***Christian Platonist of Alexandria***, 2. baskı, 1913;
R.B.Tollington, ***Clement of Alexandria***, 1914, ve ***Alexandrian Teachings Concerning the Universe***, 1932;
R.Cadion, ***Origen and Greek Patristic Theology***, 1928;
E.Faye, ***Origen and His Work***, 1929;
W.B.Warfield, ***Studies in Tertullian and Augustine***, 1930.

NICENE İNANCI

Hıristiyan tanrıbiliminin gelişimi, Origen örneğinde olduğu gibi tek tek düşünürlerin, kendi düşüncelerinden çok kiliselerin inanç (creed) olarak ortaya koydukları öğretiler aracılığı ile olmuştur. Bunlardan özellikle Nicaea'da (İznik) resmen bildirilen öğreti önem taşımaktadır.

Nicaea başarısının ruhu, en iyi şekilde Athanasius'un çalışmalarında betimlenmektedir. Onun yazılarında inanç ve us arasındaki ilinti sorunu, otorite tarafından kabul edilmiş, keskin karşıt terimlerle ortaya konmamıştır. Üçlülük öğretisi, gerçekten bir gizemdir. Mantıksal açıklamalarda çeşitli güçlükler bulunmaktadır; bu, bütün açıklamaların üzerinde bir ilk ilkedir ve bütün diğer oluşumların kaynağıdır. Üçlülük öğretisinin dinsel bir sezgi ya da önyargıdan kaynaklanmış olmasına karşın, aynı zamanda savunulabilir ussal bir durudur. Tanrı, tüm varoluş kaynağı olarak algılanır; hem biçim hem de özdek, özgür bir yaratım örneğinde bağımsız olarak görünmektedir—varlığın (Tanrı Baba) ve Düzen (Tanrı Oğul) kaynağı, İsa'nın anlamı ile birincil derecede ilgilenmiş olan Athanasius, Üçlülüğün üçüncü üyesi sorununu gözardı etmiştir. Tanrı Baba ve Tanrı Oğul'un bir arada bulunması öğretisi ve onların ortak bengiliği düşüncesi Oğulun ikincil bir tanrısal erk olarak algılanmasını gerektirmez.

Tanrı özgür yaratım içinde özgürlüğü, hatta hata yapmayı olanaklı kılmıştır. Ancak insan doğası gereği bir kez düş-

müştür ve ancak eğer tanrının kendisi insan olursa kurtulabilecektir. Athanasius'a göre, Kutsal Yazılara göre, İsa her zaman Tanrı Oğul, Babanın Sözü ve Usu olmuştur. Aynı zamanda, hem bütünüyle Tanrı, hem de bütünüyle insandır. Diğer insanlar, gizil olarak bu vücuda gelişi paylaşmaktadır.

A.Harnack, ***History of Dogma***, 7 cilt, 1894-1899, ***What is Christianity***, çev. T.B.Sounders, 2. Baskı, 1901 ve ***The Mission and Expansion of Christianity***, çev. J.Moffatt, 2 cilt, 1908;
E.Bevam, ***Hellenism and Christianity***, 1921;
G.P.Fisher, ***History of Christian Doctrine***, 1922;
A.C.McGiffert, ***The God of Early Christians***, 1924 ve ***A History of Christian Thought***, 2 cilt, 1932-33;
W.R.Holliday, ***The Pagan Background of Early Christianity***, 1925;
R.Jolivet, ***essai sur les rapports entre la pensée grecque et la pensée chrétienne***, 1931;
S.J.case, ***Makers of Christianity***, 1934;
K.S.Latourette, ***The First Five Centuries, 1937, ve A History of Christianity***, 1953;
C.N.Cochrane, ***Christianity and Classical Culture***, 1944;
H.A.Wolfson, ***The Philosophy of Church Fathers***, Cilt 1, 1956.

20. ST. AUGUSTINE

St. Augustine, erken dönem hıristiyan kilisesinin en yapıcı düşünürü ve etkin öğretmenidir. Onun dizgesinde çağının en önemli tanrıbilimsel ve felsefi sorunları tartışılmış ve bir Hıristiyan dünya görüşü geliştirilmiştir. Bu, Patristik düşünce ile Hıristiyan felsefesinin yüzyıllardan beri gelen düşünce yapısının birliği şeklindedir. Augustine, dizgesel bir yapı oluşturamamış olmasına karşın, tüm temel felsefi sorunlara değinmede başarılı olmuştur. St. Augustine, klasizme çok

şey borçludur ve klasik terminolojiden çokça faydalanmıştır bazen Platon, bazen Aristo düşüncelerini kullanmıştır. Ancak onun felsefesindeki egemen öğe, törebilim, epistemoloji (bilgi kuramı), metafizik ve felsefe tarihi uygulamalarında bulunan Athanasius ve Ambrose'un Hıristiyan inancıdır. Onun felsefesinin kalbinde Üçlülük öğretisi bulunmaktadır. *On the Trinity* (Üçlülük Üzerine) adlı başyapıtında, gerçekliğin bütünü üzerinde inancı kabul etmektedir. St. Augustine'in görüşleri Ortaçağı olduğu kadar hıristiyan Reform tanrıbilimi ve çağdaş dönemi de etkileyecektir. Bu bölümde St. Augustine'in felsefesinin çeşitli görünümlerinin dizgesel bir açıklamasını vereceğiz.

Aurelius Augustinus, 353 yılında Kuzey Afrika'da, Tagaste'de Pagan bir baba ve oğlu üzerinde büyük bir etkisi olan Hıristiyan bir annenin, Monica, oğludur. Önce doğduğu kentte, ardından Milan'da (384-386) retorik öğretmeni oldu ve kendisini tanrıbilimsel ve felsefi sorunlar üzerinde çalışmaya adadı. Bu, onu Manikeanizm'den kuşkuculuğa taşıyacaktı—daha sonra bu düşünceyi de tatmin olmadığı için terketti. 386 yılında, Platon ve Yeniplatoncuların bazı yazılarını okudu. Bunlar onun düşüncelerini sağlamlaştıracaktı. Aynı zamanda, Milan Piskoposu St. Ambrose'un etkisi altında kalmıştır. 387'de üç yıllığına Tagasteye'ye geri döndü. Orada manastır kurallarına göre yaşadı ve papazlığa atandı. 396'da Afrika'da Hippo piskoposluğuna yükseldi. 430'da ölümüne kadar bu görevi yürütecektir. Kendisini katolik öğretisinin gelişimi ve propagandasına adadı.

St. Augustine'in çalışmaları arasında şunlar bulunmaktadır: De libero arbitrio; De vera religione; De praedestionatione et

gratia; De Trinitate; De civitate Dei; Confessiones; Retractiones; ve Letters.

İngilizce çeviriler:

Works, ed., Dods, 15 cilt, 1871-77;
Letters of St. Augustine, W.J.Simpson, 1919;
Selected Letters, J.H.Baxter, 1931;
Basic Writing of St. Augustine, ed. W.J.Oates, 1950;
R.H.Barrow, ***Introduction to St. Augustine;***
The City of God, 1950.

J. McCabe, ***St. Augustine and His Age,*** 1902;
Boissier, ***La fin du paganisme,*** 2 cilt, 7. baskı, 1913;
J.N.Figgs, ***The Political Aspects of St. Augustine's City of God,*** 1921;
W.P.Tolley, ***The Idea of God in the Philosophy of St. Augustine,*** 1930;
E.Gilson, ***Introduction a l'étude de St. Augustin,*** 1931;
J.Ritter, ***Mundus Intelligibilis*** (St. Augustine'in Varlıkbilimi), 1937;
H.I.Marrow, ***St. Augustin et la fin de la culture antique,*** 1938;
E.Chapman, ***St. Augustine's Philosophy of beauty,*** 1939;
V.J.Bourke, ***Augustine's Quest of Wisdom,*** 1944;
M.C.D'Arcy, ***A Monument to St. Augustine,*** 1930, 1945.

BİLGİ KURAMI

Tüm Hıristiyanlık çağının ruh yapısı, bilmeye değer tek bilginin Tanrı ve kendi bilgisi olduğu şeklinde özetlenebilecek Augustian görüşüdür. Mantık bilimi, metafizik ve törebilim gibi tüm diğer bilgiler yalnızca Tanrı bilgisine katkısı ölçüsünde bir değere sahiptir. Görevimiz, sıkı sıkıya inandıklarımızı anlamak ve inançlarımızın ussal temelini görmektir.

"İnanabileceğiniz şeyleri anlamak ve anlayabileceğiniz şeylere inanmak. Bazı şeyleri anlamadıkça, onlara inanmayız; diğerlerini de inanmadıkça anlamayız." İnancın inandıklarını anlayabilmek için us gereklidir, inanç, usun anlayabileceği şeylere inanmaktır. "İnanç arar, anlayış bulur. ...ve yine, anlayış onu arayacaktır. . .* Bu arayışın işlevi sezgi ya da usdur *(sapientia)*. Yaratıcı ilkeye yöneltildiği zaman us en yüksek işlevini gerçekleştirmiş olur. Bilimsel bilgi *(scientia)* tarafından kazanılan tüm edinimler, bu tanrısal, yaratıcı ilkeye bağlıdır. *Ratio sapientiae* içine yönelir, orada hem Tanrıyı hem de ruhu bulur. Varlığın, düzenin ve devinimin bir üçlülüğü olarak yalnızca bir Tanrı olduğu düşünülür. Ruhun tözsel birliği, Üçlülüğün bir yansıması, varlığın sergilenmesi, bilgi ve istenç bu doğrultuda göz önünde bulundurulur. Birini bulmak, diğerini de bulmayı beraberinde getirir: Augustine'nin bulduğu kendi, dışsal bir doğaya sahip olmaktan çok, daha güvenilir bir bilgiyi başarmaktır. O, Tanrıyı aramaya yönelik hem bir yardım hem de onun ürünüdür. Kendi, bunun ötesinde Üçlülüğün zihinselliğine benzer bir olguya sahiptir; kendinin ya da ruhun belirlenmesi ya da açıklanması, doğa dünyasında bulunan bir şey değildir.

Augustine'in deyişiyle, "Anlayabileceğin düzene inan," *(crede ut intelligas)*, hem Tertullian'ın usu reddedişinden hem de inanç ve usun karşıt olduğunu öngören uç ikicilikten farklıdır. Us, öncelikle Tanrı tarafından bir vahiyin gönderilip gönderilmediğine karar vermelidir; bir vahiyin güvenilir olduğuna karar verildiği zaman, inancın ona uygulanması ve usun anlaşılmaya çalışılması ve yorumlanması gerekmektedir. Buna karşın inandığımız her şeyi anlayacağımızı umamayız. Ancak, dünya üzerindeki Tanrının temsilcileri olan Kilisenin otoritesi üzerinde yalnızca inancın doğrularını kabul etmeye hazırlanmış olmalıyız.

*On the Trinity, St. Augustine, XII, 14

Var olduğumu biliyorum; düşünüyor olmam ve var olmam tartışmasız kesinliklerdir ve ebedi ve değişmez doğru olduğunu biliyorum. Kuşkularım, doğruluk bilincinde olduğumu kanıtlamaktadır. Doğruluk dünyasının varlığı üzerinde doğru ya da yanlış yargılamalarda bulunabilirim. Augustine burada, Platon düşünüşünden sonra doğruluğu algılamaktadır. İnsan zihninde gerçek bir varlığa sahip olarak, bilginin doğal bir şekilde bulunduğunu söyleyecektir. Bazen insan zihninin tanrısal ideaları sezdiğini söylemektedir; diğer zamanlarda tanrının onları bizim içimizde yarattığını belirtecektir. Her iki durumda da doğruluk yalnızca insan zihninin öznel bir ürünü değil, nesneldir; o, bağımsız ve zorlamacıdır; bunu ister kabul edelim, ister kabul etmeyelim o vardır ve her zaman var olmuştur. Bu, ebedi ve değişmez doğruluk dünyasının kaynağı, Tanrıdır; gerçekten de tanrısal zihin, Platonik idealar, biçimler, ilkörnekler ya da özlerin yerinde bulunmaktadır; evrensel idealara ek olarak, belirli oluşumların idealarını da kapsamaktadır.

TANRIBİLİM

Augustine tanrıbilimindeki egemenlik, Tanrının büyüklüğünün ve mutlaklığının algılanmasıdır. Onun yaratımlarının görünümü ondan ayrı olarak değerlendirilmektedir. Tanrı bengidir, aşkın varlıktır, tüm güçleri bünyesinde barındırmaktadır, tüm iyiliklere sahiptir ve tüm us ondadır; mutlak birlik, mutlak us ve mutlak istenç; yani mutlak tindir. O, mutlak olarak özgürdür fakat doğası gibi kararları da değişmezdir; mutlak kutsaldır ve kötülükten uzaktır. Onun istediği ve yaptığı şey birdir: İstediği şeyi başka bir ara oluşum ya da Logos'un yardımı olmadan gerçekleştirir. Nesnelerin bütün ideaları ve biçimleri onun zihninde bulunmaktadır. Dünyadaki bütün yaratımlar varlıklarını ona borçludur. Augusti-

ne, Athanasian'ın Üçlülük öğretisini kabul etmektedir fakat Sabellianism (Patripassianism) düşüncesiyle onda bazı noksanlıkların bulunduğu saptamasını yapar.

Tanrı, dünyayı yoktan yaratmıştır; Kamutanrıcı Yeniplatoncuların belirttileri gibi, O, yaratımların doğasının aşkınlığına sahip olduğu için Onun oluşumunun bir evrim geçirmesine gerek yoktur. Onun yaratımı sürekli bir yaratımdır *(creatio continua)*. Tanrının isteği olmasa, dünya yok olacaktır; dünya mutlak ve sürekli olarak ona bağlıdır. Biz, dünyanın zaman ve uzam içinde yaratıldığını söyleyemeyiz çünkü Tanrı dünyayı zaman ve uzay yokken yaratmıştır; yaratımda, zaman ve uzayı da yaratmıştır; kendisi zamansız ve uzamsızdır. Tanrının yaratımı, ebedi bir yaratım olmadığı için dünyanın bir başlangıcı vardır; yaratımlar, sonlu, değişebilir ve yok olabilir bir yapıya sahiptir. Tanrı özdeği de yaratmıştır: O biçimden daha eski değildir ancak doğa içinde ondan önce gelmektedir; mantıksal olarak özdeğin, biçimin temeli olduğu öngörülmelidir. Tanrının her şeye gücünün yetmesi, en anlamdan yoksun olanlar da dahil olmak üzere, algılanabilir her şeyin evren içinde var olmasını gerektirmektedir.

KÖTÜLÜK SORUNU

St. Augustine, Tanrının her şeyin nedeni olduğunu söylemektedir: Tanrı iyiliği sahip olmak için dünyayı kötülükten soyutlaması ya da bunun nedenini açıklaması gerekmektedir. Yaratımın tümü, Tanrının iyiliğinin bir ifadesidir; O, evrenin yaratımını sonsuz sevgisi ile bir anda gerçekleştirmiştir, fakat—St. Augustine Tanrının mutlak güçten yoksun olmanın korkusu nedeniyle böyle olabileceğini eklemektedir—O, yaratıma bağlı değildir, Onun sevgisi Onu kuşatmaktadır fakat Onu zorlamaz; yaratım, Onun özgür istencinin bir eylemidir. Öyleyse her türün varlığı iyidir; onun de-

ğerini, insana faydalılık noktasından değil, tanrısal istenç ile olan ilintisi açısından değerlendirmeliyiz. Eğer Tanrı her şeyi yaratmış ve önceden belirlemişse ve aynı zamanda kendisi mutlak olarak iyi varlık ise, yaratımları için her şeyin en iyisini istemiştir, ve kötülük olarak adlandırılan şeyde bile bir şekilde bir iyilik bulunmalıdır. Kötülük, bir bütünün güzelliğine katkıda bulunan bir resimin gölgeleri gibi, dünyanın iyiliğinin olmazsa olmazıdır. Ya da kötü, bir noksanlık olarak, özün bir yoksanlığı *(privatio substantiae)* olarak algılanmaktadır; kötülüğün yoksunluğu kuramına göre, kötülük bir yokluk ya da iyinin yoksunluğudur. İyilik, kötülük olmadan olanaklıdır fakat kötülük, iyilik olmadan olanaklı değildir; her şey iyidir ya da en azından her şeyde iyilik olgusu bulunmaktadır. İyilik yoksunluğu kötülüktür çünkü o, doğada olması gereken bir şeyin yokluğu anlamına gelmektedir. Ahlaksal kötülük de dahil olmak üzere, bütün kötülük türleri, yoksunluk kavramı altında getirilmiştir. Ahlak kötülüğü, evrensel yaratımın güzelliğini bozamaz çünkü o insanın ya da düşmüş meleklerin istencinden kaynaklanmıştır; o, bir kötülüğün ya da noksanlığın sonucudur. Burada hiçbir şey olumlu değildir, yalnızca iyilik yoksunluğu *(privatio boni)* söz konusudur. En kötü kötülük *privatio Dei*'dir. Bu, Tanrıdan yoksunluk anlamına gelmektedir.

Kötülük sorunu, St. Augustine'in ortaya koyduğu gibi tanrıbilimsel bir olgudur: İyilik ile Tanrının her şeye gücünün yetmesi (omnipotence) nasıl uzlaştırılabilir? Tanrı tarafından yaratılmış olan dünyada kötülüğün varlığı nasıl açıklanabilir? Bu sorun yalnızca, evrenin sonsuz iyiliğe sahip olan iyimserler için vardır. Tanrı, kötülüğü varlıklardan uzak tutmaktadır fakat onu, iyiliğe hizmet etmesi için bir araç olarak kullanmayı tercih etmiştir; evrenin zaferi, kötülüğün varlığı ile pekiştirilmiştir. O, insanoğlunun iyilikten günaha döneceğini öngörmüştür; buna izin vermiş ve cezasını belirle-

miştir. Augustine, Tanrının iyiliğinin, herşeye gücünün yetmesiyle birlikte düşünülmesini sağlayabilmek için tanrıbilimsel iyimserlerin bazı karakteristik araçlarını kullanmıştır: 1. O, kötülüğün göreceli bir durum olduğunu söyler; kötülük, iyilik için gereklidir; 2. kötülüğü iyiliğin bir noksanlığı olarak tanımlar; 3. bunun için insanoğluna sorumluluk yükler.

RUHBİLİM

Doğadaki en yüksek yaratım olan insan, ruh ve bedenin bir birliğidir. Bu birlik, günahın sonucu değildir; beden, ruhun evinde hapiste değildir; o, yaradılıştan kötü değildir. Ruh, basit bir özdek olmayan ya da tinsel bir tözdür. Bedenin özünden tamamen farklıdır. Ancak aynı zamanda bedeni yönlendiren ve biçimlendiren onun yaşam ilkesidir; fakat bedenin üzerinde nasıl eylemde bulunduğu bir gizemdir. Duyum, fiziksel değil, zihinsel bir oluşumdur.

Augustine, ruhun önceden var olduğu öğretisini kabul etmemektedir. Kendi döneminde geçerli olan iki görüşün birisinde karar kılmada zorluk çektiği görülmektedir: 1. Tanrı, doğan her çocuk için yeni bir ruh yaratmaktadır *(creationism);* ya da 2. Nasıl ki, beden annebabanın bedeninden meydana geliyorsa, ruh da, annebabanın ruhundan meydana gelmektedir *(traducianism).*

Ruhun zaman içinde başlangıcı olmasına karşın, o ölmez. Augustine, tümü kaynağını Platon'dan alan dönemin tartışmaları ile ruhun ölümsüzlüğünü kanıtlamaktadır. Ruh, bedenin ölümünden sonra da duyum açısından varlığını sürdürmede ölümsüz olmasına karşın, ebedi kutluluğun gerçekleşmesi duyumunda ölümsüz olması gerekmemektedir. Tanrıdaki ruhun ebedi kutsanmışlığı kanıtlanamaz.

TÖREBİLİM

İnsan davranışının yüce ereği dinsel, mistik bir idealdir—Tanrı görünümü içinde Tanrı ile düşünce birliği. Böyle bir birlik yetkin olmayan bir dünya içinde meydana gelemez, yalnızca gelecekteki bir yaşantıda, gerçek yaşamda meydana gelebilir. Bizim dünyasal yaşantımız, Tanrı için bir kutsallıktır; ebedi kutsanmışlık ile karşılaştırıldığında bu, yaşam değil, ölümdür. Augustine, görülebilir evrene bağlı olarak erken dönem Hıristiyanlığın kötümser yapısını ortaya koymaktadır. Bir tarafta *contemptus mundi,* diğer tarafta *amor Dei* bulunmaktadır. Onun iyi Tanrı ile kötü dünya arasındaki ikiciliği, daha önce gördüğümüz, mutlak kötülüğün olmadığı şeklinde özetlenebilecek kötülük kuramı ile azaltılmalıdır.

Augustine, erdemlere bağlı olarak, en yüksek diğer-dünyasal iyi ile günümüz ahlak anlayışı arasındaki törel ikicilik ile bir köprü kurulmasını önermektedir. Bizler, sevgi ve Tanrıya bağlıyızdır; sevgi yüce erdem olduğu için, tüm diğer erdemlerin kaynağıdır. Ilımlılık ya da özdenetim, dünya sevgisine karşıt olarak Tanrı sevgisidir; cesaret, sevgi ile tüm acı ve ıstırapların üstesinden gelir; adalet, Tanrının hizmetidir; ve us, Tanrının sevgisi tarafından yönlendirilen doğru seçenek gücüdür. Tanrı sevgisi, kişinin kendisinin ve diğerlerinin gerçek sevgisinin temelidir.

Tanrı sevgisi, insanın ruhu içinde eylemde bulunan tanrısal görünüm çalışmasıdır. Tanrı gücünün etkisi altında, Kilise ayinleri aracılığı ile mistik bir oluşum meydana gelmektedir. İnanç, umut ve iyilikseverlik, birbiriyle etkileşim halinde bulunan olgulardır. Sevgi olmadan, inanç hiçbir işe yaramaz; ve onun yokluğunda, umut var olamaz. ... Umutsuz sevgi yoktur. Sevgisiz umut yoktur ve inanç olmadan ne sevgi, ne de umut olabilir*

**Enchiridion,* çev. J.W. Shaw, Alıntıda Edman ve Schneider'in *Landmarks for Beginners in Philosophy* kitabı da (s.203) kullanılmıştır.

Bu öğretide, dünyasal yaşam ve insan geleneğine yönelik daha olumlu bir tutumun olanaklılığı yer almaktadır. Bunlar ilkel Hıristiyanlık idealleri altındaki olanaklılıktan daha olumlu gözükmektedir. Erken dönem Hıristiyanlar, evlilik, devlet işleri, savaş, adalet, yönetim ve ticari uğraşlar gibi insan geleneklerine karşı olumsuz bir tavır takınmışlardır. Ancak kilisenin örgütlenmesi ve Roma İmparatorluğunun Hıristiyanlaşması gelişmeleri ile insanların dünyasal uğraşları daha fazla kabul görmeye başlamıştır; bu durum, dünyayı-inkar ile dünya işlerine sıkı sıkıya sarılma arasında bir gidip gelmeye yol açacaktır. Augustine, sofuluk ideali ile dünyasal ideal arasında tereddütte kalmıştır. Onun tutumu, Ortaçağ ahlakçılarının özyapısıdır. O, mülkiyet hakkını tanımaktadır; Kilise Babalarının herkesin maliklik konusunda eşit haklara sahip olduğunu öngören toplumcu öğretiyi benimsememektedir. O, ayrıca varsıl ve yoksulları kurtuluş açısından aynı durumda görmektedir. Bunun yanında özel mülkiyet edinmekten kaçınılması gerekmektedir. Eğer bunu yapamıyorsanız sahip olma isteğinden kaçının demektedir. Evlenme ve bekar kalma durumunda da aynı ikicilik karşımıza çıkar; evlilik bir ayin olarak algılanmaktadır ve evli olmama durumu daha yüksek bir seviyededir. Onun devlet anlayışı aynı ikici eğilimi ortaya koymaktadır. Dünyasal Devlet, kendini sevme ve Tanrıyı bile küçümseme *(contemptus Dei)* temeline dayanmaktadır; Tanrı kendi, Tanrının sevgisi ve kendini geri planda tutması ile gerçekleştirilmiştir. Dönemsel Devlet, gerçekte görevi, adaleti yerine getirmek ve mutluluğu sağlamak olan törel bir topluluktur. Kilisenin amacı mutlak iken, Devletin amacı göreceli dir; ve sonuç olarak, Devlet, Kilisenin yerine geçmiştir. Kilise otoritesi yanılmaz çünkü o, Tanrının krallığının görülebilir görünümüdür.

Kısacası, St.Augustine, ikili bir ideal tasarlamaktadır: En yüksek iyi ya da yetkinlik, aşkın bir iyidir. Bedensel istekle-

rinin etkisi altında kalan Hıristiyanlar bunu gerçekleştirmede başarılı olamayacaklardır; bu yetkinlik, mutlak iyi istenç olan Tanrının sevgisinde bulunmaktadır. Bir çeşit kutsallık olan göreceli bir yetkinliğe, dışsal çalışma performansı ile ulaşılabilir: böylece affedilebilir günahlardan dua etme, oruç tutma ve sadaka verme gibi tutumlarla arınılabilir. Yüce ve gerçek erek, herşeyin ötesinde koyu sofuluk, dünyadan vazgeçme, toplumsal yaşamdan kaçınma, İsa'nın izinden gitmektir. St. Augustine'e göre, Hıristiyan idealine en fazla yaklaşım manastır yaşantısından geçmektedir.

İdealizm (Düşüncecilik), oun törel öğretisinin en önde gelen niteliğidir. Evrendeki en yüksek değerler, varlığın özdeksel görünümünde değil, tinde bulunmaktadır; insanoğlunun en yüksek parçası bedeni değil, duyumsal doğası değil, tinidir.

İSTENÇ ÖZGÜRLÜĞÜ

St. Augustine, istencin Pelagian kuramına karşı çıkmaktadır. Adem kişiliği içindeki insanoğlu, günah işlemek ya da günah işlememek konusunda özgürdür. Ancak, aynı zamanda doğaüstü oluşumlarla kıskaç altına alınmıştır; ölümsüzlük, kutsallık, doğruluk, özgürlük. Adem, Tanrıya boyun eğmemeyi seçmiştir ve böylece yalnızca tanrısal nimetleri kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda tüm insanlık ırkının yıkılışına neden olmuştur. Bu "kitlesel bir mahvoluş"tur. İlk adam, günahkar doğasını, kendinden sonra gelen nesillere geçirmiştir. Tanrı, tüm insanlık ırkını cezalandıracakır. Artık insanoğlunun günah işlemesi olanaksızdır *(non posse non peccare):* o, günah işlemeye özgür olarak gitmiş ve özgürlüğünü kaybederek dönmüştür. Ademin günahı yanlızca günah örneği ve başlangıç değil, kalıt olarak geçen ilk günah olmuştur. Sonuç olarak, tüm insanlık ırkı mahkum edilmiştir ve Tanrının merhametini kazananlar hariç hiç kimse bu cezalan-

dırmadan kendini kurtaramayacaktır. Yalnızca Tanrı, baştan çıkmış insanoğlunun yeniden biçimlendirebilir. O, kendi varlığına ulaşmak için iyi çalışmalarda bulunanları seçmez—günahkar insanın çalışması kelimenin tam anlamıyla iyi olamaz. Yalnızca Tanrının seçtiği kişiler iyi şeyler gerçekleştirebilecektir. "İnsan, özgürlük eylemi ile Tanrının rahmetine ulaşamaz ancak Tanrının rahmeti ile özgür olacaktır." Tanrı, insan ruhunu değiştirerek Adem'in düşüşünden önce sahip olduğu gibi, iyi sevgisinin yeniden kazanılmasını sağlayabilir. En yüksek iyinin ya da Tanrının bilgi ve sevgisi, iyi şeyler yapması için insanoğluna güç verecektir. Böylece kendisini bedeninden özgür kılarak, duyum yaşantısından uzaklaşma gücüne sahip olacaktır. İyilik sevgisi, özgürlükle eşanlamlıdır; yalnızca iyi, özgür olacaktır.

Bir kişi, iyilik düşüncesine sahip olmadıkça, gerçek iyiyi bilip onu sevmedikçe, o kaybetmiştir. Bazı kişiler iyilik isteğine sahipken, diğerleri sahip değildir. Augustine'in sorunu, bazı insanlarda olan ve diğerlerinde olmayan bu oluşumun saptamasını yapmaktır. Onun çözümlemelerinin sonucu iyilik istencinin, Tanrının bir armağanı olduğudur.

Tanrının bazıları için ebedi mutluluğu, baziları için ise ebedi cezalandırmayı neden seçtiği belli değildir; ancak onun seçiminde hiçbir adaletsizlik yoktur çünkü insanoğlu kurtuluşa ulaşabilecekken ilk günah ile bu hakkını kaybetmiştir. Bu, yazgı ile özdeş olan bir takdir değildir; Tanrının bunu önceden belirlemiş olması söz konusu değildir. Tanrı, insanoğlunun ebedi yaşantısını insana seçme özgürlüğü bırakmadan saptamıştır; Tanrı, insanın ne yapacağını ve ne yapmayacağını önceden bilmektedir. Ancak bu, hiçbir şekilde insanın özgürlüğüne önyargılı bir yaklaşım anlamına gelmemektedir. İnsan, ebedi yaşantıyı seçmede özgürdü, fakat bunu seçmemiştir; Tanrı, özgürlüğü en ufak derecede bile sınırlamak istememektedir: Her bireye ileride ne olacağını bil-

mektedir. İnsanoğlu, Adem'in kişiliğinde, şansını kullanmıştır. Tanrı onun, bu ayrıcalığı kötü kullanacağını biliyordu; fakat insanoğlu hiçbir şekilde yanlış davranmaya zorlanmamıştır. Hiçbir bireyin bu konu hakkında şikayet etme hakkı bulunmamaktadır. Eğer insan, Tanrıyı gerçekten seviyorsa, iyilik düşüncesine sahipse, yeniden kurtuluşa ulaşacaktır.

TARİH FELSEFESİ

Augustine, çok yankı yaratan çalışması *Tanrı Kenti* yapıtında, tarihi bir Hıristiyan yorumuyla gözler önüne sermektedir. Geniş bir formül ile dünya tarihini içine alan bu girişim, bir evrensel tarih felsefesi olarak adlandırılabilir. Bu düşünce, Rousseau, Hegel, Comte, Nietzche, Marx ve Spengler gibi düşünürlerin ortaya koydukları tarihin, modern bir şekilde felsefi yorumlamasının prototipini oluşturacaktır. Augustine'in tarih felsefesi, tarihin ereği ve ebedi doğanın kapsamı içinde dönemsel ve tarihsel oluşumu ortaya koymaktadır. Tanrının, insan ile olan ilintisi incelenmektedir. Augustine, tarihin felsefi yorumlamasının, uygun zaman kavramı temeli üzerinde bulunması gereğini görmüştür. "Sonsuzluk ve zaman" demektedir, "bununla doğru bir şekilde ayırt edilebilir, sonsuzlukta hiçbir değişim olmadığı için, zaman, hareket ve geçiş olmadan, var olmayacaktır"* Değişim ve zaman, ayrılmaz bir şekilde bir arada bulunmaktadır. Dünyanın, önceden var olan zaman içinde yaratılmış olduğu düşüncesi, çok belirgin olarak saçmadır: "dünya, zaman içinde değil, zamanla aynı anda yaratılmıştır."** Tanrı, dünyayı ve zamanı ebedi bir eylem ile yaratmıştır. Dönemsel ve tarihsel olguların birbirlerini izlemeleri ile sonsuzluk biçimi ortaya konul-

**The City of God,* X, 6. Çevirisi bulunan kitap: *Landmarks for Beginners in Philosophy,* 1941, ed, I. Erdman ve H.W. Schneider, s.212.
**Adı geçen eser

maktadır. Tanrı herşeyi mutlak bir değişmezlik ile gözlem altında bulundurmaktadır ve herşey bu şekilde zaman içinde ortaya çıkacaktır. Tüm insanlık tarihi, sabit ebedi bir varoluş içinde Onun tarafından ortaya konmuştur* Yaratımın kaynağı Tanrının iyiliğidir ve sonuç olarak, zaman içinde ortaya çıkmış olan bütün yaratılmış şeyler, yaratılmış evrenin iyiliğine katkıda bulunmaktadır: "Hiçbir doğa, bütünüyle kötü değildir ve bu iyilik, isteğinin adıdır."**

İnsanlık tarihi, Augustine tarafından yorumlanmış olduğu gibi iki krallık arasında sürekli bir çatışmadır: Bunlar dünyasal krallık ve göksel krallıktır; dünyasal krallık, insanın kendini sevmesi ve Tanrının küçümsenmesi ile biçimlenmiştir. Dünya krallığı, bencillik, zafer, onur, kibirlilik ve zevk düşkünlüğü egemenliği altındadır; savaş, politik oyunlar ve toplumsal adaletsizlik bu dünyanın egemen öğeleridir. Göksel krallık, sevgi ve barışın, toplumsal erdemin ve her şeyin ötesinde Tanrı yüceliğinin bölgesidir.

Augustine'in tarih felsefesinin önemli nitelikleri: 1. tüm tarihsel oluşum, ereksel ya da erekbilimsel bir bütündür. Onun tüm parçaları, bütünün yetkinliğine ve iyiliğine katkıda bulunmaktadır; 2. Tarihsel oluşum, Tanrı tarafından önceden belirlenen bir yönde hareket etmektedir. Bu yapı içinde bazı insanlar sonsuz kurtuluşa ulaşırken, diğerleri bunu elde edemeyeceklerdir. Tarihin bütünü, Tanrı tarafından önceden belirlenmiştir fakat bireysel insanın özgür istencini olanaksız duruma getirecek bir oluşum değildir.

*Adı Geçen eser, X, 21.
**Adı geçen eser, X, 22.

VII.

SKOLASTİK ÖĞRETİNİN BİÇİMCİ DÖNEMİ

21. ORTAÇAĞ FELSEFESİ RUHU

ORTAÇAĞ KÜLTÜRÜNÜN YÜKSELİŞİ

Patristik felsefe, Augustine dizgesinde en yüksek seviyesine ulaştı. Bu dizgenin doğmasına olanak tanıyan yüzyıl aynı zamanda Batı Roma İmparatorluğunun çöküşüne ve Kuzeyin genç ve güçlü insanlarının politik güçlerini artırmalarına tanıklık edecektir. Vizigotlar, Gal (Fransa'nın eski adı) ve İspanya'yı ele geçirmişti. Vandallar, Afrika'ya saldırmışlar ve Ostragotlar, 476 yılında kendilerini Sezarların tacı üzerine yerleştirmişlerdi. Çağın önemi, Cermen insanlarının inanç ve gelenekleri ile Roma-Hıristiyan kültürünü kaynaşmasıydı. Bu görevin yerine getirilmesi bin yıl alacaktır. Bu dönem sırasında, yeni bir uygarlık yavaş yavaş gelişmişti ve yeni bir politik toplumsal, entelektüel ve dinsel düzen ortaya çıkmıştı. Bu dönüşüm oluşumu yeni dillerin, yeni devletlerin, yeni geleneklerin ve kanunların, yeni dinlerin ve yeni kültürel ve geleneksel biçimlerin oluşmasına olanak tanıyacaktır; eski uygarlık, Avrupa ırklarının büyük kaynama kazanında eriyecektir. Oluşumun tamamlanması, çağdaş bir dönemin baş-

langıcını işaret etmektedir.

Ortaçağ uygarlığının derece derece gelişmesi şaşırtıcı değildir; geçmişin gelenekleri yalnızca yavaş yavaş asimile olacaktır. İnsanların yaşantısında çok büyük bir değişim meydana gelmemişti. Roma Hıristiyanlığı henüz uygarlığın sınırlarını belirlemeden önce, barbar kabilelerin öğrenecekleri çok şey vardı; onlar kendi ilkel kültürel kimliklerinden sıyrılarak, yeni bir kültürü özümsemeye zorlanıyorlardı. Böyle bir dönemde, felsefe alanının gözardı edilmesi şaşırtıcı değildir. İnsanların, metafiziksel ve tanrıbilimsel dizgeler oluşturacak zamanları yoktur; dönem, insan etkinliğinin her evresinde ciddi pratik sorunlarla karşı karşıya kalındığı bir dönemdir. Bilgi, ırkların eğitilmesi ve asimile edilmesi amacına yönelik olarak kullanılıyordu.

En acil sorunlar, eğitimle ilgiliydi.Dönemin edebiyatı Hıristiyan dogmatik öğretileri ve liberal sanatlar üzerine yazılan metinlerle sınırlıydı. Augustine'den dokuzuncu yüzyıla kadar olan dönemin böyle bir yapısı vardır. Yedi liberal sanat bulunuyordu. Bunlar, gramer, retorik ve linguistik çalışmalar ya da *trivium* oluşturulan diyalektik, aritmetik, müzik, geometri ve bilimsel çalışmalar ya da *quadrivium* oluşturulan astronomidir.

Hıristiyan tanrıbilimine bağlanmış olan felsefe, geçmişin geleneklerini sunmaktan daha fazla bir şey yapmayacaktır. Daha eğitimli Doğu imparatorluğunda tanrıbilimsel sorunlarla ilgilenmek yaygındır fakat dogmatik tartışmalar verimsiz geçmektedir. Damascus'lu John (yaklaşık 700) gibi düşünürler ansiklopedik el kitapları dizgesel dogma derlemleri ürünleri vereceklerdir. Batıda, bilimsel, mantıksal ve felsefi metin ve yorumlar Martinaus Capella (yakl. 430), Boethius (480-525) ve Cassiodorus (477-570) gibi bilginler tarafından yazılmaktadır. Bu dönemde Venerable Bede (674-735), dinsel yazıların derlenmesi konusunda büyük bir ün kazanmıştır.

Birkaç yüzyıl sonra edebi gelenekler, arı klasikler ile klasik-Hıristiyan düşüncesi arasında uygulama alanında ayırımlar bulunmaktadır. Stoacılık, Yenipisagorculuk ve Yeniplatonculuk ile bağlantılı olan arı klasik felsefe, yüksek derecede eğitim görmüş olan Yunan ve Romalılar tarafından öğrenilecek fakat küçümsenmekten başka hiçbir etki sağlamayacaklardır.

ÖĞRENME BAŞLANGICI

Roma İmparatorluğu içinde eğitimli Hıristiyan sınıfının artması, kilise yapılanmasının gelişimi, Hıristiyan ruhban sınıfının entelektüel liderlik çabaları, felsefe okullarına benzer bir öğrenme geleneğinin doğmasına yol açacaktır; doğu ve batıdaki hemen hemen tüm büyük yazarlar ruhban sınıfından çıkmaktadır. Ortaçağın başlangıcında bilgi meşalesinin yanmasında Cermen ırklarının üstünlüğü bulunmaktadır. Bu dönemde Yunan felsefe, edebiyat ve sanat alanında bir durgunluk yaşanmaktadır. Yedinci ve sekizinci yüzyıllar, Batı Avrupa uygarlığının belki de en karanlık dönemi olacaktır. Bu bir bilgisizlik ve zalimlik dönemidir. Klasik geçmişin edebiyat ve sanat alanındaki başarıları genel yokoluş içinde kaybolmuş görünmektedir. Manastırlar, bu çağda zalimliğe karşı yalnızca bir koruma bölgesi değil, aynı zamanda, küçümsenen ve önemsenmeyen liberal sanatlar içinde bir korunma merkezine dönüşmüşlerdir. Edebiyat, bilim ve sanat eserleri orada korunmakta ve öğretilmektedir; el yazıtları çoğaltılmakta ve daha yüksek tinsel idealler sevgisi canlı tutulmaktadır. Manastırlar, ayrıca okullar kurmakta ve buralarda eğitim vermektedir. Okulcuların adlandırdıkları şekilde Charlemagne ile daha umut dolu bir dönem başlamıştır ve kurulan okullarda yedi liberal sanat öğretilecektir. Bu okulcular arasında Lombartların tarihçisi, Diyakoz Paul, Einnhard, Angilbert ve hepsinden daha büyüğü Anglo-

saxon Alcuin (735-804) bulunmaktadır. Alcuin, İmparator'un eğitim konularındaki baş danışmanıdır. Döneminin felsefi sorunlarıyla da yakından ilgilenecektir. Alcuin, aynı zamanda kendisi de gramer, retorik ve diyalektik—*trivium*—ve ruhbilim üzerine yazılar yazmaktadır. Bunlarda Platon-Augustine anlayışından izler görünmektedir.

Buna karşın dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar düşünce tarihinin önemi üzerine hiçbir çalışma yapılmamıştır. John Scotus Erigena (Eriugena) patristik felsefenin gelişimi konusunda bir kitap yayınlayacaktır. Bu, Hıristiyan düşünce tarihi içinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturur. Şimdi Orta Çağların bu ana dönemi, skolastizm dönemini işleyeceğiz.

ÇAĞIN RUHU

Orta Çağlar boyunca, otorite, boyun eğme ve ikinci derece sözcükleri, yaşamın içindeki önemli terimler olacaktır. Politika, din, ahlak, eğitim, felsefe, bilim, edebiyat ve sanat—insan etkinliğinin her alanında—düzenli Hıristiyanlığın etkisi en yüksek seviyede görülmektedir. Kilise, Tanrının dünyadaki temsilcisi ve bildirilen doğruluğun kaynağı olarak, eğitimin koruyucusu, ahlakın bekçisi, entelektüel ve tinsel olguların son durağı, uygarlığın gerçek organı ve cennete giden anahtarların taşıyıcısı konumunda bulunmaktadır. Çünkü Kilise doğruluğu, doğrudan doğruya Tanrıdan almaktadır. Tanrıbilimin insan eliyle yapılmış biçimi olan felsefenin geçerliliği ne kadardır? İnsan usu, Hıristiyan dininin dogmalarının ya da bildirilmiş doğruların dizgeselleştirilmesi ile sınırlıdır. Bireyler, dinsel inanç ve uygulamaları alanında Kiliseye bağlıdırlar. Kilise, bireyler ile Tanrı arasında bulunmaktadır; yaşam ve ölüm konularında kilisenin düşüncesi rehber görevi görmektedir. Bireyler için, büyük Tanrı ken-

tinin dışında kurtuluş yoktur. Kişi, mezara girişinden, kendisine cennete geçiş için izin verilinceye kadar burada gözlem altında bulundurulacaktır. Eğitim de kilise hiyerarşisinin bir işlevidir. Bu alanda da Tanrısal öğretiler vurgulanacaktır. İnsan davranışı üzerinde sınırlamayı kim belirleyecektir? Doğruluk ve adalet gibi konularda yüksek dünyasal otoritelerin işlevi ne olacaktır? Kilise kendisini Devletten yüksek görmekte ve kuramlarını, uygulama alanına geçirme arayışı içinde bulunmaktadır; ay için güneş ne ise, devlet için de kilise odur. Kilisenin gücü Papa Innocent III'ün hırsı ile en yüksek düzeye ulaşmıştır. O, dünyanın hakimi olmak istemektedir. Devletin, daha önceden kilise tarafından ortaya konan hükümlerinin uygulanmasında yardımcı görevi görmesinin gerektiğini düşünür: Krallar devleti tanrısal doğrularla yönetmektedir. Bireyler, politik, toplumsal ve ekonomik alanlarda bir sınırlama altındadırlar; büyük insan kitleleri için, yaşamın kuralı boyun eğmektir—yöneticiye boyun eğme, toprak sahibine boyun eğme, efendiye boyun eğme ve aile reisine boyun eğme. Birey, yaşamın her evresinde, bir grubun otoritesine teslim olmaktadır. Otorite ve gelenek, halk düşüncesi ve birey bilincinden daha önemlidir; inanç, ustan daha üstündür; işbirliği, kişiden daha üstündür; ve kast, insandan daha üstündür.

SKOLASTİK ÖĞRETİNİN AMACI

Bu dönemin felsefi düşüncesi, gelenek ve otoritenin önemli bir rol oynadığı dönemin ruhunu yansıtmaktadır: Okulcular, kilise adına yemin etmektedirler. Kilise öğretilerinin inanç hakkındaki doğruları kabul görmektedir. Güçlü bir felsefi düşünce varlığına rastlanmamaktadır. Hıristiyan düşüncesi ile felsefi düşünce uyumlu bir hale getirilmeye çalışılmaktadır. Felsefi fikirler, Hıristiyan inancına uyarlanmak-

tadır. İnanç, bütün çalışmaların başlangıcı ve sonudur. Tanrıbilim, tüm bilgilerin hükümdarıdır. Bilginin sessiz kaldığı zaman, usun tökezlediği zaman, dinsel doğruluğa inanış sürdürülmektedir—gizemliliği nedeniyle bu düşünceler birbiriyle daha sıkı sıkıya bağlıdır.

Patristik felsefe, inanç konularını geliştirmek ve formülleştirmek ve onları ussal bir dizge içinde düzenlemek görevini üzerine almıştır; skolastizm sahne üzerinde görüldüğü zaman, fermantasyon oluşumu gerçekte sondadır. Böylece oluşturulan öğretinin sabit bir gövdesi ile karşı karşıya kalınacaktır. Bu, düzenli, kilise ve devlet silahlarıyla korunmaya hazır, her türlü karşı koymaya karşı savunma konumunda bulunan örgütlü bir hiyerarşi ile karşı karşıya kalmak gibidir. Şimdiki sorun, dogmalar ile uygunluk içinde olan bir düşünce dizgesi işlemektir ve böylece felsefe ve inanç bir uyum içinde olacaktır. Okulcular, kendilerinden önceki Yunan felsefecileri gibi, şeylerin ussal bir açıklamasını amaçlamaktadırlar; onlardan farklı olarak, görevlerine ereklerinin belli bir ön algılaması ile yaklaşırlar. Belli temel doğrular zaten bilinmektedir; kurtuluş şeması, kendisini evrensel bir olgu olarak kabul ettirmiştir; Felsefecinin görevi, onu yorumlamak, onun ile bilgimizin geri kalan bölümü arasında bir bağlantı kurmak ve böylece onu anlaşılır kılmaktır.

Ortaçağ düşünürlerine göre din doğrularının amacı ussaldır. Us ve inanç uyum halinde bulunmaktadır ve tanrısal görünüm ile insan düşüncesi arasında hiçbir çatışma yoktur; hatta dinin bazı doğruları insan usundan daha üstün olabilir. Ne olursa olsun, onlar, bilginin bağımsız bir kaynağı olan inancın güvencesi altındadır. Bu düşünceler ışığında, bazı alternatif oluşumlar olanaklıdır: İnanç konusunda Hıristiyan dünya-görüşünü kabul eden düşünür onu, felsefenin bazı dizgelerinin yardımı ile kanıtlamaya çalışabilir; ya da Hıristiyan ilkeleri ile uyum içinde olan kendi felsefe dizgelerini

geliştirebilir; ya da tanrıbilim ile doğrudan bağlantısı bulunmayan sorunlar üzerine dikkatini yoğunlaştırabilir. Ne olursa olsun, dogma, düzenleyici bir ilke olacaktır; okulcu, inancın gerekli bir konusuna karşıt doğru bir önerme olarak, onu bilerek kabul etmeyecektir. O, bazen birbiriyle çelişen her iki önermenin de doğru olduğu şeklinde düşünülebilir. Ancak hiçbir koşulda dogmayı reddetmeyecektir.

SKOLASTİK ÖĞRETİNİN ÖZYAPISI

Skolastik öğretinin amacı, onun yöntemini belirlemektedir: Yöntem içinde önceden kabul edilmiş önermelerin kanıtlanmasında, büyük ölçüde tümdengelim kullanılacaktır. Bu önermelerin doğası ve onları kanıtlamanın gereksinimi, skolastik felsefenin diğer bazı özyapıları ortaya koyacaktır. Okulcuların esas olarak ilgilendikleri aşkın dünya,Tanrı dünyası, melekler ve azizlerdir; onun düşüncesi, tinlerin görülebilir bölgelerinin üzerinde fenomenal şeyler konusunda böylesine sabitleşmemiştir. Skolastik öğreti için tanrıbilimin en yüksek noktadaki önemi ve doğal bilimlerin göreceli önemsizliği bu durumu ortaya koymaktadır. Ruhbilim ve törebilim gibi bazı ilgi alanlarına sahip konular üzerinde deneysel çalışmaların yürütülmesi okulcuların başarısızlığını da açıklayacaktır. Onlar, ruhun nasıl hareket ettiğinin betimlemesinden çok, onun doğa ve yazgısının belirlenmesiyle ilgilidirler. Onların düşüncesine göre, ruhun kapsamının deneysel çözümlemesi onun yazgısının anlaşılmasına çok az katkıda bulunacaktır. Deneyim dünyasından, törebilim sorularına yanıt bulmak olanaklı görünmemektedir. En yüce iyi, Tanrıdaki kutsanmış yaşamdır—bu tartışılmazdır—fakat böyle bir yaşamın en iyi yolunu bulmanın hiçbir deneysel aracı yoktur çünkü bu Tanrının isteği doğrultusunda belirlenmiş bir durumdur. Tanrının isteğine boyun eğme, doğru ve yanlış stan-

dardır; onun istenci, bir deneyim çözümlemesi ile değil, yalnızca tanrısal bir açıklama başvurusu ile belirlenebilecektir. Tanrıbilim, böylece skolastik törebilimin temeli olarak kalmaktadır; o, ruhbilim ya da başka herhangi bir deneysel bilim ile yer değiştiremez.

Okulcuların büyük ölçüde üzerinde durdukları dünya, duyumlar aracılığı ile algılanamaz: O, yalnızca ussal düşünce ile bilinebilir. Mantık, özellikle tümdengelimli, tasımsal (sylogistic) mantık, çok önemli bir çalışmadır; doğruların araştırılmasında yöntem mantığı kullanılmaktadır. Bu alanda, okulcular, yalnızca mantıksal oluşumların çözümlenmesinde değil, aynı zamanda özellikle algılanış ve farklılaştırma gelişiminde, daha iyi ya da daha kötü için, entelektüel mirasımızın bir parçasına dönüşen çözümlemelerde büyük bir incelik kullanılmaktadır. Skolastik felsefeciler mantıktan ayrı bilgi kuramına çok az katkıda bulunmuşlardır. Onlar bilginin olanaklılığı ve sınırlılığı sorunlarıyla ilgilenmemişlerdir çünkü kural olarak gerçeğin ortaya konulması konusunda usun yeterliliğine dogmatik bir güven duymaktadırlar. Adcılar (nominalists) bilginin geçerliliği konusu tartışmış olmalarına karşın, onlar tipik okulcu değildirler. Yunan düşünürlerinin başlıca düşünce alanlarından birini oluşturan bilgi kuramı sorunlarına eleştirel bir yaklaşım, skolastik dönem boyunca büyük ölçüde gözardı edilmiştir.

SKOLASTİK ÖĞRETİNİN EVRELERİ

Skolastizmi üç temel evreye ayıracağız. 1. Biçimsel dönem, dokuzuncu yüzyılda başlamış ve onikinci yüzyılda bitmiştir. Büyük ölçüde Platon düşüncesinden etkilenmiştir: Platonculuk, Yeniplatonculuk ve Augustianizm bu evrenin egemen felsefi eğilimleridir. İdealar ya da tümeller, Platon terimleri ile nesnelerin gerçek özleri ve nesnelerin öncelleri

olarak *(universalia sunt realia antae res)* algılanmaktadır. Bu, Anselm'in öncü olduğu Platonik gerçeklik kuramıdır. 2. Skolastik öğretinin sonuç *(culmination)* dönemi onüçüncü yüzyılda süregelmiştir ve Aristo felsefesinin egemenliğine tanıklık etmiştir. Hıristiyanlık, büyük Yunan düşünürleri ile görüş birliği içindedir; tümeller artık gerçek olarak algılanmaktadır, nesnelere öncel olarak değil, onların *içinde*dirler *(universalia sunt realia in rebus)*. Bu öğreti, Aristo gerçekçiliği olarak adlandırılmaktadır. Onüçüncü yüzyıl, geniş düşünce dizgeleri dönemidir; dönemin önde gelen düşünürleri Büyük Albert ve St. Thomas Aquinas'tır. 3. Skolastik öğretinin *düşüş* dönemi, ondördüncü yüzyıldan itibaren gerçekleşecektir. Tümeller, nesnelerin özleri olarak değil, yalnızca zihindeki kavramlar ya da yalnızca sözcükler ya da isimler olarak algılanmaktadır: Yalnızca tikeller gerçektir, tümeller sadece zihinde gerçektirler ve şeylerden *sonra*dırlar *(universalia sunt realia post res)*. Bu, adcılıktır. John Duns Scotus ve Occam'lı William adcılığın önde gelen kişileridir. Bu düşünce skolastik sanılar için yıkıcı olacaktır. Skolastik gerçekçiliğe göre, evren, bir idealar ya da biçimler dizgesidir. O, nesnelerin gerekli nitelikleri olarak fenomenal dünya içinde bulunmaktadır. Gerçek dünya, ussal, mantıksal dünyadır ve onun doğası yalnızca us tarafından düşünce dışında tutulabilecektir; dünyanın ilintili yapısı, insan zihninin, usa bağlı olan geçirgenliğidir. Nesnelerin sınıfların doğasını oluşturan biçimler, bizim düşüncelerimizde ya da evrensel kavramlarda yansıtılmaktadır. Eğer bu tür idealar yalnızca zihinlerimizdeki düşünceler ise, ya da daha kötüsü yanlızca adlar ise, eğer onlara uygun hiçbir gerçek yoksa, tümellerin ve evrenin ussal bilgisinden söz edemeyiz. Usun, gerçeği öğretme gücüne olan güven, adcı öğreti tarafından ciddi bir şekilde sarsılmıştır. Ondördüncü yüzyılda, adcılığın gelip çatmasıyla Orta Çağların felsefesi, skolastik ilkelerden uzaklaşmıştır. Gerçek-

çilik ve ussalcılık, skolastik felsefenin büyük dizgeleri içinde birleşmişlerdir. Adcılığın daha önceki düşüncelere karşı yıkıcı saldırıları ciddi bir zayıflamaya neden olmuştur. Benzer bir şekilde, skolastizmin çöküşü, us ve inanç, felsefe ve din arasındaki birlik, skolastik bileşimin büyük başarılarından biri olmuştur. Skolastik görüşe göre, inanç öğretileri ve us, iki temel yol ile derece derece değişmektedir: İlk görüş, dogmaların bazıları açıklanabilmekte ya da idrak edilmekte iken, diğerleri usun ötesine geçmektedir; ikincisi, hiçbir felsefi bilgi nesnesi olmadığı için onların açıklanmasıdır; din doğruları, usun ulaşımının ötesinde yatmaktadır ve us onları algılayamaz.

SKOLASTİK ÖĞRETİNİN KAYNAKLARI

Erken dönem okulcuların temel kaynakları, Patristik edebiyat, Yunan felsefesi ve daha sonra Arap ve Yahudi düşünüşleridir. Yunan felsefe özdeği, onikinci yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Latin çeviriler önem taşımaktadır: Platon'un Timaeus'unun bölümleri (Cicero ve Chalcidius tarafından), Aristo'nun *Categories* ve *On Interpretation* (Boethius tarafından) ve Porphyry'nin *Introduction to the Categories* (Boethius ve Victorinus tarafından) çevrilmiştir. Platon'un *Menon* ve *Phaidon* yapıtları onikinci yüzyılda çevrilmiştir. Roma felsefecileri onları Boethius, Montianus Capella, Cassiodorus'un yazılarından tanımaktadır. Aristo'nun *Analytics* ve *Topics* adlı yapıtları 1128 yılından sonra çevrilmesiyle bilinmeye başlamıştır. Onun metafiziksel ve fiziksel çalışmaları yaklaşık 1200 yılından sonra yaygınlaşmıştır.

22. SKOLASTİK ÖĞRETİ: DOĞASI VE SORUNLARI

"SKOLASTİZM"İN ANLAMI

Skolastizm sözcüğü tarih ve duyum alanında çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Skolastizm, Charlemagne zamanında onun kurduğu okullarda öğreti olarak uygulanmıştır. *Scolasticus* olarak atanmış kişi, trivium (gramer, diyalektik, retorik) ve quadrivium (aritmetik, geometri, müzik ve astronomi) ya da tanrıbilim alanında yeterli bilgiye sahip olduğu anlaşılırdı. Uygulama, zaman içinde yavaş yavaş genişletildi ve sonunda bu ünvan, öğretmen olsun ya da olmasın bilim ve felsefe alanında bu konuları bilen kişilere verilmeye başlandı. Ortaçağ döneminin büyük bir bölümü boyunca bu bir saygı ünvanı olarak kullanıldı; ancak Rönesans döneminde bir küçümseme terimine dönüşecektir. Rönesans yazarları, Skolastizmi barbar bir düşünce yapısı olarak değerlendiriyorlardı. Onun yöntemlerinde pekçok çağdışı öğe bulunduğunu düşünüyorlardı.

Çok sayıda çağdaş felsefe tarihçisi Orta Çağları felsefe açısından türdeş olarak görme eğilimindedir. Bazıları Ortaçağ ve skolastizmi özdeş olarak kabul etmektedir. Bazı tarihçiler, bu özdeşleştirmenin yalnızca zamandizinsel bir ölçüt temeline dayandığını ifade ederler; diğer tarihçiler ise genel olarak tümdengelimci olarak düşünülen diyalektik yöntemin varlığını vurgulamaktadır. Orta Çağlar felsefesinin büyük bir bölümü, tanrıbilimsel çıkış noktası içinde, otoritenin kesin olarak saptadığı ölçütlere göre belirlenmektedir. Standartlar uygulandıkça Rönesans tarafından skolastizm sözcüğüne verilen küçük düşürücü duyum azalacaktır. Günümüzde, Orta Çağlar felsefesi düşüncesi yeniden belirlendiği için, Thomastik felsefe yeniden yaşatılmış ve skolastizmin ilk anlamı yeniden ortaya konmuştur. Pek çok yazar kendi felsefelerini

yeni bir skolastizm örnekleri olarak belirlemekten gurur duymaktadırlar.

Tarihçi De Wulf bu yeni tutumu temsil etmekte ve skolastizm terimini zamandizim, yöntem, ortaçağ okul ve üniversiteleri ile bağlantı terimleriyle ifade edilmesini reddetmektedir. Bütün bu öğeleri içeren Orta Çağların egemen felsefesini kabul etmekte fakat yine de öğretisel bir gelenekte diretmektedir. Canterbury'li Anselm, Abelard, Hales'li Alexander, St. Thomas Aquinas ve Duns Scotus gibi farklı kişilikler, çok sayıda uzlaşmazlıklara sahip olmalarına karşın çoğulculuk, spiritualizm ve özgürlük inancı, kişisel ölümsüzlük ve insan bilgisinin nesnelliğini kabul etmektedir. De Wulf, skolastizmin bu özü için, çeşitli antiskolastik felsefelere karşı çıkmaktadır. Bunlar, kamutanrıcı monism, özdekçilik, ahlaki gerekircilik, kişisel olmayan ölümsüzlük ve öznelcilik gibi felsefelerdir. De Wulf tarafından listelendirilen skolastik olmayan eğilimlere St. Thomas Aquinas'ın felsefesinde geleneğin sona ermesi dışında, başka iki önemli ortaçağ düşüncesi eklenebilir; gizemcilik ve doğal bilim. Öyleyse skolastizmi Orta Çağların egemen felsefesi olarak, manastır ya da katedral okullarıyla ve daha sonra üniversiteler ile bir yöntem, öğreti ve sorun sürekliliği içinde ifade edilmesi gerekmektedir. Skolastizm St. Thomas gelişim çizgisinin en iyi düşüncesidir. Çünkü düşünce tarihi içinde belirli bir denge sağlanması işlevini yerine getirmektedir—o, zaman içinde politik alanda da benzer bir dengeyi simgeleyecektir.

SKOLASTİZMİN SORUNLARI

Skolastik geleneğin içsel çeşitliliği olduğu kadar özsel sürekliliği de, skolastizmin belli merkezi sorunlarının gelişiminin bir incelemesi ile en iyi şekilde kanıtlanacaktır. Bu amaçla aşağıda seçtiğimiz bazı öğeleri veriyoruz. 1. us ve inanç ara-

sındaki ilinti; 2. istenç ve bilinç arasındaki ilinti; 3. doğa ve tanrısal görünüm arasındaki ayırım—ilk ikisine yardımcı etmen olarak değerlendirilebilir; 4.tümellerin durumu. Bu sorunların herhangi birisinden başlayarak diğer oluşumlara geçiş için zemin hazırlayacağız.

İNANÇ VE US

St.Thomas öncesi dönemde, us, inanca yardımcı oluşum olarak yer almıştır. Bu dönemin çoğu düşünürleri açıklanan doğrunun gerçekleştirilmesi ereğine yönelik çalışmalarda bulunmuşlardır; bunlardan bazıları Tours'lu Berenger (999-1089), Champiégne'li Roscelin (yakl. 1050-1120) ve Abelard'dır (1079-1142). Onlar usa güvenmekte ve inancın doğrulanmasında usu kullanmaktadır: Bu düşünürlerin bazıları usa karşı aşırı güven içinde olmaktadır. Onlar felsefeyi diyalektik ile özdeşleştirmektedirler: Diyalektiğe başvurmak, usa başvurmaktır. Us, bize Tanrı görünümleri sunar; bu nedenle insanoğlunun yüksek iyisi onu yönlendiren usda bulunmaktadır.

Us ile inanç arasındaki karşıtlık onikinci yüzyılda yoğunlaşacaktır. Bu tartışmanın us tarafında Champiégne'li Roscelin, inanç tarafında ise St. Bernard (1091-1153) bulunmaktadır.

Usun bir tarafta, inancın ise diğer tarafta bulunduğu şeklindeki abartılı düşünce tarzını yumuşatarak, ortak bir nokta oluşturmanın temsilcisi Bec'li Lanfranc ve Berenger'in çağdaşı Canterbury (1005-1089) ve St.Anselm (1033-1109) olmuştur. Berenger, inancın, us tarafından güçlendirildiğini söylemektedir. Bu konuda diyalektiğin kullanımı geçerlidir. Us ile inanç arasında hiçbir gerçek karşıtlık bulunmadığı için us, uygun bir şekilde kullanılabilmektedir. St. Anselm, aynı alçakgönüllülük ruhu içinde hocası St. Augustine'in *credo ut intelligam* ("Anlayabileceğime inanırım") formülünü kabul

etmektedir. Bizler yalnızca inancın gizemlerine inanmak zorunda değiliz, us ile onları mantık süzgecinden geçirme gücüne de sahibizdir. Anselm'in mantıksal bir kanıtlama girişiminde bulunmadığı önemli bir inanç gereği vardır. Bunda, usun gücüne St. Thomas'ın güvendiğinden daha fazla güvenmektedir. Üçlülük, Yaratılış, Kurtuluş gibi gizemler, usun değerlendirmesi ile ele alınmaktadır. St. Thomas'dan önceki yaygın düşünüş, usun inancın bir eki olduğu düşüncesidir.

St. Thomas Aquinas'a göre, inanç, Yaratıcı'nın bir armağanıdır. Bu, sonlu doğayı yetkinleştirmektedir. O, olmazsa, birşeyler noksan kalacaktır. İnsanoğlunun sonlu doğasının, doğaüstü bir sonu vardır: Bu, Tanrının sevgisi ve dolaysız bilgisini içeren bir güzelliktir. İnsanın sonlu doğasının böylesine doğaüstü bir sona uyması gerekmektedir fakat son, doğaüstü olduğu için, insan doğası hiçbir zaman yardım almadan ona erişemez. İnanç, dışarıdan gelmiş olmasına karşın, o, sözkonusu yaratığı varlığından sorumlu olan bir Yaratıcı'dan geldiği için içsel olarak işleyecek ve böylece inanç, kendisini yetkinleştiren doğasına içgüdüsel olarak görünecektir. İnanç tarafından yetkinleştirilen bir doğanın, aynı şekilde yetkinleştirilmiş bilinci bulunmaktadır, ve inanç bu şekilde bilinç ya da us üzerinde etkide bulunmaktadır. St. Thomas bu açıdan hocası St. Augustine ile aynı fikirdedir. Ancak usun, inancın yardımı olmadan gelişebileceği konusunda ondan ayrılmaktadır.

İnanç ve usun, tanrının ve doğanın sürekliliği, St. Thomas'ın ana düşüncesidir. Bu konuda önemli sorular ortaya konmaktadır: İnanca sahip birisinin usu ne yapabilir?Us, ne yapma girişiminde bulunmalıdır? Onun ilgi alanı nedir ve kendini ne ile sınırlamalıdır? St.Thomas kendi yanıtlarında kendi alanındaki bilincin önemi ve etkisi üzerinde diretmektedir. Bu etkinin inancın yardımı ile gerçekleştiğini savunur. Usun erişebileceği yalnızca çok az şey bulunmaktadır örneğin

Üçlülüğün uygun anlayışı, St.Thomas'ın konumunun ana karışımları, usun çokluğu ve ilgi alanlarının bağımsızlığıdır.

St.Thomas'dan sonraki dönemde, inanca yardımcı bir öğe olarak usa daha az önem verilmiştir. Böylece tanrıbilim ve inanç, usdan tamamen ayrı bir olgu olarak görülecektir. Bu görüş, usun doğal tanrıbilim içindeki değerini azaltacaktır. Bu durum inancın belirsizliğine yol açar. İnanç ve usun radikal ayırımı, ilerlemeci görünmektedir. Duns Scotus'a (yakl.1270-1308) göre, us eğilim açısından çekingen ve sınırlı olmasına karşın, yine da vahiy tanrıbiliminin sezgisi ile uyum içinde olduğu düşünülebilir. Ancak Occam ve Autrecourt'lu Nicolas (yakl. 1350) açısından, us, tanrıbilimden tamamen ayrı olmaya zorlanmaktadır. Eğer usa olan güvensizliğe geri dönersek,ki bu onüçüncü yüzyılda meydana gelmiştir, ikili doğruluk öğretisi ile karşı karşıya geliriz. Bu, us ya da inancın etkisinin azaltılması olarak yorumlanabilir. Orta Çağların sonraki dönemindeki ikili doğruluk kuramının kaynağı birincil olarak, St. Thomas öğretisinin ünlü uzmanı Brabant'lı Siger (1235-1281) tarafından ortaya konmuştur. O, bazı sorulara iki açıdan yanıt verilebilineceğini söylemiştir. Birincisi vahiy, ikincisi us ile ortaya konan yanıtlardır. Bu yanıtlar birbirlerine karşıt olabilmektedir. Bu dönemdeki çok sayıdaki düşünür bu karşıtlığı uzlaştırmanın yollarını arayacaktır. İkili doğruluk kuramı *(theory of twofold truth),* bir ekstrem biçim olarak usumuz bize onun yanlış olduğunu söylüyorsa bile, inanç açısından doğru olabileceğini söyleyen bir öğretidir.

Duns Scotus, Siger'den ayrı olarak inanç ve usun uyumuna inanmaktadır: O, tanrıbilimin pratik bir bilim olarak inanç üzerine kurulu olduğunu düşünür. Bilgilenmeden çok, kurtuluş olgusu ile ilgilenmektedir. Daha önceden ortaya konmuş düşünüşlere inanılması gerekir. Tanrıbilimin bu pratik bilim anlayışı, felsefenin doğal usu ile çelişmktedir. Felsefe,

din doğrularının çoğunun kanıtlanamayacağını düşünmektedir. Scotus,Tanrının varlığını inkar etme noktasına kadar ileri gitmeyecektir fakat bu adım Occam'lı William tarafından ondördüncü yüzyılda ortaya atılacaktır. Occam'ın bu uç konumu benimsemesi, insan usunun eleştirel çözümlemesi sonucunu doğuracaktır. Ve bu, ussal kanıtın yıkıcı eleştirelliğine karşı inancın doğrularını koruma isteğini harekete geçirecektir. Occam'ın adcı kuramına göre, bizim belirli konulardaki dünya bilgimiz yalnızca olasılıklara dayanmaktadır. Tanrının varlığı, ilk devindirici olarak ele alınabilmektedir. Ancak böyle bir olası bilgi, doğal tanrıbilimin erekleri için yeterli değildir. Occam, tanrıbilimin doğal ya da ussal bilgi alanından tamamen ayrı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ve böylece ikili doğruluk kuramını benimseyecektir. Orta Çağların sona erme dönemi görgücülük, adcılık, kuşkuculuk ve dinsel inanca karşı Reformcu anlayışın yanı sıra çağdaş bilimler de bu konular üzerinde çalışmalar yürüteceklerdir.

İSTENCİN US İLE İLİNTİSİ

İstencin mi yoksa usun mu ruhun temel niteliklerini yükselttiği sorusuna geri dönüldüğü zaman, inanca karşı us tartışmasının yankıları ile karşılaşılacaktır; Orta Çağlar inancın istenç ile birincil derecede ilintili olduğu düşüncesinin egemen olduğu bir dönemdir. Buradaki sorun istenç eyleminin zihinsel ideaları vücuda getirip getirmediğidir. Özgür istenç doğası sorunu bütün Hıristiyan felsefecilerinin ilgili olduğu bir sorundur. Skolastik felsefe içinde istenç ile ilgili herhangi bir tartışma, istenç ile istenci harekete geçirdiği düşünülen tanrısal görünüm arasındaki bağıntı ile ortaya konacaktır. Buradaki temel sorun istencin mutlak olarak özbelirleyici mi, yoksa iyinin bilgisi tarafından mı belirlendiğidir. Tartış-

ma hatları istencin savunucuları olan Scotus ve Occam'ın dahil olduğu Augustiancılar ile, usun savunucuları olan, aralarında özellikle St. Thomas'ın göze çaptığı Aristoculardır. Orta Çağların sonunda meydana gelen bu bölünme, genel olarak Fransiskanlar ve Dominikenler arasındaki bölünme ile çakışmaktadır.

St. Thomas Aquinas, çok ekstrem bir biçimde usçuları savunmaktadır; o gerçekte inancın ve sevginin önemi üzerinde diretmektedir. St. Thomas, Tanrı sevgisini en yüce görevimiz olarak görür ve inancı bu sevginin görünüm değiştirmiş bir biçimi olarak tanrının bir armağanı şeklinde değerlendirir. Tanrıya olan inanç ve Tanrı sevgisi, istencin nitelikleridir. İnsanoğlunun Tanrı sevgisinde, işlevsel erk *özne,* insandan çok, *nesne,* Tanrıdır. Onun sevgi ve inanç öğretisindeki bu güçlü gönüllü ifadeye karşın bireysel kişideki istenç ile us arasmda ilinti ile ilgili olarak belirli dokular ele alınmaktadır: İnsanoğlu eylemlerinde genel olarak istencinin üzerine usu ön planda tutar. Bilmek, inanmaktan daha iyidir. Bilebileceğimiz her şeyi bilmek ve kanıtlamak arayışı içinde olmalıyız.

Bu konuda Duns Scotus ve St. Thomas'ın düşüncelerinde keskin bir karşıtlık bulunmaktadır. Duns Scotus'a göre, us ister Tanrıya, isterse insanoğluna ait olsun, belirlenim ve doğal ile ilintilidir. Öyleyse, ister Tanrıda isterse insandaki özgür olan herşey istence aittir. Gerekli ve belirli olan herşey doğaldır, ve bu usu da içermektedir. Scotus'un gönüllülük kuramı istencin zihin eylemi için özgürlüğü belirlemektedir. Scotus'da görülen eğilimler, Occam'da yoğunlaşacaktır; o bir iyinin iyiliğinin, Tanrı katından meydana geldiğini söyleyecektir.

St. Thomas'ın görüşü, zihni genel vurgulaması açısından Duns Scotus öğretisi ile belli başlı ortak niteliklere sahiptir. St. Thomas, istenci, bir varlık içindeki tüm devinimin kaynağı olarak ele alarak, onun mutlak bilinci ya da belirlenemez-

liği—radikal duyumu açısından özgürlüğü—üzerinde diretmektedir. Bir varlık, eylemi gerçekleştirebilir ya da bundan geri durabilir—bir kişi belli bir iyiyi düşünmek ya da düşünmemek konusunda özgürce isteğini yerine getirebilir. St.Thomas, özgür istencin karmaşık bir tanımlamasını ortaya koymaktadır. Buna göre, belirsizlik (indetermination) istencin özyapısal niteliklerinden biridir. Bizi harekete geçiren içimizdeki istenç, yalnızca us ile ortaya konulan bir iyilik istenci değildir. "Us, isteğe neden olur ve istenç usu ister."

Bu durumda, bu istencin tam bir tanımlamasının yapılması gerekmektedir. St.Thomas Aquinas, bir kez daha istencin özgürlüğünü ortaya koyma girişiminde bulunmaktadır.

> *... Tanrı, kendi tarzında olarak, herşeyin içinde hareket eder. . . Ancak insan doğası özgür seçeneğe sahiptir. İnsanoğlunun içinde bulunan özgür istenç Tanrının bir armağanıdır. İnsan bu armağanı kendi istekleri doğrultusunda kullanır. (Summa Theologicae, I-II, Q. 113, Art, 3.)*

St. Augustine'in söylediğine göre, nasıl ki biz kendimize yardım ediyorsak, Tanrı da bize yardımda bulunmaktadır. St.Thomas da, St.Augustine gibi, ekstrem bir özgürlük ya da kesin bir gerekircilik savunucusu değildir. Yaratım eylemi, zaman *içinde* değil, zaman *ile* meydana gelmiştir. Öyleyse yaratım özgürlüğü, yaratımdaki bir yardımcı eylemidir. Tanrısal görünüm, sonsuz yaratıcı ile sonlu bir yaratım arasında bir köprü görevi görmektedir. Orta Çağların son dönem eğilimi istenç ile akıl, inanç ile us arasında uzlaşmaz bir ayırımı gözler önüne sermektir. Daha sonraki dönemde bu uzlaşmazlıkların giderilmeye çalışıldığı girişimler göze çarpacaktır.

TÜMELLER SORUNU

Tümeller üzerindeki tartışma, Aristo'nun *Categories*'ine Porphyry'nin Giriş kısmının, Boethius'un Latin çevriminin aşağıdaki bölümü neden olmuştur: "Tür *(species)* ve cinslere *(genera)* bağlı olarak, onlar gerçekten var mıdırlar ya da yalnızca anlayış açısından varolan düşünceler midir: Eğer var iseler, yapısal mıdırlar yoksa yapısal değil midirler? Buna yanıt vermeyi reddediyorum; bunlar temel çalışmalara uygun olmayan yüksek sorulardır." Porpyry'nin sorunun güçlüğü konusundaki uyarısına gereken önem verilmemiştir. Orta Çağların ilk dönemlerinde sorunun çözümü için yoğun felsefi tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, bu tartışmalar Aristo mantığının ve Yeniplatoncu ve Augustian özdeğinin belli sınırlı görünümleri kuşatması altındadır; ancak bu son derece karmaşık yanıtların verilmesine engel olmayacaktır.

Orta Çağlar boyunca verilen yanıtlar üç türe ayrılmaktadır: 1. *Gerçekçilik* (Realism), tür ve cinslerin gerçek bir varlığa sahip olmalarını ifade eder. Onların bağımsız birer yapıları vardır. Bu öğreti, ekstrem biçiminde duyum dünyasının azaltılması ile bağlantılıdır. 2. Diğer uçta *adcılık* bulunmaktadır. Onun formülüne göre yalnızca bireyler gerçektir.Türler ve cinsler yalnızca, bireyleri temsil eden basit adlardır. Adcılık, ekstrem ve daha naif biçiminde, genel terimin yalnızca bir ad, yalnızca bir sözcük ve hatta yalnızca bir ses olduğu konusunda diretmektedirler. Daha ince biçimiyle açıklamak gerekirse genel terimler içerdikleri *anlamlar* üzerine dikkat çekmektedirler; öğreti, *sermonism* (Abelard) ya da *terminism* (Occam) olarak da bilinmektedir. Yalnızca sözcükler üzerindeki anlamları tanımlayan adcı öğretinin görünümü, çağdaş yazarlar tarafından bazen kavramcılık *(conceptualism)* olarak ifade edilmektedir. 3. Adcılık ile gerçekçilik arasmda

bir üçüncü konum bulunmaktadır. Bu bireysel tözün, biçim ve özdek ayırımının yapıldığı Aristo çözümlemesi üzerine formülleştirmelere bağlıdır. Bu durum, *moderate* (ılımlılık) ya da *Aristocu gerçeklik* olarak savunulmaktadır. Gerçekçilik ile tür ve cinslerin, bilen zihnin bir bağımsızlığı olduğu konusunda uzlaşma içindedir. Son bireysel tözün üzerinde, her yerde varolan *biçim* olgusu konusunda diretmektedir. Bu biçimin, bireyin varlığı ile özdeşleştirilebilir olduğunu ifade edebiliriz. Ancak bu biçimin olmayan bir varlığa sahip olabileceğini de eklememiz gerekmektedir. Aristo'nun bilgi kuramını temel alan St. Thomas'ın ılımlı gerçekliğine göre, birey biçim ve özdeğin, özün ve varlığın bileşimidir. Tümelin üçlü bir varlığı vardır; o, birey *içinde* var olur, fakat gerçek bir tümel olarak değil; bireyden soyutlamadan *sonra,* evrenselliğin eklenmiş bir biçimine sahiptir; ve son olarak, St. Augustine'in örneklendirmesinin etkisi altında, türler ve cinsler, St. Thomas tarafından bireylerden *önce* olarak değerlendirilirler. Ancak son öğreti, birey üzerinde Aristocu vurgu niyeti taşımamaktadır. Tanrı varlığı bireysel oluşumlar tarafından yalnızca yetkin olmayan bir şekilde taklit edilebilmektedir. Onun ekstrem ya da Platonik biçimindeki gerçekçilik, Skolastizm'in erken dönemi sırasında tümeller sorununun egemen çözümüdür. John Scotus Erigena'nın Yeniplatoncu düşüncesi, en yüksek genelleştirme, en yüksek gerçeklik ile işbirliği halindedir. Skolastik felsefenin gelişimini sürdürmesine karşın, adcılık, ilk olarak Aristo'nun mantığı ile işbirliği içindedir. Metafizikten çok biçimsel ve dilbilimsel öğeler öne çıkmaktadır. Nesnelerden çok sözcüklerin anlamı üzerinde değerlendirmeler yapılmaktadır.

Skolastik felsefe üzerine çalışmalar:
C.Prantl, *Geschichte der Logik im Abenlande,* II-IV. Ciltler, 1855-70; *Die Logik im Mittelalter;*

B.Haureau, *Historie de la philosophie scholastique*, 3 cilt, 1872-80;
H.Siebeck, *Gechichte der Psychologie*, 1880-84;
H.Rashdell, *Universities of Europe in the Middle Ages*, 3 cilt, 1895;
A.D.White, *A History of the Warfare of Science with Theology*, 1898;
F.Paulsen, *German Universities*, çev. F.Thilly ve W.W. Elway, 1906;
F.J.Picavet, *Esquisse d'un historire générale et comparée des philosophies médiévales*, 1907;
J.Rickaby, *Scholasticism*, 1908;
H.O.Taylor, *The Classical Heritage of the Middle Ages*, 3. baskı, 1911 ve *The Mediaveal Mind*, 2 cilt, yeni baskı, 1949;
P.M.M.Duhem, *Le systéme du monde*, 1913-17;
R.L.Poole, *Illustrations of the History of Medieval Thought qand Learning*, 2. baskı, 1920;
M.De Wulf, *Philosophy and Civilization in the Middle Ages*, 1922 ve *x* 3. İng. baskı, çev. E.C. Messenger, 2 cilt, 1935-38;
W.J.Townsend, *The Schoolmen Cambridge Mediaevel History*, 1922;
M.Grabmann, *Mittelalterliches Geistesleben*, 1926-56;
C.H.Haskins, *Studies in the History of Medieval Science*, 2. baskı, 1927;
R.P.McKeon, *Selections from Medieval Philosophers*, 2 cilt, 1929-31;
G.Sarton, *An Introduction to the History of Science*, Cilt II, 1931;
W.Betzendörfer, *Glauben und Wissen bei den grossen Denkern des mittelalters*, 1931;
H.Schaller, *Die Weltanschauungdes Mittelalters*, 1934;
L.thorndike, *A History of Magic and Experimental Science*, 6 cilt, 1934-43;

S.H.Mellone, ***Western Christian Thought in the Middle Ages,*** 1935;
E.Gilson, ***The Spirit of Mediaeval Philosophy,*** çev. A.H.C. Downes, 1936;
La philosophy au moyen age, 2. baskı, 1944, ve Reason and ***Revelation in the Middle Ages,*** 1938;
E.Bréhier, ***La philosophy du moyen age,*** 1937;
E.C.Thomas, ***History of the Schoolmen,*** 1941;
D.J.B.Hawkin, ***A Sketch of Medieval Philosophy,*** 1947;
P.Vignaux, ***La pensée au moyen age,*** 1948;
C.S.J.Curtis, ***A Short History of Philosophy in the Middle Ages,*** 1950;
G.Burch, ***Early Medieval Philosophy,*** 1950;
F.C.Copleston, ***Medieval Philosophy,*** 1952.

23. JOHN SCOTUS ERIGENA: YENİPLATONCULUĞA DÖNÜŞ

Beşinci yüzyılın sonunda, Yeniplatonculuğa yeni bir soluk getirecek olan bir yazı derlemi ortaya çıkmıştı. Bu düşünce, ortaçağ felsefesini büyük ölçüde etkileyecektir. Bu düşüncenin temsilcilerinden biri olan John Scotus Erigena mistik kamutanrıcılık alanında önemli bir yere sahip olacaktır. Onun yazıları Latinceye çevrilecek ve bir felsefe dizgesi oluşacaktır. Erigena, 810 yılında İrlanda'da doğdu. İrlanda okullarında eğitim gördükten sonra Paris'te Schola Palatina'nın yöneticiliğini üstlendi. Ölüm tarihi tam olarak bilinmemesine karşın 877 yılına dek yaşadığı düşünülmektedir. Felsefesini *De divisione naturae* adlı çalışmasıyla ortaya koymuştur.

A.Gardner, ***John the Scot,*** 1900;
H.Bett, ***Johannes Scotus Erigena,*** 1925;
E. von Erhardt-Siebold ve R. von Erhardt, ***Astronomy of Johannes Scotus Erigena,*** 1940.

KAMUTANRICILIK

Scotus'un tanrıbilimi, Yeniplatoncu ve Augustian ideaların benzer bir atmosferinde hareket etmektedir. Tanrı, herşeyin başlangıcı, ortası ve sonudur; her şey ondan gelmiştir ve ona geri dönecektir. O, dünyayı yoktan var etmiştir; her şeyi kendinden meydana getiren nedensiz ilk nedendir, ya da Scotus'un ifade ettiği gibi: Doğa (Tanrı olarak) yaratılmamış bir yaratıcı, yaratılmamış yaratım ilkesidir *(natura creans).* O, dünyayı plana ya da zihnindeki ebedi örneğe göre yaratmıştır *(Logos).* Onun zihni nesnelerin düzen ve biçiminden sorumludur ve onların üzerinde eylemde bulunmayı sürdürmektedir. ya da Scotus'un ifade gibi: Doğa (Logos olarak) yaratılmış bir yaratıcıdır, doğa (Logos tarafından meydana getirilen varlıklar olarak) yaratılmıştır ve yaratıcı olmayandır. Her şey, zihinsel olduğu kadar fiziksel olarak da, Tanrıya geri dönecektir ve sonsuz olarak Onun içinde kalacaktır. Çünkü O, tüm yaratımın nihai ereğidir; bu açıdan bakıldığında doğa, Scotus'a göre, yaratılmamıştır ve yaratıcı olmayandır. Tanrı, varlık olarak, Babadır; Logos, Oğul; yaşam Ruh-ul-Kudüs'tür.

Evren, Tanrının özünün bir ifadesi ya da ürünüdür: Her şey—tanrının düşüncesi, Logos ve fenomenal dünya—onun önünde hareket etmektedir. Ancak, görünüm, Tanrı'dan ayrılmış değildir. Tanrı ve yaratımları birdir; O, yaratımları içinde, yaratımları ise O'nun içindedir. Onlar, yaratımları içinde kendisini açımlayan duyum açısından bir ve aynıdır; görünmez ve kavranmaz Bir, kendisini görülebilir yapmaktadır. Biçim ve nitelikten yoksundur. Evren, insanoğluna göre, bir *theopany* (tecelli) olarak, bölünmüş, çok katlı ve çoğul evren olarak görünmektedir. Ancak o kendi doğası içinde bölünmemiş bir bütün, tüm karşıtlıklarının içinde uzlaşma halindeki bir bütündür.

Bu durumda tanrı, dünyada her yerde bulunmaktadır; fakat aynı zamanda aşkındır. Scotus, evreni tükenen bir varlık olarak algılamada isteksiz görünmektedir. Doğa içinde ifade edilmiş olguların daha fazlası tanrıda sonsuz olarak bulunmaktadır. Nasıl ki, bir ışık ve bir ses, kendinden bir şey kaybetmeden görülebiliyor ve duyulabiliyorsa, her şey Tanrı'nın varlığı içinde paylaşılmaktadır ve Onun bütünlüğünden hiçbir şey eksilmez. Tanrının doğası öylesine aşkındır ki, insan kavrayışı onu betimlemede yetersiz kalmaktadır: O, dilin ifade edebileceğinin ötesinde bir yapıya sahiptir. Tüm düşünce sınıflandırmalarından uzak bir oluşuma sahip bulunmaktadır. Onu, herhangi bir şey ile ifade etmek, Onu sınırlamak olacaktır; bir niteliğinden bahsederken, diğer bir niteliği eksik kalacaktır. O, duyumüstüdür: O, iyilik, tanrısallık, doğruluk, sonsuzluk ve ussallık alanlarında aşkındır. O, ifade edilemez, kavranamaz, bilinemez ve betimlenemez ilkeye sahiptir.

Bu kamutanrıcı öğretiden yola çıkıldığında, insanoğlu da tanrısal ilkenin bir görünümü olarak değerlendirilebilir; fakat Scotus bu yargının altını çizmeye hazır değildir çünkü insan gerekirciliği, Tanrıya kötülük öğesi getirmektedir. İnsan, Tanrıdan daha fenomenal bir yapıdır, o microcosm'dur, yaşayan tindir ve Tanrı'dan düşmesinden kendi sorumludur. Tanrı, kötülüğün nedeni olamaz; Tanrı'da kötülük ideası yoktur. St. Augustine'in öğrettiği gibi, kötülük, iyilik yoksunluğundan başka bir şey değildir. İnsan doğasmda bir birlik oluşturan Logos, insanoğlunun yeniden Tanrı ile birleşmesine yardımcı olacaktır. Böylece Tanrının ilk sevgisi geri getirilecektir.

GİZEMCİLİK

Her şey nasıl Tanrıdan geliyorsa, yine ona geri dönecektir: O, varlığın hem kaynağı hem de ereğidir. Tanrı'ya geri

dönüş mistik yücelme ile olanaklı olabilir. Mistik bilgisizlik durumunda tanrısal karanlık içine düşer ve burada kendimizi kaybederiz.

Scotus Erigena, Hıristiyan düşünce yapısını akıllıca evrensel bir dizge oluşturma amacıyla kullanması nedeniyle skolastizmin önde gelen bir kişiliğidir; onun felsefesi aynı zamanda ortaçağ gerçekçiliğinin tohumlarını da içemektedir. Onun düşünceleri aşırı bağımsız bir yapıya sahiptir ve öğretileri ortodoks bakış açısıyla çok az uyum halindedir. PseudoDionysius'u Augustine'e tercih etmeyecektir. Daha çok Augustine'in düşüncelerini basitleştirilmiş bir biçimde sunar. Paschasius Radbertus'un çalışmalarıyla uyum içinde görünmektedir.

24. TÜMELLER ÜZERİNE TARTIŞMALARIN BAŞLANGICI

ERKEN DÖNEM OKULCULAR

John Scotus Erigena'nın varlığı, ortaçağ karanlığı içinde bir anda parlayan bir ışık işlevi görmüştür; onun ölümünden sonra düşünce yaşamı başka bir uzun sessizliğe gömülecektir. "Yedi liberal sanat" öğretmenleri zaman süzgecinden geçmiş olan metinlerle geleneksel diyalektik düşüncelerini öğreteceklerdir. Onlar, yeni kuramlar oluşturma çabası içinde değildirler. Bu dönem, John Scotus'un Latince çevirileri ve kendi kitapları ile belirlenmektedir. Erken dönem okulcular bilgi kuramı ve metafizik kuramlarının doğuşu üzerine ortaya konulan sorulara dikkatlerni yoğunlaştırmışlardır; skolastizm tarihinde en yüksek seviyeye ulaşma amaçlanmaktadır. Sorun, Porphyry'nin *Introduction* yazısında ifade ettiği gibi, tümellerin (cinsler ve türler) gerçek tözler mi oldukları yoksa

yalnızca zihinde mi bulunduklarıdır; onların gerçeklikler olması durumunda, yapısal mı yoksa yapısal olmayan mı *(Corporeal or incorporeal)* sorusu ortaya çıkmaktadır; ve somut duyumsal şeylerden ayrı olarak mı yoksa onların içinde mi bulunur. Porphyry, Aristo biçimlerinin ve Platon idealarının sağlamlığı sorununu formülleştirir. Büyük Yunan felsefecilerinin kuramlarında bu sorun önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemden günümüze ulaşan çeşitli mantıksal incelemelerde bu soruya farklı yanıtlar verildiği görülmektedir. Bazıları Platoncu gerçekçilik (tümeller, şeylerden *önceki* gerçekliklerdir), bazıları ise Aristocu gerçekçilik (tümeller, şeylerin *içindeki* gerçekliklerdir) iddialarını savunurlar: Diğerleri ise adcılık (tümeller yalnızca belirli şeylerin adlarıdır, onlardan öncel, onların *içinde* ya da onlardan *sonra* değildir) düşüncesini benimser. Porphyry, kararlı bir gerçekçiydi; Boethius, Macrobius ve Chalcidius orta noktada bulunuyorlardı. Martianus Capella ise tam anlamıyla bir adcı idi. John Scotus'un kendisi de bir gerçekçidir: O, tümelleri birer varlık, nesnelerin içinde olduğu kadar, belirli nesnelerden önce olarak ele almıştır; fenomeal dünya, Tanrı düşüncesinin bir ifadesi olduğu için, tümellerden ayrı olarak var olamaz. Benzer görüşler dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda, daha çok ya da daha az gelişmiş biçimde, diğerleri tarafından savunulacaktır. Mantıkçıların çoğu, Aristo'nun çalışmalarından habersiz olarak, Aristo'nun bireylerin doğru gerçeklikler olduğu düşüncesini kabul etmişler fakat bunu açık bir şekilde adcılık düşüncelerini uygulamadan adcı bir duyum içinde yorumlamışlardır.

Bu düşüncede olanları sıralamak gerekirse: Auxerre'li Eric; öğrencisi Remigius; Rabanus Maugus'un bir öğrencisinin *Super Porphyruim* çalışması—dokuzuncu yüzyılın tümü; Poppo, Reinhard, Notker Labeo, Gerbert (ö. 1003, Papa Slyvester II. olarak), Fulbert, Tours'lu Berenger (ö.1088) sayı-

labilir. Bu konulara olan ilgi öylesine artmıştır ki, bazı kilise adamları diyalektikçilerin, Kutsal yazı öğretileri yerine diyalektik otoriteyi yerleştirme girişimlerine karşı protestoda bulunmuşlardır; ve Peter Damian (1007-1072) mantığın *ancilla Domini,* Lordun hizmeti altında bulunması gerektiğini ileri sürmüştür.

ROSCELIN'İN ADCILIĞI

Gerçekçilik ve adcılık öğretileri ve onların metafizik ve tanrıbilim üzerine yaptığı etkiler, onbirinci yüzyılın ikinci yarısına kadar anlaşılamamıştır. Roscelin, adcılığı ana hatlarıyla ortaya koymuş ve Üçlülük yorumlamasının temellerini belirlemişitr. Onun ortaya koyduğu tanıtlar aşağıda gösterilmiştir: Belirli tözler yalnız olarak var olur, genel kavramlar, bizim belirli nesneleri isimlendirdiğimiz ad ve sözcüklerden ibarettir. Tanrı genel adına uygun hiçbir tek gerçeklik bulunmadığı için, Üçlülüğe uyguladığımız Godhead ifadesi yalnızca ad ya da sözcüktür. Yalnızca bir Tanrı tözü değil, güçleri eşit olan belirli üç töz bulunmaktadır.

GERÇEKÇİLİĞİN ANLAMI

Bu görüş, resmi Üçlülük öğretisine doğrudan karşı çıkmakta ve büyük bir eleştiri ve karşıtlık ortaya çıkarmaktadır. Soissons Konseyi (1092) Roscelin'in Üçlülük yorumlamasını kınamış ve ona ifadesini değiştirmesi için baskıda bulunmuştur. Adcılık öğretisi bu kınamaya dahil olmamasına karşın, saygınlık kaybedecek ve ondördüncü yüzyıla kadar ortaya çıkmayacaktır. Okulcular, bunun yerine, çeşitli yollarla değiştirip geliştirilmiş Platoncu gerçekçiliği benimsemektedirler. Onikinci yüzyıl boyunca bu anlayış egemen olacaktır. Eğer tümeller gerçek ise, eğer onlar belirli şeylerin grupları

için yalnızca etiketten ibaret değilse, Üçlülük düşüncesi üç ayrı kişiden daha fazlası anlamına gelmektedir. Tümel sorunu üzerine yapılan tartışmalar, mantıksal kaçamaklı yanıtlardan daha fazlasına sahiptir. Yanıtlarda metafiziksel ve tanrıbilimsel düşüncelerin ötesinde anlamlar bulunmaktadır. Bizim genel kavramlarımız, mantıksal düşüncelerimizin gerçekçi görüş, yalnızca zihindeki öznel idealar değildir, onların zihninden ayrı olarak kendilerine ait bir gerçeklikleri bulunmaktadır. Bu, evrenin ussal ve bilinebilir olmasını gerektirmektedir. Bu durumda, doğruluk yalnızca öznel düşünce değildir; nesnel, evrensel olarak geçerli bir doğruluk bulunmaktadır. Felsefe, kapsamlı düşünce araçları ile bu durumu araştırmayı görev edinmiştir. Gerçekçilik, hiçbir zaman ölmeyen sürekli gerçekliklerin bulunduğunu da iddia etmektedir. Kilise adamları, zihinsel ve muhafazakar yapı içinde olağanüstü bir olgunun bulunduğu görüşünü taşımaktadır. Tanrı, böyle bir tümel bir ideadır, yalnızca fenomenal varlığına göre üstünlüğe sahiptir; insanlık da, Adem tarafından yanılgıya düşen ve İsa ile yeniden kurtulan böyle bir tümel gerçekliktir; kilise, bünyesinde barınan dönemsel üyelerinin üzerinde sabit bir varlıktır: İdeal bir bütündür ve parçalarının hareketleri ile özünde bir değişim meydana gelmez. Ortodoks okulcular adcılığa karşı savaş açarak ve Platoncu gerçekçilik standartları ile mücadele edeceklerdir.

25. CANTERBURY'Lİ ANSELM: İLK SKOLASTİK SENTEZLER

Canterbury Başpiskoposu Anselm (1033-1109), Roscelin'in Platon ve Aristo düşünceleri üzerine temellendirdiği bir dizge içindeki adcılık düşüncesine karşı çıkmıştır. O, tam bir okulcudur; dogmaların doğruluklarına sıkı sıkıya bağlıdır ve güçlü bir felsefi düşünceye sahip değildir. Usun, otori-

te tarafından kabul edilmesi gerektiğini tanıtlamaya çalışmıştır. İnancın gerçekleştirilmesi girişiminde, yalnızca Tanrının varlığı konusunda değil, Kilisenin kurtuluş öğretisi, Üçlülük, Yaratılış ve insanın kurtuluşu konularında genel önermelerine tanrıbiliminde yer verecektir. Katolik öğretiye inanmak zorundayız—bu tartışılmazdır—fakat aynı zamanda inandığımız şeyin ne olduğunu ve onun *neden* doğru olduğunu *anlamaya* çalışmalıyız: Us konusunda başarısız olunduğunda bunun bizi inanca götürdüğünü her zaman hatırlamalıyız.

Anselm'in çalışmaları arasında, *Monologium; Proslogium; Cur Deus Homo?* sayılabilir. Bu çalışmalar ve Gaunilo'nun Anselm'in varlıkbilimsel düşüncesi eleştirisi S.N.Deane tarafından İngilizceye çevrilmiştir, 1903.

R.W.Church, *St. Anselm,* 1888;
A.C.Welch, *Anselm and His Work,* 1901;
J.M.Rigg, *St. Anselm of Canterbury,* 1896;
M.Rule, *Life and Times of St. Anselm,* 1883.

TANRININ VARLIĞININ KANITLARI

Anselm, Tanrının varlığının tanıtlarını Platon'un tümellerin *(universals),* tikel *(particular)* nesnelerden bağımsız bir varlığa sahip olmaları algılaması üzerinde temellendirmiştir. *Monologium* adlı yapıtında (yakl. 1070'de yazılmıştır), St. Augustine tarafından geliştirilmiş olan evrenbilimsel tanıtı kullanmıştır. Bu konu St. Augustine bölümünde olduğu için burada yinelemiyoruz. *Proslogium* yapıtında ise yine Platoncu gerçekçilik üzerine temellenmiş olan başka bir tanıtı öne sürmektedir; bu, adı düşünce tarihi içinde bağlantılı olan varlıkbilimsel tanıt olarak adlandırılabilir. Bu tanıt, tanrı kavramından, Tanrının varlığını ortaya koyan tümdengelimci

bir yöntem izlemektedir. Tanrı ideası, Onun varlığını ortaya koymaktadır. Tanrı ideası, düşüncenin ötesinde büyük bir sanıdır—bu yetkin bir oluşum ideasıdır. Eğer Tanrı var değilse, bu idea düşünülebilen en büyük şeyin ideası olmayacaktır; hâlâ ondan büyük bir şey olacaktır. Bir oluşumun varlığa sahip olması ideası, varlığa sahip olmayan bir şeyin ideasından daha yetkin bir oluşum ideasıdır. Tanrı, yetkin bir varlık olduğu için, var olmalıdır. Anselm, bu şekilde Tanrının yetkinliği ile Onun varlığını kanıtlama çalışmalarını yürütür.

Anselm'in önermeleri çok kesin bir vargıya ulaşmaz. Bir oluşumu var olan olarak düşündüğümüz zaman, var olmayan bir oluşumdan daha yetkin bir oluşumu düşündüğümüzden daha fazlasını kanıtlayamayacaktır. Var olan oluşum sanısı, var olmayan olarak algılanan bir oluşumdan daha fazla niteliklere sahip bir oluşum sanısıdır. O, Tanrının varlığını kanıtlamaz, varolan Tanrının yalnızca öznel bir ideadan daha fazlasını akıla getirdiğini kanıtlar. Kuşkusuz, Tanrı ideası varoluş ideasını içermektedir; fakat varoluş ideasının yetkin bir oluşum sanısını beraberinde getirdiği söylenemez. Varlıkbilimsel tanıtın tam bir inandırıcılığına sahip olmadığı görünmektedir. Tümellerin, ekstra-zihinsel bir gerçekliğe sahip olduğu düşünülmektedir; tümellerin gerçekçi kuramı, Tanrının varlığının varlıkbilimsel tanıtının tikel önermelerini sunmaktadır.

Anselm'in ortaya koyduğu tanıttaki yanlışlıklar, adsız olarak yayınlanan *Against the Reasoning*'in Anselm's *Proslogium* kitabı ile keşiş Gaunilo tarafından açıklanacaktır. O, Tanrının zihindeki oluşumunun, zihindeki herhangi bir başka şeyin oluşumu ile aynı olduğunu belirtir. Anselm'in Tanrının varlığını kanıtladığı yol ile, yetkin bir adanın varlığı da kanıtlanabilir: bu, algılanabilir en yetkin ada olarak tanımlanacaktır. Anselm'in mantığına göre, böylesine yetkin bir adanın varolması gerekmektedir. St. Thomas Aquinas, yüzyıl ka-

dar sonra, bu tartışma üzerine dikkatli bir araştırma yapmış ve tartışmayı sonuç alınamaz olarak değerlendirmiştir. Bu, skolastik felsefe içinde—özellikle Auxerre'li William ve Hales'li Alexander tarafından—sık sık kullanılacaktır.

Anselm, *Cur Deus homo?* (Tanrı Niçin İnsan Oldu?)adlı kitabında (1094 ve 1098 yılları arasında yazılmıştır), Tanrının adaleti ve hoşgörüsü arasında bir çatışma olarak algıladığı kurtuluş şeması kuramını ortaya koymuştur. Adem'in düşüşü, tüm insanlık ırkı için günah getirecektir. Tanrının adaleti, tatmin olmayı talep eder fakat Onun sevgisi insanlara ceza verme ve onların acı çekmelerine neden olmadan Onu engelleyecektir. İsa, Tanrı-Adam, günahtan habersizdir, kendisini insanlara adamıştır.

ANSELM'İN ÇAĞDAŞLARI

Roscelin tarafından ortaya konulan adcılık düşüncesinde, tümeller sorununun önemi vurgulanmaktadır. Anselm, gerçekçilik bakış açısından hareket ederek adcılık düşüncesini eleştirir. Daha önce belirtildiği gibi, bunu yaparken ortodoks ereklere uygunluğu sağlamaya çalışmaktadır. Tümeller gerçektir; tikel nesneler, gerçek bir birliğin bir sınıf biçimini oluştururlar. "Türler içindeki çok sayıdaki adam, bir adamdır." "Buna benzer olarak, Üçlülük içindeki çok sayıdaki kişinin her biri yetkin Tanrıdır." Burada bir soru akla gelmektedir: Bu tümelin, tikel nesnelerle olan ilintisi nedir; bireyler, şema içinde hangi bölümleriyle rol oynarlar? Champeaux'lu William (1070-1121) gerçekçiliğin uç biçimini savunmaktadır. Bir bireye ait olan cins ve türler, her bir bireyin içinde bütünüyle bulunmaktadır. Bireyler birbirlerinden yalnızca gelişigüzel özellikleri açısından ayrılmaktadırlar, onlar *öz açısından* birbirlerinden farklı değildirler. Abelard, bunun böyle olması durumunda, aynı tözün farklı hatta karşıt özelliklere

sahip olacağını söylemektedir; örneğin o, aynı zamanda değişik yerlerde olacaktır. Eğer tümel kişi tamamen Sokrates içinde bulunuyorsa, o, Platon'un içinde olamayacaktır: Eğer aynı zamanda Platon'un içinde de olduğunu söylersek, bu durumda Platon, Sokrates olmak zorundadır ve Sokrates, kendi yerinde olduğu kadar, Platon tarafından doldurulan yerde olmak zorundadır. Champeaux'lu Willliam, bu reddedişe karşı çıkarak, kuramını değiştirmeye zorlanmaktadır.

Yazarı bilinmeyen ancak onikinci yüzyılda yazıldığı bilinen *De generibus et specibus* adlı çalışmaya göre tümel, yaratılıştan itibaren, belli bir bireyin içinde değil, aynı türün bireyleri içinde bulunmaktadır. Böylece, bir sınıfın tüm tikellerinde ortak olarak bulunan öğe, özdektir; aynı sınıfın diğer tikellerindeki farklılıklar—onun bireyselliği—biçimdir.

26. PETER ABELARD VE ONİKİNCİ YÜZYIL SKOLASTİZMİ

Bütün bir okulcular arasındaki en ilginç kişilik Peter Abelard'dır (Abaelardus ya da Abeillard). 1079 yılında Pallet'te doğmuş, kilise ile çok sayıdaki çatışmalardan sonra 1142 yılında Paris'te ölmüştür. Çok ilgi çekici yetenekleri bulunan ve döneminin en göze batan öğretmeni olan Abelard, her bir önemli savı karşıt fikirler ile ortaya koyan *(dicta pro et contra)* ve sorunun çözümünü okuyucunun kendisine bırakan bir yöntem izliyordu. Bu arada, sorun hakkında karar verebilmesi için çeşitli önerilerde bulunuyordu. Öğrencisi Peter the Lombard bu yöntemi *Theology* (Tanrıbilim) kitabında uygulayacaktır. Bu çalışma daha sonraki tüm ortaçağ düşünceleri için örnek oluşturacaktır.

Abelard'ın çalışmaları:

Epistolae: Introductio ad theologiam; Ethica; Sic et non; Dialogus inter philosophum, Judaeum et Christianum;

Historia calamitatum (yaşamöyküsü).
Abelard, ***Letters***, çev. C.K.Scott-Moncrieff, 1926.
J.McCabe, ***Life of Peter Abelard***, 1928;
J.G.Sikes, ***Peter Abailard***, 1932.

Abelard, Roscelin'in adcılığı ile Champeaux'lu William'ın gerçekçiliği (her ikisi de öğretmeni olmuştur) arasında bir orta noktada bulunuyor gözükmektedir. Ancak sorunun çözümü için belirli bir çözüm önerisinde bulunmaz. Tümellerin, Tanrının *zihni* dışında gerçek varlıklar olduğu şeklindeki gerçekçi görüşe karşı çıkar: Bir şeyi, bir şeyle doğrulayamayacağımız için, çok sayıdaki şeyi tümel olarak kabul edemeyiz; çünkü bir tümel, yalnızca, bir sözcük olamaz.Abelard, aynı şekilde tümelin yalnızca bir sözcük olduğunu iddia eden Adcıları da reddetmektedir; tümeller, sözcükler *(voces)* değildirler, kavramsal yüklemlerdir *(sermones)*. Belki de, tümel idealar ifadesi ile nesnelerin bir sınıfının ortak özelliklerini anlatmak istemiştir. Onlar zihnindeki kavramlardır ve bu kavramları ifade etmek için kullanılan terim ya da sözcükler *sermones*'dir. Bu, kavramcılık (conceptualism) olarak adlandırılacaktır. Ancak bunun tam olarak yeterli olduğu söylenemez: Abelard şeyler arasında özsel farklılıklar bulunduğunu belirtmesine karşın, tümellerin, şeylerden ayrı varlıklar olmadıklarını söyleyecektir. Abelard'ın kendisi bile doğruyu söylediğinden emin değildir; belki de hem Platon'a, hem de Aristo'ya duymuş olduğu hayranlık nedeniyle her iki yargının da doğru olduğunu düşünmektedir.

Introduction to Theology (Tanrıbilime Giriş) adlı çalışması 1140 yılında Sens Konseyi tarafından kınanmıştır. Abelard, bu çalışmasında körü körüne inanmış olmamak için inançlarımızın incelenmesinin gerektiğini ortaya koymaktadır; bu sonuca mantık ve tanrıbilimdeki mantıksal yöntemleri kullanarak ulaşır. Us, inancın yerine geçmemeli, onun önünde bu-

lunmalıdır. Dogmaların kesin mantıksal kanıtlarının açık bir şekilde ortaya konulamayacağını düşünmektedir. Bu konuda özgür istencin varlığını kabul etmektedir. İnsanlar, inanç düzlemindeki bilgi ile gelecek yaşantılarında ödüllendirilecektir. Abelard, skolastik yöntemleri sıkı sıkıya bağlı kalmaktadır. Düşüncelerinde bağımsız olmak yerine skolastik görüşe bağlıdır. Bir dogmaya ne denli güvenilirse güvenilsin, us ile onu sorgulamadan kabul edemezsiniz demektedir; bir konu hakkında kuşkuya düşmeniz ve onu sorgulamaya başlamanız, onun artık size anlamlı gelmediğini göstermektedir. Onu tam olarak kabul etmeniz için, zihninizde onu tam olarak yargılamanız gerekmektedir.

Introduction to Theology kitabının kınanmasına yol açan en önemli bölüm, Üçlülük öğretisidir. Üçlülük'te Babanın Bir ya da İyilik olduğunu söyler; Oğul, Logos ya da Tanrının zihnidir, ideaları içerir; ve Ruh-ul-Kudüs, Dünyaruhudur. Aynı zamanda üç kişiyi Tanrının gücü, usu ve iyilik istenci olarak karakterize edecektir.

Abelard, törebiliminde, iyilik istencinin önemini vurgular. "Bir eylemin doğruluğu ya da yanlışlığı derinlerde değil, niyette yatmaktadır; Tanrı ne yapıldığını değil, onun hangi tinsel duyum içinde yapıldığını göz önünde bulundurur. "Ahlaklılık bilincin bir özdeğidir. Kişi, bilincine uygun olarak davrandığı zaman doğru yaptığını düşünür. Bu durumda hata yapıyor olsa da günah işlemiş olmayacaktır. Onun eylemi tamamen erdemlidir çünkü yaptığı şeyin doğru olduğunu düşünmektedir. Onun öznel yargısı, nesnel doğruluk ilkesi ile uyum içindedir.Abelard, öznel ahlak ile nesnel ahlak eylemleri ayırımını yapmaktadır. Geniş anlamda düşünüldüğünde, doğruluğun karşıtı olan her şey günahtır; fakat dar anlamda yalnızca bilinçli ve isteyerek yapılan kötülük günahtır.

Neden, yanlış olduğunu bile bile yapılan davranışlar gü-

nah olmaktadır? Çünkü böyle bir davranış Tanrıyı küçümsemek anlamına gelmektedir. Tanrısal istence boyun eğmeme tüm günahların en büyüğüdür.

CHARTRES OKULU

Chartres'li Bernard ve kardeşi Thierry'nin yönettiği Chartres okulunun üyeleri arasında Tours'lu Bernard, Conches'li William, Poiters'li Gilbert, Montagne'li Walter ve Bath'li Adelard bulunmaktadır. Bu çalışmalarında Aristocu görüşleri de değerlendirmektedirler. Aristo'nun *Analytics, Topics* ve *Fallacies* kitapları ilk kez Latince çevirileri ile okulcular tarafından diyalektik çalışmaların yanı sıra, astronomi, matematik, tıp, fizik ve ruhbilim alanlarında Arapçadan kitap çevirileri yapılacaktır. Mantık sorunlarını tartışan bu okulun üyeleri Platon'un görüşlerine benzer bir gerçekçilik düşüncesi ortaya koyacaktır: Tümeller, ya da cinsler ve türler kavramları (Tours'lu Bernard'a göre) tanrısal zihin içinde arı olarak vardırlar. Özdek, biçimini bazı şekillerde ona borçludur; nasıl ki bir nehir yatağında su bulunuyorsa, yapılar da, onların içinde bulunmaktadır; doğal biçimler yapıları açıklamak için kullanılmaktadır. Biçimler, tanrısal zihindeki arı idealar ile ilintilidir; ilinti doğası belirsiz kalmıştır. Özdeksel nesneler, biçim ya da ideayı belirsiz bir şekilde ortaya koymaktadır.

"HÜKÜMLER"

Abelard'ın öğreti ve yazılarında kullandığı yönteme dikkat çekmiş olduk. Yöntem aslında yeni değildir: Tanrıbilim ile ilgili çok sayıda kitapta bu yöntemin ifadeleri bulunmaktadır: Bunlar arasında Robert Pulleyn'in (ö.1150) *sententiarum* libri acto ve St. Victor'lu Hugo'nun *Summa sententia-*

rum bulunmaktadır. Peter the Lombard (ö.1164), bu çalışmaları iyi bir şekilde kullanarak tanrıbilim geleneklerini konu alan *Libri quatro sententiarum* adlı kitabını oluşturmuştur. Bu kitaplarda; mutlak iyi olarak tanrı; yaratımlar; yaradılış, kurtuluş ve erdemler; yedi kutsanmışlar tartışılmaktadır. Dönemin diğer düşünürleri arasında Melun'lu Robert, Roven'li Hugo (ö. 1164), Poiters'li Peter (ö. 1205) ve Tournai'li Simon bulunmaktadır. Lille'li Alain (ö. 1203, Alanus ab insulis) konularını dogmatik dizge biçiminde ortaya koymuştur. Alain, *De arte fidei catholicae* ve *Regulae theologicae* yapıtlarında matematiksel-tümdengelim yöntemini kullanmakta, teolojiyi temel ilkeler üzerine kurma girişiminde bulunmaktadır. Alain, ussal ideale sahip olmasma karşın kuşkucu ve gizemci eğilimleri genel olarak gözardı etmektedir. Kilise öğretileri, tüm dünyasal bilimlerden daha belirgin olmasma karşın, onların mutlak olarak doğru olduğu söylenememektedir. Eğer onlar mutlak olarak kesin olsalardı, onlara inanmanın hiçbir faydası olmazdı.

SALISBURY'Lİ JOHN

İngiliz Salisbury'li John (1115-1180) dönemindeki çok sayıdaki okulcuların ortaya koydukları bilgileri kuşku ile karşılamış ve tüm skolastik hareketi verimsiz tartışmalardan ibaret olmakla suçlamıştır. *Metalogicus* adlı eserinde mantık alanında bir reform gerçekleştirme talebinde bulunmaktadır. *Policraticus* adlı kitabında ise, kilisenin Devletten mutlak bağımsızlığı ve eğitim alanındaki gerçekçi çalışmalarını ortaya koyar. Bütün bilgilerin uygulamaya yönelik olması gerektiğini düşünür; doğa içinde bizim eylemlerimizde faydası bulunmayan ya da görevimizi yapmada bize yardımcı olmayan her şey yararsızdır. Gerçek iyilik, inançlı bir yaşamda yatmaktadır; onları kanıtlayamasak bile Kilisenin öğretilerine inanmamız gerekmektedir.

27. ONİKİNCİ YÜZYILIN SKOLASTİK OLMAYAN EĞİLİMLERİ

GİZEMCİLİK

Betimlediğimiz felsefi-tanrıbilimsel hareket, Hıristiyan evrenin—ortodoks kilise adamlarının evren algılaması—ussal yorumlaması ereğine sahiptir. Kilisenin resmi öğretileri ile bir şekle sokulan dogmatik ussalcılık dönemin belirgin düşünce akımlarından birini oluşturmaktadır. Skolastizm, tamamen uslamlandırılmış bir tanrıbilim olarak, hiçbir zaman Hıristiyan dünyası içinde karşı çıkılmaz bir öğreti biçiminde olamamıştır. Bazen, inancın aşırı derecede uslamlandırılmasına bir tepki olarak, tanrıbilimsel olmayan akımlar ortaya çıkmaktadır. Bu harekete göre, din inancın kuramsallaştırılmasını sağlayan bir din felsefesi değil, bir deneyim olarak dinsel inanç anlamını içermektedir. Onun başlıca ereği Tanrının varlığını kanıtlamak ve Onun doğasını tanımlamaktır. Düşüncenin gizemli çizgisi, Hıristiyanlıktaki muhafazakar Augustian öğeyi temsil etmektedir. Gerçekten de mistiklerin ilk okulunun yöneticileri, Paris'te St. Victor Augustian manastırındaki keşişler olmuştur.

Gizemcilere göre, Tanrıya diyalektik ya da mantık ile değil, mistik düşünce ile ulaşılabilir; tanrıbilimin işlevi, bu durumun nasıl gerçekleştirileceğini bize söylemektir. İnsanoğlunun içindeki inancın vurgulanması, ruhun içsel deneyimlerinin belirlenmesi bu konuda yardımcı olacaktır. Gizemcilik, mistik düşünme sanatını öğreten pratik bir tanrıbilimdir. Ancak, Gizemciler, inancın ussallığını vurgulayan ussal tanrıbilime de sahiptirler. Okul geliştikçe, mistik düşünüş de o denli vurgulanacak ve hatta abartılacaktır. St.Victor'lu Richard'a göre, bu, bilgiye göre çok üstündür: Walter'e göre, mantık, tüm dince kabul olunmuş inançlara aykırı düşünce-

lerin (heresy) kaynağıdır. İnanç, yalnızca bilgiden üstün olmakla kalmaz, aynı zamanda onunla çelişir. St. Victor'yu Walter, *Fransa'nın Dört Labirenti'ne Karşı* (In quattuor labyrinthos Franciae) adlı kitabında Gilbert, Adelard, Peter the Lombard ve Poiters'li Peter'i heretikler (dince kabul olunmuş öğretilere karşı olan kişiler) olarak nitelendirmiştir.

Gizemcilerin en yüksek ereği, "ruhun, cennete doğru gizemli yükselişidir." Bu ereğe giden yol, duyum algılaması ve kapsamlı düşünmeden geçmektedir. Bilginin üç aşaması vardır: *cogitatio, meditatio ve contemplatio;* en yüksek evre, dinin en derin gizemlerinde bulunan ussalüstü evresidir. Bilginin en fazla yükseltilmiş biçiminde *(alienatio mentis);* bireysel bilinçlilik, düşünme alanında arka planda kalır. Bu yüce öngörü, Tanrının olağanüstü bir görünümüdür; insanların yapabilecekleri tek şey kendilerini bu mistik sonsuz doğruluk okyanusuna atmak için hazırlanmaktır.

Ortodoks gizemciliğinin başlıca temsilcileri, Chairvaux'lu St. Bernard (1091-1153), St. Victor'lu Hugo (1096-1141), St.Victor'lu Richard (ö. 1173) ve St.Victor'lu Walter'dir. Onikinci yüzyıl gizemciliği St. Bonaventura (1221-1274) ile devam edecektir. Meister Eckhart (1260-1327), Johannes Tauler (1300-1361) ve Johannes Ruysbroek (1283-1381) kamutanrıcı gizemcilerdir. Onlar Katolik kilisenin heretik olarak suçlayacağı öğretiler oluşturacaklardır.

R.A.Vaughan, ***Hours with the Mystics,*** 2 cilt, 1888;
F. von Hügel, ***The Mystical Elements of Religion,*** 2 cilt, 1909, 2. baskı 1923;
R.S.Storns, ***Bernand of Clairvaux,*** 1892;
E.C.Butler, ***Western Mysticism,*** 1922.

KAMUTANRICILIK

Onikinci yüzyıl ortodoks düşünürlerinin amacı, inancı uslamlamak ve bunun sonucu olarak mantık ve metafizik alanlarını bu konuda uygulamaya sokabilmektir. Onların usal çabaları Kilise öğretilerinin anlaşılmasını sağlamaktır. Geleneksel tanrıbilim, gerçekçi düşünceler üzerine temellenmiştir. Böylece Kilise öğretileri ile felsefi düşünceler uyum içinde olacaktır. İnsanlar aynı önermelerden yola çıkıp uslamlama yapmalarına karşın farklı sonuçlara ulaşabilmektedirler. Hıristiyanlığın dogma-oluşum döneminde bu çokça olmuştur. John Scotus, Roscelin ve Abelard resmi zorunluluklar nedeniyle düşüncelerini tam olarak ifade edememişlerdir. Kilise tarafından kabul gören öğretilere karşı düşünceler içinde kamutanrıcılık hiçbir zaman gücünü yitirmemiştir; o, Sabellianism'de, Pseudo-Dionysius'da ve Scotus Erigena'da ifade edilmiştir; ve gizemciler da kamutanrıcılıktan çok uzak değildirler. Onikinci yüzyılın sonuna doğru, kamutanrıcılık yeniden ortaya çıkacak ve bazı gelişmeler sağlayacaktır. Onun başlıca temsilcileri Floris'li Abbot Joachim, Amalric ya da Bennes'li Amaury ve hakkında çok az şey bildiğimiz Dimant'lı David'dir. Bu kamutanrıcılar tümdengelim yöntemiyle basit sonuçlara ulaşmaktadırlar. Bunu yaparken Platoncu gerçekçiliğin mantıksal yanlarını kullanacaklardır. Eğer tümeller gerçek ise, en yüksek tümel Tanrıdır. Bu durumda, Tanrının en gerçek oluşum olması gerekir. Tümellerin bir gerçekçiliği, kamutanrıcı Tanrı anlayışını ve onun tikellerin dünyası ile ilintisini ortaya koymaktadır. Amalric, John Scotus Erigena gibi, Tanrıdan gelen ve sonuçta Tanrıya dönecek olan bölünebilir fenomenler ve değişim dünyasını öğretmektedir. Böylesine bir kamutanrıcı öğreti tüm İsviçre ve Alsace üzerinde Amalric taraftarlarının çoğalmasını sağlayacaktır. Kilise bu öğretiyi kınayacaktır. Kilise, ölümünden

önce söylediklerinden vazgeçmesi için zorlanan Amalric'in cesedini mezardan çıkaracak ve onun kurduğu mezhebin kökünü tamamen kazımak amacıyla kullanacaktır. 1225 yılında, Scotus Erigena heredik olmakla suçlanmıştır. 1210 yılında, Paris'te bir Konsey, Aristo'nun *Physics* kitabını yasaklar. Bu eser sonunda, Arapçadan Latince bir çeviri ve Batı dünyasına girmenin yolunu bulacaktır.

Bütün bu heretiksel eğilimler, bir bağımsızlık ruhunun gelişmekte olduğunu göstermektedir. İnsan zekası yeniden kendi kanatlarıyla uçmaya hazır olduğunu göstermektedir.

28. KARIŞIKLIK BELİRTİLERİ

SKOLASTİZME KARŞIÇIKIŞ

Onikinci yüzyılın sonunda, daha önceden baskın olan skolastik felsefenin yanı sıra, çok sayıda karşıt eğilimin bulunduğunu görmüş olduk. Bir tarafta, daha muhafazakar ve ortodoks okulcular, diyalektik üzerinde çok durulması nedeniyle geleneksel dizgeye karşı çıkmaktadırlar. Diğer taraftan, okulculardan daha bağımsız olan bazı düşünürler, resmi Hıristiyanlık düşünce şemasına karşıt sonuçlara ulaşmaktadır. Diğerleri ise ussal bir tanrıbilim oluşturmak için yapılan tüm girişimlere karşı kuşkucu bir tavır sergilemektedir. Çünkü, usun, içsel inanç ile uyumlu olmadığını düşünmektedirler. Genel idealar ya da tümellerin, tikel nesnelerin dünyası ile olan ilintisi hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilmek için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar, Arapça yazılmış bilimsel kitapların çevirileri ile beslenecektir.

ÖĞRENME DÜZENLEMELERİ

Varolan karışıklığın çok sayıda belirtisi bulunmaktadır; kilisenin olumlu dogmalarının tanıtlanması çok zordur ve bu

durum çok sayıda sorun ve güçlüğü beraberinde getirmektedir. Okulcular bile genellikle bu konuda sonuca ulaşmanın mutlak ussal belirlilik için yeterli olmadığını itiraf etmektedirler. Temel inanış, evrenin, ussal bir evren olduğu ve Tanrının en iyisini yaratmak amacıyla zihinsel olarak eylemde bulunduğudur. Araştırmanın amacı bellidir: Dogmalarının birbirine karışması tehlikesine karşı olmak; kilisenin güçlü organizasyonu, tinsel silahlarla savaşmaya hazır görünmektedir. Hıristiyanlığın zihinsel etkinliği, derece derece işbirliği içine girmiş ve organik hale gelmiştir; katedral ve manastır okullarının yanı sıra üniversiteler kurulmaya başlanmıştır. Buralarda tanrıbilim, felsefe, tıp ve hukuk gibi konularda eğitim verilmektedir: Bazı manastır kuralları, Yunan okulları gibi felsefi okullarda uygulanmaya başlanmıştır. Böylece yüzyıllar boyunca öğretiler nesilden nesile aktarılacaktır. Paris'teki büyük uluslararası üniversite 1208 yılında St. Genevieve'deki mantık okulu ve NotreDame tanrıbilim okulunun birleşimi ile oluşturulmuştur. Dominikan ve Fransiskan buyruklar, onüçüncü yüzyılın en büyük öğreti buyrukları olacaktır. Bu yüzyılın öğretmen ve yazarlarının hemen hemen hepsi, bu iki düşünce akımından birini ya da diğerini benimsemektedir. Bu aracı kurumlar—Kilise, üniversiteler ve manastırlar—Hıristiyanlığın geleneksel öğretilerinin yerleşmesi için işbirliği halindedir. Bireysel düşünürler us ile inancı birleştirmeye çalışmaktadır: Bu bir felsefe değil, dönemlerinde yapılması gereken bir görevdir.

Çağ, dogmalardan vazgeçmeye hazır değildir. Ancak dinden ve felsefi gelenekten bağımsız bir düşünce dizgesi oluşumu için de gerekli zemin yoktur; deneyim olgularının gerekli bilgisinden yoksun bulunulmaktadır. Deneysel bilim gerileme dönemindedir, çağdaş bilimsel yöntemler bilinmemektedir; bu bir kitaplar çağı olmasına karşın, bu tür bilgile-

rin elde edilebileceği kitaplar yoktur. Deneysel bilimin yükselişi, daha sonraki çağı—Rönesans çağını—beklemek zorundadır.

ARISTO'NUN KEŞFEDİLMESİ

Biraz önce belirttiğimiz gibi, bu Batı Hıristiyanlığına yeni bir dünyanın açıldığı dönemdir. Skolastik felsefeye karşı yeni bir güç ortaya çıkmaktadır. Arapça metinlerin Latinceye çevrilmesi ile Arap ve Yahudi felsefeciler ve Aristo yorumcularının en yüksek kabul görenleri, bazı Yunan yorumcular (Aphrodisias'lı Alexander, Themistius) gün ışığına çıkacaktır. Aristo'nun yazıları, matematik, astronomi ve tıp konusundaki Yunan çalışmaları bir bir ortaya konulmaktadır. 1150 yılı civarında, John Avendeath ve Dominic Gundisalvi, Aristo'nun ve Yahudi ve Arap felsefesinin başlıca yapıtlarını Arapçadan Latinceye çevirmiştir; 1210 ve 1225 yılları arasında, Aristo'nun neredeyse tüm çalışmaları, Arapçadan çevirileri ile, ortaya çıkarılmıştır. Bu kitaplar üzerinde sabırla çalışarak ve Yeniplatoncu ruh ile ilk yorumlamalar yapılacaktır.

Yeni Aristocu literatür, Kilise tarafından kuşku ile karşılanmıştır. Bunun nedenlerinden biri hiç kuşkusuz bu çalışmalarda Arap araştırmacıların ortaya koydukları kamutanrıcı yaklaşımdır. Aristo'nun *Physics* ve *Metaphysics* adlı çalışmaları, 1215 yılında Paris Üniversitesi tarafından kendi bünyesinde okutulması yasaklanır. Papa Gregory IX, 1231 yılında *Physics* adlı eseri, incelenip denetimden geçmedikçe yasaklayacaktır. Ancak bu yaptırımlar, gelip geçici olmanın dışında etkide bulunamayacaktır; kitaplar okunacak ve dönemin önde gelen bilimadamları onlar üzerine yorumlarını yazacaklardır.

Lincoln Piskoposu Robert Greathead, başta *Nicomachean*

Ethics (1250) olmak üzere, çeviriler yapmıştır. Moerbeche'li William, Aristo'nun çalışmalarını *(Politics* de dahil olmak üzere) çevirmiştir. 1254 yılında *Physics* ve *Metaphysic* Paris Üniversitesi öğretim programında yer almaya başlayacaktır. Kırk yıl önce bu eserleri yasaklayan üniversite hatasını anlamıştır.

VIII.

SKOLASTİZMİN SONA ERMESİ

29. ARAP FELSEFESİ

YUNAN KAYNAKLARI

Batı Avrupa, Aristo'nun yazılarından ilk kez Arapça metinlerin çevirileri ile haberder olmuştur. Aristo'yu, Yeniplatoncu bir ruh ile yorumlayan Arap felsefecilerin ortaya koydukları dizgeler aracılığı ile bu bilgileri elde edebilmişlerdir. 632 yılında, Muhammed Peygamber'in takipçileri tüm inanmayanları bu düşüncelerinden döndürme ve onlara İslamı öğretme isteği ile tüm dünyayı fethetme girişimde bulunmuşlardır; 711 yılında, Suriye, Mısır, Persia (İran), Afrika ve İspanya onların eline geçmişti. Yeni dinin bilimadamları Suriye'de Aristo'cu felsefeden haberdar oldular ve bunu Yeniplatoncu düşünce ile karıştırdılar. Sürgün edilmiş Nesturi mezhebinin Suriye'ye taşınmasına benzer olarak Hıristiyan tanrıbilimcileri ve heretik felsefeciler de Doğu İmparatorluğundaki çalışmaları nedeniyle bu ülkede bulunuyorlardı. Önce Suriyeliler, daha sonra Yunan metinlerinden yapılan Arapça çeviriler, Yalnızca Aristo'nun çalışmalarını değil, aynı zamanda Aphrodisias'lı Alexander, Themistius, Porphyry ve

Ammonius gibi yorumcuların çalışmalarını ve Platon'un *Republic, Timateus* ve *Laws (Yasalar,* 876) adlı eserlerini içermektedir. Araplar ayrıca matematik, astronomi, tıp ve diğer doğal bilimler konusunda Yunan çalışmalarının çevirileri üzerinde çalışacaklardır. Onlar bu alanda değerli katkılarda bulunmuşlardır. Aristo, Arap bilimadamlarına Yeniplatoncu bir giysi içinde gelmiştir. Bu giysiyi onun sonraki yorumcuları giydirmiştir: Yeniplatoncu kaynaklı Sahte-Aristocu kitaplar da, Aristo adı altında bulunmaktadır. Sonuç olarak, Arap bilimadamları Peripatetik felsefenin yorumlanmasında, Yeniplatoncu oluşum kuramının terimlerinde çok az güçlük bulmuşlardır.

T.J.De Boer, *History of Philosophy in Islam,* çev. E.Jones, 1903;
H.A.Wolfson, *Crescas' Critique of Aristotle,* 1929;
P.K.Hitti, *History of Arabs,* 4. baskı, 1949.

ÇATIŞAN OKULLAR

İslam bilimadamları, bu literatüre yaptıkları yardımlar ile, kendi dinlerini felsefi bir temel üzerine yerleştirmişler ve amaçları açısından Batıdakine benzemeyen skolastik bir dizge oluşturmuşlardır. Hıristiyanlık ile ortak olarak ana sorun tanrısal bilginin, insan bilgi ve davranışı ile olan ilintisi idi; onların bilimlerinin amacı Kuran'ın öğretisini, us ile uyumlu hale getirmek ve böylece inancı uslamlandırmaktı.

Bu dönemin tartışma konuları tanrısal önceden belirlenim ile insan özgürlüğü arasındaki ilintiyi ortaya koymayı amaçlar. Ortodoks tarafı, herhangi bir değerlendirme girişiminde bulunmadan Kuran öğretilerini kabul etmiştir: Her şeye gücü yeten, her yerde bulunan bir Tanrı vardır. Herşey Onun tarafından önceden belirlenmiştir.Mutezile adlı, doğruluğun sı-

nanması için usu ön planda tutan özgür düşünenlere karşı, geleneksel ortodoks görüşü ortaya konmaktadır. Bu düşünürler, bir felsefe gereksinimi hissetmektedir ve görüşlerine destek olarak çeşitli Yunan kuramlarını kullanmaktadır. Kendilerine ait bir dizge oluşturmamışlardır. Onuncu yüzyılda, ortodoksluk felsefesine karşı bir tepki olarak ussalcı okul ortaya çıkacaktır: Hem Aristocu kişisel olmayan yansımacı Tanrı ve Onun sonsuz evreni, hem de Yeniplatoncu oluşum-kuramı, dünyanın kişisel bir yaratım olduğu şeklindeki İslam düşüncesiyle uyum içinde olmadıkları gerekçesiyle reddedilecektir. Önderleri Ashari'den (873-935) sonra Asharite'ler olarak adlandırılan bu tepkiciler, atomcu kuramın özsel ilkelerinde bazı değişiklikler yaparak geleneksel atomculuğun bir biçimini oluştururlar. Atomlar, Tanrının süremli yaratımları olarak algılanır. Doğanın kaynağı ve birliği, Tanrının mutlak, kendiliğinden gücünü korumak ve mucizevi oluşumun olanaklığını ortaya koymak amacıyla gözardı edilmiştir.

Felsefeye sadık kalan bu ussalcı okul Aristocu, Yeniplatoncu ve hatta Yenipisagorcu öğeleri çeşitli oranlarda birleştirerek bir dizi dizge geliştirmiştir. Okulun bazı üyeleri, Yeniplatoncu öğretileri vurgulamakta ve pratik, törel ve dinsel öğretileri ön plana çıkarmaktadır; diğerleri Aristocu sezgilerin üzerinde durmakta, metafizik için bir hazırlık olarak mantık çalışması üzerinde diretmekte ve doğal bilimsel temel üzerinde görülen kendi metafiziklerini oluşturmaktadır.

Arap Yeniplatonculuğunun tipik bir örneği, ellibir bilimsel inceleme savından oluşan *Bilimler Ansiklopedisi*'dir (Encyclopedia of Sciences). Onuncu yüzyılda *Brothers of Sincerity* adlı dinselfelsefi bir düzenin üyeleri tarafından Muhammed'in dünyası üzerinde büyük bir etkide bulunacak bir yapı ortaya çıkacaktır. Bize İtalya'daki eski Pisagorcu düzeni anımsatan bu popüler toplum, Tanrıya benzerliği açısından insan ruhunun yetkinliğini savunmaktadır. Onun törel-din-

sel öğretisi, her şeyin Ondan geldiği ve Ona geri döneceği, mutlak Tanrı birliğini açımlayan Yeniplatoncu oluşum kuramı temeli üzerinde bulunmaktadır. İnsanoğlu, microcosm, evrenin bir kopyasıdır, kendisini özdeğin köleliğinden kurtarmalı ve arınmış olarak kaynağına geri dönmelidir. *Encyclopedia* büyüyü sona erdirmektedir; sonuç bölümünde astroloji, büyü, simya ve eskatologya (ölümden sonraki yaşama dair bilgiler) tartışmaları ciddi bir şekilde ele alınmaktadır.

Ibn Miskaweihi, *Refinement of Morals* adlı kitabında Yeniplatonculuğun gizemci yanını vurgulayan ve Sufizm olarak adlandırılan Platon'cu, Aristo'cu ve Yeniplatoncu ideaların karışımı ile törel bir dizge ortaya koymuştur: Fenomenal dünya bir yanılsama olarak ve özdek Tanrının en düşük oluşumu olarak görünmektedir; koyu sofuluk ve esrime (ecstasy) ile ruh, yanılsama görünümünü aşacak ve Tanrıya karışacaktır. Bireysel ruhun hiçliğe doğru mutlak emilimini öğreten Sufizm'in bu biçiminde Budistik etkiler hissedilmektedir.

USCULAR

Doğudaki Arap okulunun diğer dalının başlıca temsilcileri el-Kindi, el-Farabi ve Avicenna'dır (Ibn-i Sina, ö. 1037). Onlar felsefe çalışmalarına giriş olarak mantığın önemi üzerinde durmuşlar ve doğa çalışmasıyla ilgili olarak metafizik düzlemin gerekliliğini vurgulamışlardır. Ancak onların doğal bilim anlayışları, son derece rafine edilmemiş bir yapıya sahiptir. Fantastik sanılar, dinsel boşinanlar ve her tür büyü kuramları ile dolu bir yapıya sahiptirler. Rüya, büyücülük, astroloji ve doğal sihirlerin yorumlamaları, bu kişilerce, doğal bilimlerin geçerli bölümleri olarak değerlendirilmektedir; Kuran ve İncil'in melekleriyle özdeştirdikleri yaldızlı tinlere inanmaktadırlar; onların hemen hepsi gizemcidir. Boşinanlara bulaşmamış olan konular yalnızca mantık ve mate-

matiktir. Bu düşünürler büyük ölçüde Aristo'nun gerçek öğretilerini anlamada başarısız olmuşlar ve bunları Yeniplatoncu olarak yorumlamışlardır; aradan geçen yüzlerce yıldan sonra, Yeniplatoncu yorumlamanın yığını altında Aristo'nun dehasını keşfetmek hiç de kolay olmamaktadır.

Arap felsefecileri, mantıksal çalışmalarında genel olarak iyi yargılama ve diyalektik yeteneklerini sergilemektedirler. Onlar, Hıristiyan skolastizminde önemli bir yer tutan tümeller sorunu ile de ilgilenmişlerdir. Farabi'ye göre, tümeller, tikellerden ayrı bir varlığa sahip değildirler, onlar şeylerin içindedir. Avicenna, benzer olarak, onların şeylerin *önceli* ayrı varlıklar olarak var olmadıklarını belirtmiştir. Tanrının zihni bu konuda istisnadır; kendi zihnimizde onlar, şeylerden *sonra* vardırlar, tikellerden soyutlamalar olarak bulunurlar; ve onlar aynı zamanda şeylerin *içinde*dir, fakat onunla gelişigüzel karışmamıştır.

Farabi ve Avicenna, metafiziklerinde dinlerinin taleplerine yönelik çalışmalarda bulunduklarını itiraf etmişlerdir. Gerekli ve gizilgüç varlığı arasında bir ayırım yaparak sonsuz bir evrenin Aristo'cu sanısını zayıflatmaya çalışmışlardır. Aristo ile beraber zihinsel olarak algıladıkları sonsuz özgün oluşum (Tanrının birincil ve tek doğrudan ürünü) gereklidir ve herhangi bir kaynaktan bağımsızdır; başka her şeyin varlığı bu neden üstüne bağlıdır—bu Tanrıda gizil olarak bulunmaktadır. Bir dünyanın toprağından evrimi, bir meydana gelme oluşumudur. Farabi'ye göre, özdek bu oluşumun bir evresidir; Avicenna'ya göre, o ebedidir ve yaratılmamıştır. Ancak her ikisinin düşüncesine göre ise, yaratım, özdeğin içindeki gizilgücün gerçekleştirilmesidir; biçim, özdeğe Tanrı tarafından verilen bir şeydir; Tanrı, özdek içine güç olarak biçimi yerleştirmiş ve ardından onları kendi etkin zihni ile ortaya çıkararak gerçekleştirmiş görünmektedir. Farabi'ye göre bu, zaman içindeki bir oluşumdur. Avicenna, yüksekten

alçağa doğru olan bu meydana gelmeyi ebedi bir oluşum olarak görür.

Tanrının sayısız yaratımlarından biri etkin ya da yaratıcı düşüncedir. Bu, herşeye bir biçim vermektedir. Ve bu tümel etkin zihin aracılığı ile, gizil zihin gerçekleştirilir ya da bilgi insanoğluna getirilir. Farabi'ye göre, bu şekilde gerçekleştirilen insan zihni basit bir ölümsüz töze dönüşür.

Felsefenin ereği, Tanrıyı bilmek ve mümkün olduğu kadar Tanrı gibi olmaktır. Avicenna'ya göre, tanrısal aydınlanma ile Ona ulaşılabilir; Farabi ise Tanrı ile ruhun gizemli bir birlik içinde olmasının olanaksız olduğunu düşünmektedir.

DOĞUDAKİ FELSEFENİN ÇÖKÜŞÜ

Arap Felsefesi, onyedinci yüzyıl dönüm noktasında Doğu'da sona ermektedir. Gazali, *Destruction of Pilosophers* (Felsefecilerin Çöküşü—Tehafüt-el Felasife) adlı kitabında popüler din ile ilgili felsefeciler öğretilerine saldırmaktadır. Felsefenin doğruluğa ulaşma yeterliliği olduğunu inkar etmemektedir. Özellikle İslam ortodoksluğu ile vurgulanan öğretilerin dizgesini gözardı etmektedir: Yaratım kuramı, kişisel ölümsüzlük öğretisi ve Tanrının mutlak olarak önceden her şeyi bilmesi inancı—Tanrı yaşamdaki tüm olayları bilmekte ve öngörmektedir. Gazali'nin çalışması, felsefecileri susturmakla kalmamış, onların kitaplarının otorite tarafından yakılmasına da neden olmuştur.

İSPANYOL OKULU

Arap Felsefesi, İspanya'nın Mağribi halifeliğinde, özellikle Cordova'da varlığını sürdürmüş ve gelişmiştir. Burada Muhammed taraftarları, Yahudiler ve Hıristiyanlar birbirlerine karışmadan öğretileri sürdürmektedir. Batıdaki Arap

düşünürlerinin en önemlileri arasında Avempace, Abubacer ve Averroës (Ibn-i Rüşt, 1126-1198) sayılabilir.Bu kişiler felsefeci olmalarının yanı sıra tıp bilginleridir.Onların en önemlisi olan Averroës'in ideaları Hıristiyan düşüncesinden etkilenmiştir ve onunla Arap düşüncesi en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Avempace, bireysel ölümsüzlüğü inkar etmektedir. Aynı zamanda gizemciliğe de karşıdır; ideal olan ruh yaşantısını düşük seviyelerin ötesine yükseltmektir. Böylece düşünce nesne ile özdeş olarak özbilinçlilik sağlanmış olur; ancak bu ereğe esrime ile değil, zihinsel işlevin dereceli ve doğal gelişimi ile ulaşılmıştır. Abubacer, bir çöl adasında tek başına yaşayarak, bir insan oluşumunun doğal yeterliliğini dereceli evrimi betimleyecek ve felsefi sevgisini bu şekilde ortaya koyacaktır. O, koyu sofuluk ve esrime ile Tanrı ile birlik sağlamaktadır.

Averroës'in Aristo'ya karşı büyük bir saygısı vardır. Onun başlıca amacı gerçek Aristo'yu yeniden ortaya koymaktır—bu, gerçekleşip gerçekleşmediğinin söylenmesi oldukça güç bir amaçtır. Görev, onun için olanaksızdır—bunun nedeni kısmen büyük Yunan öğretilerini yorumlamada Yeniplatoncu bir yaklaşıma sahip olması, kısmen de hemen hemen tüm ortaçağ felsefecilerinde olduğu gibi kendi dinini savunmaya yönelik kuramlar oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Ne olursa olsun, Averroës, İslam'ın bozulmuş Aristoculuğunun temel dogmalarını kabullenmiştir: Oluşum kuramı ve evrensel zihin öğretisi.

Biçimlerin, özdek içinde kapalı bir şekilde bulunduğunu söylemektedir; en yüksek biçiminin tanrısal zihin olduğu, daha yüksek biçimlerin devinimi ile gerçekleşmektedir. Bu durumda, normal duyum içindeki Yaratım reddedilmektedir. Bir tümel etken zihin vardır. Bu, tikel bireyleri etkiler ve onları bilgiye getirir. Averroës bunu aşağıdaki şekilde açık-

lar: Bireysel ruhlar, böyle bir etki için önceden doğal olarak uygun duruma getirilmiştir; tümel etken zihnin hareketi ile ruh, gizilgüce sahip bir zihin durumuna dönüşür ve böylece kapalı bir düşünme gücüne sahip olur. Tümel zihnin, onu almaya yeterliliği bulunan bir ruh ile birleşimi ortaya bireyselleşmiş bir ruh çıkaracaktır: Nasıl ki güneş ışığı, ışığı almaya yeterliliği bulunan bir yapıya çarparak bireyselleşiyor ya da tikelleşiyorsa, ruh da düşünce gücünü alma yeterliliğine sahip olarak, tümel tinin kendi içine girmesiyle birlikte bireyselleşir. Bu bireyselleşmiş ruh üzerindeki tümel zihnin daha fazla devinimi ile kapalı olan bilgi açığa çıkacak ya da gerçekleşecektir; o, en yüksek özbilinçliliğine ulaşır ve bu biçimde tümel tin ile bire dönüşür ya da onun içinde emilir (gizemcilik): O, bütün insan oluşumlarında ortak olan zihindeki bir evre ya da etmene dönüşür. Bu duyumda ve yalnızca bu duyumda bireysel ruhun ölümsüzlüğü ortaya çıkacaktır. Averroes tümel düşünceyi, Tanrının çok sayıdaki oluşumlarından bir tanesi olarak algılamaktadır;

Averroës, okulundaki tüm Arap felsefecileri ile, insanın tam doğruluğu olan bir şey, tanrıbilim alanında doğru olmayabilmekte ya da tam tersi olabilmektedir. Averroës böylece us ile düşünce gücünün birliğinin gerekliliğini ortaya koymakta fakat inanç nedeniyle karşıt görüşe sıkı sıkıya bağlanmaktadır. Averroës, ilerleyen yaşlarında Muhammedciliğe karşı zararlı öğretiler ortaya koymakla suçlanmış ve doktorluğunu yaptığı Cordova Konseyi tarafından sürgüne gönderilmiştir.

Hıristiyan Kilisesinin, Arapların felsefi armağanlarına karşı güvensizlik duymasının nedenlerini anlamak zor değildir. O, kendisiyle çelişen bazı kamutanrıcı düşüncelere sahiptir ve onun bu düşüncelere kapılarını açmaya hiç niyeti yoktur.

YAHUDİ FELSEFESİ

Yukarıda betimlenen Arap düşüncesinin farklı eğilimleri Orta Çağlarda Yahudi felsefesi üzerinde büyük bir etkiye sahip olacaktır. Onbirinci yüzyılda İspanya'da yaşamış olan Avicebron (Solomon ibn Gebirol), Avrupa okulcuları arasında yaygın olarak bilinen *Fons Vitae* adlı kitabında Yeniplatonculuğun bir özetini ortaya koymuştur. Dönemin en büyük Yahudi felsefesi Cordovalı Moses Maimonides (Mose bin Maimun, 1135-1204), bir Aristoculuk taraftarı ve *Guide for the Perplexed* (Moreh Nebuchim) adlı kitabın yazarıdır. Aristocu düşünce anlayışını kabul etmiş olmasına karşın tanrısal bilgi konusunda Yahudi vahiyini ön planda tutacaktır. Buna göre yaratım, yoktan meydana gelmiştir. Ayrıca istencin özgürlüğü ve ruhun ölümsüzlüğü düşüncesine sahip bulunmaktadır.

30. ARISTO'NUN ETKİSİ

SKOLASTİZM VE ARISTO

Aristo felsefesi incelemesi, skolastizme yeniden yaşam hakkı vermiş olmasına karşın, dönemin felsefe anlayışında bir anda önemli bir değişikliğe yol açmamıştır. Bunun nedeni Aristo'nun daha önceki skolastik dizgeyi üstünlük için güçlendirmek amacıyla kullanılabilmesidir. Okulcuların başlıca amacı, her zaman için din ile felsefeyi uzlaştırmak olmuştur. Onlar şimdi Yunan düşüncesinin en gelişmiş ürününe, tam bir düşünce dizgesine sahiptirler. İnsan bilgisinin tüm dallarında bunu kullanacaklardır. Bu sayede belirli sonuçlara ulaşabilecek, açık ve kesin bir dil ile düşüncesini ortaya koyabilecek ve belirli bir terminoloji oluşturabileceklerdir; bu durum, herkesi etkilediği gibi okulcuları da etkileyecektir.

Aristocu öğretide, skolastizmin taleplerine yanıt veren

çok etmen vardır. Aristo, evrenden ayrı ve ondan aşkın olan arı tinsel Tanrının varlığını ortaya koymaktadır. O, yaratımın ilk ve sonuç kaynağıdır—bu, Hıristiyan görüşü ile doğrulanan tanrısal ve ikicil bir görüştür. Doğanın erekbilimsel kuramı ile uyum içinde görünmektedir. Vahiy yoluyla ortaya konmuş dogmatik dizgenin düzenli alanı olarak, insan bilgisinin bir dizge olarak düzenlenmiş görünümü bulunmaktadır. Bu skolastik görüş daha sonra Hıristiyan dünyagörüşünü desteklemesi amacıyla kullanılacaktır.

Aristocu dizge ile Hıristiyan felsefesi arasında ciddi ayırım noktaları bulunduğu doğrudur. Skolastizm tarihinin oluşumu içinde bu farklılıklar belirgin olarak hissedilmektedir. Aristo, evrenin sonsuzluğunu öğretirken, Kilise yoktan varoluşu ortaya koyar; Aristo, Kilisenin ifade ettiği, kişisel ölümsüzlüğü inkar edecektir, Aristo'nun törebilimi doğalcı, Kilisenin törebilimi ise doğaüstücüdür. Ancak iki otorite arasındaki güçlük ve farklılıklar, okulcular tarafından, gereksinimler doğrultusunda uzlaştırılacaktır—böylece ortaya son derece parlak sonuçlar çıkacaktır.

AUGUSTIAN TANRIBİLİMİ

Onikinci yüzyılın geleneksel tanrıbilimsel hareketi, Aristo'nun ortaya çıkışı ile sona ermemişti. Kilisenin dogması ortodoks düşüncesi ve Yunan felsefesinin ilk büyük sentezini temsil eden Augustian tanrıbilimi ve Platoncu anlayışın etkisi altında gelişmişti. Onüçüncü yüzyılın başında, skolastizmin işlevi, yeni özdeği, mümkün olduğu kadar iyi bir şekilde asimile etmek, onu kendi oluşumu ile uyumlu hale dönüştürmekti—oluşum içinde yavaş yavaş dönüşüm sağlanacaktı. Hıristiyan öğretmenlerin bazıları, bu yeni felsefeden çok az etkilenmişler ve onikinci yüzyıl geleneklerine bağlı kalmışlardır. Hales'li Alexander ve Ghent'li Henry bunlar ara-

sında bulunmaktadır. Albertus Magnus ve St. Thomas Aquinas gibi diğerleri geleneksel tanrıbilim ile Peripatetik düşüncenin bir sentezini oluşturmanın yollarını aramışlardır; Brabant'lı Siger gibi başkaları ise, kendi anlayışları doğrultusunda arı Aristoculuğu amaçlayacaklardır. Yakın gelecekteki gelişim çizgisi, skolastizmin geçmiş başarıları ile Peripatetik felsefenin birliği yönünde uzanmaktadır.

Bir İngiliz Fransiskan keşişi olan Hales'li Alexander (ö. 1245), eski dogmaları kanıtlamak için yeni öğretileri kullanan ilk düşünür olmuştur. *Summa universae theologie* adlı kitabında sorular sorulmuş ve yanıtlanmıştır. Bu yapılırken Latin Kilise Babaları Ambroise, Augustine, Jerome gibi inancı ön planda tutan kişilerden alıntılar yapılmıştır; bunlar arasında Venerable Bede, Alcuin, Anselm, Victorienler, Peter the Lombard, Chairvaux'lu Bernard da sayılabilir; us otoriteleri olarak ise, Platon, Aristo, Farabi, Avicenna, Gazali, Cicero, Macrobius, Boethius ve Cossiodorus'a başvurulmuştur. Alexander, tanrıbilim, metafizik ve ruhbilim anlayışında, Augustiancı düşünce yanlış olarak kullanılmıştır ve yeni bir hareket için derin düşünceye ulaşılmasında başarısız olmuştur.

ALBERTUS MAGNUS

Bollstadt'lı Albert, 1193 yılında Laungen, Württemberg'de doğmuştur. Padua ve Bologna üniversitelerinde felsefe, matematik, tıp ve tanrıbilim konusunda çalışmalar yapmış ve 1222 yılında Dominikanlar safına katılmıştır. Paris ve Cologne'de felsefe öğretmeni olarak büyük bir ün kazanmış ve Büyük Albert olarak tanınmaya başlamıştır. 1280 yılında ölmüştür: Albert, Aristo yazıları, Kutsal Yazılar ve Yargı konularında yorumlarda bulunmuştur; felsefi ve tanrıbilimsel çalışmaları şunlardır: De causis et processu univercitatis; De unitiate intellertus contra Averroem; Summa theologiae; Paradisus animae.

J.Sighart, *Albertus Magnus*, 36 ciltlik bir çalışma, 1857.

Albertus, Aristo felsefesi temeli üzerinde skolastik bir dizgeyi öneren ilk Kilise doktorudur. Çalışmalarında Arapların etkisi kolayca görünmektedir. Tanrıbilimsel oluşum sorunlarını tartışırken Maimonides'in *Guide for the Perplexed* çalışmasını izleyecektir.Bu yapıtın, diğerlerine oranla, ortodoks düşüncesiyle daha fazla uyum içinde olduğunu düşünmektedir. Doğalbilimsel çalışmalara karşı yoğun bir ilgi duymakta ve bu alanda Roger Bacon'un habercisi olarak anılmaktadır. Doğa çalışmasında deneyim üzerine diretmesine karşın, doğayı Aristo'nun bakış açısıyla görmenin skolastik alışkanlığı içinde bulunmaktadır. Büyük bir öğretme derinliğine sahip olan Albert en büyük öğrencisi olan St. Thomas Aquinas'ın yetişmesinde önemli bir paya sahiptir.

Albertus Magnus, felsefi konuların felsefe ile, tanrıbilimsel konuların ise tanrıbilimsel olarak ele alınması gerektiğini söylemektedir. Bu, iki alanı birbirinden ayırma eğilimi daha sonraki dönemin ikili doğruluk öğretisinin önceli olacaktır. Buna göre Üçlülük (Trinity), Yaradılış (Incarnation) gibi konular, mantıksal olarak kanıtlanamaz. Örneğin yoktan hiçbir şeyin meydana gelemeyeceği ilkesi fizik için doğrudur fakat tanrıbilim açısından doğru değildir.

Albertus Magnus'un düşünceleri, öğrencis St. Thomas'ın ortaya koyduğu dizge onüçüncü yüzyıl skolastizminin en iyi örneği olarak kabul edilmektedir.

31. ST. THOMAS AQUINAS: SKOLASTİZM'İN SONA ERMESİ

Aquino Kontu'nun oğlu olan Thomas, Naples yakınında tarihi bir köşkte 1225 ya da 1227 yılında doğmuştur. Monte Cassino Manastırının keşişleri tarafından eğitildi. Erken bir yaşta iken, babasının karşıçıkışlarına karşın Dominikanlar saflarına katıldı. Çalışmalarını Albertus Magnus'un öğrencisi olacağı Cologne ve Paris'te sürdürdü. Akademik öğrenimini tamamladıktan sonra Cologne, Paris, Bologne, Roma ve Naples'te tanrıbilim ve felsefe dersleri verdi. Bu seyahat ve öğretmenlik döneminde kendisini katolik düşüncenin en büyük dizgesinin oluşumuna adadı. 1274 yılında ölmüştür. Çağdaşları tarafından melek gibi doktor (doctor angelicus) olarak bilinmektedir ve 1323 yılında Papa John XXII tarafından kutsanmıştır.

St.Thomas çok sayıda felsefi ve tanrıbilimsel monogram ve Aristo üzerine yorumlar yazmıştır.Başlıca çalışmaları şunlardır: Summa thelogiae; Summa contra Gentilles; De regimine principum.

Summa Theologia'nin çevirisi, 1912-22;
Summa contra Gentiles'in çevirisi, 1923-24.
A.Pegis, *The Basic Writings of St. Thomas*, 1945; ve
R.McKeon, *Selections from Medieval Philosophy*, 2 cilt, 1930;
P.Rouselot, *L'intellectualisme de Saint Thomas*, 3. baskı, 1924;
M.Grabmann, *Thomas von Aquino, 1920, çev. V.Michel, Thomas Aquinas* başlığı ile, 1928;
E.Gilson, *The Philosophy of St. Thomas Aquinas*, 1924;
D.J.Kennedy, *St. Thomas Aquinas and Medieval Philosophy*, 1919;

M.De Wulf, ***Medieval Philosophy Illustrated from the System of Thomas Aquinas,*** 1922;
A.E.Taylor, ***Philosophical Studies,*** 1934;
A.C.Pegis, ***St. Thomas and the Greeks,*** 1939;
M.C.D'Archy, ***Thomas Aquinas,*** 1930.

FELSEFE VE TANRIBİLİM

St. Thomas'ın dizgesi, daha önce betimlemiş olduğumuz hareketin türdeşidir. Onun temel amacı tanrısal bir vahiy olarak evrenin ussallığıdır. Genel çizgileri Augustian metafiziği ile uyum halindedir ve öğretilerin yönlendirici ilkelerini kabul etmesi açısından Kilisenin kalıtına dönüşmüştür. Ancak o Aristo'nun yöntemini benimser ve işlemlerini Aristocu anlayış ile yürütür: *actus purus,* biçim ve özdek, gerçeklik ve gizillik, dört neden ve diğer Peripatetik açıklama ilkelerini yeniden işitiriz. Ve henüz Kilise dogmalarını zayıflatmak için hiçbir eğilim yoktur; Aristo'nun doğalcılığı, Hıristiyan düşünce şemasının doğaüstücülüğüne karışmamaktadır. Böylece St. Thomas'ın katı ortodoksluğuna karşı hiçbir şikayette bulunulamaz.

St. Thomas'a göre felsefe, olgulardan Tanrıya geçmektedir; tanrıbilim ise Tanrıdan olgulara geçer. Us ve inanç ayırımı konusunda Albertus Magnus'u izler: Üçlülük, Yaratılış, İlk Günah, dünyanın zaman içinde yaratılması, Ayinler doğal us ile kanıtlanamaz; onlar felsefe nesneleri değil, inancın konularıdır—usun ötesindedirler fakat usa karşıt değildirler. Onları kanıtlayamayacağımız gibi çürütemeyiz de. Yalnızca onlara yapılan itirazları çürütebiliriz. Örneğin, dünyanın zaman içinde yaratılması öğretisine ilişkin hiçbir kanıt ortaya konamaz; bu bir vahiy durumudur, öyle olmasaydı bunu bilemezdik; fakat bu öğreti içinde ussal olmayan hiçbir şey yoktur. İnanç konularında yalnızca bunun ussallığı, zihinsel-

liği ve olanaklılığı konuşulabilir. Dinin gizemlerine ussal bir kanıt uygulama girişimi inancı sarsacaktır. Çünkü onun us ile kanıtlanmasına yönelik hiçbir belirti yoktur. İnanç, bir istenç durumudur; istenç, kabullenmeyi öngörmektedir; St. Thomas bu zorlamayı içsel bir içgüdü olarak açıklamaktadır (Tanrı bizi inanmaya davet etmektedir) ya da bu bize bir mucizenin sonucu olarak hiçbir şey olmadan geliyor olabilir.

Vahiy yoluyla öngörülen tanrıbilimin, doğal ya da ussal tanrıbilim ve felsefeden ayırımı resmi olarak Paris Üniversitesi tarafından kabul edilmiştir. Hiçbir felsefe öğretmeni, özel olarak tanrıbilimsel sorunlarla ilgili çalışma yapmayacaktır. Bu düşünce Protestanlar için olduğu kadar ortodoks Hıristiyanlığı ve katolik düşünce için de geçerlidir. St. Thomas, felsefi tartışma konularının bir kısmını tartışma dışı tutarak felsefeye büyük bir hizmette bulunmuştur; Duns Scotus ve takipçileri bir adım daha ileri giderek, Tanrı ve inanca ilişkin tüm sorunları ussal ve doğal teolojinin dışına taşıyacaklardır.

BİLGİ KURAMI

St. Thomas'ın bu konu hakkındaki tavırı, bilgi kuramı ve yöntemi açıklamalarında kısmen yer almaktadır. O, büyük ölçüde Aristo'yu izlemektedir. Gerçek bilgi, kavramsal bilgidir. Kavramlar, duyum algılamalarında temellerine sahiptir: Duyumda ilk olmayan zihinde hiçbir şey yoktur. Ruhun farklı işlevleri ya da nitelikleri bulunmaktadır; duyum niteliği, etkin zihin niteliği *(intellectus agens)* ve gizil zihin niteliği *(intellectus possibilis)* niteliği farklı yollarla işlevini yerine getirmektedir. Ruhun her bir niteliği, değişime uygun bir yapıya sahiptir. Duyum aracılığı ile, ruh, "duyumsal türler" olarak adlandırılan tikel nesnelerin biçimleri ya da kopyalarını algılayabilir. Yapıdan bütünüyle bağımsız olan gizil zihin ile algılanabilen ya da bilinebilen duyumsal kopyanın, özdeksel

ya da yapısal olan her şeyden bağımsız olması gerekmektedir. Bu, etkin zihin tarafından yapılmıştır. Zihinsel kopya ya da St. Thomas'ın deyişiyle zihinsel türler, gelişigüzel özellikler ve uzam ve zaman içinde bir tikel nesnenin kopyası değildir, ancak yalnızca özsel nitelikler içerilmektedir; onun aracılığı ile, gizil zihin, şeyin tümel sanısını bilir ya da algılar. Zihin, duyum için olmadıkça, onu bilmeyecektir. St. Thomas'ın öğretileri bilgimizin hem duyumsal hem de kavramsal görünümlerini kavranabilir bulacaktır. Thomas Aquinas, ayrıca düşüncemizin etkin ve kendiliğinden olan doğasını vurgulayacaktır. Bu onun önsel özyapısının kaynağıdır. Zihin, belirli yollarla eylemini ortaya koymaktadır; bilgi Zihinde kapalı olarak bulunmaktadır ve Zihin, duyum aracılığı ile eylemini gerçekleştirdiği zaman o açığa çıkacaktır.

Ruhtaki dışsal nesnelerin eylemi aracılığı ile, bilginin hammaddesi, zihnin daha yüksek nitelikleri tarafından, kavramsal bilgiye yönelik olarak algılanır ve işlenir. Gerçek bilgi ya da bilim *(scientia),* duyum algılamasında, deneyimde tümellere sahip olduğu için, biz yalnızca hangi deneyimde bulunduğumuzu bilebiliriz. Sonuç olarak, felsefecinin, açıklamasının başlangıç noktası olarak, deneyim dünyasını belirlemesi gereklidir. Böylece, deneyim çözümlemelerinden, şeylerin ilkelerine ya da özüne yükselebilecektir. Böyle bir oluşum bilimi metafiziktir. Metafizik tikel nesnelerin ortak niteliklerinden yola çıkarak, tümeller terimleriyle düşünür. Çünkü yalnızca tümellerin bulunduğu yerde bilimden bahsedilebilir. Dolayısıyla tüm tinsel oluşumlar kendilerinin bir türüdür, tinsel oluşumların hiçbir tümel sanısı yoktur ve onlar hiçbir gerçek bilgiye sahip değildirler.

METAFİZİK

Bilimin, ele aldığı konu açısından evrensel niteliklere sahip olması gerektiği için, tümellerin gerçek olması gerek-

mektedir, aksi takdirde doğruluktan bahsedilemez. Ancak tümeller, tikel nesnelerden ayrı olarak var olan duyumda gerçek değildirler: Onlar, "var olan" şeyler değildirler. Nasıl ki çoğun içinde bir bulunuyorsa, tümelin içinde de tikel bulunmaktadır. St. Thomas, aynı zamanda Albertus Magnus gibi, Tanrı zihninin her yerde bulunduğu şeklindeki düşüncesi açısından Aristo ile görüş birliği içindedir.

Bu durumda biçimler ya da tümeller metafizikte, açımlamanın gerekli ilkeleridir. Onlar, doğal nesnelerin dünyası açısından kendileri tarafından alınmamaktadırlar; St. Thomas, Aristo gibi ikinci bir ilke olarak özdeği ortaya koyar: doğa, biçim ve özdeği içermektedir: St. Thomas, töz ile, bir şey ne ise odur demek istemektedir: Doğal nesneler, biçim ve özdek aracılığı ile belirlenmektedir. Thomas Aquinas, bu iki ilkenin yardımı ile, doğa içindeki düzen ve ereklilik üzerinde durmakla kalmaz, ayrıca tikel nesnelerin varlıklarını ya da şeylerin çoğulluğunu ve çeşitliliğini açıklamaya girişir. Bazı gerçekçiler, biçimi, tikel bireysel nesnelerin varlığından sorumlu olarak algılarlar; St.Thomas'a göre, özdek bir bireyselleşme ilkesidir. Aynı türlerin bireysellerinin çeşitliliği yapısal oluşumun farklılığına bağlıdır; *materia signata* ya da *materia individualis* ya da tikel bir doğal nesneye sahip belirli özdek niteliği, özdeğin belirli bir miktarına özel olarak tüm tikel oluşumlarla birlikte bulunmaktadır. Ruh, tikel bir organik yapıya bağlı olduğu için belli bir kişi oluşumu ortaya çıkmaktadır. Sokrates, Sokrates'dir ve başka hiç kimse onunla aynı özelliklere sahip değildir.

Özdek içinde meydana gelen biçimlerin yanı sıra, kendileri ile var olabilen biçimler de vardır ve onlar gerçek olabilmek için arı tinsel oluşumlar ya da melekler ya da insan ruhları bulunmaktadır. Onların tözleri ya da doğaları özdek ve biçim değil, yalnızca biçimdir: Onlar bireyselliklerini kendilerine borçludur.

TANRIBİLİM

Tanrı, arı biçim, arı gerçekliktir. İnanç ile bir Tanrı bilgisine sahip oluruz fakat aynı zamanda uslamlama ile bilgiyi kazanabiliriz. Bu tür bir bilgi dolaysız ya da aracı bilgidir.Tüm uslamlamalarımızda bilinenden bilinmeyene, etkin olandan nedene, iyi durumda olandan, iyi durumda olmayana geçeriz. Tanrının varlığını, Onun yaratımından yola çıkarak algılarız. Bunu yalnızca sonsal (a posteriori) bir yöntem ile kanıtlayabiliriz. St. Thomas, Anselm'in varlıkbilimsel tanıtını reddeder ve Aristo, St. Augustine ve Arap felsefecilerin çok sayıda hazır tanıtlarını kullanır. a) Devinen her şey onu devindirici bir şeye gereksinim duyar, her etki bir nedenden kaynaklanır: Devinimin, devinmeyen bir ilk ilkesi olması gerekmektedir. Bunun olmaması durumunda nedensel diziler içinde sonsuza *(ad infinitum)* gitmeye zorlanırız ve hiçbir zaman sona ulaşamayız. *Per se,* kendisi ile varolan her şeyin olması gerekmektedir, bu başka hiçbir şeye gereksinim duymayan bir oluşum olacaktır (Aristoteles). b) Doğal nesneler, yalnızca henüz belli olmayan nedenlere bağlı ya da olasıdırlar; şu ya da bu tikel nesnenin var olması gerekli değildir; yalnızca olası olmayan, gerçek ya da gerekli olan bir şeyin var olması zorunludur (Farabi). Bu iki tartışma konusu daha sonra evrenbilimsel tartışma olarak Kant'ın yorumlarında yer alacaktır. c) Şeyler, yetkinliğin dereceli bir göstergesini oluştururlar; az ya da çok yetkin nesnelerin bir dizisini tamamlamak için, en yüksek biçim ya da yetkinlik derecesinin olması gerekmektedir. Ve her şey ilk nedenden kaynaklandığı için, ilk nedenin en yetkin neden, en yetkin oluşum ve evrendeki tüm yetkin oluşumların nedeni olması gerekmektedir (St. Augustine). d) Doğadaki her şey bir son ya da ereği gerçekleştirir. Bu tür bir eylem onu yönlendiren bir zihni içinde barındırır; ereksel bir evren, büyük bir erekçiyi, zihin-

sel bir tanrıyı gerektirir. Son iki tanıt, erekbilimsel tanıtlardır; onlar, Yunanlılar ve okulcular arasında ortak kullanım içinde bulunmaktadır.

Bu durumda Tanrı, ilk ve son, ya da ereksel evrenin kaynağıdır. O, arı gerçeklik ya da enerjidir; O, yalnızca gizil güce sahip bir oluşum olsaydı, onu gerçek yapmak için başka bir şeye gereksinim duyulurdu ve böylece ilk neden olamazdı. Tanrı, arı gerçeklik olarak, mutlak şekilde basit ve mutlak olarak yetkindir; aynı zamanda mutlak bilinçlilik ve mutlak istenci etkisi altında tutan, mutlak bir zihne sahip bulunmaktadır.

Tanrı, özdeği içeren dünyayı yoktan var etmiştir. Eğer Tanrı, herşeyin ilk nedeni ise, Onun hem özdek hem de biçimin nedeni olması gerekir. Ve özdek ile karışmamış arı tin olduğu için, özdek Ondan meydana gelmiş olamaz; O, özdeği yoktan var etmiştir; dünyanın zaman içinde bir başlangıcı olduğu felsefi olarak tanıtlanamaz, onun bir başlangıcı olmadığı da kanıtlanabilinecektir, her iki görüş de olanaklıdır. Yoktan yaratım, basit olarak dünyanın varlığını Tanrıya borçlu olduğu anlamına gelmekteidr. Tanrı, gerekli bir nedendir; o, ne zamansal ne de ebedi yaratımı kapalı olarak içermez. Öyleyse biz, inanç aracılığı ile evrenin zaman içinde bir başlangıcı olduğu düşüncesine inanmak durumundayız. Zaman, dünyanın yaratımı ile başlamıştır. Tanrı, yalnızca dünyanın yaratılmasından değil, zamanın her anında onun varlığından sorumlu bir durumda bulunmaktadır; Onun yaratımı, süremli bir yaratımdır. O, bu dünyayı tüm olanaklı dünyaların en iyisi olarak seçmiştir. Tanrının yaratım amacı, tüm olanaklı yollarla kendisini açıklamaktır.

RUHBİLİM

Tanrı doğayı, insan ruhlarını ve melekleri yaratmıştır. Melekler, arı, özdeksel olmayan tinlerdir. Bireysel melekler ol-

duğu gibi, çok sayıda melek türü bulunmaktadır. Doğal nesneler yapısaldır ve biçim, onların içinde özdekte kendiliğinden bulunmaktadır; bitki ruhları ve hayvan ruhları vardır fakat onlar özdekten ayrı bir varlığa sahip değildirler. İnsanoğlu, hem arı tin hem de özdektir; o, oluşumun iki ilkesinin etkisi altında bulunan bir kişidir.İnsanın ruhu, özdeksel olmayan bir biçime sahiptir, bedenin entelekyasıdır (şekil veren neden ya da kuvvetin gerçekleşmesi); Organik, duyarlı ve zihinseldir. Bedenin biçimsel ya da yaşamsal ilkesi olan bir ruh, üç farklı işlev yeterliliğine sahiptir. Embryo, yalnızca organik ve duyumlu ruhtur; zihinsel ruh, doğumda eklenmiştir—Tanrı ruhu, beden onu almaya hazır olduğu zaman yaratmaktadır. Zihin ve istenç, insan ruhunun özünü oluşturur ve onu diğer ruhlardan ayırır. O, organik bir yapı içinde uygun bir şekilde birleşmiş olmasına karşın, onun zihinsel görünümü yüksek derecede organsaldır, bedenden tamamen özgürdür. Başka bir deyişle, insan oluşumu, zihin ve bedenin bir birliğidir; ikisi uygun bir şekilde birleşmiş fakat doğa içinde genel olarak, biçim ve özdek şeklinde ayrılmaz derecede bir bağ bulunmaktadır. Ruh, bir zihinsel duyumsal ve yaşamsal ilkedir.

Zihinsel ruh, bu durumda, bir beden olmadan işlevlerini uygulayabilir; o, ölümsüzdür; "bedenin çözülmesinden sonra etkin kalabilir." Arapların söyledikleri gibi, evrensel bir zihin yoktur; eğer öyle olsaydı, insanoğlu ne ussal ne de ahlaki bir oluşum olabilecekti. Onun düşüncesi ve istenci, kendisinden ayrı bir şeyin işlerliği ile belirlenecektir. Bireysel ruh, öldükten sonra da, tüm parçaları ile varlığını sürdürmektedir. Bunu, zihin, duyum ruhu ve organik ruh olarak gerçekleştirecektir—bunlar tek bir ruh oluştururlar—ve eskisine benzer yeni bir beden oluşturur.

St. Thomas tarafından kullanılan ölümsüzlük tanıtları Hıristiyan ve Arap dünyasında ortak özelliğe sahip, eski Pla-

toncu tanıtlardır. İnsan ruhu, evrenseli bilmektedir ve özdeksel olmayan bir yapıya sahiptir. Bedenden ayrılması onu yok edemez; o, gerçek bir biçime sahiptir (canlı bir ilke), o, bozulmaz ve gerçeklik (yaşam) sürüp gider. Bunun ötesinde, ruhun ölümsüzlük arzusu, onun yok edilmezliğinin başka bir nedenidir: Bütün doğal arzuların tatmin edilmesi gerekmektedir.

Duyumsal bilgi ve duyumüstü ya da ussal bilgiye uygun olarak, insanoğlu duyumsal arzuya ve ussal arzu ya da istence sahiptir. O, mutlak olarak arzuları ve eylemleri ile belirlenmiştir, ancak bir kendi kendine belirlenim niteliğine sahip olarak bir eylemde bulunma ya da bulunmama seçeneğine sahip değildir. Ancak istencin bir karar verebilmesi için, onun önceden iyi sanısına sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle, zihin istenci harekete geçirir fakat onu zorlamaz; o istenci bir nesne, bir erek ya da bir vargının önüne yerleştirerek harekete geçirecektir. Diğer taraftan, istenç "ruhun krallığında birincil devindiricidir." O, zihni ve duyarlılığı eyleme geçirir: Organik yaşamın üzerinde denetime sahip değildir. St. Thomas'a göre, zihin ve istenç karşılıklı olarak birbirlerini belirlemektedirler. Ancak zihnin istencin üzerinde bir üstünlüğü bulunmaktadır. İstenç, ussal bir erek tarafından iyi olarak algılanan zihin ile belirlenmektedir. Bu bir zorlama değildir: Zorlama ancak dışsal bir kaynak tarafından gerçekleştirilebilir. İnsanoğlu özgürdür çünkü ussaldır, çünkü dışsal bir kaynak tarafından belli bir eylemi yapmaya yönlendirilmemektedir ve çünkü usunun algılaması ile ereğin ya da iyinin gerçekleştirilmesi araçları arasında seçim yapabilmektedir.

TÖREBİLİM

St.Thomas'ın törebilimi, Aristocu ve Hıristiyan etmenlerin bir birleşimidir. Tanrının herşeyi belli bir amaç doğrul-

tusunda yarattığı düşünülür—yaratımda kendi iyiliğini ortaya koyma amacı—her şeyin doğası, bu amaç doğrultusunda hareket etmektedir ve tüm yaratımlar, kendi gerçek oluşumlarını gerçekleştirerek Tanrının iyiliğini gösterecek ve tanrısal ideayı gerçekleştirecektir. Nesnel olarak düşünüldüğünde, en yüksek iyi Tanrıdır; öznel olarak ise, yaratımların iyiliği açısından en yüksek olası yetkinlik Tanrıya benzerliktir. St. Thomas, Aristo'nun en yüksek iyinin insan olduğu düşüncesine katılmaktadır. O, kutsanmışlığı *(beatitudo)* kişinin kendini gerçekleştirmesi olarak görmektedir. Ussal olmayan oluşumlar, doğal ya da duyumsal itme güçleri ile belirlenmektedir. Bu, Tanrı tarafından yaşam kazanmış bir olgudur; ussal eylem, bilinçli olarak ve isteyerek onu gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Eylemin en yüksek biçimi, düşünme ve tasarlamadır. Düşünmenin en yüksek nesnesi ise Tanrıdır. İnsanoğlu kendisini Tanrının bilgisi içinde gerçekleştirmektedir. Ancak Tanrıyı bilmenin pek çok yolu bulunmaktadır. Tanrının doğal, hazır ve yansımasız bilgi türlerine sahibizdir; ancak bu bize tam bir mutluluk vermez çünkü bu yetkin bir etkinlik değildir. Uslamlama ile onun bir bilgisini kazanabiliriz fakat bütün insan oluşumları ona bu şekilde ulaşamaz ve üstelik bu yeterli değildir. Onu inanç ile de bilebiliriz fakat inanç istence bağlıdır ve özdenetimden yoksundur. Tanrının en yüksek bilgisi sezgiseldir: Bu yüce mutluluğu sağlar ve insan çabasının yüce ereğidir. Tanrının kendilerini bildiği gibi Tanrıyı bilenler, en çok Tanrıya benzer olanlardır.

Burada Hıristiyan törebilimi ile Aristocu törebilimin rekabeti görülmektedir. Aristo'ya göre, en yüksek iyi spekülatif bilgi, felsefe, Tanrının arı düşüncesidir. Felsefeci ya da akıllı adam onun idealidir. St. Thomas'a göre, Tanrı bilgisi, en yüksek iyidir fakat sezgi ile kazanılmıştır: Bu yaşama mutluluk getiren tek olası görünümdür; oluşum duyumundaki doğa-

üstülük ise tanrısal görünümün doğaüstü armağanıdır. Kutsanmışlık, en yüksek iyinin kazanımından başka bir şey olmadığı için, mutluluk olmadan kutsanmışlık da olmayacaktır *(delectatio)*. Sevgi, kutsanmışlığın diğer bir doğal sonucudur: Tanrıyı sevmeden ona ulaşamayız.

St.Thomas törebiliminde kendini *summun bonum* (en yüksek iyi) tartışmasıyla sınırlamaz. O, ayrıca ahlaki davranış ve erdemliliğin dikkatli bir çözümlemesini yapacaktır. Ahlak olarak adlandırılan eylemler, üzerinde düşünmenin ve seçmenin sonuçlarıdır; diğer bir deyişle, eylemler özgür, ussal oluşlardır. Bir eylemin iyiliği ya da kötülüğü amaçlara, niyete ve koşullara bağlıdır. İnsan davranışının ilkelerinin, us kurallarına uygun olması gerekmektedir. Ahlaki davranışın en yüksek ölçütü Tanrının usu, ebedi ya da tanrısal hukuk (lex aeterna) Eski ve Yeni Ahid'in kanunlarıdır. Eski Ahid hukuku, dünyasal bir ereğe sahiptir, yalnızca çalışma talebinde bulunmaktadır, onu harekete geçiren korkudur; Yeni Ahid'in hukuku ise göksel bir ereğe sahiptir, istencin kutsallığını talep etmektedir ve onu harekete geçiren şey sevgidir. Tanrının kanunu, gelişigüzel bir kanun değildir; Tanrı, iyiden başka bir şeyi istemez. Ebedi kanunun yanı sıra, doğal ya da insan hukuku *(lex naturae)* bulunmaktadır. Bu, kalplerimize yazılmış bir kanundur. İyi olabilmek için eylemin us ile uyumlu olması gerekmektedir. Tanrısal hukuk ile doğal yasalar uyum içinde olmalıdır.

Bilinç, St. Thomas tarafından ortaçağ düşüncesine bağlı olarak açıklanır. Zihin, spekülatif ve aynı zamanda pratiktir; us, hem kuramsal hem de ahlaksal ilkelerle belirlenmiştir. Us, ahlaksal ilkelerin niteliği olarak *syntresis* diye adlandırılır. Syntresis, bir tasımın büyük önermesini oluşturmaktadır: bütün kötülüklerden sakınılması gerekmektedir: Usun içsel bir türü, küçük önermeyi sağlayacaktır: Zina kötüdür; bilinç (syneidesis), vargıyı oluşturur: Zinadan kaçınılması gerekmektedir.

Dışsal eylemin ahlaksal olmayan özyapısının, büyük ölçüde istence bağlı olduğunun anımsanması gereklidir; bir eylem iyi olmasına karşın ahlaksal olmayan bir amaca yönelerek kötü olabilir. Böyle kötü olan dışsal bir eylem, iyi bir sonuca yönlendirilen istenç tarafından hiçbir zaman iyi olamaz. Sonuç olarak, St. Thomas, sonucun araçları yargıladığı öğretiyi kabul etmemektedir. "Ruhun tutkuları" olarak adlandırılan, duyum iştahları, her zaman için ahlaksal olarak kötü değildir; onlar yalnızca usun kanunları ile uyum içinde bulunmada başarısız oldukları zaman kötüdürler.

St. Thomas, Aristo'nun yöntem ve erdem sıralamasını Hıristiyanlık anlayışını tamamlamak amacıyla kullanmaktadır. Hiçbir eylem yaratılıştan gelmemiştir; tüm erdemler, erdemli davranışlar ile elde edilmiştir. Bu şekilde kazanılmış olan erdemler bu dünya için olanaklı olan, yetkin olmayan ya da tamamlanmamış mutluluğa yönlendirilecektir. Ebedi kutsanmışlığı gerçekleştirebilmek için, doğaüstü tanrısal bir ilkenin, Tanrı tarafından ruha eklenmesi gerekmektedir. Bazı doğaüstü erdemler insana, Tanrı tarafından verilmiştir: Üç erekbilimsel erdem olan inanç, umut ve yardımseverlik. Bunlar olmadan, doğaüstü ereğe ulaşılamaz. Kutsanmışlık yaşamını gerçekleştirmede bize yardımcı olan törel erdemler de, Tanrı tarafından aşılanmış olmalıdır; ve bu konuda yalnızca faydalı erdemler söz konusu değildir. Sevgi, tüm erdemlerin en yetkin biçimi, aşılanmış erdemlerin en yücesidir.

Daha önce görmüş olduğumuz gibi, düşünce yaşamı, en yüksek, en kutsanmış ve en iyi yaşamıdır. Düşünce konumuna bu dünyada da ulaşılabilir. Bir kendinden geçme durumu olarak, Tanrının aydınlatıcı etkisinin üretilebilmesine karşın, ruh kendisini duyum ve organlarından serbest kılabilir ve arı bir düşünce içinde kaybolabilir (gizemcilik). Düşünme yaşamı, pratik yaşamdan üstün olmakla kalmaz, aynı zamanda ondan daha değerlidir. Pratik yaşam insan sevgisi üzerine te-

mellenmişken, o, Tanrı sevgisi üzerine temellenmiştir. Etken yaşam, dış dünyayı, algılanan dünyayı amaçlamaktadır. Bu, spekülatif yaşam için bir engellemedir; o, duyumların denetimi ile ilgilidir.

Kutsanmışlığın en emin ve en hızlı yolu, dünyasal nimetlerin tümünden vazgeçme ve ebedi yaşamı aramadır. Bu durum belirlenemez, yalnızca öğütlenebilir: Yoksulluk, dini nedenlerden dolayı evlenmeme ve itaat etme gibi evangelist öğütlerde *(consilia avengelica)* bulunulmaktadır. Bunlar aracılığı ile daha yüksek bir yetkinliğe ulaşılabilir. St.Augustine için olduğu gibi St.Thomas ve Kilisenin tüm din adamları için, manastır yaşamı ya da koyu sofu, çileci bir yaşam, ideal yaşamdır; bu yalnızca çok az kişi için geçerlidir: Dünyada yaşayan insanların büyük bir çoğunluğu daha az yetkin bir ereği benimserler.

St. Thomas Aquinas'ın ahlak felsefesi, hem Yunan hem de ortaçağ törebiliminin karşıt niteliklerini birleştirmekle kalmaz, aynı zamanda ortaçağ idealine bir saygınlık ve üstünlük kazandırır. Yunan ahlak felsefecilerine göre en yüksek iyi, her zaman için bizim dünyasal insan yaşamımızın başarısı ya da evresi olarak, erdem ya da mutluluk olarak değerlendirilir; bunun ötesinde insan usunun yardımı ve erdem uygulaması aracılığı ile yetkin bir doğal biçem içinde daha fazlası kazanılabilir. Ortaçağ tanrıbilimcilerine göre en yüksek iyi, bu dünyadaki bir yaşam değildir—bizim dünyasal varlığımız, tanrıya yapılmış olan kutsal bir ziyarettir. Ancak ebedi kutsanmışlık bu yaşam içindeki erdemlilik ile belirlenir. Erek kazanımı, erdemli davranış eylemine değil, Tanrının kendisinin doğaüstü görünümüne bağlıdır. İdeal olarak iyi insan, akıllı insan değil, kutsanmış insandır. Kutsanmışlık konumuna ulaşmanın yolu, bu dünyanın nimetlerinden vazgeçerek, manastır hayatı yaşamaktır.

St.Augustine gibi, St.Thomas da kötülüğü, yoksunluk olarak değerlendirir. İyi olan şey, doğası gereği olarak kötülüğün nedeni olamaz. Kötülük, biçim açısından hatalı eyleme bağlıdır. Ahlaki kötülük durumunda, kusur, istenç de yatmaktadır. İstenç, usun kuralları ve tanrısal kanunun yönlendirmesinden yoksundur. Her şey iyiyi amaçlamaktadır. Kötü olan şey bu niyetin dışında gerçekleşmektedir. Bu, özellikle serbest ussal oluşumlar için geçerlidir. Onların çabaladıkları şey iyi olarak anılmaktır.

St. Thomas, törel dizgesini bir kurtuluş öğretisi ile tamamlar. Bu öğreti, Augustine ve ortodoks tanrıbilimini izlemektedir. Aristocu metafizikte, varlığın daha düşük evreleri, bir sonraki daha yüksek evrelerin *özdeği* olarak algılanır. Bunlar *biçimleri* ile birbiriyle ilintilidir; ve dizi bu şekilde sürüp gider. Adem'in işlediği günah, insanoğlunun doğasının bozulmasına yol açmıştır. Ademin günahı kendinden sonra gelenlere geçmiştir (ilk günah öğretisi) ve yalnızca tanrısal görünüm, onun kurtulmasını sağlayabilir. Kilisenin kutsal ayinleri, Tanrının görünümü olarak işlev görmektedir. Tanrı insanoğlunun kendisine geri dönme konusundaki başarısızlığından sorumlu değildir; o, bazı kişilerin kendi özgürlüklerini yanlış kullanarak kötüyü seçeceğini önceden görmektedir; buna olanak tanır ve böyle kişileri cezalandırır. Bütün törel ve dinsel oluşum ereği, bedenin yaratılışını içeren, evrensel bir yeniden yaratılıştır.

POLİTİKA

St.Thomas, Devlet kuramında, St.Augustine'in *Tanrı Kenti* ile ileri bir noktaya götürülmüş olan Hıristiyan politikasının idealleri ile Aristocu kavramları kaynaştırmaktadır. İnsanoğlu, politik bir oluşumdur ve toplum içinde yaşamaktadır. Bütün hükümetlerin amacı ortak refahın sağlanmasıdır; bu

yalnızca içsel bir birlik ya da barış içinde ve dışsal düşmanlara karşı güvenli bir toplumda olanaklı olabilir. Bu en iyi şekilde merkezi bir hükümet ya da monarşi tarafından gerçekleştirilebilir. Monarşi'nin zalimliği önlemek amacıyla kurulmuş olması gerekmektedir. En uç durumlarda bile hükümdarın öldürülmesi ya da devrim yapılması düşünülmesinin bile yasak olduğu bir durumdur. Hak, yasal araçlarla yerine getirilmelidir. Politik düzen, tanrısal bir düzendir.

Kuralları belirleyen kişi, tanrısal amacı göz önünde bulundurmalı ve konusunu en yüksek iyinin gerçekleştirilmesi açısından ele alması gerekmektedir. Ancak insanoğlunun en yüksek iyisinin ebedi kutsanmışlık olması nedeniyle, Kilise ve onun başında bulunan Papa, dünyasal güçlerden daha üstün olarak görünmektedir. Tinsel oluşumlar açısından ise, din adamlarının yerine dünyasal kural koyucular geçmektedir; onlar kilisenin tebaalarıdır ve konularını oluşturmalarının sonucunda kiliseden afaroz edileceklerdir. Devlet artık, Augustine'in *Tanrı Kenti* yapıtında olduğu gibi insanoğlunun günahkar doğasının sonucu olarak değil, tanrısal olarak oluşturulmuş bir kurum şeklinde algılanır.

ST. THOMAS'IN İZDAŞLARI

St.Thomas'ın takipçileri arasında şu kişileri sayabiliriz: Fontaines'li Gottfried, Aegidius Colonna, Strasburg'lu Thomas, Hervé de Nedellec, Thomas Bradwardine, Copreolus, Flanders'li Dominicus, Thomas de Vio (Cajetanus). Dante (1265-1321), *Divina Commedia* (İlahi Komedya) adlı yapıtında Thomas'cı felsefenin ateşli bir taraftarı olarak görülmektedir.

Değişime uğramış bir Thomas'cılık, Jesuit Molina, Gabriel Vasquez ve Francis Suarez tarafından öğretilmiştir. Francis Vittoria ve Banez, kendilerini özgün Thomas'cı görüşlere adamışlardır.

Dominikanlar, 1286 yılında, St Thomas'ı "mezhep doktoru" olarak ilan etmişlerdir. Jesuits, Loyola tarafından 1534 yılında kurulan onların mezhebinde St. Thomas'ın öğretilerini benimsemiştir fakat daha sonra buradan ayrılacaktır. Papa Leo XIII, St. Thomas'ın felsefesini, Katolik Kilisesinin resmi felsefesi olarak ilan etmiştir ve Thomas'ın çalışmalarının yeni baskılarının yayınlanması için emir vermiştir. Thomas'cılık, günümüzde Katolikliğin felsefi dizgesini yönlendiren bir işleve sahiptir.

32. BAZI SKOLASTİK OLMAYAN EĞİLİMLER: GİZEMCİLİK, KAMUTANRICILIK VE DOĞAL BİLİMLER

GİZEMCİLİK

Albertus Magnus ve St. Thomas'ın büyük skolastik dizgelerine ek olarak, onüçüncü yüzyılda, bir önceki yüzyıla benzer olarak aynı tamamlayıcı ve karşıt hareketler ortaya çıkmıştır: Gizemcilik, yasal ve bilimsel çalışmalar ve kamutanrıcılık Kilisedeki çok sayıdaki araştırmacıyı cezbetmektedir.

St. Bonaventura olarak adlandırılan John Fidanza (1221-1274), Hales'li Alexander'in öğrencisidir. Fransiskan mezhebine bağlı bulunmaktadır. Onun başta gelen gizemci çalışması *Itinerarium mentis ad Deum*'dur.

Tanrıya giden yol, *cogitatio*'dan çıkıp, *meditato* aracılığı ile *contemplatio*'ya ulaşmak şeklinde belirlenebilir. Düşünme konusunda, bir kaç evreden geçilir: Biz cisimsel dünya içinde Tanrıyı düşünürüz, daha sonra kendi içsel yaşantımızda düşünür ve bundan yükselerek Tanrının kendi görünüşüne ulaşırız. En yüksek aşamada, ruh kendisini aşar, kutsal bir

bilinmezlik durumuna girer ve sevgi aracılığı ile tanrısal istence dönüşür. Böyle bir esrime durumu için hazırlanma, bir kutsallık yaşantısıdır. St. Bonaventura'nın kendisi de St. Francis, Assisi mezhebinin bir üyesidir, yaşamını bir manastırda koyu sofu bir yaşantı şeklinde geçirmiştir. Hıristiyan yetkinliğinin yüce biçimleri olan yoksulluk, arılık ve boyun eğme işlevlerini yerine getirmektedir.

E.Gilson, *La philosophie de Saint Bonaventure*, 1924, çev. D.I. Trethowan ve F.J.Sheed, *The Philosophy of St. Bonaventure* başlığı altında.

MANTIK

Kendisini mantık ve gramer çalışmasına verenler arasında şu kişileri sayabiliriz: Shyreswood'lu William (ö.1249), Auxerre'li Lambert (ö.1250) ve İspanya'lı Peter (ö.1277, Papa John XXI'in ölümüyle aynı tarihte olarak). Peter, mantık konusunda *Summulae logicales* isimli bir metin yazmıştır. Bu yazıda büyük ölçüde, Aristo ve Boethius gibi yüzyıllarca bu konuların otoriter kişileri olarak kalanların etkileri görünmektedir. 1250-1263 yılları arasında Clos-Bruneau'da öğretmenlik yapan Paris'li Nicolas, *Syncategoremata* adlı eserinde mantık ve grameri birleştirmiştir.

DOĞAL BİLİMLER

Yukarıda belirttiğimiz gibi, doğal bilimlere olan ilgi Orta Çağların zihinsel ilgi alanı olan skolastik felsefe ile birleştirilmiştir.

Onüçüncü yüzyılda, bilimsel çalışmalar sürdürülmektedir. Roger Bacon, hareketin öncülerinden biri olarak, Oxford dışında bu tür konulara ilginin az olmasından şikayet etmek-

tedir. Bath'li Adelard ve Albertus Magnus, onu bu konuda desteklemektedir. İngiltere'de matematiksel ve fiziksel bilimler öğretilmektedir. Albert, Beauvais'li Vincent ve Roger Bacon kendilerini coğrafi çalışmalara adamışlardır. Dönemin bilimadamları, dünyanın bir küre olduğunu düşünmektedirler—bu, Kilise tarafından kınanacak bir görüştür—Akdeniz havzası dünyanın merkezi olarak değerlendirilir. Batıya doğru deniz yoluyla gidildiğinde Hindistan'a ulaşılacağına inanılırdı; gerçekten de Cristof Colomb, Amerika kıtasına ulaştığında, Hindistan'ın batı bölümünü keşfettiği inacı ile ölecekti.

Bilim öğrencileri listesinde bulunan isimler şunlardır: Alexander Necham (ö.1217), Alfred Sarchel (kalbin devimi üzerine bilimsel bir inceleme yazmıştır, yaklaşık 1225), John Perkham (ö.1292), Roger Bacon (yakl. 1214-1294), Witelo (d. yakl.1230), ve Freiberg'li Dietrich (Paris'te 1265'ten 1269'a kadar öğretmenlik yapmıştır). Witelo ve Dietrich, doğal bilimlerle Yeniplatoncu kavramları birleştireceklerdir.

Roger Bacon.

Bu grubun en göze çarpıcı ve bağımsız kişisi Roger Bacon'dur. O, ortaçağ ile çağdaş bilimadamlarının karışımı sayılabilir. Fransiskan bir keşiş olan ve eğitimini Oxford ve Paris'te sürdüren Bacon, kendisini özellikle matematik çalışmalarına (bu dal bütün bilimlerin temeli olarak kabul edilir ve aritmetik, geometri, astronomi ve müzik alanlarını da içerir) ve fizik bilimlerine—bunlar arasında perspektif, simya, tarım, tıp, astroloji ve sihir bulunmaktadır—adamıştır. Bunun yanı sıra Yunanca, İbranice, Arapça ve Arami (Chaldean) dilleriyle ilgilenmektedir. Bunların tanrıbilim ve felsefeden ayrılamaz olduğunu düşünmektedir. Metafiziği, ilk nedenin bilimi olarak tanımlamaktadır. Bacon düşüncelerini ansiklope-

dik bir çalışma olan *Opus Majus*'da toplamıştır.

Bacon, bilginin iki yönteminin kanıtlama ve deneyim olduğunu söylemektedir. "Deneyim olmadan hiçbir şey yeterince bilinemeyecektir." "Deneyim, iki katlıdır: Dışsal duyumlara bağlı olan insan ya da felsefe ve içsel görünüm ya da tanrısal esinlenme. Böylece, bilgi, yalnızca tinsel şeyler değil, aynı zamanda yapısal konular ve felsefe bilimleridir" sonucuna ulaşılmaktadır. Böyle içsel deneyim aracılığı bir esrime ya da gizemli bilgi konumuna ulaşılır.

Bacon'un bilimsel tutumu, çağdaş bilimin ruhundan farklıdır. Bir yığın fantastik idea ile boşinanlar bulunmaktadır: astroloji, astronomi ile karışmıştır, büyü ile mekanik, simya ile kimya için de aynı şeyler söylenebilmektedir; ve iki katlı deneyim öğretisi, deneysel bilimlerin gelişimine zararlı olanaklılıkların tüm çeşitlerine kapılarını açmaktadır; Bacon doğayı gözlemlemekte ve çalışmalarını bu doğrultuda sürdürmektedir.

Roger Bacon, *The Opus Majus, çev. R.B.Burke*, 2 cilt, 1928;
W.R.Newbold, *The Cipher of Roger Bacon*, 1928;
F.W.Woodruff, *Roger Bacon*, 1938.

İKİLİ DOĞRU ÖĞRETİSİ

Onüçüncü yüzyıl, gizemci ve doğalbilimsel eğilimlere ek olarak, ki bunlar skolastizm ile her zaman için uyum içinde olmamıştır, tüm Kilise felsefesine karşıt göstergeler sergilemektedir. Averroës'in etkisi altında, bir dizi düşünür, felsefi doğru ile tanrıbilimsel doğru arasında bir ayırım yapmaktadır. Bunlar, her biri kendi açısından doğru olan, karşıt durumlardır. Ancak bu ayırım Kilise otoriterleri için yeterli görülmeyecek ve 1240 yılında Paris Piskoposu bu düşünceye sahip olanları suçlayacaktır. Brescialı John, 1247 yılında bir

dizi dinsel inançlara karşı olan düşünceyi sıralayarak ve onları tanrıbilimsel değil, felsefi doğrular olarak ortaya koyacaktır. Paris Piskoposu Etienne Temier, yeniden 1270 ve 1277 yıllarında ikili doğruluk öğretisini kabullenmeyecektir. Üçlülük, Yaradılış, esrimenin doğaüstü doğası, zaman içinde yaratım ve mutluluk için tanrısal görünümün gerekliliği gibi konularda abartılı bir ikili doğruluk öğretisi, hemen hemen aynı dönemde Brabant'lı Siger tarafından ortaya atılacaktır. O, bir dizi "tanrıbilimsel" olarak kendi içinde tutarlı olan önermenin kanıtlanmasının olanaksızlığını göstermeye çalışmıştır. Bunu karşıtlıkların kanıtlanması ile yapacaktır: Örneğin, Tanrı yoksa, bilgi yoktur, ahlaksal sorumluluk yoktur, karşıtlık ilkesi yoktur.

RAYMOND LULY

Raymond Luly (1235-1315: *Ars brevis, Ars magna*), bu tür düşüncelere karşı çıkan bir düşünürdür. O, bütün sorunların inanç çerçevesi içinde çözüme ulaştırılabileceğini düşünmektedir. Hıristiyan inancına karşıt olan tüm düşünceleri çürütmeye girişmiştir.Ancak dinin gizemlerini mutlak kesinlik içinde ortaya koymak olanaklı olmamaktadır. Büyük sanat olarak adlandırdığı bir yöntem bulmuştur. Buna göre yedi hareket edebilir ortak merkezli disk üzerinde dokuz kavram ve soru dizisi yerleştirilmiştir. Bu disklerin yönlendirilmesi ile yanıtlar üretilecektir. Lully'nin Hıristiyan dogmasını gerçekleştirme girişimleri geniş yankı bulmasına karşın başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

IX.

ONİKİNCİ YÜZYILDAN SONRA SKOLASTİZMİN ÇÖKÜŞÜ

33. JOHN DUNS SCOTUS

ST. THOMAS'A KARŞIÇIKIŞ

Thomas'cı felsefe Dominikan mezhebinin resmi öğretisi olmasına ve çok sayıda yandaş kazanmasına karşın, onun üstünlüğü karşı konulmaz olarak kalmayacaktır. İlk büyük öğretmenleri Hales'li Alexander ve St. Bonaventura olan Fransiskan okulları, Augustian-Platoncu geleneğe bağlıdırlar ve Aristoculuğu açık bir şekilde savunuyor olmamalarma karşın, yeni dizgenin tartışma ve sonuçlarının çoğuna karşı çıkmaktadırlar. Hıristiyan düşünce adamları kısa sürede iki düşman kampa bölünecektir. Fransiskanlar, dinin ibadet yönü, uygulama, duyumsal, gizemli, kişisel yönünü vurgular; onlara göre, zihin, istençten daha az önemlidir. Hıristiyanlığın töreldinsel kapsamı, inancın kuramsal oluşumundan daha fazla önem taşımaktadır.

Karşı koyanlar için çok sayıda olanak bulunmaktadır. 1) egemen felsefenin belli başlı ilkelerine saldırmak; 2) Hıristi-

yanlığın Aristo'culukla birliğinin başarısızlığını reddetmek; 3) inancın tanıtlanabilirliğini inkar etmek; 4) skolastizmin olanaklılığını tamamen inkar etmek. John Duns Scotus, ilk üç durumu benimseyerek, dördüncü duruma ulaşmış ve skolastik dizgenin sona ermesine yardımcı olmuştur.

Thomas'cılık düşüncesine karşı çıkanlar arasında aşağıdaki isimleri saymak olanaklıdır:Peckham, Warro, Kilwardby, William Lamerre (1284 yılında *Correctorium fratris Thomae*'yı yazmıştır), Middletown'lu Richard, Glent'li Henry, Brabant'lı Siger, Auasparta'lı Matthew, Peter John Olivi, Roger Bacon ve St. Pourcain'li William Durand.

Thomas'cılık anlayışına karşıçıkış, ifadesini John Duns Scotus'un düşüncelerinde bulacaktır.

Yaklaşık 1274'te doğan John Duns Scotus İngiltere ya da İrlanda yerlisi ve bir Fransiskan mezhebi üyesi idi. Doğum yeri ve tarihi tam olarak bilinmemektedir. Oxford'daki eğitimi sırasında matematik alanındaki yeteneğini gösterdi ve Oxford, Paris ve son olarak 1308'de öldüğü yer olan Cologne'de öğretmen oldu. Diyalektik yeteneği ve eleştirel kavrayışı sayesinde üne kavuşmuştur. Roger Bacon ve Hales'li Alexander'den etkilenmiştir ve St.Augustine ve St.Anselm'i en yüksek otoriteler olarak kabul etmektedir. Fransiskanlar onu kendi mezheplerinin doktoru yapmışlardır.

Çalışmaları arasında:

Opus Oxoniense ve Opus Parisiense (Paris'te öğrencileri tarafından yayınlanan ders notları) bulunmaktadır; *Quaestiones quodlibetales, Works,* 26 cilt, 1895.
C.R.S.Harris, *Duns Scotus,* 2 cilt, 1927.

İNANÇ VE BİLGİ

Duns Scotus'un felsefesi aşağıdaki öngörülere dayanmaktadır: Dogmalar, tartışmanın ötesindedir; inanç, en yüce doğruluğun temelidir; sevgi, temel erdemdir: İnanç ve sevgi, istenç temeli üzerinde bulunmaktadır ve onlar Tanrının görünümü durumundadır; istenç, zihinden daha üstündür. St. Thomas'ın inancın doğruları ile usun doğruları arasında hiçbir çatışmanın olamayacağı düşüncesini paylaşmaktadır; ve kendisi de, kuramlarını desteklemek için felsefi bilgilerden faydalanmaktadır. Onun düşüncesine göre us, dinin gizemlerini açıklamak konusunda yetersizdir ve inanç tarafından desteklenmelidir. Ancak Duns Scotus, usun alanının sınırlamada St. Thomas'ın ötesine geçmiştir; matematik alanında çalışmaları gerçek tanıtlamanın nasıl oluştuğunu ona öğretmiştir. Tanrısal oluşumların ussal tanıtlamaya uygun olmadığını ortaya koymaktadır. Böyle konularda yalnızca inanca bağlı kalınması gerekmektedir. İnanç, kuşkuyu tamamen önleyemez fakat en azından kuşku tarafından ikna edilmeyi önleyebilir. Tanrıbilimin ereği, kuramsal değil, pratiktir. Tanrıbilime ilişkin açıklanan bir öğreti olmaksızın, Tanrının insanoğluna yönelik ereğini bilemeyiz. Bilim bunu bize söyleyemez. Tanrıbilimin kendine özgü ilkeleri vardır ve olası en yüksek nesne olan Tanrı tüm bilimlerin üzerinde bulunmaktadır. Felsefenin de kendine özgü ilkeleri vardır; o, bağımsız bir bilimdir ve hiçbir şekilde tanrıbilimin yerini tutma iddiasında değildir. Vahiy yolu ile ortaya konan tanrıbilim ile felsefe arasmda açık bir ayırım yapılması felsefeyi, hizmetinde bulunduğu tanrıbilimden ayırmaktadır. Duns Scouts, inanç konusunda yaptığı ayırımda felsefeye bir özgürlük yolu açmaktadır. O, vahiy yolu ile ortaya konan doğruluğa önem vermektedir. Uygun bir şekilde kullanıldığında felsefenin din ile uyum içinde olması konusunda başarısız olunmaya-

cağına inanmaktadır. Usun, dogmaları tanıtlayamayacağı doğrudur fakat tersi olarak onları çürütemez. İnanca Scotus'tan daha az bağlı olan düşünürler, başka olanaklılıkların olduğunu düşünmektedir; us, dogma ile çatışarak sonuçlara ulaşabilir: Ardından, hem us hem de inancı kabullenebildiği gibi, dogmanın kendisini de terkedebilir. Bu alternatiflerin her biri dönemin bazı düşünürleri tarafından seçilmiştir.

TÜMELLER ÖĞRETİSİ

Duns Scotus, tümeller öğretisinde, St. Thomas'ın da kabul ettiği, dönemin kuramını büyük ölçüde izlemiştir. Tümeller, Tanrının zihninde biçimler olarak şeylerden *önce* vardırlar; öz ya da genel doğalarında olduğu gibi, şeylerin *içinde* bulunurlar; ve bizim zihnimizdeki soyut kavramlar olarak şeylerden *sonra* vardırlar. Tümeller, yalnızca, sonlu zihindeki idealar değildirler. Kavramsal bilginin gerçek bir nesnesi vardır. Eğer tümellerin hiçbir extramental gerçekliği yoksa, bütün bilimlerin yalnızca mantığa indirgenmesi gerekmektedir. Duns Scotus'u yönlendiren ilke, düşünce ve gerçekliğin uzlaşım içinde olmasıdır. Mantıksal sanılar ve ayırımlar yalnızca düşünce eylemleri değildirler, fakat onlara uygun bir gerçekliğe sahiptirler. Bu durumda bilgi ile nesnelerin özdeş olma gerekliliği bulunmamaktadır. Tikel nesnelerden başlamadan bu konuda fikir yürütemeyiz; tikellerden yola çıkarak tümel terimlere ulaşırız. Tür ve cins arasındaki mantıksal ayırımı kabul ederek cinsin, türleri kapalı olarak içinde barındırdığı sonucuna ulaşırız. Türler de, bireyleri kapalı olarak içermektedir. Bireyler arasında ayırt edici kişisel farklılıklar bulunmaktadır. Ayırım oluşumu bireyden daha öteye geçemez çünkü mantıksal olarak bireyi bölemeyiz; her birey ya da tikel şey bölünebilir bir birlik, nihai bir gerçeklik, mantık sınırı ve metafiziksel bir ayırımdır. Bu, tikel bir birey oluştu-

ran bireysel farklılıktır; cinsler, cins artı *özgün* farklılıktır, bu durumda, birey, cins artı *bireysel* farklılıktır. Evrensel doğa ya da öz ya da *nelik*-whatness *(quidditas),* burada bireysel doğa tarafından *buluk*-thisness (daha sonraki yazarların ifade ettiği şekliyle *haecceitos*) tarafından tamamlanmıştır. Mantıksal olarak insanoğlu, hayvana insanlık özel farklılığı eklenerek ortaya çıkmıştır. Sokrates ise bireye özgü Socratitas özyapısının eklenmesiyle ortaya çıkmıştır.Duns Scotus, bireysellik ilkesinin, St.Thomas'ın öğrettiği gibi özdekte değil, bu bireysel farklılık içinde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Tikel şey neyse odur. Bunun nedeni özdeği değildir—eğer böyle olsaydı aynı cinslerin üyelerinin hepsi aynı olurdu—bunun nedeni onun bireysel doğası, bireyselliğidir. Bireysel farklılık, bir şey *(res)* ya da bir nesnenin genel özyapısına eklenen bir varlık değildir. Bu yalnızca mantıksal bir farklılık değil, genel özyapı ile uyum halinde bulunan bir nitelik ya da karakterdir.

Tümeller ya da genel kavramlardan aşağı inerek sonuçta bireylere ulaşırız; fakat karşıt yönde ilerlendiğinde tümel ya da aşkın kavramlara, yaradılışın *(ens)* en yüksek düzeyine ulaşırız. Yaradılışın yanı sıra, diğer aşkın kavramlar bulunmaktadır—birlik, iyilik, doğruluk; özdeşlik ve çeşitlilik; belirsizlik ve gereklilik; gerçeklik ve gizillik.

TANRIBİLİM

Duns Scotus, St.Thomas gibi, Tanrının varlığının yalnızca sonsal olduğunu ya da onun ortaya koyduklarından çıkarılabilineceğini düşünmektedir—bu tam olarak belirgin bir tanıt değildir. Tanrısal her şeye yetme ve Tanrının dünyayı yoktan var etmesi öğretileri kanıtlanamaz. Tanrı, arı biçim ya da gerçekliktir—her şey Onun içinde kapalı olarak bulunmaktadır ve hiçbir şey yalnızca gizil değildir. Diğer türlü mutlak yet-

kin tinsel bir ilke olmayacaktır. Tanrının bilgisi, herşeyin gerçek ve olası olduğunun canlı bir sezgisidir. Tanrısal doğa ya da yaratılışı tümdengelim ile önsel bir yapıya indirgemek olanaklı değildir. Scotus'a göre yalnızca sonsal bir kanıt üzerine oturtulan tanıtlar ile sonucu ulaşılabilir; düşüncenin diğer tüm biçimleri, onun tarafından reddedilmiş döneminin okulcuları tarafından hoşgörü ile karşılanacaktır. Zihine ek olarak, Tanrıya yüklenen istenç için sonsal bir zemin bulunmaktadır. Tanrının istenci sonsuz ve mutlaktır; o, basit bir eylem ile her şeyi yapabilir. Bunu seçmede ya da seçmemede mutlak özgürlüğe sahip bulunmaktadır. Bu öğreti, kavranması güç olmasına karşın, bir Hıristiyan dogması olarak kabul edilebilir. Tanrı, dünyayı istemiş ve onun ebedi olmasını istemiştir. Onun herhangi bir zaman için bunun istememiş olması Tanrıda bir yetkinsizlik bulunması anlamına gelmektedir. Tanrı, biricik arı biçimdir: Diğer her şey, biçim ve özdeğin, gerçeklik ve gizilliğin bir birliğidir. Melekler ve insan ruhu dahil olmak üzere tüm yaratılmış tinler, biçime olduğu kadar aynı zamanda özdeğe de sahiptirler. Bu öğreti, Stoacılar ile Thomas'cılar arasındaki tartışma noktalarından biridir. Scotus, yalnızca Tanrının gerçek ve gerçekleşmiş arı biçim olduğunu ifade etmektedir.

RUHBİLİM

Duns Scotus'un ruhbilimi, felsefe alanında olduğu gibi St. Thomas ile pek çok noktada uzlaşımlar taşımaktadır. Ruhun ve onun niteliklerinin yorumlanmasında çok sayıda keskin farklılıklar bulunmasına karşın, uzlaşma alanları daha fazladır. Scotus, ruh ve bedenin sırasıyla biçim ve özdeği örneklediğini söylemektedir. Onların birleşimi, insan içinde bir birlik oluşturmaktadır, fakat ruhun kendisi de bir biçim ve özdek birliğidir; ve beden de, tikel bir ruhun, tikel bir yapısı

olarak kendi biçimine sahiptir. O, aynı zamanda ruhun farklı niteliklerini de içinde barındırmaktadır. Bunlar, ruhun varlığından ve birbirlerinden ayrılmışlardır. Çeşitli nitelikleri ya da işlevleri bulunan bir ruh vardır. İki düşünürün, istenç ve zihnin görevi önemi konusundaki görüşleri arasında radikal farklılık Thomas'cılar ve Scotus'cular arasındaki başlıca tartışma kaynağıdır. St. Thomas, ruhun idare edilmesinde istencin önemini ortaya koymasına karşın, onun dizgesi içinde zihin, istencin üzerinde bir üstünlüğe sahip bulunmaktadır. Zihin, daha soyut ve basit işlev, daha yüksek bir niteliktir. Ussal oluşumun ayırt edici bir işaretidir. Daha önce gördüğümüz gibi istenç, en yüksek iyi ile ilintilidir. Duns Scotus'a göre istenç, zihine göre daha üstündür. İstenç bilgi tarafından belirlenmesi durumunda istenç olmaktan çıkacaktır. Onun, onaylama *(velle)* ve inkar *(nolle)* erki bulunmaktadır. Düş gücü ve zihinsellik, istenç eyleminin olmazsa olmaz önkoşuludur *(causae sine quibus non)* fakat onların nedenlerini belirlememektedir; istenç, duyumları kötü yöne yönlendirme ve ahlak bilinci konusunda karar verme olanağına sahiptir; bu özgür bir istençtir *(liberum arbitrium)*.

İstenç psikolojisinin bu yapısı, tanrısal görünümün yardımı olmaksızın, doğal ahlakın talepleri ile uyum içinde hareket etmektedir. Scotus, bu sonucu kabul eder fakat inanç, umut ve sevgi olmadan ebedi yaşamın kazanılamayacağını işaret eder. Tanrı tarafından talep edilen eylemler, istencin gerçekleşmesini sağlayacaktır. St.Thomas'a göre, ebedi kutsanmışlık, Tanrı düşüncesi içinde bulunmaktadır; Scotus'a göre, bu, Tanrı ile doğrudan birleşmiş olan istencin bir eyleminin sevgisi içinde merkezlenmiş durumudur. Tanrının görünümü, özdeksel neden ya da kutsanmışlık koşuludur. Bilgi, istencin bir aracıdır fakat istencin bir işlevi olan istenç ve sevgi kendi içinde sonuçlara sahiptir. St. Thomas, istenç olmaksızın zihin ve zihin olmaksızın istenç arasında bir seçme

durumunda kalındığı zaman bunların ilkinin seçilmesi gerektiğini belirtmektedir; Scotus ise ikincisini seçmemiz gerektiği söyler. İstenç, ruhun daha yüksek, daha soylu, daha değerli niteliğidir. O, eyleminde mutlak olarak özgürdür ve iyi ideası tarafından belirlenmemiştir; o, iyiyi özgür olarak seçer.

TANRI VE AHLAK KANUNU

Duns Scotus, düşüncesini insanoğlundan Tanrıya genişletir. Tanrıda da, istenç, zihinden daha üstündür. O, usu tarafından belirlenmemiştir. İlkelerden ussal tümdengelim ile Onun eylemlerini anlamamız ve amaçlarını bilmemiz olanaklı değildir. Onun dünyayı yaratma gereksinimi bulunmamaktaydı, ya da eğer istemiş olsaydı daha değişik bir dünya yaratabilirdi. Kendi kurmuş olduğu düzene de bağlı değildir. Suçluluk duymadan *isteği doğrultusunda* onu değiştirebilir. O ne istemişse ve ne oluşturmuşsa doğrudur *(lex recta)*. Evren, ussal düşüncenin gerekli sonucunun oluşumun duyumunda ussal değildir; eğer öyle olsaydı, her şeyin nedenini kendisi içinde bulabilir, Tanrı düşüncesini daha sonra düşünür ve güven içinde olayların gidişini öngörebilirdik. Çünkü her şey Tanrının isteğine bağlıdır, evrendeki hiçbir şey ussal olarak zorunlu değildir.

Benzer olarak, dünyadaki yaşantımıza ilişkin tanrısal yönlendirme ve birbirimiz ile olan ilişkiler, gerekli yönlendirmeler kapsamında bulunmaktadır. Tanrı bizi belli bir şekilde hareket etmeye yönlendirmez. O, kuralların yapısını belirlemektedir. O, cinayetin, çokeşliliğin ve şiddetin yanlış olmadığı bir toplum da oluşturabilirdi. Mutlak bir ahlak kanunundan yola çıkarak bu kanunlara ulaşamayız. Kardeşlik sevgisinden yola çıkarak, doğa kanununun sevgi üzerine kurulduğunu vargısına ulaşamayız; Tanrı sevgisinin de, bir do-

ğa kanunu olduğu kanıtlanamaz. Scotus, On Emir'in (Dekalog) bazı maddelerini kabul etmektedir. İlk dört emrin zorunlu olduğunu düşünür. Scotus insanoğlunun Tanrıdan başka hiçbir tanrıya sahip olmaması gerektiğini söylemektedir. Tanrıya körü körüne inanmak yerine Onun sevgisinin hissedilmesi gerekmektedir.

Tanrı herşeye gücü yeten olduğu için, Onun emirlerinin yerine getirilmesi gerekmektedir. Onun değişmeyen emirleri arasında, iyiliğin ödüllendirilmesi ve kötülüğün cezalandırılması bulunmaktadır. Ancak kimin ödüllendirileceği, kimin cezalandırılacağı belli değildir. Burada genel kanunlarla değil, bazı kararlarla ilgilenmekteyiz. Tanrısal istenç, mutlak doğrudur çünkü o mutlak doğruluğu istemektedir. Scotus, voluntaristik türün tanrıbilimsel törelinin büyük ortaçağ uzmanıdır: Ahlak kanununun kaynağı, Tanrı isteğinin özgür emirleri ile belirlenmektedir.

34. ADCILIĞIN YENİDEN DOĞUŞU

Hem St. Thomas hem de Duns Scotus, kendisini tanıtlanabilir doğru alanı ile sınırlamışlardır. Onlardan önce okulcular tarafından tanıtlanabilir olarak kabul edilen öğretiler otorite ve inanç alanıyla ilgilidir. Scotus, daha önce gördüğümüz gibi bu yönde, St. Thomas'dan bile daha ileri gitmiştir; o, felsefenin sınırlarını belirlemekle kalmamış, Hıristiyan dogma ve doğal tanrıbilimin araştıran ve yıkıcı eleştiriye olan desteği ile sunulan tartışmalarla da ilgilenmiştir. Onu, okulcuların zihinsel eylemleri üzerindeki yaptırımlarla ilgilenirken görmekteyiz. Onların uslamlamalarında nelerin geçerli olduğu, nelerin geçerli olmadığı arasında dikkatli bir ayırım yapmaktadır. O, insan usundaki güven duyumundan yoksun bulunmamaktadır; o, içinde bir inanca sahiptir ve felsefede olduğu gibi tanrıbilim alanında da mantık yöntemlerini kullanmaktadır.

Bazı düşünürler, tanrıbilim alanında hiçbir şeyin tanıtlanamayacağı düşüncesine sahiptir; tanrıbilim, bir bilim değildir, dogmaların tanıtlanma yeterliliği bulunmamaktadır. Hatta bu düşünce yapısı uslamlamaya bile yanıt vermemektedir. Uslamlama çabasında bulunmak yerine, itaatkar bir şekilde onlara inanmalıyız; içinde hiçbir mantık öğesi bulunmamasına karşın, onlar doğrudurlar, tanıtlanamayana inanmak övgüye değerdir.

St.Thomas ve Duns Scotus'un ılımlı gerçekçiliği, adcılık yönünde tümeller kuramının bir değişimini ortaya koymaktadır. Eğer tikel bir nesne, Scotus'un söylediği gibi, "Son gerçeklik" ise, eğer bireysellik yalnızca gelişigüzel özyapılar bilimsel çalışmanın tek konusudur. Bu tür bilimsel çalışmalar görüşü kuvvetlendirmektedir.Genel kavramlar ya da tümeller skolastik duyum içinde gerçek değildirler, onlar yalnızca düşünce soyutlamalarıdır. Çok sayıdaki tikel şeydeki ortak olan nitelikleri ortaya koymaktadır. Bu, skolastizmin eşiğindeki Roscelin'in görülen öğretinin yeniden doğuşudur; bu adcılık öğretisidir.

OCCAM'LI WILLIAM

Yeni bir felsefenin oluşumunu sağlayanlar arasında bir zamanlar St. Thomas'ın takipçisi Dominikan William Durand ve Fransiskan Peter Aureoli bulunmaktadır. Hareketin büyük lideri "yenilmez doktor" ya da "saygın doktor" olarak adlandırılan Occam'lı William ya da Ockham'dır.

İngiliz Fransiskan Occam'lı William, yaklaşık 1280 yılında doğmuştur. Büyük bir olasılıkla Oxford'da Duns Scotus'un öğrencisi olmuş ve Paris'te birkaç yıl öğretmenlik yapmıştır. Kilise ile devlet arasında sürtüşmelerin yaşandığı dönemde milliyetçilerin safında yer almış ve 1347 yılında ölen Bavyera'lı Louis'in savunmasını üstlenmiştir

Kitapları arasında, Sentences'in dört kitabı; Summa totius logices; Quodlibeta sentem: Centiloquium theologicum; ve Devlet ve Kilisenin gücü üzerine yapılan çalışmalar bulunmaktadır.

E.Moody, *The Logic of William Ockham*, 1935;
S.Tornay, *Ockham: Studies and Selections*, 1938;
E.F.Jacob, *Ockham as a Political Thinker*, 1936.

Occam'lı William'a göre, yalnızca tikeller var olmaktadır ve bütün bilgilerimiz onlarla başlar. Sezgi duyum olarak adlandırdığımız şeylerin önemi onu izlemektedir. Bir şeyin varlığından haberdar olur ve onu yargılama ile ifade ederiz *(actus intellectus)*. Tikel nesnelerden soyutlama yaparak onlar için ortak olan niteliklere ulaşırız. Zihin ya da usun bunun için özel bir niteliği yoktur; bize sunulan iki benzer nesneyi doğal olarak soyutlarız. Böylece tümeller yalnızca zihindeki düşünceler ya da idealar olarak var olurlar, ve sözcüklerle ya da benzer pek çok şeyi gösteren geleneksel işaretlerle ya da daha çok terimlerle *(termini)* ilgilidir. Bir terim, bir sözcük artı onun anlamından oluşmaktadır. Bu, değerlendirmelerimizin yalnızca idealar ile ilgili olduğu anlamına gelmemektedir; onlar ayrıca şeylerle ilgilidirler.

Sonuç olarak, tümeller, zihnin dışında varlığa sahip değildirler ve onlar şeylerin içinde kendiliğinden bulunmazlar; gerçekçilerin yaptıkları gibi, extramental tümeller göz önün-

de bulundurulduğunda soyutlamanın saçmalığının tüm türleri içinde buluruz kendimizi. *Entia non multiplicanda praeter necessitatem:* Varlıklar ya da ilkeler, gereksiz olarak arttırılmamalıdır. Bu ilke "Occam'ın Usturası" olarak bilinmektedir çünkü Peter Aureoli tarafından daha önce belirtilmiş olduğu gibi gereksiz tümelleri traşlamaktadır. Tümeller, Tanrının zihninde töz ya da varlıklar olarak var olmazlar; bizde olduğu gibi, O da, tikel şeylerin bilgisine sahiptir. Bunlar tek başına gerçek bir varlığa sahiptirler.

Sezgisel bilgi, duyum algılamasının yanı sıra, birinin kendi içsel durumlarının bir bilgisini içermektedir—istenç, neşe, üzüntü eylemi—bunlar duyum algılamasından daha belirgindirler. Biz, bu şekilde ruhun doğasının bir bilgisini kazanamaz, yalnızca onun etkinliğini gözlemleyebiliriz. Sahip olduğumuz bu tür doğrudan bilgiye ek olarak, Occam'ın soyutlayıcı (abstractive) olarak adlandırdığı bilgi bulunmaktadır. O, bununla tümdengelimsel uslamlama ya da tasım ile kazandığımız bilgiyi ifade etmiştir. Tartışmamızın temelini oluşturan ilkeler tümevarım ile deneyimden meydana gelmektedir. Öyleyse deneyim, tüm bilgimizin kaynağıdır ve deneyimden aşkın olan tüm bilgiler, yalnızca bir inanç konusudur. Tanrının varlığını Anselm'in varlıkbiçeminde varlıkbilimsel olarak ya da deneyim ile kanıtlamak olanaksızdır. Deneyim yöntemi olasılıktan öteye geçemez. Tanrının varlığı, ussal düzlemde olanaklıdır. Burada inanç, usa karşı bir oluşum olarak düşünülmektedir. Hıristiyan dogmalarının uslamlandırılması olanaksızdır; yapabileceğimiz tek şey onlara inanmaktır. Tanrıbilim, gerçek anlamda bir bilim değildir; bizler, bütünüyle din doğrularının belirliliğine bağlıyızdır. Felsefe ve tanrıbilim artık birbirlerinin alanına girememektedir.

Tanrı, her şeye gücü yeten bir oluştur. Hiçbir kanunu bağlı değildir, düşünce, istenç ve eylemde özgürdür. Ortaya koy-

duğu ahlak kurallarından daha farklı kuralları da kurmuş olabilirdi. Onlarda belirgin olan bir şey yoktur. Onlar, Tanrı öyle istemiş olduğu için bizim üzerimize yüklenmiştir. Onun içinde olduğu gibi, bizim içimizde de istenç, zihinden daha üstün bulunmaktadır.

GERÇEKÇİLİĞE KARŞI ADCILIK

Bu görüşlerde, tüm skolastik düşüncenin temel ilkelerinden ayrılma görülmektedir. Skolastizmin ereği, Hıristiyan inancının uslamlandırılması, felsefe ile tanrıbilim birliğinin sağlanması olarak belirlenmişti. Şimdi tüm bu anlayış faydasız olarak değerlendirilmektedir; skolastik tanrıbilim, sahte bir bilimdir. İnancın tüm kavramları, usa uyarlanamaz bir yapıdadır. Bu düşünceleri yürürlüğe koyan dindar Fransiskanlar ve onun öğretisini bir bütün olarak kabul edenler, tanrıbilimin enkazı içinde inançlarına daha fazla sıkı sıkıya sarılacaklardır; ancak farklı görüşe sahip olan insanlar, evrenlerini uslamlama girişiminden vazgeçeceklerdir. Thomas'cılar ve Scotus'cular arasındaki tartışma, şimdi yerini gerçekçiler ve adcılar arasındaki tartışmaya bırakmıştır. 1339 yılında, Paris Üniversitesi Occam'ın kitaplarının kullanımını yasaklamış ve 1340 yılında adcılığı reddetmiştir; yüzyıldan daha fazla bir zaman sonra, üniversitedeki bütün öğretmenler, gerçekçiliği öğreteceklerine ant içerek görevlerine başlıyorlardı. Ancak kurulan diğer üniversitelerde adcılar düşüncelerini ifade etmek için geniş olanaklar bulacaklardır:1349'de Prag,1365'teViyana, 1386'da Heidelberg, 1388'de Cologne: ve tartışma yüzyıl sonra sona erecektir.

OCCAM'IN İZDAŞLARI

Occam'ın takipçileri arasında şu kişiler bulunmaktadır: istencin özgürlüğü üzerinde tartışan John Buridan; mantık

ve fizik konularında eserler vermiş olan Saxony'li Albert; Rimini'li Gregory, Nicholas d'Oresme, Inghen'li Marsilius, Heinrich Hembucht ve Occam'ın öğretilerine dizgesel bir ifade kazandıran ve okulcuların sonuncusu olarak adlandırılan Gabriel Biel.

Pierre d'Ailly, içsel algılamayı, duyum algılamasmdan daha belirgin olarak değerlendirmekte ve tümdengelim uslamlamasının bilimsel kesinliği, matematikte kullanıldığı biçimde, çelişme ilkesinin temeli üzerinde olarak ortaya koymaktadır. Robert Holcot (ö.1349), dogmaların sonuçlarını göz önünde bulundurmaksızın felsefi düşüncenin uygun gelişimi konusunda diretmektedir. Autrecourt'lu Nicolas, nedensellik sanısını eleştirmekte ve Aristo'nun tersine atomcu kuram ve dünyanın ebedi yeniden oluşumu öğretisini kabul etmektedir. John Gerson (1363-1429) adcı önermeler üzerine gizemciliğini oturtmakta ve bilginin araçları olarak vahiy ve inancın önemini vurgulamaktadır.

M.H.Carré, *Realist and Nominalist*, 1945;
J.R.Weinberg, *Nicolas of Autrecourt, A Study in 14th Century Thought*, 1948.

35. ONDÖRDÜNCÜ YÜZYIL GİZEMCİLİĞİ

ORTODOKS VE AYKIRI GİZEMCİLER

Orta Çağlarda farklı eğilim yapılarını ortaya koyarak, gizemciliğin skolastizmi bir gölge gibi nasıl izlediğini göstermiş olduk. Pek çok kişi, Tanrının bir bilim olarak kendilerine yaklaştırılmasıyla tatmin olmamışlardır. Tanrıbilim, tanrısal oluşum kişisel deneyimini sunmadıkça, onlar için hiçbir şey ifade etmemektedir. Ondördüncü yüzyılda geçerli olan tanrıbilimsel düşünce, bu dinsel hareket için elverişli bir ortam

hazırlamıştır. Dinin gizemleri açıklanmakta ve duyum ve istenç üzerinde vurgu yapılmaktadır.

Ondördüncü yüzyılda, gizemciliğin iki kolu görülmektedir: Kiliseye boyun eğen ve Viktorienler ile St. Bonaventura'nın yolunu izleyen Latin gizemcilik; ve Kilisenin yönetimi ve öğretilerine karşı daha bağımsız bir tutum sergileyen Alman gizemciliği. İlk branşa dahil olanlar, Pierre d'Ailly (1350-1425), öğrencisi John Gerson ve bir önceki bölümün sonunda belirtmiş olduğumuz Sabunde'li Raymond'dur. Alman okulunun taraftarları olarak ise şu isimler sayılabilir: Achart ya da Eckehard (1260-1327); Heinrich Seuse ya da Suso; Johannes Tauler (1300-1361); *German Theology*'nin adı bilinmeyen yazarı; ve Hollandalı gizemciler: Jon van Ruysbroek (1293-1381), Gerhard de Groot, *Brothers of Sincerity* (Ortak Yaşam Kardeşleri) ve *Imitation of Christ*'in tanınmış yazarı olan Thomas á Kempis (Thomas Hamerken of Kempen, 1380-1471).

MEISTER ECKHART

Tüm hareketin en önemli kişiliği bir Dominikan öğretmen olan ve kendi düzeninin hapishanesinde ölen Meister Eckhard'dır. Thomas'cı dizge onun gizemciliğinin metafiziksel zeminini oluşturmasına karşın, kaynağını Pseudo-Dionysius'in yazılarından olan Yeniplatoncu öğeler, belli bir derecede savunulmaktadır. Eckhart, Latince yazılarında görüşlerini teknik bir biçimde ve skolastik geleneğe uygun olarak sunar. Alman dinsel öğütlerine daha kişisel, duyarlı ve popüler ifadeler katmaktadır. Törel ve ruhbilimsel özellikler güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır. Böylece onların güçlü etkileri uygulanmış olacaktır; o belli bir eğitim grubundan çok, daha geniş yığınlara bilgi vermeyi kendine görev edinmiştir. İlgisi, her zaman için spekülatiftir; ondördüncü yüzyılın çoğu gi-

zemcileri gibi, Tanrıdaki gizemli emilimi birincil olarak vurgulamaz fakat yaşamının tüm Hıristiyan şemasının ussal bir yorumlamasını sunar. Onun gizemciliği zihinseldir.

Eckhart, Yeniplatonculukta olduğu gibi, Tanrının algılanamaz, tanımlanamaz tinsel bir töz olduğunu, her konuda sınırsız bir güce sahip olduğunu söylemektedir. Başlangıç ve bitiş, saklı bir karanlıktır. Tanrı, ifade edilemez, aşkın bir oluştur; o, yalnızca Üçlülük içinde görünmektedir. Ebedi bir oluşumda üç kişi tanrısal doğadan akmışlar ve ona geri dönmüşlerdir. Tanrı yalnızca onu düşünerek Tanrı olabilir ve onu düşünmek için Üçlülüğe ve dünyaya gereksinimi vardır. Tanrı onu bilmeli, onunla iletişim halinde bulunmalı ve iyiyi istemelidir. Eckhart, bütün bunları zamansız ve değişmeyen bir oluşum olarak algılar; öncelikle insan sınıflarını mutlak oluşuma uygular ve ardından onları, aşkın bir oluşuma uygun olmayan olarak geri çeker.

Dünya, Mutlak'ta bulunmaktadır; onun içinde, ebedi ideaların dizgesi bulunmaktadır. Bu, yaratıcı bir sanatçının zihnindeki bir sanat çalışması gibidir. Dünya, ebedi bir yaratımdır; her şey, Tanrının içindedir ve Tanrı her şeyin içindedir. Sonlu zihin, çoğunluğu algılar; zamansız ve uzaysız zihin her şeyi kendi birliği içinde kavrar; Tanrının zihninde her şey ebedi olarak şimdidir. Eckhart, birleşik idealler dünyası ile yaratımlar dünyası arasında ayırım yaparak kamutanrıcılıktan kaçınmanın yolunu aramaktadır. İdeal dünyanın bir kopyası olan zamansal dünya, yoktan var edilmiştir; bu, tanrısal varlığın taşmasıdır; onun içinde Tanrı olmasına karşın, o Tanrı ile özdeş değildir, ve bu nedenle onun yetkin olmayışı Tanrı ile ilgili değildir. Tanrı, yaratımlar olmadan algılanamaz; Nasıl ki yaratımlar Tanrı olmadan bir şey yapamıyorsa, Tanrı da yaratımlar olmadan bir şey yapamaz. Tanrının gerçek dinginliğe sahip olabilmesi için tüm insanoğlunun ruhuna gereksinimi vardır.

Bilgi, ruhun en yüksek işlevidir; ve bu bilginin en yüksek aşaması, ussalüstüdür. Aşkın uzay ve zaman, doğaüstü bir düşünme ile bir olmanın yollarını arar. Ruh, çoğul, zamansal ve dışsalın ötesine yükselebilmektedir çünkü içinde tanrısal bir "yaratılmamış kıvılcım" barındırmaktadır; ve böylece onun tanrısal zihin ile olan birliği insanın kendi eylemi değil, insanoğlunun ruhu içindeki Tanrının bir eylemidir. Bilginin tüm oluşumu, tikelden birliğe bir yükseliştir; o, bütün farklılıkların ötesine geçinceye kadar durmaz ve bütün karşıtlıkların ve bölümlerin üzerinde hareketsiz ve yüce olan, içinde hiçbir farklılık bulunmayan sessiz bir çöle girer.

Ahlaklılık, ruhun Tanrıya geri dönmesini içerir. Bunun sağlanabilmesi için insanoğlunun bireyselliğini bir yana bırakması gerekmektedir. Bireyselliğin her şeyin ötesinde yalnızca bir rastlantı olduğunu ve hiçbir şey olmadığın bilinmesi gerekmektedir: "Bütün yaratıklar birdir." "Tanrıyı kim görmüşse o, Tanrıya ölmüş olmalı ve Tanrının içinde gömülmüş olmalıdır. Daha önceden de bulunmuş olduğu Tanrı çölünde gömülmüştür." "Yabancılaşmanın en yüksek derecesi, yoksulluktur. Hiçbir şey bilmeyen, hiçbir şey arzulamayan ve hiçbir şeye sahip olmayan kişi yoksuldur. Tanrıya ulaşma istencine sahip olan kişi, tamamen yoksul değildir." "Eylemde bulunma isteği ile eylemde bulunulur, sevme isteği ile sevilir." "Ahlak, yapma içinde değil, oluş içinde bulunmaktadır." İyilik çabasında olan sevgi, bütün erdemlerin ilkesidir: Sevgi tini olduğu zaman, doğru davranış, kaçınılmaz sonuç olacaktır. Kurtuluş nefsin isteklerini kırmak gibi davranışların dışsal biçimlerine bağlı değildir: İyilik yalnızca yapılan eylemdeki ruha bağlıdır. Bütün erdemler birdir ve erdem derecesi yoktur; Tanrının istencine karşı yapılan herhangi bir şey henüz Tanrının sevgisini taşımıyor anlamına gelmektedir. Bir kişi tüm zamanını tefekkür ile geçirmemelidir; ahlaksal eylem olmaksızın yalnızca tefekkürde bulunmak bencil-

lik olacaktır. Bir iç rahatlaması gereksiniminde bulunan yoksul birini bilen, esrime durumundaki herhangi biri, esrimesine son verip gereksinim içinde bulunan kardeşine yardım elini uzatmalıdır.

İnsanoğlu,Tanrı ile yeniden birleşmiş olacaktır.Bir birey olarak, o, Tanrıya geri dönerek Onun iyiliğine katkıda bulunur ve böylece onunla iletişim kurmasını sağlamış olur. Tanrı, bireysel ruhun yardımı olmaksızın kendisini bilemez. İnsanoğlu,Tanrının özü içinde her yerde var olduğu için, o, çalışmalarını onun aracılığı ile yürütür. İnsanoğlu, Tanrıya geri dönerek yeniden Tanrı ile bir olur.

Eckhart'ın takipçileri, gizemciliğin spekülatif yönünü gözardı etmişler, uygulanabilir dinsel yönünü abartarak ön plana çıkarmışlardır. Eckhart'ın gizemciliğinin tözü, Frankfurt-on-the-Main'deki bir kitapta yeniden üretilmiş ve daha sonra Luther tarafından keşfedilmiştir. Luther bu kitabı *Eine deutche Theologie* (Bir Alman Tanrıbilimi) başlığı ile yayınlamıştır. Bu çalışma, büyük reformcular üzerinde derin bir etkide bulunacaktır.

36. SEKÜLARİZM'İN İLERLEMESİ VE ÖZGÜR DÜŞÜNCE

ORTAÇAĞ USSALCILIĞI

Orta Çağların temel tarihsel görevi, klasik Hıristiyan kültürünü yaymak ve geliştirmektir. Bu ödev, insanların tinsel bölgelere ayrıldıkları, Kilise tarafından yerine getirilmektedir. Bu durumda çocukların bu amaç doğrultusunda yetiştirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Ulaşılan bu dönemde felsefe tarihinin yeni bir evresi başlamaktadır. Bu, ani bir kırılma ile gerçekleştirilmiştir—tarih içinde bu tür kırılmalar çok ender

olarak meydana gelmektedir. Yeni dönem basit olarak, evrimin uzun bir oluşumununn sonucudur ve özyapısını geçmişten edinmiştir. Skolastizmin kendisi, ussal bir önsezi ile beslenmenin bir sonucudur. Bu bir yeni inancın ne olduğunu anlama ve onun nedenlerini öğrenme çabası olarak değerlendirilebilir. O, Yunan düşüncesinin altın çağında büyük metafiziksel dizgelerin oluşumunu yönlendiren araştırma ve inceleme ile aynı ruhu taşımaktadır. Onun araştırmasının amacı, inanç ile belirlenmiştir ve bu felsefe ona hizmet edecektir; fakat onun bağlı olduğu koşullar içinde, insan usunun özgür bir anlayışa sahip olduğu bilinmelidir. Orta Çağların ussal bilgiye karşı tutumu, erken dönem Hıristiyanların tutumlarıyla aynı değildir. İlkel Hıristiyanlık, insanoğlunun zihinsel başarılarını övmemekte ve spekülatif usun aştığı kapılar aracılığı ile cennetin krallığına girmeyi ummamaktadır. "Us nerededir? Fakih nerededir?" Bu dünyanın tartışmacısı nerededir? St. Paul, "Tanrı bu dünyanın usunu, budalalık yapmamış mıdır" diye sorgulamaktadır. Bu skolastik Orta Çağların ruhu değildir. Kilise Babaları ve Kilise Doktorları inançlarını uslamlandırmak ve onları anlamaya hevesli görünmektedirler; onlar Tanrıyı us ile bilmek istemektedirler. Eğer onlar dünya konusunda bizim çalıştığımız gibi çalışmıyorlarsa, Yunanlıların bağımsız biçemi içinde doğruluğu izlemiyorsa, bunun nedeni inanç öğretileri tarafından ikna edilmiş olmalarıdır. Onlar, sahip oldukları bilgiler doğrultusunda bir dizge oluşturmanın çabası içindedirler. İlgilerini aşkın bir dünya ve bizim dünyasal yaşantımızın tinsel krallık ile olan ilintisi üzerine yoğunlaştırmışlardır; tanrısal plan içinde işleyişini gördüklerinin dışında kalan doğa oluşumlarıyla fazla ilgilenmemişlerdir. Onlar gerçekten değerli aşkın doğruları anlayabilmek için önemsiz ayrıntılarla zaman kaybetmişlerdir. Kilise bilimsel çalışmalara bu denli karşı değildir; ancak büyük ve temel doğruların Kilise öğretileri dışın-

da olabileceğini düşünmedikleri için onları bir kenara atmışlardır.

ULUSALCILIĞIN YÜKSELİŞİ

Kilisenin gücüne karşın, bağımsızlık ve otoriteye karşı koyma ruhu hiçbir zaman tamamen sönmemiştir. O, uzun süre içten içe yanmayı sürdürecektir. Kilise ile Devlet arasında süregelen savaşımda her iki taraf da şiddet gösterilerine başvurmaya başlamıştır. Zafer, Papaların elinden çıkarak, yeniden İmparatorlara ve krallara geçecektir. Gregory VII'nin döneminde (1077) Kilise için bir zafer kazanılacaktır: Almanya'da Henry IV, Canossa'ya pişmanlığını bildirmeye ve papaya sadakat yemini etmeye gider. Kilisenin gücü, Innocent III'ün papalığı döneminde en yüksek seviyeye ulaşır (1198-1216); ancak bu dönemden sonra inişe geçecektir. Fransa'da Philip IV (1285-1216), Papa Boniface VIII ile giriştiği savaşta başarı kazanacak ve papalığı, 1309'dan 1376'ya kadar kalacağı Avignon'a taşıyacaktır. Bu dönemde, Alman gizemciliği ve adcılığın bağımsız hareketi büyük bir ilerleme gösterecektir. Papalığın içindeki büyük bölünme 1378'den 1415'e kadar sürer; bu yıllarda iki papa ve bir dönem üç papa başta bulunmaktadır. Avignon'da Babil sürgünü ve bölünme, Kilise için korkunç felaketlerdi; Kilise kendi içinde bile bölündükten sonra üstünlüğe sahip olduğunu nasıl iddia edebilirdi? Bu şanssız durum Paris Üniversitesinde ulusal bir kilise fikrinin doğmasına neden oldu; eğer dünya iki papa ile sürüp gidebiliyorsa, neden her ulus kendi özel papasına sahip olmasın ki? Kilisenin kendi içinde papanın mutlaklığı konusunda itirazlar oluştu. Kilise, papadan daha üstün olarak kabul edildiği için, bir konseyin yönetimi uygun bulunacaktı.

Burada, ulusçuluk ve kilise öğretileri, demokrasi ve mutlakiyet arasında bir savaşımın olduğu görünmektedir. Oni-

kinci yüzyıla geri dönüldüğünde, Brescia'lı Arnold'ın kilisenin dünyasal gücüne karşı çıktığını ve Roma'da bir cumhuriyet kurduğunu görmekteyiz. Ancak bu yapı Arnold'un 1153 yılında darağacında öldürülmesiyle kısa süreli olmuştur. İlk başta, Kilise yazarları, Kilisenin tarafını tutmuşlar fakat yavaş yavaş Kilisenin kendi içinde bile bölünmeye yol açan Roma Görüşünün dünyasal gücüne karşı çıkmışlardır.

Hemen hemen bütün ortodoks okulcular ve ondördüncü yüzyıl döneminde Kilisenin üstünlüğünü sağlayanlar arasında Augustinus Triumphus ve Avvaros Pelagius bulunmaktadır. Dante (1265-1321), *De monarchia* adlı eserinde, dünyasal olaylarda İmparatorun, tinsel olaylarda ise papanın üstünlüğünü göstermiştir. Floris'li Joachim, Occam'lı William, Wyclif ve Padua'lı Marsilius, Kilisenin dünyasal gücüne karşı çıkan kişilerdir. Marsilius, Devletin emperyalist kuramı, popüler bağımsızlık öğretisi ve anlaşma kuramı konularında dersler vermiştir.

AYKIRI EĞİLİMLER

Hıristiyanlık için zemin oluşturma erken dönem girişimlerinde bulunulduğunda, aykırı eğilimler de beraberinde gelmektedir. Dogmaların evrimi sırasında, ortodoks öğretilerine karşı çok sayıda düşünce ortaya çıkmıştır. Yeni dinin Paul kanadının ateşli savunucularından olan Marcion, şu ya da bu şekilde yüzyıllar boyunca devam edecek olan bir hareketin öncüsü olmuştur. Ermenistan'da ve Küçük Asya'da beşinci yüzyıldan bu yana varlıklarını sürdüren Marcion ve Paul taraftarlarının torunları bulunmaktadır; Bulgaristan'da onuncu yüzyıldan bu yana Bogomiller bulunur. Onbirinci yüzyılda, güney Fransa'da görülen Cathor ya da Cathari olarak adlandırılan bir mezhep benzer öğretilere sahiptir. Kilise, yüzyıllar boyunca Albigenses adlı mezhebe karşı amansız

bir savaşım verecektir ve onu yok edip kökünü kurutmak için Engizisyona başvuracaktır. Beşinci yüzyılda kuzey İtalya'da benzer bir mezhep olan Waldenses ortaya çıkacaktır. Bu mezhep 1170 yılında Peter Waldo tarafından kurulmuştur ve Vaudois adı altında günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Waldo, inanç, pişmanlık ve dinsel öğütler ile yargılama öğretisini ön planda tutmakta, günah çıkarma, azizlere tapma, kutsal emanetler gibi olgulara karşı çıkmaktadır. İncili, inancın ölçütü yapacak ve genel çalışma için Yeni Ahid'in çevirisini gerçekleştirecektir.

Ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllarda, büyük reform hareketleri İngiltere'de Wyclif (1327-1384) tarafından resmen başlatılacak ve Bohemya'da John Huss (1369-1415) tarafından sürdürülecektir. Wycliff, kilise dizgesine, azizlere tapmaya, ruhban sınıfının evlenmeme yemini etmesine, manastır yaşantısına, dinsel ayinlere, Aşai Rabbani ayininde kullanılan ekmek ve şarabın Hazreti İsa'nın et ve kanına değişmesi olgusuna (transubstantiation), hiyerarşik yönetime, papanın üstünlüğüne karşı çıkmaktadır; O, ilk topluluk düzenlemesine ve Kilise ve Devletin bağımsızlığına geri dönülmesini talep etmektedir. Dinsel reform arzusu ile birlikte, politik ve toplumsal reform arzusu da ortaya çıkmıştır: İngiltere'de Wat Tyler ve Almanya'da Thomas Münzer, toplumsal devrimin önderleri olacaklardır.

ÖZGÜR SORGULAMA RUHU

Düşüncenin benzer bir bağımsızlığının belirtileri, ortodoks felsefesini kabul etmeyi reddedenlerde de bulunmaktadır. Kilise tarafından aforoz edilmiş olanScotus Erigena'nın kamutanrıcılığından daha önce bahsetmiştik. Düşünme alanında özgürlüklerini sergileyen kamutanrıcılar Floris'li Joachim, Tournay'lı Simon, Bennes'li Amalric ve Dinant'lı David

de benzer bir yaptırım ile karşı karşıya kalmıştır. St. Victor'un dindar gizemcileri, us ile inancın, bilim ile dinin birliğinin olanaklılığını inkar ederek skolastizmin yerleşmesi çabalarını sürdürmüşlerdir. Onikinci yüzyılda okulcular arasında bile liberal eğilimler görülebilmektedir. Bir kişi düşünmeye başlayınca öyle ya da böyle ortaya konan öğretiye karşı çıkacağı inancı yaygın olarak benimsenmektedir. Tek amacı insan uslamlandırmak olan Anselm, zaman zaman, daha önce St.Augustine ve Scotus'un başına geldiği gibi Kilise dogmaları ile çelişme noktasına tehlikeli bir şekilde yaklaşmıştır. Roscelin'in tümeller konusundaki düşünceleri, onu büsbütün dince kabul edilmiş düşüncelere karşı olmaya sürüklemiştir. Abelard'ın tüm yaşamı, zihinsel dürüstlük ile Kiliseye olan bağlılık arasında bir çatışma olarak değerlendirilebilir. Bağımsızlık ruhunun kıvılcımları, Chartres'li Bernard, Conches'li William, Poirée'li Gilbert, Salisbury'li John'un yazılarında, kilisenin tüm piskoposlarında görülebilmektedir; Peter the Lombard'ın *Sentences* eserinde, bağımsız düşüncenin geleceğinin iyi olacağına dair ifadeler bulunmaktadır. Çağın düşünürlerinin büyük bir ciddiyetle ortaya koydukları soruların çoğu, günümüz için anlamsız ve budalaca gelmektedir; ancak bu, yaşam üzerine kökten değişen bakış açısına bağlıdır; ortaçağın dinsel kapsamı göz önünde bulundurulduğunda onlar, sorgulayıcı düşüncenin etkinliğini temsil etmektedirler.

Onüçüncü yüzyıl, Platonculuktan Aristocu gerçekçiliğe dönüşüm dönemidir. Aristo'ya duyulan ilgi, özgür düşüncenin bir işaretidir. Aristo bir pagandı ve bunun yanı sıra yazılarındaki bilgiler, "inançsız" Araplardan Batı dünyasına geçmiştir. Kilise doğal olarak, ilk başta, onun felsefesini kınamıştır. Ancak kısa bir süre sonra onun söylemlerini benimseyecek ve Aristo öğretisini resmi kilise dizgesi içinde değerlendirecektir. Yeni dünya görüşü, onüçüncü yüzyılın başlangı-

cında gevşemiş bulunan us ve inanç arasındaki birliğin bağlantılarını güçlendirmeye yardımcı olacaktır. Bu açıdan bakıldığında Aristoculuğun, dönemin özgürlükçü eğilimlerine karşı bir panzehir görevi gördüğü ve zaman zaman özgür düşünceyi engellediği doğrudur. Aynı zamanda, skolastizmin kanıtlanmış tehlikelerinin öğelerini de içinde barındırmakta ve bağımsız sorgulama ruhunu cesaretlendirmektedir. Kilise, putperest bir felsefeciyi, papalık dizgesinde böylesine yüksek bir rütbeye yerleştirerek, insanoğlunun entelektüel ufkunu genişletmiş ve antik çağların başarılarına olan saygıyı arttırmıştır. Aristocu dizge, aynı zamanda doğa çalışmalarına olan ilginin artmasına yardımcı olmuştur. Bu durum, özgür sorgulama için bir itiş gücü olacaktır. O, Platoncu gerçekçilikten adcılığa ve böylece çağdaş bilime geçiş için bir köprü oluşturmuştur. Aristo'nun felsefesi doğacı, Hıristiyan düşüncesi ise doğaüstücüdür; ve St.Thomas Aquinas, Hıristiyan doğaüstücülüğü ile Aristo'nun dünya görüşünü birleştirme girişiminde bulunmasına karşın, iki düşünce çizgisi arasındaki karşıtlık tamamen yok olmayacaktır.

Aristo'nun felsefesi herşeyden önce bir "Yunan armağanı"dır ve skolastizmin çözülmesine önayak olacaktır. St. Thomas, Aristo'cu bir temel üzerine, Kilise tarafından kabul edilecek bir dizge oluşturacaktır; Duns Scotus, Aristoculuğun, St. Thomas'ın ussalcı, gerçekçi ve gerekirci algılamalarına karşıt olduğu düşüncesini taşımaktadır. Scotus, tikellerin gerçekliğini vurgulayarak, bireysel insan oluşunun önemini ve bireysel bilincin değerini arttırmıştır. Onun öğretileri aynı zamanda görgücülük ve adcılık için bir zemin oluşturacaktır.

Occam'lı William, Scotus'cu öğretinin bazı düşüncelerini cesaretle geliştirmiş ve skolastik düşünceye saldırmıştır. Eğer tümeller gerçek değilse, onlar yalnızca sözcüklerdir; eğer tanrıbilim, anlamsız bir bilim ise, bırakın onu Kilise reddetsin. İnanç, usun yerini almalıdır. Kilisenin us ve dünya ile

olan birliği çözülsün, Havariler zamanının tinsel Kilisesinin demokratik düzenlemesine ve basit inanca geri dönsün.

Gizemciler, ussal tanrıbilime karşı hoşnutsuzluklarını her zaman için göstermişlerdir. Ancak onikinci ve onüçüncü yüzyılın gizemcileri, ussal olmayan düşünce yapılarına karşın Kilisenin kurulu öğretilerine bağlı kalmışlardır. Ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllarda ise, onlar gördüğümüz gibi kamutanrıcı ve adcı olacaklardır. Bu durum, skolastik dizgenin ve Kilisenin etkinliğinin zayıflamasında büyük ölçüde etkide bulunacaktır.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

A

acıcılık	*dolorizm*
adcı gezimcilik	*peripatetisme nominaliste*
adcılık	*nominalizm*
aletçilik	*instrumentalisme*
algı	*perception*
algıcılık	*perceptionalism*
alıcılık	*receptivity*
andırım	*analogy*
anımsama	*reminiscence*
anlama	*comprebension*
anlama yitimi	*assymbolie*
anlambilim	*semantics*
aşkın	*transcendent*
atomculuk	*atomism*
aydınlanma	*enlightment, aufklarung*
ayıklama	*selection*
ayrıtürden	*heterogenous*

B

bağıntıcılık	*relativizm*
belit	*axiom*
bellek	*memory*
beniçincilik	*egoism*
beti	*figure*
biçimci ruhbilim	*GestaltPsychology*
biçimcilik	*formalism*
bilgi	*cognition, knowledge*
bilgi kuramı	*epistemology, gnosiology*
bilgicilik	*sophism*
bilinç	*consciousness*
bircilik	*monism*
bircilik	*monism*
bireycilik	*individualism*
birlikte varoluş	*coexistence*
boş levha	*tabula rasa*
boşinan	*superstious*
büyükevren	*macrocosm*

C, Ç

çağrışım	*associationism*
çağrışımcılık	*associationism*
canlıcılık	*animism*
canlıözdekçilik	*hylozoism*
çelişme	*contradiction*
çıkarsama	*inference*
çıkmazlık	*aporia*
çilecilik	*ascetism, ascetism*
çokluluk	*pluralism*
çözümleme	*analysis*

D

davranışçılık	*behaviorism*
değişken	*variable*
deneyüstü	*transcendental*
devinim	*move, motion, movement*
dış dünya	*external world*
dirimselcilik	*vitalismo*
dizge	*system*
doğa	*nature*
doğacılık	*naturalism*
doğaüstü	*supernatural*

doğuştan	*innate*
doğuştancılık	*inneism, nativism*
dönüşümcülük	*transformism*
durağan	*static*
durak	*epoque*
düşüncecilik	*idealism*
duygu	*sentiment*
duygusuzluk	*adiaphorie*
duyum	*sensation*
duyumculuk	*sentimentalism*

E

edi yitimi	*apraxie*
edilgi	*passion*
edilgin	*passive*
edim	*act, action*
edimsel	*actuel*
eğitbilim	*pedagogy*
Eleacılık	*Elatism*
eleştiricilik	*critism*
en eski	*primordial*
en yüksek iyi	*summun bonum*
erdem	*virtue*
erek	*end, purpose*
erekbilim	*teleology*
ereksel	*last, final*
erk	*power*
eşik	*threshold*
etki	*effect*
etkin	*active*
etkinlik	*activity*
etmen	*factor*
evirtim	*inversion*
evre	*stage*
evren	*cosmos*
evrenbilim	*cosmology*
evrendoğum	*cosmogony*
evrenselcilik	*universalism*
evrensizcilik	*acosmism*
eytişim	*dialectic*

G, H

geçici	*temporary*
gelecekçilik	*futurism*
gelenek	*tradition*
gelenekçilik	*traditionalism*
gerçek	*true*
gerçekçilik	*realism*
gerçeküstücülük	*surrealism*
gizemcilik	*mysticism*
gizil	*virtual*
gizilgüç	*potential*
gizli	*occult*
görgücülük	*empricism*
görgül	*emprical*
güdü	*motive*
gürecilik	*dynamism*
hazcılık	*hedonism*
hücre	*cellule*
Hume'culuk	*Humism*

I, İ

ıra	*character*
ırabilim	*ethology*
ırasal	*charastericlic*
içkin	*immanentism*
içrek	*esoteric*
içtepi	*impulse*
ikicilik	*dualism*
ilerici	*progressist*
ilericilik	*progressisme*
ilgi	*affinity*
ilgisizlik	*indifference*
ilinek	*accident*
ilinti	*appartenance*
ilke	*principle*
ilkel	*primitive*
ilkelcilik	*primitivisme*
ilkörnek	*arcetype*
ilksezi	*appensione*
im	*sign*

imge	*image*
imgelem	*imagination*
imlem	*signification*
inak	*dogma*
inakçılık	*dogmatism*
inan	*faith*
inanç	*belief*
inancılık	*Fidelism*
indirgeme	*reduction*
insanbiçimcilik	*antropology*
insanbilim	*antropology*
insancılık	*humanism*
insaniçincilik	*antropocentrism*
iradecilik	*voluntarism*
istenç	*will*
ivme	*acceleration*

K

kalıntı	*survival*
Kamutanrıcılık	*Panteism*
kanı	*conviction*
karmaşa	*complexity*
karşılıklı etki	*interaction*
karşısav	*anthithesis*
kavram	*conception*
kavramcılık	*conceptualism*
kayracılık	*providentialisme*
kendiliğindenlik	*spontaneity*
kesiklilik	*discontunity*
kesin	*categorical*
ketvurma	*inhibition*
kılgı	*practice*
kılgıcılık	*practism*
kinizm	*cyncism*
kip	*mode*
kişilikçilik	*personalism*
Köktencilik	*Radikalism*
koşul	*condition*
Koşutluk	*Parellelism*
kuşak	*generation*
kutsal	*sacred*
küçük evren	*microcosm*

M, N

Mantıkdışıcılık	*Alogism*
mantıköncesi	*prelogical*
mantıkötesi	*metalogic*
mekanik	*mechanics*
mezbep	*secte*
monat	*monade*
Monatçılık	*Monadism*
neden	*cause*
nedenbilim	*etiology*
nedensellik	*causality*
nicel	*quantitative*
nicelik	*quantity*
nitel	*qualitative*
nitelik	*quality*

O

olaybilim	*phemenologue*
olgucuk	*positivism*
olgusal	*real*
olgusallık	*reality*
olumlama	*affirmation*
olumsal	*contingent*
olumsuzlama	*negation*
oluş	*genesis*
oluşul	*genetic*
ortam	*milieu*

Ö

öğe	*element*
öğreti	*doctrine*
ölçüt	*criterion*
öncül	*premise*
önerme	*proposition*
öngörü	*prevision*
önsel	*a priori*

örgencilik	*organicism*
öz	*essence*
özdekçilik	*materialism*
özdeksel	*material*
özdeş	*identical*
özdevim	*automatism*
özerklik	*autonomy*
Özgecilik	*Altruism*
özgül	*spesific*
özgün	*original*
öznel	*subjective*

R, S

rub	*soul*
rubbilim	*Psychology*
Rub-ul-Kudüs	*Holy Gbost*
sağın	*exact*
salt	*pure*
mutlak	*absolute*
sav	*thesis*
seçmecilik	*eclecticism*
şey	*thing*
sezgi	*intuition*
sezgicilik	*Intuitionism*
simge	*symbol*
simgesel	*symbolic*
sonsal	*a posteriori*
sonsuz	*infinite*
sorumluluk	*responsability*
soyaçekim	*heredity*
soyutlama	*abstraction*
Stoacılık	*Stoacism*
süreklilik	*contunuity*

T

tanıt	*proof*
tanrıbilim	*theology*
tanrıcılık	*theism*
tanrısal	*divine*
tasım	*syllogism*
tekil, tikel, tümel	*singular, particular, universal*
tin	*spirit*
toplumbilim	*sociology*
törebilim	*ethics*
töredışı	*amoral*
töz	*substance*
tümdengelim	*deduction*
tümevarım	*induction*
tür	*species*

U, Ü, V

uç	*extreme*
us	*reason*
usaaykırılık	*irrationalism*
usdışı	*irrational*
uslamlama	*reasoning*
ussal	*rational*
uzam	*space*
uzlaşımcılık	*syncretism*
Üçlülük	*Trinity*
varlık	*being*
varlıkbilim	*ontology*
varoluş	*existence*
veri	*given*
vesile	*occasion*
Vesilecilik	*Occasionalism*

Y

yadgerekircilik	*indeterminism*
yanılgı	*error*
yansız	*neuter*
yaradılış	*incarnation*
yararcılık	*utilarism*
yargı	*judgment*
yeğinlik	*intensity*
yetkin	*perfect*
yöntembilim	*methodology*

DİZİN

A

a posteriori - 156, 330
a priori - 116, 140, 156
Abelard - 280, 281, 287, 299, 301, 307
Abelard kaynaklar, - 300
Abelard, Peter - 300, 302
Abubacer - 319
Achat - 359
ad infinitum - 40, 162, 330
Adcılar - 276
Adcılık - 183, 277, 284, 287, 287, 288, 294, 295, 296, 299, 301, 353, 354, 357, 368
Adelard - 306
Adem - 253, 267, 296, 338
Adem'in düşüşü - 299
Aegidius Colonna - 339
Aenesidemus - 210, 212
Aeschylus - 23, 79
Aesop - 22
Akademi - 177
Akademi, Platon - 110
Albertus Magnus - 323, 325, 326, 329, 340, 342
Albertus Magnus, yaşamöyküsü - 324
Albigenses mezhebi - 365
Alcaeus - 21
Alcuin - 272, 323
Almajest - 217
Alman gizemciliği - 359, 364
Amalric - 307, 308
Ambroise - 323
Ammonius Saccas - 222, 223, 243, 314
amor Dei - 263
Anaksagoras - 28, 33, 35, 36, 63, 64, 71, 72, 66, 67, 69, 70, 82, 110
On Nature - 68
yaşamöyküsü - 68
Anaksimander - 27, 38, 39, 34, 46,
Anaksimander, yaşamöyküsü - 40
Anaksimenes - 27, 34, 40, 41,
anamnesis - 129
Ancesilaus - 142
Andronicus - 175
Angilbert - 271
animism - 36, 132
Annaeus - 214
Anselm - 277, 282, 297, 298, 299, 323, 330, 356
Anselm, Monologium - 297
Anselm, Proslogium - 297, 298
Anthanasius - 250, 254
Anthenagoras - 246
Antiapter - 193
antik Yunan - 12
Antiochus - 210, 214
Antistenes - 107, 121
Aphrodisias'lı Alexander - 313
Apollonius - 217, 222
Apologistler - 241, 245, 247
Apostles inancı - 242

Apuleius - 222
Arap felsefesi - 313
Arcadius - 238
Arcesilaus - 209
Archi lochus - 21
Archtas - 44
Arianism - 251
Aristarcus - 48
Aristippos - 107
Aristo mantığı - 197
Aristo - 3, 23, 24, 28, 29, 38, 45, 47, 60, 70, 72, 87, 91, 103, 105, 124, 126, 142, 143, 151, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 176, 179, 183, 189, 191, 192, 208, 215, 218, 222, 227, 230, 238, 256, 277, 278, 287, 288, 296, 301, 303, 310, 313, 316, 317, 319, 321, 322, 323, 325, 327, 329, 330, 334, 336, 341, 358, 368
Aristo,
Analytics - 303
Fallacies - 303
Fizik - 164
kaynaklar - 147
Lyceum - 144
Mantık - 150
metafizik - 155
Organon - 145
Periphatetik Okul - 144
Physics - 308
Poetichs - 149
politika - 173
ruhbilim - 167
Sorunu - 142
tanrıbilim - 162
Topics - 303
törebilim - 169
yaşambilim, - 166
yaşamöyküsü - 144
Aristo'culuk - 346
Aristo'nun doğalcılığı - 326
Aristobulas - 217, 218
Aristocular - 285
Aristoculuk - 197, 221, 315, 321, 368
aristokrasi - 174
Aristo'cu gerçekçilik - 294
Aristophanes - 82, 83, 96
Aristoteksus - 175
Arius - 250, 251
Arresilaus - 211
Arystillus - 217
Ashari - 315
Asharite'ler - 315
Assisi mezhebi - 341
Astronomi, Pisagor - 47
aşkın - 292
Athanasian - 260
Athanasianism - 251
Athanasius - 256
atomcu kuram - 358
Atomcular - 63, 71, 73, 110, 165
evrenbilim - 73
metafizik - 73
ruhbilim - 75
tanrıbilim - 77
törebilim - 77

atomculuk - 36
Atomlar, bilgi kuramı - 75
Auasparta'lı Matthew - 346
Aufklarung - 82
Augustian metafiziği - 326
Augustiancılar - 285
Augustianizm - 276
Augustine - 182, 323
Augustinus Triumphus - 365
Aureoli, Peter - 354, 356
Autrecourt'lu Nicolas - 358
Auxerre'li Lambert - 341
Auxerre'li William - 299
Avempace - 319
Avendeath, John - 310
Averroës - 319, 320, 343
Avicebron - 321
Avicenna - 316, 317, 318, 323
Awaros Pelagius - 365

B

Bacon, Francis - 101, 150
Bacon, Roger - 324, 341, 342, 343, 346
Bath'li Adelard - 303, 342
beatitudo - 334
Beauvais'li Vincent - 342
Bennes'li Amaury - 307
Biel, Gabriel - 358
Bilgi kuramı - 14, 29
St. Augustine - 257
St. Thomas - 327
Stoacılık - 194
Yunan felsefesi - 32
Bilimler Ansiklopedisi - 315
Bilimler Hiyerarşisi - 3
birci - 157
bireycilik - 176
Boethius - 230, 270, 278, 287, 294, 323, 341
Boethius, Consulation - 231
Brabant'lı Siger - 323, 344, 346
Brescia'lı Arnold - 365
Brescia'lı John - 344
Brothers of Sincerity - 315, 359
Buridan, John - 357
Burnet, John - 38, 39
Büyük Albert - 277
Büyük İskender - 178, 208, 217

C

Calcus - 222
Callicles - 88, 89
Callimachus - 217
canlıcılık - 36
Canlıözdekçilik - 34, 36, 56, 66, 165, 192, 198
Canterbury'li Anselm - 280, 296
Carneades - 142, 209, 211, 212
Cassiodorus - 270, 278
Categories, Aristo - 287
Cathari mezhebi - 365
Cerinthus - 244
Chairvaux'lu Bernard - 323
Chairvaux'lu St. Bernard - 306
Chalcidius - 278, 294
Champeaux'lu William - 299, 300, 301
Chartres okulu - 303
Chartres'li Bernard - 303

Chrysippus - 193, 195, 204
Cicero - 92, 194, 214, 278, 323
Cleanthes - 193
Clitotomachus - 209
Clouds, the, Aristophanes - 96
cogitatio - 306, 340
Columb, Cristof - 342
Comte - 267
Conches'li William - 303
Consolation, Boethius - 231
contemplatio - 306, 340
contemptus Dei - 263
contemptus mundi - 263
Copreolus - 339
Corinthus - 193
Cornutus - 214
cosmogonia - 79, 81
Cossiodorus - 323
Crates - 142, 192
Creationism - 262
Cyprian - 246
Çilecilik - 177, 221, 229, 244, 252
çoğulculuk - 280

D

d'Ailly, Pierre - 358, 359
Dante - 339, 365
Divina Commedia - 339
İlahi Komedya - 339
De Wulf - 280
Değişim sorunu, Pisagorcular - 49
Dekalog - 353
delectatio - 335
Demeter - 25
Demiurge - 126, 127, 133, 143, 244
Demokritos - 28, 36, 42, 64, 71, 72, 76, 77, 157, 164, 165, 180, 181, 184, 186, 187, 209
Demos - 20
Descartes - 1, 2, 10, 104, 175
Determinizm - 205
Dicaearchus - 175
Diety - 199
Dimant'lı David - 307
Din, Stoacılık - 206
Dinsel dönem - 215
Diogenes Laertus - 181
Diogenes - 194
Dionysos - 25, 26
Divina Commedia, Dante - 339
diyalektik - 293
Diyojen - 178
Doğa felsefesi - 19
doğaüstücülük - 326
Dokuzluklar - 223
Domascius - 230
Dominikan mezhebi - 285, 309, 340, 359, 345
Dört Neden - 3, 160
dualizm - 45, 70, 141
Duns Scotus - 277, 280, 283, 284, 285, 327
Durand William - 346, 354
Düşüncelilik - 1, 265
Düzenekçilik - 186

E

Echantus - 48
Eckehard - 359
Eckhart, Meister - 359, 360, 362
eclecticism - 212

Edebiyat, Yunan dönemi - 21
Einnhard - 271
Einstein - 6
  eklektizm - 141
Elea Okulu - 27, 36, 54, 57
Eleacılar - 35, 49, 110
  el-Farabi - 316
  el-Kindi - 316
Empedokles - 28, 33, 35, 36, 63, 66, 67, 70, 71
  On Nature - 65
  Purifications - 65
  yaşamöyküsü - 64
Empricism - 10, 183
Encyclopedia - 316
  enigma - 162
Enneads - 223
  ens - 349
Epiktetus - 193
Epikür - 29, 183, 185, 186, 187, 189, 190, 191
  yaşamöyküsü - 181
Epikürcüler - 108, 179, 180, 193, 207, 214
Epikürcülük - 181, 209
  Bilgi Kuramı - 183
  Mantık - 183
  metafizik - 184
  ruhbilim - 187
  törebilim - 188
Eratosthenes - 217
Erigena, John Scotus - 272, 288, 290, 293, 307, 308
Eros - 24
Eski Ahid - 335
Estetik - 14
  etik - 29
Etticus - 190
Euclid - 217
Euclides - 107
  eudaemonia - 169
Eudemus - 175
Eudoxus - 142
Euripides - 79, 82
Euthydemus - 88, 100
Euxerre'li Eric - 294
Evrenbilim - 3
Evrenbilim, Stoacılık - 200
  extramental - 348, 355

F

Farabi - 316, 317, 318, 323, 330
  felsefe tarihi kaynakları - 12
Figilus - 222
Filistin bölgesi - 240
Fizik, Aristo - 164
Flanders'li Dominicus - 339
Floris'li Abbot Joachim - 307, 365
Fontaines'li Gottfried - 339
Francis Suarez - 339
Francis Vittoria - 339
Fransiskan mezhebi - 285, 309, 340, 342, 346, 357
Fransiskan okulları - 345
Freiberg'li Dietrich - 342
Fulbert - 294

G

Gabriel Vasquez - 339
Galen - 222
Gaunilo - 297, 298

Gazali - 318, 323
genera - 287
genus homo - 86
Gerbert - 294.
Gerçekçilik - 278, 287, 288, 295, 296, 299, 301, 303, 357
Gerekircilik - 205, 280, 292
germ - 68
Gerson, John - 358, 359
Ghent'li Henry - 322
Gilbert - 306
Gizemcilik - 43, 221, 222, 228, 280, 292, 305, 306, 319, 320, 336, 340, 359, 360
Gizemcilik, 14. yy. - 358
Glent'li Henry - 346
gnomic - 22
gnosis - 244
Gnostikler - 244, 245
Gnostizm - 244, 245
Gorgias - 87, 88, 89
göreccecilik kuramı - 7
Görecelilik - 87
Görgücülük - 10, 154, 183, 284, 368
Grate - 91
Greathead, Robert - 310
Groot, Gerhard de - 359
Gundisalvi, Aristo - 310

H

Hades - 249
haecceitos - 349
Hales'li Alexander - 280, 299, 322, 323, 340, 345, 346
hazcılık - 77, 107, 177
Hebraic - 130
Hedonizm - 77, 107, 177
Hegel - 1, 2, 91, 174, 175, 267
Hegesius - 108
heliocentric - 48
Hembucht, Heinrich - 358
Heraclides - 48
Herakleitos - 23, 26, 27, 28, 33, 34, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 59, 63, 109, 117, 122, 192, 199
ruhbilim - 53
törebilim - 53
yaşamöyküsü - 50
Heraklides - 142
Heredot - 79
heretikler - 306
Hervé de Nedellec - 339
Hesiodos - 21, 23, 24, 50, 81, 218
Hestiaeus - 142
Hicetas - 48
hiççilik - 88, 97
Hipokrat - 80, 82
Hippo - 42
Hıristiyan dogması - 350, 356
Hıristiyan düşüncesi - 130
Hıristiyanlık düşüncesi - 136
Hıristiyanlık - 141, 240, 241, 242
Hobbes - 2
Holcot, Robert - 358
Holy Ghost - 247
Homeros - 20, 21, 22, 23, 24, 25, 50, 81, 102, 218
homo mensura - 86
Honorius - 238
Horace - 190

Horacles - 193
Hppolytos - 38, 246
Hume - 10
  hylozoism - 34, 56, 66, 192
Hypatia - 230
Hz. İsa - 236, 237, 244, 252, 296, 299
Hz. Muhammed - 313, 315, 318

I - İ

Ibn Miskaweihi - 316
İbn-i Rüşt - 319
İbn-i Sina - 316
İdealizm - 1, 70, 265
ikicilik - 45, 47, 123, 125, 163
İkili Doğruluk Öğretisi - 343, 344
İlahi Komedya, Dante - 339
  ilk günah öğretisi - 338
İlk Günah - 252, 326
İlk Neden - 247
İncil - 316
  indetermination - 286
Inghen'li Marsilius - 358
  intermundia - 186, 187
Irenaeus - 246, 247
İsa Mesih - 238, 240, 242, 245, 247, 249
Isidorus - 230
İspanyol okulu - 318

J

Jaeger - 3
James, William - 7
Jerome - 323
Jesuit Molina - 339
Johannes Ruysbroek - 306
John Fidanza - 340
Judaizm - 218, 216
Justin the Martyr - 242, 246
Jüstinyen - 29, 235

K

Kamutanrıcılık - 56, 70, 200, 290, 291, 307, 340, 360
Kant - 1, 330
katolik düşünce - 327
kavramcılık - 287, 301
kaynaklar,
  Abelard - 300
  skolastik felsefe - 288
  St. Thomas - 325
Kepler - 46
Kilwardby - 346
Kindi - 316
Kinik okul - 107
Kinik öğretisi - 108
Kinikler - 177
Kinizm - 108
Kirenaik okul - 107, 181
Kirenaik öğreti - 108
Kirenaikler - 177
köktencilik - 84
Ksenokrates - 142
Ksenophanes - 50, 54, 55
Ksenophanes, yaşamöyküsü - 56
Ksenophon - 97, 99
Ksenophon, Memorabilia - 96
Kur'an - 314, 316
  kurtuluş öğretisi - 297, 304, 338

Kurtuluş - 282
kuşkucular - 109, 193
Kuşkuculuk - 56, 93, 97, 104, 209, 212, 284

L

Laertius - 194
Lagos öğretisi - 192, 249
Lamblichus - 223, 229, 230,
Lamerre, William - 346
Leibniz - 2, 10, 175
Leucippos - 36, 64, 71, 72
lex aeterna - 335
lex recta - 352
Lille'li Alain - 304
Locke - 10
Logos - 53, 122, 219, 220, 243, 247, 248, 259, 291, 292, 302
Lucreitius - 187, 181, 190
Luly, Raymond - 344
Luther - 362
Lyco - 175
Lysis - 44

M

Macrobius - 230, 294, 323
macrocosm - 203
maieutic - 104
Maimonides - 324
Manichean - 252
Mantık - 14
Stoacılık - 194
Yunan felsefesi - 32
Marcion - 365,
Marcus Aurelius - 193, 231
Marius - 230
Martianus Capella - 294, 270
Marx - 267
Maximus - 222
meditatio - 306, 340
Megara okulu - 107, 110, 177
Melissos - 55
Melun'lu Robert - 304
Memorabilia, Ksenophon - 96
Menon - 278
Metafizik,
Epikürcülük - 184
St. Thomas - 328
Stoacılar - 197
Aristo - 310, 311
metompsychosis - 133
microcosm - 167, 203, 220, 292, 316
Middletoun'lı Richard - 346
Milet felsefesi - 23
Minicius Felix - 246
mistizm - 136, 141
Modalism - 250
Moderatus - 222
monarşi - 174
monism - 33, 280
monist - 157
Monologium, Anselm - 297
Montagne'li Walter - 303
Montianus Capella - 278
Mose bin Maimun - 321
Moses Maimonides - 321
Musevilik - 241
Musonius Rufus - 193, 214
Mutezile - 314

N

Nautical Astrology - 37
Necham, Alexander - 342
nesnel ahlak - 302
Nesturi mezhebi - 313
Newton - 6
Nicaea Konseyi - 237, 238
Nicholas d'Oresme - 358
Nicolas, Autrecourt - 283
Nicomachean Ethics - 310
Nicomachus - 222
Nietzche - 267
Nigidius - 222
nihilizm - 88, 93, 97
nolle - 351
Nominalist - 276
Notker Labeo - 294
Numenius - 222
nylozoism - 36

O - Ö

Occam - 283, 284, 287
Occam'ın Usturası - 356
Occam'lı William - 277, 284, 354, 357, 365, 368
yaşamöyküsü - 355
Oceanos efsanesi - 37
Ockham - 354
okulcular - 239, 273, 274, 275, 276, 293, 295, 300, 304, 308, 309, 321, 322, 331, 350, 353, 358
oligarşi - 174
Olivi, Peter John - 346
Olypiodorus - 230
On Emir - 353
On Nature,
Anaksagoras - 68
Anaksimander - 40
Empedokles - 65
Epikür - 181
Herakleitos - 50
Opus Majus - 343
organon - 166
Origen - 243, 246, 248, 249, 250, 251, 254
Orpheus - 133, 218
Ortaçağ felsefesi - 235
Ortaçağ ussalcılığı - 362
ortodoks mezhebi - 241
Ortak Yaşam Kardeşleri - 359
ortodoks Hıristiyanlığı - 327
ortodoks okulcular - 296, 365
Ölümsüzlük öğretisi - 3
öncül - 152
önerme - 151
önsel - 116, 140, 156
Özdekçilik - 186, 280
öznel ahlak - 302
Öznelcilik - 87, 280

P

Padua'lı Marsillius - 365
Panaeitus - 193, 214
pantastik naturalizm - 7
Panteenus - 246
panteizm - 56, 70
par excellence - 163
paragmatizm - 87

Parie'li Nicolas - 341
Parmenides - 26, 27, 28, 54, 58, 59, 61, 62. 63, 73, 74, 86, 110, 117, 122
Parmenides, varlıkbilim - 57
Paschasius Radbertus - 293
Patrigassianism - 260, 250
Patristik dönem - 236
Patristik düşünce - 255
Patristik felsefe - 242, 269, 273
Peckham - 346
Pelagius - 253
Pentateuch - 217
Perikies - 68, 82
peripatetik felsefe - 314, 323
Perkham, John - 342
Peter Damian - 295
Peter the Lombard - 304, 306, 323
Phaidon - 278
Phidias - 82
Philippus - 142
Philolaus - 44
Philon - 210, 212, 218, 219, 220, 238
Philoponus - 230
Philostratus - 222
Phocylides - 22
Physics, Aristo - 308, 311
Pisagor yaşamöyküsü - 43
Pisagor - 26, 36, 42, 48, 50, 218, 221, 229
Pisagorcu mistizm - 133
Pisagorcu öğreti - 141
Pisagorcu sayı kuramı - 45
Pisagorcular - 33, 34, 45, 46, 110, 122
Pisagorculuk - 221
Platon diyalogları - 3
Platon - 3, 23, 28, 29, 45, 47, 84, 87, 88, 89, 91, 96, 97, 105, 114, 116, 117, 118, 120, 122, 124, 126, 128, 129, 130, 135, 136, 137, 138, 140, 143, 156, 157, 159, 160, 168, 173, 176, 179, 183, 189, 191, 192, 195, 208, 215, 218, 222, 226; 230, 237, 256, 259, 262, 272, 276, 278, 296, 297, 300, 301, 303, 314, 323
Akademi - 110, 141
bilgi kuramı - 114, 115, 117, 120
bilimler hiyerarşisi - 119
diyalektik - 114, 115
diyaloglar - 111
doğa felsefesi - 124
evrenbilim - 125
idealar öğretisi - 121
kaynaklar - 112
mantık - 114
Menon - 131
metafizik - 114
ölümsüzlük öğretisi - 131
politika - 136
Republic - 117, 119, 132, 136, 139, 314
ruhbilim - 128
sorunu - 109
stylometrik düzenleme - 111
Timateus - 125, 314
törebilim - 114, 134
Yasalar - 139

yaşamöyküsü - 110
Yedinci Mektup - 111
Platoncu gerçekçilik - 294, 295, 297, 368
Platonculuk - 163, 218, 242, 276
Plotinus - 222, 223, 224, 226, 227, 229, 243, 251
Plotinus, yaşamöyküsü - 223
pluralism - 157
Plutarch - 194, 222, 223
Poclus - 230
Poiters'li Gilbert - 303
Poiters'li Peter - 306
Polemo - 142
Polemon - 192
Politics, Aristo - 311
politika - 14, 29
Politika,
Aristo - 173
St. Thomas - 338
Stoacılık - 205
Yunan dönemi - 20
Polity - 174
Polus - 88
Poppo - 294
Porphyry - 223, 229, 230, 287, 293, 294, 313
Posidonius - 214
Poiters'li Peter - 304
Pragmatizm - 7
Pre-sofistik felsefe - 33
Prochus - 223
Proslogium, Anselm - 297, 298
Protagoras - 84, 86, 87, 88, 118
Protestanlar - 327
Pseudo-Dionysius - 293, 307, 359
Ptolemy - 217
Pulleyn, Robert - 303
Purgatory - 249
Purifications, Empedokles - 65
Pyrrho, yaşamöyküsü - 209
Pyrrhoism - 209
Pyrron - 181, 209
Pythagoras - 23
quadrivium - 270
quidditas - 349

R

Rabanus Maugus - 294
radicalism - 84, 76
rationalizm - 10
Realism - 287
reenkarnasyon - 26
Reform - 239
Reinhard - 294
Relativism - 87
Remigius - 294
Republic, Thrasymachus - 90
res - 349
Rimini'li Gregory - 358
Roscelin - 281, 295, 296, 299, 301, 354, 307
Rousseau - 267
Roven'li Hugo - 304
Rönesans - 239, 279
Ruhbilim,
Aristo - 167
Epikürcülük - 187
Herakleitos - 53
Scotus, J.D. - 350
St. Augustine - 262

St. Thomas - 331
Stoacılık - 201
Ruh-ul-Kudüs - 247, 250, 291, 302
Russell, Bertrand - 59, 96, 97
Ruysbroek, John van - 359

S

Sabellianism - 250, 260, 307
Sabunde'li Raymond - 359
Salisbury'li John - 304
sapientia - 258
Sarchel, Alfred -342
Saturnitus - 244
Saxonly'li Albert - 358
Schopenhauer - 7
scientia - 258, 328
Scotus J.D., tanrıbilim - 349
Scotus, J.D. Ruhbilim - 350
Scotus, J.D., yaşamöyküsü - 346
Scotus, John Duns - 292, 345, 346, 347, 348, 351, 352, 354, 368
Scotus'cular - 351, 357
seçmecilik - 176, 212, 213, 214
Sekülarizm - 362
Seneca - 193
Sens Konseyi - 301
Septuagint - 217
sermones - 301
sermonism - 287
Seuse, Heinrich - 359
Shreswood'lu William - 341
Siger Brabant'lı - 283
Simonides - 21
Simpliciue - 194, 230
Sinizm - 192
Sinop'lu Diyojen - 108
Skolastik dönem - 238
Skolastik düşünce - 357
skolastik felsefe - 3, 128, 239, 299, 310, 341
Skolastik felsefe, kaynaklar - 288
Skolastik öğreti - 273, 275
skolastik tanrıbilim - 357
Skolastizm - 244, 272, 274, 276, 278, 279, 288, 293, 300, 305, 308, 313, 317, 321, 322, 346, 354, 358, 363, 368
Skolastizm'in çöküsü - 345
Socratites - 349
Sofokles - 79, 82
Sofist - 109
Sofistler Çağı - 79
Sofistler - 28, 36, 84, 91, 92, 98, 104, 105, 115, 120, 150
bilgi kuramı - 85
törebilim - 87
sofizm - 85, 88, 93
Soissons Konseyi - 295
Sokrat okulları - 107
Sokrates - 28, 29, 82, 91, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 114, 116, 122, 134, 150, 152, 155, 169, 177, 192, 209, 300, 329, 349
kaynaklar - 95
törebilim - 105
yaşamöyküsü - 94
yöntemi - 99

Sokratik dönem - 28
Sokratik ironi - 99
Solon - 22
  sonsal - 156
Sotion - 222
  species - 287
Spengler - 267
Spermata - 68
Spesippus - 141
Spinoza - 2, 7
  spritualizm - 280
St Augustine, yaşamöyküsü - 256
St. Anselm - 281, 346
St. Augustine - 141, 236, 237, 243, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 264, 265, 269, 272, 282, 286, 288, 292, 293, 297, 330, 337, 338, 346
  bilgi kuramı - 257
  ruhbilim - 262
  Tanrı Kenti - 338, 339
  tanrıbilim - 259
  Tarih Felsefesi - 267
  törebilim - 263
St. Bernard - 281
St. Bonaventura - 340, 341, 345, 359
St. Francis - 341
St. John - 237
St. Justin - 248
St. Paul - 237, 242, 243, 363
St. Thomas Aquinas - 277, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 288, 298, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 345, 347, 348, 349, 353, 354, 368
St. Thomas Aquinas, yaşamöyküsü - 325
St. Thomas,
  kaynaklar - 325
  Metafizik - 328
  politika - 338
  ruhbilim - 331
  tanrıbilim - 330
  törebilim - 333
  bilgi kuramı - 327
St. Victor'lu Hugo - 306
St. Victor'lu Richard - 305, 306
St. Victor'lu Walter - 306
Stilpo - 178, 192
Stoa - 189, 238
Stoabaeus - 194
Stoacılar - 108, 179, 195, 197, 207, 220, 222, 227, 350
Stoacılık - 191, 192, 209, 218, 241, 271
  Bilgi Kuramı - 194
  Din - 206
  evrenbilim - 200
  mantık - 194
  metafizik - 197
  Politika - 205
  Ruhbilim - 201
  törebilim - 202
Strasburg'lu Thomas - 339
Strato - 175
Subjectivism - 87
  substratum - 49
Sufizm - 316

Summum bonum - 107, 335
sylogistic - 276
syneidesis - 335
Synesios - 230
syntresis - 335

T

tabula rasa - 195
Tanrı Kenti, St. Augustine - 338, 339
Tanrıbilim,
Aristo - 162
Scotus J.D. - 349
St. Augustine - 259, 322
St. Thomas - 330
Tanrıcılık - 70, 200
tasım - 151, 152, 197, 211
Tatian - 246
Tauler, Johannes - 359
Taylor, H. O. - 236
Temier, Etienne - 344
terminism - 287
Tertullian - 246, 258
Tethy efsanesi - 37
Thales - 27, 34, 36, 37, 38,
Thales, yaşamöyküsü - 37
Thegonia - 24
theism - 70
Themistius - 230, 310, 313
Theocritus - 217
Theodorus - 230
Theodosius - 235, 238
theogania - 79, 81
Theognis - 22
Theogony - 23
theopany - 291
Theophilus - 246
Theophrastus - 175
Thierry - 303
Thomas á Kempis - 231, 359
Thomas Bradwardine - 339
Thomas de Vio - 339
Thomas'cılar - 350, 351, 357
Thomas'cılık - 340, 346
Thrasymachus - 88, 90
Thucydides - 82, 83
tikel - 151, 152
Timocharus - 217
tiranlık - 174
Tournai'li Simon - 304
Tours'lu Berenger - 281, 294
Tours'lu Bernard - 303
Törebilim,
Aristo - 169
Epikürcülük - 188
Herakleitos - 53
Pisagor - 48
St. Augustine - 263
St. Thomas - 333
Stoacılık - 202
Törebilimsel dönem - 177
töz - 154, 155, 293, 356
töz sorunu - 33, 37
traducianism - 262
transmigration - 133
Trinity - 237, 324
trivium - 270, 272
tümdengelim - 101, 105, 118, 152, 153, 197, 275, 276, 304, 307, 350, 352, 356, 358
tümel - 151, 152, 153
Tümeller öğretisi - 348

Tümeller sorunu - 287
tümevarım - 105, 150, 153, 154, 356
Tyrannio - 175

U - Ü

Ulusalcılığın yükselişi - 364
ulusçuluk - 364
Ulysses - 102
Uscular - 316
Usculuk - 1, 154
ussalcılık - 10, 278
Üçlülük - 237, 242, 250, 254, 256, 282, 295, 296, 297, 299, 302, 324, 326, 344, 360

V- W

Valentine - 244
vargı - 152, 211
Varlıkbilim, Parmenides - 57
velle - 351
Venerable Bede - 270, 323
Viktorienler - 323, 359
voces - 301
voluntaristik idealizm - 7
Warro - 346
Witelo - 342
Wood, Ledger - 3
Works and Days - 21
Wyclif - 365

V- W

Yahudi felsefesi - 321
Yahudi-Yunan felsefesi - 215
Yaradılış - 282, 297, 324, 326, 344
Yaratılış öğretisi - 304
Yaratım - 319
Yaşambilim, Aristo - 166
Yaşamöyküsü,
Albertus Magnus - 323
Epikür - 181
Occam'lı William - 355
Pyrrho - 209
Scotus, J. D. - 346
St. Augustine - 256
St. Thomas - 325
Zenon - 192
Yedi liberal sanat - 270, 271, 293
Yeni Ahid - 335
Yenipisagorculuk - 216, 222, 271, 315
Yeniplatonculuk - 29, 216, 217, 221, 222, 229, 230, 243, 250, 251, 256, 271, 276, 288, 290, 315, 316, 317, 321, 360
Yunan Aydınlanma Dönemi - 81
Yunan felsefesi kaynakları - 30

Z

Zeller - 40, 216
Zenon - 29, 55, 59, 60, 72, 86, 107, 150, 192, 196
devinim paradoksları - 60
yaşamöyküsü - 192
Zerdüşt öğretisi - 252
Zeus - 23, 24

Felsefenin Öyküsü

Frank Thilly

Felsefe profesörü Frank Thilly'nin "Felsefenin Öyküsü" kitabı yayınlandığı tarihten itibaren, başvuru kaynağı ve metin olarak popülerliğini koruyor. Thilly'nin çalışmaları, çıkış noktası, kapsamı ve izlenen belirli nitelikler açısından geçerliliğini devam ettiriyor. Bunun temel nedenlerinden biri onun felsefe tarihi konusuna yaklaşımının, nesnel bir tutum içinde gerçekleşmesidir. O, tarihsel gelişim konusunda dogmatik yorumlamalardan uzak durmuştur. Thilly, felsefecilere kendilerini anlatmaları için olanak tanımıştır ve onun bir dizge olarak oluşturduğu bilgiler şimdiye dek en az eleştiri alan çalışmalar olmuştur. Kitabın önemli bir özelliği, düşünürlerin, felsefe akımları içindeki yerlerinin önem oranlarına uygun olarak sunulmasıdır.

Kapak resmi:
Rafael'in 'Atina Okulu' freskinden Platon ve Aristoteles'i gösteren detaylar. Platon soyut bir metafizik çalışması olan Timaeus *kitabını tutuyor ve daha yüksek şeyleri işaret ediyor. Aristo ise kendi* Etik *kitabını kavramış ve el hareketi ile ayaklarımızın yere basması gerektiğini anlatıyor. Felsefedeki bu iki karşıt eğilim felsefe tarihi boyunca çelişki içinde olmuştur.*

İZDÜŞÜM YAYINLARI
Tel : 0 (212) 513 23 08
Faks : 0 (212) 513 23 41

ISBN 97
9 7897